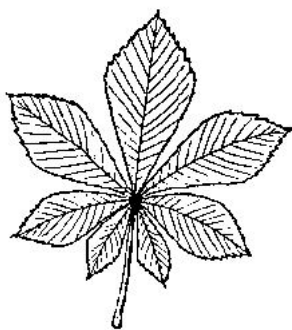
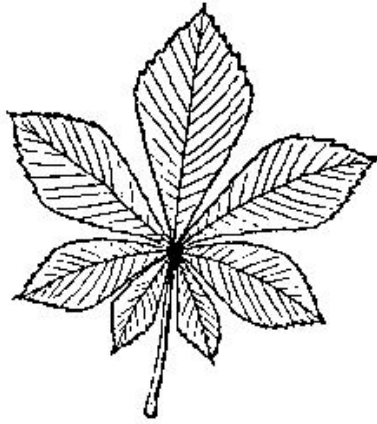

15. Møde
om Udforskningen af Dansk Sprog

NORDISK
Institut for Kommunikation og Kultur
Aarhus Universitet

9.-10. oktober 2014

15. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog

Aarhus Universitet
9.-10. oktober 2014

Redigeret af
Inger Schoonderbeek Hansen og Tina Thode Hougaard

Århus 2015

NORDISK
Institut for Kommunikation og Kultur
Aarhus Universitet
www.muds.dk

Layout: Kirsten Lyshøj
Tryk: SUN-TRYK
Aarhus Universitet

2015

ISBN 978-87-91134-01-2

Forord

NORDISK, Institut for Kommunikation og Kultur, Aarhus Universitet, tog i 1986 initiativet til møderne om udforskningen af dansk sprog. Der har været afholdt møder hvert andet år siden da.

På det 14. møde, der fandt sted i oktober 2014, deltog 55 forskere fra ind- og udland med 36 foredrag.

Denne rapports artikler er godkendt af fagfællebedømmere. Vi vil gerne takke både fagfællebedømmere og bidragydere for de mange gode artikler. Der bringes desuden et antal resuméer af bidragydere der fx har fået publiceret deres artikel andetsteds.

Vores motto ”Ingen lingvistik uden humor” blev også holdt i ære ved 14. møde.

Århus, august 2015

Inger Schoonderbeek Hansen – Tina Thode Hougaard

INDHOLD

Program		6
Deltagere		10
Gunnstein Akselberg	Den norske grunnlova 1814-2014. Bør ho ha dansk eller norsk språkdrakt i dag?	19
Hans Basbøll	Jens P. Høysgaard: Tredje universitetspedel og Danmarks største sprogforsker før Rask – resumé	35
Ulf Dalvad Berthelsen	Om illokution og kunst	37
Simon Borchmann	Tetiske sætninger i udøversprogbrug	47
Randi Benedikte Brodersen	Dialogisk tilbagemelding på opgaver i akademia	69
Marie Herget Christensen	Ændringsblindhed i sætnings- processering i skriftlig dansk – opmærksomhedsforskelle på homonyme hjælpe- og fuldverber	83
Tanya Karoli Christensen, Torben Juel Jensen og Marie Herget Christensen	Adverbielle ledsætningers ledstilling i dansk talesprog	97
Philip Diderichsen, Anna Sofie Hartling, Anne Kjærgaard og Anna Kristiansen	Præsentation af ROhist.dsn.dk – retskrivningsordbøger gennem historien	117

Amalie Glargaard og Marie Høj Kjeldsen	Mødet mellem tale og skrift – konsekvenser af konventionen <i>uh</i> som samlebetegnelse i forbindelse med udskrivning af lydfiler fra et talesprogskorpus – resumé	127
Frans Gregersen	Sammenhænge mellem historie og sprog, nogle forsøg – resumé	129
Asgerd Gudiksen	Fællesdanske ord i Ømålsordbogen	131
Carsten Hansen	Ordbog over Danske Interjektioner (ODI) i krydsfeltet mellem empiri og normering – resumé	147
Tina Thode Hougaard	#hashtags #metakommunikerende #nøgleord	149
Eva Skafte Jensen	Subjektellipser eller informations- strukturel organisering i sms	171
Elena Krasnova	Hvordan lærer russere at danne sammensatte ord på dansk – erfaringer og udfordringer	189
Susanne Annikki Kristensen	Infinite ledsætninger	197
Anna Kristiansen og Philip Diderichsen	Test din sprogholdning – resumé	217
Anu Laanemets og Elisabet Engdahl	Findes der præpositionspassiv i dansk?	219
Anne Larsen og Marie Maegaard	Sprog i dansk/engelsksprogede familier i Danmark – resumé	237

Christina Emborg Lund	Funktionsforstyrrede unges kommunikative kompetencer i konfliktløsning – et konversations-analytisk perspektiv	239
Camilla Lodberg Holck Madsen	Mænd og kvinders fremstilling af sig selv og deres arbejde – en sprogvidenskabelig analyse set ud fra et kønsperspektiv	253
Mikkel Nørtoft	Hvor går grænsen for et interjektionslemma? Et studie af 'ups' – resumé	269
Rikke Steenholt Olesen	Bemærkninger om kvindenavnet <i>Leudo</i> og den Amager-hollandske navneskik	271
Karen Margrethe Pedersen	Sønderjysk skriftsprog i 150 år	285
Trine Durup Rasmussen	2. d. på Facebook – en analyse af gymnasieelevers sproglige færden på en Facebookchat	301
Marianne Rathje	Dropper lige subjektet. Subjekt-ellipser i kommentarfeltet på ekstrabladet.dk – resumé	319
Ole Ravnholt	Slip kommaerne fri, det er forår	321
Line Sandst	Københavns onomastiske landskab, konventioner, diskurser og grammatik – resumé	343
Irene Simonsen	”Handler” teksten ”om noget” eller ”undersøger” den ”hvordan”? En undersøgelse af tyske L2-sprogbrugeres beherskelse af ”formelagtigt sprog” ...	345

Janusz Stopyra	Motivation for dansk orddannelse ud fra et leksikalsk-semantisk synspunkt	365
Søren Sandager Sørensen	Turfinalt <i>eller</i> i spørgsmål i dansk interaktion	377
Viggo Sørensen	Det jyske adjektivsuffixs <i>-et</i>	399
Ole Togeby	Indekser og indicier	413
Sten Vikner	Dansk sætningsstruktur – et generativt vs. et Diderichsen-perspektiv	429
Peter Widell	Seven steps to language	451
Jens Sand Østergaard	Høflighedens sprogfilosofiske konstitution – resumé	473

Program

Torsdag den 9. oktober 2014 – Nobelsalen

10.00-10.05 Mødet åbnes af Inger Schoonderbeek Hansen

Sektion 1, Nobelsalen

Ordstyrer: Tina Thode Hougaard

10.05-10.35 Frans Gregersen: Sammenhænge mellem historie og sprog, nogle forsøg

10.35-11.05 Ole Ravnholt: Slip kommaerne fri, det er forår

Kaffepause

Sektion 1, Nobelsalen

Ordstyrer: Kathrine Thisted Petersen

11.30-12.00 Marie Herget Christensen: Ændringsblindhed i sætningsprocessering i skriftlig dansk – opmærksomhedsforskelle på homonyme hjælpe- og fuldverber

12.00-12.30 Randi Benedikte Brodersen: Tilbage melding på tekst – til studerende og fra fagfællelæsere: Erfaringer og refleksioner, glimt fra skriveforskningen og et dialogpræget ideal

12.30-13.00 Anu Laanemets & Elisabeth Engdahl: Findes der præpositionspassiv i dansk?

Sektion 2. mødelokale 218A

Ordstyrer: Lene Rotne

Trine Durup Rasmussen: 2.d på Facebook – en analyse af gymnasieelevers sproglige færden på en Facebookchat

Anne Larsen & Marie Maegaard: Sprog i dansk/engelsksprogede familier i Danmark

Tina Thode Hougaard: #hashtags – poetiske, meta-kommunikerende nøgleord

F r o k o s t

Ordstyrer: Eva Skafte Jensen

Ordstyrer: Marie Maegaard

13.45-14.15	Susanne Annikki Kristensen:
Pseudoledsætninger	Carsten Hansen: Ordbog over
Danske Interjektioner (ODI) i
krydsfeltet mellem empiri og
normering
14.15-14.45	Simon Borchmann: Tetiske
sætningers meddelelses-
struktur	Amalie Glargaard & Marie
Høj Kjeldsen: Mødet mellem
tale og skrift – konsekvenser
af konventionen <i>uh</i> som
samlebetegnelse i forbindelse
med udskrivning af lydfiler
fra et talesprogs-korpus
14.45-15.15	Ole Tøgeby: Indekser og
indici	Mikkel Nørtoft: Hvor går
grænsen for et interjektions-
lemma? Et studie af 'ups'

Kaffepause

Peter Widell-sektion, Nobelsalen

Ordstyrer: Inger Schoonderbeek Hansen

- 15.30-16.00 Jens Sand Østergaard: Høflighedens sprogfilosofiske
konstitution
- 16.00-16.30 Ulf Dalvad Berthelsen: Om handling og æstetik
- 16.30-17.00 Peter Widell: Seven steps to language
- 17.00-18.30 Reception for Peter Widell

MIDDAG kl. 19.00 i KOMMAbar

Fredag den 10. oktober 2014

Sektion 1, Nobelsalen

Ordstyrer: Henrik Jørgensen

Sektion 2, mødelokale 218A

*Ordstyrer: Henrik Galberg
Jacobsen*

9.00-9.30	Janusz Stopyra: Motivation af ækvivalente orddannelser i dansk og tysk	Gunnstein Akselberg: Den norske grunnlova 1814-2014. Skal den ha dansk eller norsk tekst i dag?
9.30-10.00	Elena Krasnova: Hvordan lærer russere at danne sammensatte ord på dansk – erfaringer og udfordringer	Karen Margrethe Pedersen: Sønderjysk skriftsprog i 150 år
10.00-10.30	Irene Simonsen: ”Handler” teksten ”om noget” eller ”undersøger” den ”hvordan”? En undersøgelse af tyske L2-sprogbrugeres beherskelse af ”formelagtigt sprog” ...	Viggo Sørensen: Det jyske adjektivsuffiks <i>-et</i>

K a f f e p a u s e

Ordstyrer: Ole Ravnholt

Ordstyrer: Torben Arboe

11.00-11.30	Marianne Rathje: Dropper lige subjektet. Subjekt-ellipser i kommentarfeltet på ekstrabladet.dk	Asgerd Gudiksen: Fællesdanske ord i en dialektordbog
11.30-12.00	Eva Skafte Jensen: Dropper ikke kun subjektet – subjekt-ellipse eller informations-strukturel organisering i danske sms’er	Line Sandst: Københavns onomastiske landskab, konventioner, diskurser og grammatik
12.00-12.30	Sten Vikner: Træanalyser og feltanalyser af danske hoved- og bisætninger	Rikke Steenholt Olesen: Om Amager-hollændernes navneskik

F r o k o s t

Ordstyrer: Ole Togeby

Ordstyrer: Peter Widell

13.30-14.00	Tanya Karoli Christensen,
Torben Juel Jensen & Marie
Herget Christensen: Adverbi-
elle ledsætningers ledstilling i
dansk talesprog	Camilla Lodberg Holck Madsen:
Mænd og kvinders fremstilling
af sig selv og deres arbejde – en
sprogvidenskabelig analyse set
ud fra et kønsperspektiv
14.00-14.30	Christina Emborg: Funktions-
forstyrrede unges kommuni-
kative kompetencer i konflikt-
løsning – et samtaleanalytisk
perspektiv	Hans Basbøll: Jens P. Høys-
gaard: Tredje universitetspedel
og Danmarks største sprogforsker
før Rask
14.30-15.00	Søren Sandager Sørensen:
Ytringsfinalt ”eller” i inter-
aktion	Anna Kristiansen & Philip Dide-
richsen: Test din sprogholdning

K a f f e

Sektion 1, Nobelsalen

Ordstyrer: Inger Schoonderbeek Hansen

15.15-15.45	Philip Diderichsen, Anna Sofie Hartling, Anne Kjærgaard &
Anna Kristiansen: Præsentation af ROhist.dsn.dk – retskriv-
ningsordbøger gennem historien
15.45	Afslutning, evaluering og på gensyn i 2016!

DELTAGERNE

15. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog

Louise Hallstrøm Abildgaard
Sprogforandringscentret
Københavns Universitet
hallstromabildgaard@gmail.com

Gunnstein Akselberg
Institutt for lingvistiske, litterære og
estetiske studier
Universitetet i Bergen
gunnstein.akselberg@lle.uib.no

Torben Arboe
Peter Skautrup Centret
Aarhus Universitet
jysta@dac.au.dk

Hans Basbøll
Institut for Sprog og Kommunikation
Syddansk Universitet
hba@sdu.dk

Ulf Dalvad Berthelsen
IUP
Aarhus Universitet
ulda@edu.au.dk

Simon Borchmann
Roskilde Universitet
sub@ruc.dk

Randi Benedikte Brodersen
Universitetet i Bergen
Randi.brodersen@fof.uib.no

Den norske grunnlova 1814-
2014. Bør ho ha dansk eller
norsk språkdrakt i dag?

Jens P. Høysgaard: Tredje
universitetspedel og Danmarks
største sprogforsker før Rask

Om illokution og kunst

Tetiske sætninger i udøver-
sprogbrug

Dialogisk tilbagemelding på
opgaver i academia

Marie Herget Christensen
Sprogforandringscentret
Københavns Universitet
mherget@hum.ku.dk

Ændringsblindhed i sætnings-
processering i skriftlig dansk
– opmærksomhedsforskelle på
homonyme hjælpe- og fuldverber

Adverbielle ledsætningers ledstil-
ling i dansk talesprog (sammen
med Torben Juel Jensen og Tanya
Karoli Christensen)

Sune Just Christensen
Dansk Sprognævn
sunejc@dsn.dk

Tanya Karoli Christensen
Sprogforandringscentret
Københavns Universitet
tjuelj@hum.ku.dk

Adverbielle ledsætningers ledstil-
ling i dansk talesprog (sammen
med Torben Juel Jensen og Marie
Herget Christensen)

Mie Bligaard Christoffersen
Institut for Nordiske Studier og
Sprogvidenskab
Københavns Universitet
cfh618@hum.ku.dk

Philip Diderichsen
Dansk Sprognævn
phildi@dsn.dk

Test din sprogholdning (sammen
med Anna Kristiansen)

Præsentation af ROhist.dsn.dk –
retskrivningsordbøger gennem
historien (sammen med Anna Sofie
Hartling, Anne Kjærgaard og Anna
Kristiansen)

Elisabet Engdahl
Inst. f. svenska språket
Göteborgs universitet
elisabet.engdahl@svenska.gu.se

Findes der præpositionspassiv
i dansk? (sammen med Anu
Laanemets)

Amalie Glargaard
Sprogforandringscentret
Københavns Universitet
zhc736@alumni.ku.dk

Mødet mellem tale og skrift
– konsekvenser af konventionen *uh* som samlebetegnelse i forbindelse med udskrivning af lydfiler fra et talesprogskorpus (sammen med Marie Høj Kjeldsen)

Frans Gregersen
Sprogforandringscentret
Københavns Universitet
fg@hum.ku.dk

Sammenhænge mellem historie og sprog, nogle forsøg

Asgerd Gudiksen
Afdeling for Dialektforskning
Københavns Universitet
gudik@hum.ku.dk

Fællesdanske ord i
Ømålsordbogen

Carsten Hansen
Sprogforandringscentret
Københavns Universitet
carhan@hum.ku.dk

Ordbog over Danske Interjektioner (ODI) i krydsfeltet mellem empiri og normering

Inger Schoonderbeek Hansen
Peter Skautrup Centret
Aarhus Universitet
jysis@dac.au.dk

Præsentation af ROhist.dsn.dk – retskrivningsordbøger gennem historien (sammen med Philip Diderichsen, Anne Kjærgaard og Anna Kristiansen)

Anna Sofie Hartling
Dansk Sprognævn
ash@dsn.dk

Lars Heltoft
Roskilde Universitetscenter
heltoft@ruc.dk

Janni Berthou Hermansen
Roskilde Universitet
berthou@ruc.dk

Tina Thode Hougaard
Nordisk Institut
Aarhus Universitet
northth@dac.au.dk

#hashtags #metakommunikerende
#nøgleord

Henrik Galberg Jacobsen
Institut for Sprog og Kommunikation
Syddansk Universitet
galberg@sdu.dk

Eva Skafte Jensen
Dansk Sprognævn
esj@dsn.dk

Subjektellipse eller informations-
strukturel organisering i sms

Torben Juel Jensen
Sprogforandringscentret
Københavns Universitet
tjuelj@hum.ku.dk

Adverbielle ledsætningers ledstil-
ling i dansk talesprog (sammen
med Tanya Karoli Christensen og
Marie Herget Christensen)

Henrik Jørgensen
Nordisk Institut
Aarhus Universitet
norhj@dac.au.dk

Marie Høj Kjeldsen
Sprogforandringscentret
Københavns Universitet
zhc736@alumni.ku.dk

Mødet mellem tale og skrift –
konsekvenser af konventionen *uh*
som samlebetegnelse i forbindelse
med udskrivning af lydfiler fra et
talesprogs-korpus (sammen med
Amalie Glargaard)

Anne Kjærgaard
Dansk Sprognævn
annekj@dsn.dk

Præsentation af ROhist.dsn.dk –
retskrivningsordbøger gennem
historien (sammen med Philip
Diderichsen, Anna Sofie Hartling
og Anna Kristiansen)

Elena Krasnova
St. Petersborgs Statsuniversitet
ekrasnova@gmail.com

Hvordan lærer russere at danne
sammensatte ord på dansk? – erfa-
ringer og udfordringer

Bente Kristensen
Sprogforandringscentret
DGCSS
b.kristensen.privat@gmail.com

Susanne Annikki Kristensen
Aalborg Universitet
annikki@hum.aau.dk

Anna Kristiansen
Dansk Sprognævn
annak@dsn.dk

Anu Laanemets
DGCSS
Københavns Universitet
anu.laanemets@ut.ee

Anne Larsen
Sprogforandringscentret
Københavns Universitet
anne-larsen89@hotmail.com

Christina Emborg Lund
Aarhus Universitet
christina_emborg@hotmail.com

Camilla Lodberg Holck Madsen
Nordisk Sprog og Litteratur
Aarhus Universitet
camillalhm@gmail.com

Infinitte ledsætninger

Test din sprogholdning (sammen
med Philip Diderichsen)

Præsentation af ROhist.dsn.dk –
retskrivningsordbøger gennem
historien (sammen med Philip
Diderichsen, Anna Sofie Hartling
og Anne Kjærgaard)

Findes der præpositionspassiv i
dansk? (sammen med Elisabet
Engdahl)

Sprog i dansk/engelsksprogede
familier i Danmark (sammen med
Marie Maegaard)

Funktionsforstyrrede unges kom-
munikative kompetencer i kon-
fliktløsning – et konversations-
analytisk perspektiv

Mænd og kvinders fremstilling
af sig selv og deres arbejde – en
sprogvidenskabelig analyse set ud
fra et kønsperspektiv

Marie Maegaard
Nordisk Forskningsinstitut
Københavns Universitet
mamae@hum.ku.dk

Sprog i dansk/engelsksprogede
familier i Danmark (sammen med
Anne Larsen)

Mikkel Nørtoft
Sprogforandringscentret
Københavns Universitet
mattbeets@gmail.com

Hvor går grænsen for et interjek-
tionslemma? Et studie af 'ups'

Rikke Steenholt Olesen
Afdeling for Navneforskning
Københavns Universitet
steenhlt@hum.ku.dk

Bemærkninger om kvindenavnet
Leudo og den Amager-hollandske
navneskik

Karen Margrethe Pedersen
Institut for Grænseforskning
Syddansk Universitet
kam@sam.sdu.dk

Sønderjysk skriftsprog i 150 år

Kathrine Thisted Petersen
Institut for Æstetik og Kommunikation
Aarhus Universitet
norktp@dac.au.dk

Trine Durup Rasmussen
Aarhus Universitet
trinedurup@gmail.com

2.d på Facebook – en analyse af
gymnasieelevers sproglige færden
på en Facebookchat

Marianne Rathje
Institut for Spog og Kommunikation
Syddansk Universitet
rathje@sdu.dk

Dropper lige subjektet. Subjekt-
ellipser i kommentarfeltet på
ekstrabladet.dk

Ole Ravnholt
Dansk Sprognævn
ravnholt@dsn.dk

Slip Kommaerne fri, det er forår

Lene Rotne
Dansk Sprognævn
lenrot@dsn.dk

Line Sandst
Afdeling for Navneforskning
Københavns Universitet
sandst@hum.ku.dk

Irene Simonsen
Syddansk Universitet
simonsen@sdu.dk

Janusz Stopyra
Instytut Filologii Germanskiej
Uniwersytetu Wrocławski
jstopyra@uni.wroc.pl

Søren Sandager Sørensen
Aarhus Universitet
stud201204617@hum.au.dk

Viggo Sørensen
Peter Skautrup Centret
Aarhus Universitet
jysvs@dac.au.dk

Ole Togeby
Nordisk Institut
Aarhus Universitet
norot@dac.au.dk

Mette Tønnesen
UCC
metoen@gmail.com

Københavns onomastiske landskab, kon-
ventioner, diskurser og grammatik

”Handler” teksten ”om noget” eller ”un-
dersøger” den ”hvordan”? En undersø-
gelse af tyske L2-sprogbrugeres be-
herskelse af ”formelagtigt sprog” ...

Motivation for dansk orddannelse ud fra
et leksikalsk-semantic synspunkt

Turfinalt *eller* i spørgsmål i dansk inter-
aktion

Det jyske adjektivsuffiks *-et*

Indekser og indicier

Sten Vikner
Engelsk
Aarhus Universitet
sten.vikner@dac.au.dk

Dansk sætningsstruktur – et
generativt vs. et Diderichsen-
perspektiv

Peter Widell
Nordisk Institut
Aarhus Universitet
norwidell@dac.au.dk

Seven steps to language

Jens Sand Østergaard
Nordisk Institut
Aarhus Universitet
norjoestergaard@dac.au.dk

Høflighedens sprogfilosofiske
konstitution

Den norske grunnlova 1814-2014. Bør ho ha dansk eller norsk språkdrakt i dag?

Gunnstein Akselberg
Universitetet i Bergen

1. Grunnlova i ny språkdrakt 2014

Det norske Stortinget vedtok 6. mai 2014 to nye språkversjonar av den norske grunnlova, *Kongeriket Noregs Grunnlov*. Denne dagen vedtok Stortinget både ein offisiell nynorskversjon og ein offisiell bokmålsversjon. Dette var eit klart brot med den danskspråklege tradisjonen som – med mindre norskspråklege justeringar – hadde rådd i grunnlovstekstane fram til då. Prosessen fram mot ein norskspråkleg grunnlovstekst har vore langvarig, og det må seiast å vera sensasjonelt at Grunnlova no føreligg for første gong i historia både i ein bokmålstekst og i ein nynorsktekst.

Fram til 2014 var Grunnlova ført i eit konservativt 1800-tals dansk skriftspråk! Dette gjeld ortografi, morfologi, leksikon og syntaks. Og teksten var full av eldre dansk kansellispråk. Det at offentlege tekstar skal vera språkleg lett tilgjengelege og gjennomskodelege – som elles er eit viktig norsk prinsipp, også i offentlege tekstar – har ikkje vore tilgodesett når det gjeld Grunnlova. Språkleg grunngeven konservatisme er interessant, og grunnlovsteksten fram til 2014 kan såleis signalisera at mange av politkarane er konservative språkbrukarar.

I artikkelen vil eg gjera greie for nokre hovudårsaker til at det i 2014 vart eit brot med den tidlegare danskspråklege skrifttradisjonen

i Den norske grunnlova. Dessutan presenterer eg nokre karakteristiske språklege særtrekk ved dei to nye språkversjonane.

2. Jubileumsåret 2014

Heile 2014 var eit jubileumsår, kalla *grunnlovsåret*, i Noreg. Jubileet galdt Den norske grunnlova som var 200 år i 2014, Grunnlova av 17. mai 1814, og det vart halde mange offisielle jubileumsmarkeringar rundt omkring i landet. Jubileumsmarkeringane i 2014 var altså eit grunnlovsjubileum. Grunnlovsjubileet hang nær saman med eit anna jubileum, eller heller ei anna markering, nemleg 200-årsmarkeringa for oppløysninga av unionen mellom Danmark og Noreg, ein union som hadde vara i over 400 år. Men i motsetnad til grunnlovsmarkeringa, som altså var ei jubileumsfeiring, var det inga offisiell markering i 2014 av unionsoppløysinga i 1814.

Dei historiske grunnane til at vi både fekk ei eiga norsk grunnlov i 1814 og at den dansk-norske unionen vart oppløyst dette året, er mangslungne og har samanheng med både eksterne storpolitiske internasjonale tilhøve og interne lokale dansk-norske tilhøve. På sett og vis var 17. mai-grunnlova eit produkt av eit norsk kupp våren 1814 som kulminerte med grunnlovsvedtaket den 16. mai, signering og overlevering til den danske prinsen Christian Frederik den 17. mai, og valet av Christian Frederik som norsk konge den 18. mai. Christian Frederik vart seinare dansk konge under namnet Christian 8.

I 1814 kom det to grunnlovsversjonar. Den fyrste versjonen var Grunnlova av den 17. mai, den andre versjonen var Grunnlova av den 4. november. Det kom ein ny grunnlovsversjon i november 1814 av di Grunnlova då måtte tilpassast dei nye politiske realitetane som hadde oppstått. Etter ein stutt krig med Sverige, der Noreg lei nederlag, gjekk nordmennene inn i ein union med Sverige, og 17. mai-grunnlova måtte justerast. Vi fekk difor den såkalla Novembergrunnlova. Frå då av og fram til i dag har det blitt gjort fleire større og mindre endringar i grunnlovsteksten etter kvart som det har blitt naudsynt med justeringar av Grunnlova av ulike konstitusjonelle årsaker. Desse språklege revisjonane har vore bygde på det danske skriftspråket heilt fram til 2014 då det kom til eit endeleg brot med det norske danskpåverka grunnlovsspråket.

3. Språklege revisjonar av Grunnlova

Heilt fram til den språklege grunnlovsrevisjonen i 2014 har dansk språk spela ei viktig rolle for det norske grunnlovsspråket. Då grunnlovsparagrafane vart justerte på 1900-talet, eller då det kom inn nytt stoff i Grunnlova på 1900-talet, etablerte det seg ein praksis med at desse endringane skulle haldast i ei språkform som låg tett opp til det opphavlege språket og den språklege stilen i Grunnlova frå 1800-talet.

Grunnlova sjølv seier ingenting om kva for skriftspråksnorm som skal liggja til grunn for endringar og tillegg, men i prinsippet var det den danske skriftspråksnorma som var gjeldande frå 1814 og framover som skulle verta den skriftspråkleg rettesnora for alle justeringar og nye tillegg i den norske grunnlova etter 1814. I praksis kan vi dela perioden 1814–2014 i to hovudperiodar etter den danskspråklege praksisen i Grunnlova.

I perioden 1814-1903 vart det i dei reviderte versjonane nytta eit tradisjonelt danskspråkleg skriftspråk som svara til den aktuelle skriftspråksnorma som til ei kvar tid var gjeldande. Fram til 1903 vart altså alle revisjonane gjorde i ein konservativ variant av samtidas gjeldande danske skriftspråk.

I perioden 1903-2014 derimot er dei reviderte versjonane skrivne i eit lett justert tradisjonelt dansk skriftspråk som rettesnor, som representerte ei ”gjennomsnittleg” eller ”idealisert” dansk skriftnorm i den siste tredjedelen av 1800-talet. Frå 1903 fekk vi såleis ei nennsam historisk normalisering av grunnlovsrettskrivinga. Språket vart no løfta noko nærare samtidas skriftspråk. Men framleis skulle det vera eit konservativt danskspråkleg skriftspråk. Både grammatikken og vokabularet i den gamle teksten blei bevart. Lova skulle framleis ha ei verdig, lett gammaldags form. For perioden frå 1903 til rundt 2000 vart 1903-revisjonen den gjeldande skriftnorma for nye grunnlovsjusteringar.

Grunnlovsforslaga måtte altså fram til 2014 fremjast i eit 1800-tals dansk skriftspråk. Men framlegga i eit dansk 1800-talsspråk gjekk ikkje alltid så bra. Dei som skulle utføra desse språklege oppgåvene, hadde ikkje alltid like god kunnskap om det eldre 1800-tals danske skriftspråket. Dessutan var nok ikkje dei språklege retningslinene heller like klare, slik at det språklege produktet ofte kunne verta

både sprikande og inkonsekvent, og dermed ha mange språklege feil. Frå tid til anna måtte Stortinget samla språkfeila og gjera rettingar i grunnlovstekstane.

Det låg såleis etter kvart mange uløyste språklege utfordringar i å halda oppe tradisjonen med å nytta eit tilnærma 1800-tals dansk skriftspråk. Den eine var altså at den språklege kompetansen til dei som skulle utføra det skriftspråklege arbeidet, ikkje var god nok. Ei anna utfordring var mangelen på ei klar og tydeleg historisk skriftspråksnorm. Og ikkje minst, ofte kunne det vera vanskar med å forstå den historieserande skriftnorma både for politikarar og for lekfolk.

4. Mot språkleg modernisering

Ved årtusenskiftet rundt 2000 fekk vi ei viss rørsle for å gjennomføra eit språkleg ansiktsløft av Grunnlova. Dette var både av reint språklege og reint språkpolitiske grunnar, og etter kvart også på grunn av det planlagde grunnlovsjubileet i 2014, som verka sterkt inn på den auka interessa og framstøyten for å gjennomføra ei språkleg fornying av grunnlovsteksten. Etter kvart utkrystalliserte denne interessa seg i fleire forskjellige språkpolitiske retningar: På den eine sida praktiske, språklege, funksjonelle og pragmatiske tilhøve. På andre sida den kulturelle vurderinga, vernet av og respekten for den opphavlege grunnlovsteksten som eit unikt historisk dokument, og den garantien som ligg i eit opphavleg og uforfalska dokument av denne karakteren. Såleis fell ynskja om ei språkleg revidering og modernisering på eine sida, saman med på den andre sida ynskjet om å verna språket i Grunnlova mot løft og fornying. Det har vore ei stor utfordring å takla desse motstridande språkkulturelle og språkpolitiske interessene.

Her har språkprofessor Finn Erik Vinje si bok *Frihetens Palladium – i språklig belysning* (2002) spela ei viktig rolle som premissleverandør for diskusjonar, debattar og konkrete språklege utkast og framlegg. Vinje er ein av dei som har engasjert seg sterkt i det norske grunnlovsspråket med omsyn til skriftnorm, skriftform og språklege analysar. Han vert ofte kontakta av media om språklege, særleg normative, spørsmål, og han representerer både eit konservativt skriftspråk- og eit konservativt talespråksyn. I spørsmålet

om ei modernisering av grunnlovsspråket, vil han halda på mange tradisjonelle leksikalske, ortografiske og syntaktiske skriftformer.

Denne utviklinga førte til at det vart utarbeidd nye språklege versjonar av Grunnlova, som resulterte i at det vart vedteke ein offisiell bokmålsversjon og ein offisiell nynorskversjon i Stortinget den 6. mai 2014. Dette var to språkleg moderniserte versjonar av Grunnlova.

For vedtaket om bokmålsversjonen er det såkalla *Grunnlovsforslag 21* (2011-2012) frå Anders Anundsen, Per-Kristian Foss, Carl I. Hagen, Michael Tetzschner og Finn-Erik Vinje lagt til grunn, og for nynorskversjonen er *Grunnlovsforslag 22* (2011-2012) frå Anders Anundsen og Per-Kristian Foss lagt til grunn.

Det siste forslaget, nr. 22, er nynorskdelen av *Grunnlovsforslag 25* (2011-2012) frå Marit Nybakk, Martin Kolberg, Jette F. Christensen, Hallgeir H. Langeland og Per Olaf Lundteigen, som blei utarbeidd av utvalet for utarbeiding av nye tekstversjonar av Grunnlova på tidsmessig bokmål og nynorsk, *Grunnlovsspråkutvalet*. Dette utvalet blei leia av professor og dekan ved Det juridiske fakultetet ved Universitetet i Oslo, Hans Petter Graver, difor populært kalla *Graver-utvalet*. Grunnlovsspråkutvalets bokmålsversjon vart altså ikkje vedteken, men i staden Grunnlovsforslag 21 frå professor emeritus Finn Erik Vinje med fleire.

Dei to nye språkversjonane har mange karakteristiske språklege trekk som skil dei frå den grunnlovsteksten som var gjeldande fram til 2014, og der nynorskteksten naturleg nok skil seg meir frå den gjeldande grunnlovsteksten fram til 2014 enn det bokmålsteksten gjer. Nedanfor fylgjer nokre karakteristiske døme frå kvar av dei to nye språkversjonane for ortografi, morfologi, syntaks og leksikon, som skil seg frå grunnlovsteksten som var gjeldande fram til 2014.

5. Bokmålsversjonen av Grunnlova av 2014

Karakteristisk for den vedtekne grunnlovsteksten på bokmål er at den på fleire måtar fell mellom den tradisjonelle dansk-norske grunnlovsteksten og det moderne bokmålet – ved at den m.a. held oppe fleire eldre syntaktiske og leksikalske trekk samstundes som den har normalspråklege ortografiske og morfologiske former.

Grunnlovsteksten har no for første gongen fått moderne **ortografi**:

- bokstaven *å* er komen til for tidlegare *aa*
- tidlegare enkel konsonant etter kort vokal er skift ut med dobbel som i *flagg* for *Flag*
- bruk av framand konsonant er skift ut med norsk som i *straks* for *strax*
- danske ”bløde” konsonantar er skifte ut med dei tilsvarande norske harde som i *møte* for *Møde*
- tidlegare dansk *f* i den norske grunnlovsteksten er skift ut med norsk *t* som i *etter* for *efter*
- tidlegare stor førebokstav i substantiv er skift ut med liten som i *Flagg* for *Flag* og i *lov* for *Lov*.

Morfologisk er det gjort einskilde oppdateringar, medan andre er blitt ståande. Til dømes har moderne fleirtalsformer på *r* erstatta eldre utan fleirtals-*r*, som i *tredjedeler* og *lover*.

Derimot er bundne feminine *a*-former i substantiv fråverande som i *dronningen* vs *dronninga* og i *kirken* vs *kirka*.

Ortografisk og morfologisk framstår bokmålsteksten såleis som heller moderne i høve til den eldre gjeldande grunnlovsteksten.

I **leksikonet** er tidsbestemte ordformer tekne ut, som *eragte*, *imidlertid* (i tydinga ’i mellomtiden’) og *efterlade* (i tydinga ’unnlate’).

Andre ’historiske’ leksikonformer er derimot haldne oppe som i uttrykka *rikets tarv* og *de lærde skoler*.

Ortografisk, morfologisk og leksikalsk er språket eit moderat-konservativt bokmål. Slik må ein kunna seia at teksten langt på veg er skriftspråkleg stilistisk tradisjonell og konservativ.

Syntaksen i den tradisjonelle teksten er stort sett halden oppe. Dette kjem mellom anna til uttrykk ved bundne nominale konstruksjonar der norsk dobbel bestemming ikkje finst. I teksten er enkel bestemming gjennomgåande, som t.d. ”*det norske flagg*” og ikkje ”*det norske flagget*”, og ”*kongen og hans råd*” og ikkje ”*kongen og rådet hans*”.

Syntaktisk har bokmålsteksten halde på mange kansellistiske formuleringar frå den tradisjonelle grunnlovsteksten. Av di den nynorske versjonen er meir eller mindre fri for slike syntaktiske formuleringar, vert eit utval kansellistiske bokmålskonstruksjonar nedanfor jamførte med måten den nynorske grunnlovsteksten løyer desse tradisjonelle formuleringane på.

Bokmålsteksten framstår såleis på mange måtar som ein historisk tekst, noko som også har vore målet med dette tekstframlegget. Såleis har teksten stor dignitet, og dessutan stor symbolkraft. Noko av målet har vore at denne bokmålsversjonen skal minna om tekstens historie og opphav. Eg kjem attende til desse grunngjevingane i pkt. 8 nedanfor.

6. Nynorskversjonen av Grunnlova av 2014

Dette er ikkje første gongen at Grunnlova kjem i nynorsk språkdrakt. Grunnlova vart første gongen omsett til nynorsk (landsmål før 1929; her berre kalla nynorsk før 1929) i 1875 av læraren Olav Jakobsson Høyem, som kom i ny utgåve i 1878. I 1901 vart Grunnlova omsett til nynorsk på ny, av jussprofessor Nikolaus Gjelsvik. Framlegget til Gjelsvik vart fremja som grunnlovsforslag av sju stortingsrepresentantar i 1906. Forslaget nådde ikkje fram. Konstitusjonskomiteen si innstilling om å avvise alle forslaga, vart vedteken. Etter 1906 har det ikkje blitt fremja fleire grunnlovsforslag om ein nynorsk språkversjon av Grunnlova før 2014.

Vi hadde såleis ein halvoffisiell nynorskversjon som levde lenge, heilt fram til 2014. Denne versjonen vart oppdatert fleire gonger; i 1964, 1975 og i 1980, men ikkje etter 1985.

Dersom vi kan seia at bokmålsversjonen av 2014 er eit språkleg andletsløft og ei varsam omsetjing av den tradisjonelle teksten, så er nynorskversjonen av 2014 ei reell omsetjing av den tradisjonelle danske teksten. Sett i høve til nynorskversjonane fram til 1985, kan vi kanskje kalla nynorskversjonen av 2014 eit språkleg andletsløft. Nynorskversjonen av 2014 held seg innanfor læreboknormalen 1957-2012 (i 2012 kom det ny nynorsknorm), og det nynorske språket i grunnlovsteksten av 2014 kan kallast moderat konservativ.

Ortografien i nynorskversjon av 2014 er fleire stader karakteristisk av di det er gjort val innom den gjeldande språknorma som i einskilde tilfelle går i konservativ språkleg retning og i andre i meir normalspråkleg retning.

Teksten har gjennomført *e*-infinitiv, som t.d. *vere*, *tryggje*, *vedkjenne*, *lovfeste*, *kalle*, *late* og *følgje*. Her har ein altså valt å følgja den tradisjonen som forlag, aviser og offentlege instansar har lagt seg på. Infinitiv på *a*, som er likestilt med infinitiv på *e* i den gjeldande nynorsknorma, representerer såleis ikkje her eit moderat konservativt nynorsk alternativ.

Den tronge vokalen *y* er nytta i ord som adverbet *fyrst*, adjektivet *fyrste* og i adjektiviske samansetjingar som *fyrstnemnd* i staden for dei andre offisielle og meir frekvente nynorske skriftformene *først*, *første* og *førstnemnde*.

Enkle konsonantar vert gjennomgåande nytta som i *skjøn*, men ved *m* vert det nytta dobbelkonsonant som t.d. m. sg. *dommar* vs *domar*, m. pl. *eigedommar* vs *eigedomar*, og svake pres. som *dømmer* vs *dømer*.

Eit **syntaktisk** særtrekk ved den nynorske grunnlovsteksten er at kansellistiske trekk manglar. I bokmålsteksten er derimot svært mange av dei kansellistiske trekka frå den tradisjonelle teksten førde vidare. Nedanfor er det sett opp nokre døme på syntaktiske skilnader mellom bokmåls- og nynorskteksten som illustrerer den ulike distribusjonen av kansellistiske konstruksjonar. Bokmålsteksten (BM), som ligg nær opp til den tradisjonelle teksten, kjem før nynorskteksten (NN) i døma nedanfor:

Original: ”Statssekretærerne og de politiske Raadgivere dog undtagne”.
BM: ”statsekretærene og de politiske rådgivere dog unntatt” vs NN: ”bortsett frå statssekretærar og politiske rådgjevarar”. Graver-utvalet sitt BM-framlegg var: ”bortsett fra statssekretærer og de politiske rådgivere” (§ 62).

Original: "Ytringsfrihed bør finde Sted". BM: "Ytringsfrihet bør finne sted" vs NN: "Ytringsfridom skal det vere". Graver-utvalet sitt BM-framlegg var: "Ytringsfrihet skal finne sted" (§ 100).

Original: "de af Storthinget tilføjede Anmerkninger". BM: "de av Stortinget tilføyde anmerkninger" vs NN: "merknader frå Stortinget". Graver-utvalet sitt BM-framlegg var: "de anmerkninger Stortinget har tilføyd" (§ 76).

Dessutan har nynorskteksten dobbel bestemming i substantiv, med både føresettt og etterhengd "artikkel", som t.d. i "på den måten". Her følger bokmålsteksten den tradisjonelle teksten og gjeldande dansk skrivemåte, "på den måte" (§ 19).

Leksikonet i nynorskteksten har generelt eit anna administrativt ordtilfang enn bokmålsteksten, og skil seg såleis fleire stader frå bokmålsteksten (sjå pkt 7 nedanfor). Elles er det nynorske ordvalet i Grunnlova nokså tradisjonelt. Døme på dette er *attåt* i staden for *i tillegg til* (§ 59), "offentlege *bører*" i staden for "offentlege byrder" (§ 75).

Derimot er verbet *behandle* teke inn i staden for *handsama* (§ 74).

I bokmålsteksten er uttrykk for rettar og plikter mange og varierte som til dømes *skyldig, forbunden, forpliktet, berettiget, tillatt, tilkommer* og *påligger*. Her nyttar nynorskversjonen *kan* og *skal*:

Original: "Det paaligger Statens Myndigheder at lægge Forholdene til Rette for". BM: "Det påligger statens myndigheter å legge forholdene til rette for" vs NN: "Dei statlege styresmaktene skal leggje til rette for". Graver-utvalet sitt BM-framlegg var: "Statens myndigheter skal legge forholdene til rette for" (§ 100).

Elles er nynorskversjonen moderne fleire stader ved å nytta tidstypiske formuleringar som t.d. desse:

Original: "*sjælelig Svækkelse*". BM: "*sjelelig svekkelse*" vs NN: "*psykisk svekking*". Graver-utvalet sitt BM-framlegg var: "*psykisk svekkelse*" (§ 50).

Original: "*Efter at Forslaget er antaget, skal ny Deliberation finde Sted i Stortinget*". BM: "*Etter at forslaget der er antatt, skal ny deliberasjon finne sted i Stortinget*" vs NN: "*Etter at framlegget er vedteke der, skal Stortinget ta det opp til ny vurdering*". Graver-utvalet sitt BM-framlegg var: "*Etter at framlegget er vedtatt der, skal Stortinget ta det under overveielse på nytt*" (§ 76).

7. Nynorskversjon av 2014 vs bokmålsversjonen av 2014 – ulike moderniseringsløyser

Nynorsk- og bokmålsversjon nyttar mange stader ulike moderniseringsløyser i høve til den originale (tradisjonelle) grunnlovsteksten. Døme på dette er:

Original: "*dersom han finder det fornødent*." BM: "*dersom han finner det nødvendig*" vs NN: "*dersom han meiner det trengst*." Graver-utvalet sitt BM-framlegg var: "*dersom han mener det trengs*" (§ 69).

Original: "*efter to forskjellige paa hinanden følgende*". BM: "*etter to på hinannen følgende*" vs NN: "*to imellom*". Graver-utvalet sitt BM-framlegg var: "*to imellom*" (§ 79).

Original: "*naar det har tilendebragt*". BM: "*når det har tilendebrakt*" vs NN: "*det avslutter når*". Graver-utvalet sitt BM-framlegg var: "*det avslutter når*" (§ 80).

Original: "*Er en Lovbeslutning bleven uforandret antagen af to Storthing, sammensatte efter to*". BM: "*Er en lovbeslutning blitt uforandret antatt av to storting, sammensatt etter to*" vs NN: "*Når to storting med eitt val og minst to storting imellom har gjort same lovvedtaket uendra*". Graver-utvalet sitt BM-framlegg var: "*Når to storting med ett valg og minst to storting imellom har fattet det samme lovvedtak uforandret*" (§ 79).

Original: *"Hvorvidt og under hvilke Former de"*. BM: *"Hvorvidt og under hvilke former de"* vs NN: *"Om og korleis dei"*. Graver-utvalet sitt BM-framlegg var: *"Hvorvidt og hvordan de"* (§ 60).

Original: *"Det Antal Storthingsrepræsentanter, som bliver at vælge, bestemmes til 169."* BM: *"Det antall stortingsrepresentanter som blir å velge, fastsettes til 169."* vs NN: *"Det skal veljast 169 stortingsrepresentantar."* Graver-utvalet sitt BM-framlegg var: *"Det skal velges 169 stortingsrepresentanter"* (§ 57).

Elles finst det mange stilistiske og leksikalse skilnader mellom bokmåls- og nynorskteksten. Her er nokre dømme:

Original: *"har erhvervet"*. BM: *"har ervervet"* vs NN: *"har fått"*. Graver-utvalet sitt BM-framlegg var: *"har ervervet"* (§ 3).

Original: *"saaledes"*. BM: *"således"* vs NN: *"såleis"*. Graver-utvalet sitt BM-framlegg var: *"således"* (§ 3).

Original: *"antegnes"*. BM: *"antegnes"* vs NN: *"førast inn i"*. Graver-utvalet sitt BM-framlegg var: *"føres inn i"* (§ 6).

Original: *"inden Riget"*. BM: *"innen riket"* vs NN: *"i riket"*. Graver-utvalet sitt BM-framlegg var: *"i riket"* (§ 11).

Original: *"hvortil udfordres"*. BM: *"hvortil fordres"* vs NN: *"til det krevst"*. Graver-utvalet sitt BM-framlegg var: *"til det kreves"* (§ 11).

Original: *"Forretningerne"*. BM: *"forretningene"* vs NN: *"gjeremåla"*. Graver-utvalet sitt BM-framlegg var: *"gjøremålene"* (§ 12).

Original: *"ved overordentlige Leiligheder"*. BM: *"ved overordentlige leiligheter"* vs NN: *"i særlege høve"*. Graver-utvalet sitt BM-framlegg var: *"i særlige tilfeller"* (§ 12).

Original: *"beskikke"*. BM: *"beskikke"* vs NN: *"utnemne"*. Graver-utvalet sitt BM-framlegg var: *"utnevne"* (§ 14).

Original: "beklæde". BM: "bekle" vs NN: "ha". Graver-utvalet sitt BM-framlegg var: "ha" (§ 21).

Original: "Gage". BM: "gasje" vs NN: "løn". Graver-utvalet sitt BM-framlegg var: "lønn" (§ 22).

Original: "besluttet hemmeligholdte". BM: "besluttet hemmeligholdt" vs NN: "vedtek å halde løynde". Graver-utvalet sitt BM-framlegg var: "beslutter å hemmeligholde" (§ 30).

Original: "tilendebragte". BM: "tilendebrakt" vs NN: "avslutta". Graver-utvalet sitt BM-framlegg var: "avsluttet" (§ 54).

Desse døma syner oss også at i den nynorske teksten er det gjort gjennomgåande leksikalske val som er meir tidstypiske og betre gjennomskodelege enn dei som finst i bokmålsteksten.

8. Dansk versus norsk

Argumenta for enten å halda på den opphavlege teksten eller å etablera ei varsam modernisering, slik som den vedtekne bokmålsteksten representerer, er fleire. Det er mellom anna lagt vekt på at ein skal ha respekt for den opphavlege grunnlovsteksten. Ei grunnlov er av ein slik art at teksten i henne skal ein ikkje tukla for mykje med. Ein skal respektera Grunnlova som historisk dokument og som historisk tekst, difor bør endringar og tillegg enten først til i eit "originalt" språk eller i eit varsamt modifisert språk.

Grunnlova har stort sjølvverde, dignitet, og dessutan har ho stor symbolkraft, difor skal både sjølv lova og språket i henne handsamast med respekt og verdigheit. Ei språkleg modernisering, og ikkje minst ei språkleg omsetjing, vil setja sjølvverdet i fare og kan difor verta oppfatta som ei respektlaus handling og ikkje minst ei respektlaus handsaming av Grunnlova.

Dinest er det viktig at grunnlovsspråket skal minna oss om tekstens historie og opphav. Eit språk som ligg tettare opp til moderne skriftspråk eller til moderne språkbruk i det heile, kan vera med å avhistorisera Grunnlova som eit historisk produkt, og dessutan både kvardagsjera og allmenngjera lova.

På den andre sida vil ei språkleg modernisering og ei språkleg omsetjing – som er i samsvar med nyare og gjeldande skriftnormer – byggja på eit viktig demokratisk og folkeleg prinsipp – og ein viktig demokratisk og folkeleg praksis. Skal vi ha ei grunnlov som tek i vare nasjonen og innbyggjarane sine grunnleggjande rettar og integriteten deira, må lova vera skriven på eit språk som til alle tider representerer det skriftspråket som menneska i den historiske samtida kjenner seg best heime i og som fell innom dei gjeldande skriftspråklege normene. Eit skriftspråk som representerer ei historisk fortid som innbyggjarane ikkje har noka tilknytning til, ivaretek ikkje slike funksjonar.

Dessutan må innbyggjarane kunna skjønna kva som står i dei einskilde paragrafane i Grunnlova. Difor må det liggja ei tung pedagogisk føring på val av språklege formuleringar. Lova må vera språkleg og innhaldsmessig lett tilgjengeleg. Er ho ikkje det, vil ikkje Grunnlova vera ei lov for heile folket, men for ein sosial elite som har nøkkelen til å avkoda dei eldre språklege formuleringane.

Både av demokratiske, folkelege og pedagogiske prinsipp er det såleis viktig at lova har eit skriftspråk som innbyggjarane kjenner seg heime i. Av desse grunnane, og dessutan av språkpolitiske årsaker, er det viktig av teksten i Grunnlova finst både i ei moderne nynorskutgåve og moderne bokmålsutgåve.

9. Skal Grunnlova ha dansk eller norsk språkdrakt i dag?

Det har vore ei lang og kronglete ferd fram mot det språklege grunnlovsvedtaket i 2014. På den eine sida har motstanden mot å gå bort for ”dansk” normering vore stor, og på den andre sida har arbeidet med å få i stand ein nynorsk versjon gått føre seg i over hundre år.

På mange måtar kan vi samanlikna arbeidet med å få Grunnlova i ei moderne norsk språkdrakt, med arbeidet med å få ei *Bibelen* i ein moderne norsk skriftspråkleg versjon. I begge tilfelle var det sterk motstand mot ein moderne norskspråkleg versjon til å byrja med. For mange var det utenkjeleg med ein bibel på riksmål eller bokmål i staden for dansk, for ikkje å snakka om å få *Bibelen* på nynorsk. Også mellom lekfolk var det i si tid merkeleg at *Bibelen* skulle skrivast på bokmål, for ikkje å snakka om på nynorsk. Slikt var etter mange si meining respektlaust – både overfor kristendomen, dei kristne og ikkje

minst overfor Gud sjølv. Dei same prinsipielle tradisjonsargumenta har vore nytta mot grunnlovsspråket.

Då handsaminga av framlegget om Grunnlova i ny språkdrakt på bokmål og nynorsk var oppe til røysting i Stortinget 6. mai 2014, var det berre éin av dei 169 representantane som stemte mot. Stortingsrepresentant Sverre Myrli, Arbeiderpartiet (Ap), stemte mot av di han meiner at argumenta som talte mot ei modernisering vog tyngst. På den andre sida hadde Arbeiderpartiet, Sosialistisk venstreparti (SV), Senterpartiet og Miljøpartiet De Grønne håpa på ei endå større modernisering i bokmålsutgåva av Grunnlova. I diskusjonane fram mot handsaminga i Stortinget argumenterte partia Høgre og Venstre for at grunnlovsteksten i stor grad burde vera uendra.

Grunnlovsspråkutvalet (Graver-utvalet, sjå pkt 4) la altså fram framlegg både til ein nynorsktekst og ein bokmålstekst for Grunnlova. Nynorskteksten deira vart vedteken, bokmålsteksten ikkje. Bokmålsteksten som vart vedteken er den teksten som Finn Erik Vinje med fleire (sjå pkt 4) la fram. Som vi har sett døme på ovanfor, er den vedtekne nynorskteksten og den vedtekne bokmålsteksten nokså ulike i språkleg form og stil. Begge tekstane er haldne i ei språkleg tradisjonell form, også nynorskteksten. Ingen av dei nyttar språkleg radikale former og uttrykk i høve til gjeldande bokmålsnorm og nynorsknorm. Derimot skil dei seg kraftig frå kvarandre når det gjeld ordtilfang og syntaks. Den vedtekne bokmålsteksten er nokså tradisjonell i høve til ordtilfang og syntaks, og ligg mange stader tett opp til den danske teksten som var gjeldande fram til 2014. Vi kan t.d. finna att fleire av dei gamle danske kansellistiske formuleringane. Den nynorske grunnlovsteksten derimot byggjer på nynorsktradisjonen som legg vekt på at setningane skal vera enkle og gjennomskodelege og att ordtilfanget mest mogeleg skal vera lokalt nasjonalt og ikkje for mykje påverka av framande og forelda ordlån.

Bokmålsframlegget til Grunnlovsspråkutvalet (Graver-utvalet) låg mykje tettare opp til nynorskversjonen med omsyn til stil, ordtilfang og syntaks enn den vedtekne bokmålsteksten. I praksis tyder dette at for allmenta, og også for fleire fagfolk – er nynorskteksten lettare tilgjengeleg, meir forståeleg og praktisk funksjonell enn den vedtekne bokmålsteksten. Hadde derimot Grunnlovsspråkutvalet (Graver-

utvalet) sin bokmålstekst vorten vedteken, ville nok den kunne ha hatt like stor bruksverdig for den moderne nordkvinne og nordmann, som nynorskteksten har fått i dag.

Med vedtaket i 2014 er ”den danske grunnlovsspråktida” definitivt omme.

Kjelder

Dokument 19 (2011-2012). Rapport til Stortingets presidentskap fra Grunnlovsutvalget om utarbeidelse av språklig oppdaterte tekstversjonar av Grunnloven på bokmål og nynorsk. <[www.stortinget.no/global/pdf/>Dokumentserien/2011-2012/dok19-201112.pdf](http://www.stortinget.no/global/pdf/Dokumentserien/2011-2012/dok19-201112.pdf).

Kongeriget Norges Grundlov af 4de November 1814. <www.nb.no/baser/1814/4nov2.html>.

Kongeriget Norges Grundlov af 17de Mai 1814. Constitution for Kongeriget Norge. <www.nb.no/baser/1814/17may.html>.

Kongeriket Noregs Grunnlov 2014. <lovdata.no/dokument/NL/lov/1814-05-17-nn>.

Kongeriket Norges Grunnlov 2014. <lovdata.no/dokument/NL/lov/1814-05-17>.

Litteratur

Vinje, Finn Erik (2002) *Frihetens palladium – i språklig belysning. Om språket i Grunnloven*. Oslo: Stortinget.

Resumé

Jens P. Høysgaard: Tredje universitetspedel og Danmarks største sprogforsker før Rask

Hans Basbøll
Syddansk Universitet

Jens Pedersen Høysgaard (1698-1773) var tredje pedel (ud af tre) ved Universitetet (i København) og endte sine dage som klokker og overgraver ved universitetskirken Trinitatis. Høysgaards samtidige professorer og andre af den tids VIP'er er stort set glemt i dag. Derimod huskes Høysgaard stadig som pioneren der som den første (1743, 1747) identificerede og analyserede det danske stød lingvistisk. Men ikke bare det: Han gav banebrydende beskrivelser også af andre sider af både det segmentale og prosodiske fonologiske system – og disses sammenhæng med retskrivningen – for dansk. Og faktisk heller ikke bare det: Han strukturerede sine store værker (1747, 1752, 1769) som et samlet system i fortløbende nummererede paragraffer, indbefattende såvel lydstruktur og retskrivning som syntaks og semantik. Og han var herudover en anerkendt matematiker og latinist.

I foredraget vil jeg trække nogle linjer frem til den største danske lingvist nogensinde, Rasmus Rask (1787-1832), der satte "Højsgård" meget højt og fulgte mange af hans principper i sin omfangsrigeste publikation, om retskrivningslære (1826). Også i andre henseender er Rask påvirket af Høysgaard.

Bibliografisk note

Høysgaards værker om dansk sprog er optrykt i:

Danske Grammatikere fra Midten af det syttende og indtil Midten af det attende Aarhundrede (udg. Henrik Bertelsen), i Bind IV (s. 185-488, 1920) og V (s. 1-550, 1923). København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab (optrykt 1979).

Vigtig monografi om Høysgaard

Bertelsen, Henrik (1926) *Jens Pedersen Høysgaard og hans Forfatterskab*. København: Gyldendal.

Jeg har selv for nylig diskuteret Høysgaard i

Basbøll, Hans (2014) The Non-Stød Model in a Historical Perspective. *Language & Language Behavior = Jazyk i rečevaja dejatel'nost'* 14:40-46 [Special Issue Devoted to International Conference of the History of Language Sciences ICHoLS-12 St. Petersburg 2011]. St. Petersburg.

Basbøll, Hans & Viggo Bank Jensen (under udgivelse) "Rask: A linguistic giant between the 18th and 20th century", *Historiographica Linguistica*.

Basbøll, Hans (under udgivelse) Fonetikker. I bd. 1 af Hjorth, Ebba et al. (red., under udg.). *Dansk Sproghistorie*, bd. 1-6. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.

OM ILLOKUTION OG KUNST

Ulf Dalvad Berthelsen
Aarhus Universitet

Whether Mr. Mutt with his own hands made the fountain or not has no importance. He CHOSE it. He took an ordinary article of life, placed it so that its useful significance disappeared under the new title and point of view – created a new thought for that object.

Anonym¹

1. Indledning

I 1917 indleverer Marcel Duchamp værket Fountain til kunstnersammenslutningen Society of Independent Artists' årlige udstilling i New York. Værket er et af Duchamps såkaldte *readymades*² og består i al sin enkelthed af et pissoir signeret 'R. Mutt'. Værket skaber ikke overraskende furore og afvises som vulgært plagiat. Siden er grænserne for, hvad der kan betragtes som et kunstværk rykket betragteligt, og Duchamps værk blev i 2004 kåret som det 20. århundredes mest indflydelsesrige kunstværk.³

Dette rejser naturligvis spørgsmålet om, hvorvidt det overhovedet er muligt at definere begrebet *kunstværk*. Er 'kunstværk'

¹ Citatet stammer fra et anonymt indlæg i Dada-tidsskriftet *The Blind Man* (Nr. 2, New York, Maj 1917). Indlægget er skrevet som et svar på Society of Independent Artists' afvisning af værket Fountain. En affotograferet version af tidsskriftet findes her: <http://sdr.lib.uiowa.edu/dada/blindman/2/index.htm>

² Dvs. en industrielt fremstillet (brugs)genstand, der udstilles som et kunstværk.

³ Som optakt til uddelingen af Turner-prisen i 2004 blev 500 britiske kunstnere, kuratorer og kritikere bedt om at rangordne de vigtigste moderne kunstværker. I denne forbindelse opnåede Duchamps Fountain en placering som nr. 1 foran værker af blandt andre Picasso og Matisse.

blot et prædikat, vi hæfter på det, der nu tilfældigvis har fundet vej til gallerier og museer, eller er det faktisk muligt at give en definition af begrebet, der på en gang kan rumme diversiteten i de kunstneriske udtryksformer og samtidig kan gøre os i stand til at trække en klar skillelinje mellem kunstværker og ikke-kunstværker?

I det følgende vil jeg med udgangspunkt i en diskussion af to aktuelle tilgange til værkproblematikken, henholdsvis *klyngeteorien* (Gaut 2000, Dutton 2000, Favrholt 2000, Dutton 2006) og *institutionsteorien* (Dickie 1974, 1984, 2000), argumentere for, at talehandlingsteorien er det rette udgangspunkt for at besvare dette spørgsmål. Jeg vil gøre dette ved at vise, at det at frembringe et kunsværk har væsentlige lighedstræk med det at udføre en illokutionær handling, og at det netop er nogle af disse træk, der er konstituerende for et kunsværk. I denne forbindelse trækker jeg særligt på Widells (2009) og Berthelsens (2013) diskussion af talehandlingsbegrebet.

2. Artefakt og kontekst

Klyngeteorien og institutionsteorien har i de seneste årtier været de dominerende positioner inden for den filosofiske æstetik i forhold til spørgsmålet om, hvordan man definerer begrebet kunsværk. Positionerne repræsenterer to meget forskellige tilgange til værkproblematikken og er uforenelige i den forstand, at klyngeteorien, i modsætning til institutionsteorien, benægter muligheden af at definere værkbegrebet ved at angive nødvendige og tilstrækkelige betingelser (Weitz 1956, Gaut 2000, Davies 2004).

Som en konsekvens af denne tilgang insisterer klyngeteoretikerne på, at det altid er et givet artefakts iboende egenskaber, der er afgørende for, om det kan karakteriseres som et kunsværk. De forskellige variationer af teorien beskæftiger sig derfor alle med at opstille et større eller mindre antal kriterier, på baggrund af hvilke man i hvert enkelt tilfælde kan vurdere, om et givet artefakt er et kunsværk eller ej. Kriterierne varierer, men kredser typisk om fx stilistiske træk, nytænkning og kreativitet, det håndværksmæssige mesterskab samt spørgsmålene om, i hvilket omfang summen af disse egenskaber er æstetisk og intellektuelt udfordrende (se fx Dutton 2006).

Institutionsteoriens alternativ til denne artefakt-fikserede tilgang er at pege på konteksten, eller rettere relationen mellem artefakt og kontekst, som det væsentlige udgangspunkt for en definition af værkbegrebet. For at beskrive denne relation tager George Dickie (1974, 1984), der er ophavsmand til institutionsteorien, udgangspunkt i begrebet *kunstverden* (artworld).⁴ Kunstverdenen forstås af Dickie som det sociale rum, der opstår i samspillet mellem kunstnere, gallerister, museumsfolk, publikum, politikere og andre interessenter, der på den ene eller den anden måde bidrager til dette fællesskab. Kunstverdenen er således socialt konstitueret, og det er ifølge Dickie kun inden for rammerne af dette fællesskab, at vi meningsfuldt kan tale om kunstværker. Kunstværker skal med andre ord ikke, sådan som klyngeteoretikerne påstår, defineres ved deres iboende kvaliteter, men derimod ved den status, de tilskrives i kunstverdenen. Kort sagt: Et kunsværk er det, der i kunstverdenen tilskrives værkstatus.

Det afgørende stridspunkt mellem de to positioner er således, om en adækvat definition af værkbegrebet skal tage udgangspunkt i det konkrete artefakt eller i den socialt konstituerede kontekst.

Umiddelbart kan det virke rigtigt at give klyngeteoretikerne ret, men ved nærmere eftersyn rummer denne position en række problemer, der gør det vanskeligt at acceptere den som grundlag for en definition af værkbegrebet. For det første er der i litteraturen (se fx Gaut 2000, Favrholt 2000, Dutton 2006) langt fra enighed om, hvilke egenskaber der er relevante at tage i betragtning, når det skal afgøres om et givet artefakt er et kunsværk eller ej. Dutton (2006) arbejder fx med tolv kriterier, mens Favrholt (2000) kun opererer med ni. For det andet er det heller ikke klart, hvordan det i det konkrete tilfælde afgøres, om et artefakt opfylder et givet kriterium. Fx fastslår Favrholt (2000, s. 148), at Piero Manzoni's værk *Merda d'artista* fra 1961, i modsætning til fx Richard Mortensens abstrakte maleri *En genfødselsfest i nærheden af Cambodia* fra 1975, ikke besidder emotionel appel. Det fremgår imidlertid ikke, på hvilket grundlag Favrholt afgør, at Richard Mortensens pastelfarvede maleri appellerer til følelserne, men

⁴ Begrebet *kunstverden* introduceres oprindeligt af Danto (1964), og Dickies anvendelse af begrebet afviger på flere måde fra Dantos. Pladsen tillader imidlertid ikke en udredning af dette forhold.

at Piero Manzoni's skandaleombruste dåseekskremer ikke gør det, hvilket gør det vanskeligt at acceptere klyngeteorien som andet end i bedste fald en teori om, hvad et *godt* kunstværk er og i værste blot en række vurderingskriterier, der afspejler personlige præferencer og ideosynkrasier.

I modsætning til denne subjektive relativisme tilbyder Dickie med institutionsteorien klare kriterier for, om noget er et kunstværk eller ej. Han skriver således:

A work of art in the classificatory sense is (1) an artifact (2) a set of the aspects of which has had conferred upon it the status of candidate for appreciation by some person or persons acting on behalf of a certain social institution (the artworld) (Dickie 1974, s. 34).

Det centrale er her idéen om *tilskrivning af status* (conferring status) inden for rammerne af et socialt fælleskab. Som eksempel på dette nævner Dickie bl.a. det at erklære nogen for mand og kone, hvilket set fra et talehandlingsperspektiv er interessant, idet indgåelse af ægteskab netop er et af de eksempler Austin (1962) bruger i sin oprindelige beskrivelse af performativerne. Dickie specificerer ganske vist ikke i detaljer, hvordan vi skal forstå denne sammenligning, men hvis vi tager analogien til performativerne alvorligt, betyder det, at vi via talehandlingsteorien kan nå til en mere detaljeret forståelse af, hvad der konstituerer et kunstværk.

3. Handling og kunst

Adorno (1965) beretter i essayet "Engagement" følgende anekdote om Picassos møde med en tysk Nazi-officer:

Als ihn ein deutscher Besatzungsoffizier in seinem Atelier besuchte und vorm Guernica-Bild fragte: "Haben Sie das gemacht?", soll er geantwortet haben: "Nein, Sie".

Hos Adorno tjener dette lille intermezzo som et eksempel på kunst som et magtfuldt medium for social kritik. Det er imidlertid også et eksempel på en situation, hvor to sprogbrugere interagerer gennem udførelsen af illokutionære handlinger: Officeren udstøder bestemte

lyde, der jf. sprogfællesskabets semantiske konventioner har betydning. Officeren ytrer sig således meningsfuldt, og hans ytring tæller i den aktuelle situation som et spørgsmål, hvilket vil sige, at han i og med sin ytring fremstiller sig som en, der oprigtigt ønsker at vide, om Picasso har malet Guernica. Det gælder desuden, at Picasso i situationen kun kan opfatte officerens handling som rationel, hvis han erkender, at officeren udfører sin handling med den intention at stille et spørgsmål.

Mere præcist kan vi med udgangspunkt i Widells (2009) og Berthelsens (2013) kritik af Searles (1969, 2007) analyse karakterisere illokutionære handlinger på følgende måde:

- Illokutionære handlinger udføres ved hjælp af artefakter
- Illokutionære handlinger udføres i sociale fællesskaber
- Illokutionære handlinger er offentlige
- Illokutionære handlinger indgår i en afsender/modtager-relation
- Illokutionære handlinger udføres i overensstemmelse med semantiske konventioner af typen 'x' betyder x i sprogfællesskab S'
- Illokutionære handlinger udføres i overensstemmelse med konstituerende regler af formen 'X tæller som Y i kontekst K'
- Illokutionære handlinger udføres altid med intentionen om at udføre en illokutionær handling
- Vellykketheden af en illokutionær handling er betinget af, at modtageren erkender afsenderens intention.

Vender vi herefter blikket mod Duchamp og hans tidligere omtalte porcelænskumme, er det i frembringelsen af værket Fountain ikke vanskeligt at se en parallel til udførelsen af en illokutionær handling. Duchamp frembringer (køber) et artefakt (en porcelænskumme). Dette artefakt gøres offentligt tilgængeligt i et socialt fællesskab (i første omgang i Society of Independent Artists). Duchamp optræder under pseudonymet 'R. Mutt' som afsender, mens fællesskabets øvrige medlemmer optræder som modtagere. Duchamp indfører artefaktet i det sociale fællesskab med den intention, at artefaktet skal tælle som et kunstværk. At artefaktet tæller som et kunstværk, kan kun opfattes

af modtagerne, hvis de erkender denne intention. Gør de ikke det, vil artefaktet alene blive opfattet som en porcelænskumme, hvori mænd kan forrette deres nødtørft.

På baggrund af denne sammenligning kan vi mere generelt sige følgende om kunstværkers konstituering:

- Kunstværker er artefakter
- Kunstværker bliver til i sociale fællesskaber
- Kunstværker er offentligt tilgængelige
- Kunstværker indgår i en afsender/modtager-relation
- Kunstværker udføres i overensstemmelse med konstituerende regler af formen 'X tæller som Y i kontekst K'
- Kunstværker udføres med intentionen om at udføre et kunstværk
- At modtageren erkender afsenderens intention, er en betingelse for, at et kunstværk kan opfattes som et kunstværk.

Hermed er vi nu også i stand til at kvalificere Dickies begreb om *tilskrivning af status*. Som vi så, forstår Dickie tilskrivning af status som det at gøre et artefakt til potentiel genstand for værdsættelse i kunstverdenen. Dette kan imidlertid præciseres yderligere, idet vi nu med udgangspunkt i talehandlingsteorien kan sige, at det at tilskrive et artefakt status i kunstverdenen består i at handle i overensstemmelse med en konstituerende regel af formen 'X (et artefakt) tæller som Y (et kunstværk) i kontekst K (kunstverdenen)' med den intention, at et givet artefakt X skal tælle som kunstværk Y i kunstverden K. Kort sagt:

- i. Et artefakt er et kunstværk, hvis og kun hvis et medlem af et givet fællesskab indfører dette artefakt i kunstverdenen med den intention, at det skal tælle som et kunstværk
- ii. En kunstner er et medlem af fællesskabet, der handler således.

En vigtig pointe ved denne definition er, at et artefakts status som kunstværk ikke, sådan som klyngeteorien implicerer, afhænger af modtagerens præferencer og idiosynkrasier. Dette fremgår umiddelbart ved endnu en sammenligning med udførelsen af illokutionære handlinger. I ordvekslingen mellem den tyske officer og Picasso stiller officeren spørgsmålet "Har De lavet dette?". Idet officeren handler

i overensstemmelse med de af fællesskabet vedtagne konstituerende regler og semantiske konventioner, tæller ytringen som et spørgsmål. Det kan efterfølgende tænkes, at Picasso ikke hører, hvad der bliver sagt eller misforstår ytringen og dermed ikke opfatter officerens handling som fremsættelsen af et spørgsmål. Det kan også tænkes, at Picasso, som det er tilfældet i anekdoten, med vilje fejlfortolker officerens spørgsmål. Det kan til gengæld ikke tænkes, at ytringen ikke tæller som et spørgsmål, fordi Picasso ikke *synes*, det er et spørgsmål. Det kan det ikke, fordi regelsættet er intersubjektivt, og fordi der deraf følger en forpligtelse på det fælles regelsæt for fællesskabets medlemmer. Picasso kan med andre ord ikke uden accept fra fællesskabet ændre reglerne, og må derfor, idet han anerkender officerens kommunikative intention, acceptere ytringen som et spørgsmål.

På samme måde gælder det for kunstværker, at de ikke diskvalificeres som følge af modtagerens misbilligelse eller manglende accept. Er værket frembragt med intentionen om, at det skal tælle som et kunstværk, så tæller det som et kunstværk. Når fx Favrholdt (2000) foreslår et bestemt antal point givet ud fra en række kontingente kvalitetsparametre som kriterium for, om et givet artefakt er et kunstværk, så beror dette slet og ret på en manglende anerkendelse af det konstituerende aspekt ved afsenderens handling. Afsender og modtager er som følge af den konstituerende regel gensidigt forpligtede, og en sådan vurdering kan derfor aldrig blive andet end et udtryk for modtagerens subjektive dom. Kontingente kvalitetskriterier er med andre ord *ikke* konstituerende for frembringelsen af et kunstværk.

En anden vigtig pointe er, at illokutionære handlinger og frembringelsen af kunstværker adskiller sig fra hinanden på ét meget vigtigt punkt. Relationen mellem verden og de artefakter (talte eller skrevne ord), hvormed den illokutionære handling udføres, er konventionaliseret. Dette gælder *ikke* for kunstværker. Officerens brug af de deiktiske udtryk 'De' og 'dette' er således reguleret af de af sprogfællesskabet vedtagne semantiske konventioner, hvorved det sikres, at udtrykkene i den konkrete situation anvendes entydigt.⁵ Denne entydighed er ikke til stede i Picassos maleri. Hans valg af virkemidler,

⁵ Ligesom det også er reglerne for anvendelsen af disse udtryk, der muliggør Picassos sarkastiske replik.

herunder fx form, farve og komposition, betyder ikke noget på samme måde, som ordene i officerens ytring. Der eksisterer ikke semantiske konventioner, der specificerer relationen mellem farven sort og genstanden *x* eller porcelænskummer og genstanden *y*, og vi kan derfor ikke oversætte hverken Guernica eller Fountain til entydige udsagn.

Dette betyder selvsagt ikke, at modtageren ikke kan forsøge at fortolke værkerne, tværtimod. For de manglende konventioner betyder netop, at alle træk ved et givet værk kan gøres til genstand for fortolkning. Analysen peger dermed også i retning af, hvilken rolle æstetikken spiller i forbindelse definitionen af begrebet kunstværk. Forstår vi i overensstemmelse med Kant (2006) den æstetiske følelse som behag ved måden, er det klart, at et værks æstetiske kvaliteter (det at det giver anledning til æstetiske følelser) ikke er konstituerende. Et artefakt frembragt med den intention, at det skal tælle som et kunstværk, tæller som et kunstværk, uanset hvor pauvert det end måtte være. Til gengæld er det lige så klart, at de æstetiske kvaliteter spiller en afgørende rolle for den enkelte modtager, i forbindelse med dennes kvalitative vurdering af værket. En vurdering, der formentlig ville kunne kvalificeres via en diskussion af de af klyngeteoretikerne opstillede kvalitetskriterier.

4. Afslutning

Ved at sammenligne frembringelsen af kunstværker med udførelsen af illokutionære handlinger har det været muligt at vise, at afsenderens, dvs. kunstnerens, intention om at frembringe et kunstværk er afgørende for, om et givet artefakt i den rette sammenhæng tæller som et kunstværk. Dette medfører naturligvis, at alt under de rette omstændigheder kan blive til et kunstværk. Nogle, herunder klyngeteoretikerne, vil nok mene, at dette er en kraftig devalueringen af kunst-begrebet. Dette er imidlertid ikke tilfældet. Et kunstbegreb funderet i en teori om rationel handlen er tværtimod at foretrække, fordi der hermed sikres objektive og transparante kriterier for, hvad der er kunst, og hvad der ikke er kunst, og fordi det dermed bliver muligt at undgå den latente chauvinisme (kunst = elitens opfattelse af god kunst), der ofte lurder under overfladen på de definitioner, der på den ene eller den anden måde trækker på klyngeteoriens tankegods.

Hertil kommer, at man med udgangspunkt i en handlingsorienteret tilgang til værkbegrebet undgår at skulle redegøre for, hvordan det kan gå til, at et værk som Duchamps Fountain, der i 1917 af mange slet ikke blev anerkendt som værende et kunstværk, i 2004 kan blive kåret som det tyvende århundredes mest indflydelsesrige kunstværk. Svaret er ganske enkelt, at det hele tiden har været et kunstværk, men at tidens smag i løbet af det forgangne århundrede har ændret sig.

Litteratur

- Adorno, T.W. (1965) Engagement. *Noten zur Litteratur III*, Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Austin, J.L. (1962) *How to Do Things with Words*. Oxford University Press.
- Berthelsen, U.D. (2013) Om handling, konvention og forpligtelse. *MUDS 14*. I.S. Hansen, T.T. Hougaard & P. Widell (eds). Institut for Æstetik og Kommunikation, Århus Universitet:45-75.
- Danto, A. (1964) The Artworld. *Journal of Philosophy* 61:571-584.
- Davies, S. (2004) The Cluster Theory of Art. *British Journal of Aesthetics* 44:297-300.
- Dickie, G (1974) *Art and the Aesthetic: An Institutional Analysis*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Dickie, G. (1984) *The Art Circle*. New York: Haven.
- Dickie, G. (2000) Art and Value. *British Journal of Aesthetics* 40:228-241.
- Dutton, D. (2000) But They Don't Have Our Concept of Art. *Theories of Art Today*. N. Carroll (ed.). Madison: University of Wisconsin Press.
- Dutton, D. (2006) A Naturalist Definition of Art. *Journal of Aesthetics and Art Criticism* 64:367-377.
- Favrholdt, D. (2000) *Æstetik og Filosofi*. Høst & Søn.
- Gaut, B. (2000) 'Art' as a Cluster Concept. *Theories of Art Today*. N. Carroll (ed.). Madison:University of Wisconsin Press.
- Kant, I. (2006) *Kritik der Urteilskraft*. Felix Meiner Verlag.
- Searle, J.R. (1969) *Speech Acts – An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge University Press.

- Searle, J. R. (2007) Illocutionary acts and the concept of truth. *Truth and Speech Acts – Studies in the philosophy of language*. D. Greimann & G. Siegwart (eds). Routledge, Taylor and Francis Group.
- Weitz, M. (1956) The Role of Theory in Aesthetics. *The Journal of Aesthetics and Art Criticism* 15:27-35.
- Widell, P. (2009) Logik, mening, handling og tale. 12. *Møde om udforskningen af dansk sprog*. I.S. Hansen & P. Widell (eds), Århus.

Tetiske sætninger i udøversprogbrug

Simon Borchmann
Roskilde Universitet

Det jeg vil præsentere, er en del af et omfattende arbejde der går ud på at udforme en ny beskrivelse af naturlige sprogs meddelelsesstruktur. Motivationen for dette arbejde er at der viser sig en række uoverensstemmelser når de etablerede beskrivelser af naturlige sprogs meddelelsesstruktur anvendes på et område af sprogbrugen. Dette område er det efterhånden lykkes mig at afgrænse; det er det jeg kalder *udøversprogbrug*, og som er sprogbrug der indgår som led i udøvelsen af aktiviteter. Uoverensstemmelserne er med andre ord systematiske, og de kan føres tilbage til de etablerede beskrivelser grundlag.

Uoverensstemmelserne mellem de etablerede beskrivelser og udøversprogbrug viser sig på en række sprogvidenskabelige genstandsområder, bl.a. reference, determination, semantiske roller, modus, ledstilling, prosodi og kohærens. I denne artikel vil jeg begrænse mig til tetiske sætninger. Uoverensstemmelsen på dette område problematiserer de etablerede beskrivelser semantiske udgangspunkt og den hermed forbundne tolkning af aboutnessrelationen. Denne problematisering er et omdrejningspunkt i den nye beskrivelse fordi de etablerede beskrivelser tolkning af aboutnessrelationen blokerer for en informativ og retvisende beskrivelse af meddelelsers struktur i udøversprogbrug.

I sektion 1 afgrænses begrebet udøversprogbrug. I sektion 2 gives der eksempler på tetiske sætninger i udøversprogbrug. I sektion 3 skitseres to etablerede beskrivelser af tetiske sætninger. I sektion 4 påvises uoverensstemmelserne mellem de etablerede beskrivelser af

tetiske sætninger og tetiske sætninger i udøversprogbrug. I sektion 5 identificeres den aboutnessrelation der kendetegner tetiske sætninger som meddelelser i udøversprogbrug. I sektion 6 sammenfattes resultaterne.

1. Udøversprogbrug

Udøversprogbrug er sprogbrug der indgår som led i menneskelig aktivitet. Hvad der kendetegner denne sprogbrug, kan beskrives med udgangspunkt i et uhyre simpelt og autentisk eksempel. I dag skal jeg ud at cykeltræne. I og med at jeg har en vis erfaring med aktiviteten, ved jeg at vindretning, vindstyrke og nedbør influerer på udfaldet af aktiviteten og derfor også bør influere på mine handlinger hvis ellers jeg ønsker at opnå det tilsigtede udfald af aktiviteten: en god oplevelse og en træningseffekt uden unødigt smerte og ubehag og uden unødigt lang restitutionstid. Således er vindretningen bestemmende for hvilken rute jeg vælger idet man af hensynet til det tilsigtede udfald alt andet lige kører hjem i medvind. Og vindstyrken, temperaturen og nedbørmængden er af indlysende grunde bestemmende for hvilken påklædning jeg vælger. Derfor går jeg ind på DMI's hjemmeside. Her opsamler jeg information via følgende – og netop følgende – udtryk:

1)

11 m/s

lidt eller nogen sol

byger mange steder, måske med slud og hagl

omkring 5 grader

Min opsamling af information har den konsekvens at jeg vælger en rute mod vest og vælger det tøj der ud fra min erfaring egner sig bedst til hård vind, byger med slud og hagl og temperaturer omkring 5 grader.

De tre grundlæggende og umiddelbart iagttagelige kendetegn ved udøversprog er at den forstås som en handlingsvejledning, at den har handlekonsekvenser, og at der (derfor) er ydre kriterier for forståelsen. Hvad det sidste angår, er det ikke bare sådan at jeg selv kan konstatere at sprogborgen har bestemte konsekvenser; hvis jeg vælger en påklædning der ikke tager hensyn til vejruddisgen, vil en

kompetent udøver af aktiviteten der ser min påklædning, med rette kunne overveje om jeg på grund af manglende kompetence enten ikke har tjekket vejrudsigten eller ikke er i stand til at bruge den som handlingsvejledning. Noget tilsvarende gælder hvis jeg forsøger at lede mine træningskammerater ud mod øst så vi skal køre hjem i modvind. Her vil det foranledige modstand, ligesom min anseelse som kompetent udøver af aktiviteten vil lide ubodelig skade.

Når ovenstående udtryk kan tjene som handlingsvejledning og få handlekonsekvenser, er det under den forudsætning at sprogbrugen indgår *som led i* udøvelsen af en aktivitet. Formuleringen 'som led i' dækker over fire forhold: 1) Sprogbrugen kan bidrage til at øge sandsynligheden for at aktiviteten får et tilsigtet udfald; 2) læserne/lytterne udøver den aktivitet som sprogbrugen har som genstand og kan påvirke udfaldet af; 3) læserne/lytterne har et aktivitetsbestemt behov for at læse/lytte, og det er dette behov der motiverer forståelsen og gør at sprogbrugssituationen opstår; og 4) det sprogbrugen kognitivt set relaterer sig til, er ikke en viden (episteme), men en evne (techne), nemlig en evne til at omsætte information som den forfatteren af vejrudsigten deler med mig via udtrykkene i eksempel 1, til handlekonsekvenser. Det svarer til det nogle kalder *knowing how* (Ryle 1966), men som jeg her vil kalde *kompetencen til at udøve en aktivitet*. Denne viden er nogle steder beskrevet som tavs eller ubevidst (Polanyi 2009 (1966), Schank 2011), men det er altså ikke antagelsen i denne beskrivelse.

Det sidste forhold danner grundlag for et skel mellem to typer af udøversprogbrug. Således kan udøversprogbrug være relateret til kompetencen på to forskellige måder: Der er udøversprogbrug der *forudsætter* en kompetence, og så er der udøversprogbrug der er motiveret af en *utilstrækkelig* kompetence. Den første kalder jeg *informativ udøversprogbrug*; den er kendetegnet ved at den forsyner læserne/lytterne med de informationer som de i kraft af deres kompetence til at udøve en aktivitet – og netop i kraft af denne kompetence – er opmærksom på og efterspørger i udøvelsen. Denne sprogbrug er således informativ i forhold til den kompetente udøvers valg mellem handlingsalternativer eller handlemåder. Den anden type, der altså er motiveret af en utilstrækkelig kompetence, kalder jeg *formativ udøversprogbrug*. Den er kendetegnet ved at den bidrager

til opøvelsen og udviklingen af kompetencen til at udøve en aktivitet. Pladsen tillader ikke at uddybe typerne og skellet; men det principielle er antydnet.

Det skal fremhæves at udøversprogbrug er et sprogbrugs*formål*; det dækker både talerens/skriverens og lytterens/læserens brug. Det særlige og lidt usædvanlige kendetegn ved min tilgang til meddelelsesstrukturen i udøversprogbrug er så at der anlægges et lytter/læser-perspektiv, dvs. der tages udgangspunkt i det behov for information en meddelelse ud fra aktivitetsspecifikke relevanskriterier kan tilfredsstille i en given kontekst. Dette perspektiv kalder jeg *udøverperspektivet*. Grundlaget for denne tilgang til sproglige strukturer er følgende sammenhæng mellem to antagelser: Hvis sprogborgen vokser ud af og er led i samarbejdet om udøvelsen af aktiviteter (Tomasello 2008, Grice 2001 (1975)), så må hensynet til lytteren/læseren øve et selektionspres på talerens/skriverens sproglige adfærd og dermed også på sproget som struktur i et pankront, evolutionært perspektiv (Harder 2010, Deacon 1997).

Da udøversprogbrug er et sprogbrugsformål, kan man ikke udpege en bestemt genre eller teksttype som udøversprogbrug; principielt kan enhver ytring anvendes til formålet. Men det skal så tilføjes at der er en lang række genrer og dialogtyper der meget ofte anvendes og tilsyneladende er velegnede til dette formål; der er endog en meget stor mængde af ytringer i den dagligsproglige sprogbrug som er produceret netop med henblik på at tjene dette formål; og der er interaktioner hvor der er enighed blandt deltagerne om at sprogborgen skal tjene dette formål. Hvad angår informativ udøversprogbrug, er det f.eks.: manualer, instrukser, tabeller, forudsigelser, opskrifter, opslagsbøger, kalendere, almanakker, køreplaner, tekniske beskrivelser, dokumentation, tekniske debatter, tekniske diskussioner, planlægningsmøder, taktikmøder, beslutningsmøder, referater, logbøger, træningsdagbøger, narrativer der simulerer problemløsninger, cockpit-kommunikation, love, aftaler og formålserklæringer. Og hvad angår formativ udøversprogbrug, er det f.eks.: lærebøger, spilleregler, træningssessioner, vejledningsmøder, feedback, evalueringer, narrativer der simulerer problemscenarier, simulatorforberedende instrukser, opgavetekster samt en lang række andre tekst- og dialogtyper som vi måske slet ikke har betegnelser for endnu.

2. Tetiske sætninger i udøversprogbrug

I udøversprogbrug støder man ganske ofte på det man i den traditionelle sprogvidenskab kalder *tetiske sætninger*. Det syntaktiske kriterium for tetiske sætninger er at der enten anvendes ”det rent formelle udtrykssubjekt *det* (...) eller stedsadverbialerne *der/her* som subjektmarkører i den såkaldte *der/her*-konstruktion” (Hansen & Heltoft 2011:1200). I redegørelser der anvender funktionelle kriterier, omfatter tetiske sætninger også sætninger med subjekter i ubestemt form. Da min kritik netop går på de funktionelle karakteristikker, er afgrænsningen på udtryksplanet ikke afgørende. For ikke at blande diskussioner sammen tager jeg udgangspunkt i sætninger der opfylder det minimale kriterium. F.eks.:

- 2) Der er en proportionel sammenhæng mellem tryk, volumen og tæthed (*PADI OWD Manual*)
- 3) Med en 100 grains Oryx er der en afdrift på 44.3 cm ved 5 m/s på 300 meter. (www.jagtdebatten.dk)
- 4) der er jo forholdsvis l $\ddot{a}$ e (0.7) fra den her side ikke (Taktikmøde på et semiprofessionelt cykelhold)

Tetiske sætninger kan være endog ganske frekvente i udøversprogbrug; i den sekvens fra den mundtlige interaktion eksempel 4 stammer fra, er det 12 ud af 24 fremsættende sætninger der er tetiske, og i en anden sekvens i interaktionen er det 14 ud af 18. Der er altså ikke tale om et hjørne af sprogborgen.

3. De etablerede beskrivelser af tetiske sætningers semantik og pragmatik

I traditionen er der grundlæggende to måder at beskrive tetiske sætninger på (Haberland 2006); enten tager man udgangspunkt i Brentano og Martys skel mellem kategoriske og tetiske domme (Brentano 1925, Marty 1940), eller også beskriver man dem informationsstrukturelt, dvs. med udgangspunkt i given-new-distinktionen. De første beskriver tetiske sætninger som en domstype der er ustruktureret og svarer til en påstand om eksistens (Kuroda 1972, 2005, Hansen & Heltoft 2011). De sidste beskriver tetiske sætninger som *totally new/all-new* (Kuno 1972, Lambrecht 1994),

og som sætninger der bruges til at introducere referenter. Hvad man imidlertid er enige om i begge beskrivelser, er at regne dem for at være emneløse og for at have bredt fokus.

Et eksempel på en domstypebeskrivelse er Hansen & Heltofts:

Det tetiske udsagn har intet subjektsargument, dermed intet tema, og dermed ikke det kategoriske udsagns tvedeling. Det prædicerer ikke, alene af den grund at der ikke er nogen entitet der kan prædiceres om ('kategoriseres') gennem det samlede prædikat, men det fremsætter en påstand om eksistens, om en situation eller om en tilstand og etablerer på den måde et diskursunivers (...) Den tetiske konstruktion har intet tematisk subjekt og er således i sin helhed uden semantisk udgangspunkt. Hvis den indeholder et eller flere nominale led, er disse dele af prædikatet (...). (2011:1199).

Beskrivelsen tager afsæt i det kategoriske udsagn. Det bestemmes som en relation mellem en referentudpeger og et komplekst prædikat således at der tages udgangspunkt i en entitet (referenten) som resten af sætningskernen prædiceres om (ibid.:1197). I domstypebeskrivelsen er meddelelsesstrukturen emne-kommentar baseret på denne relation; således er emnet det der udpeger den entitet der tages udgangspunkt i og prædiceres om, mens kommentaren er resten af sætningskernen. Aboutnessrelationen tolkes altså som en relation mellem en referent og et (kategorisk) udsagn. Det er dette udgangspunkt der medfører en negativ karakteristik af det tetiske udsagn; det er uden *tema* (dvs. subjekt som grammatikaliseret emne (ibid.:73)), uden det kategoriske udsagns tvedeling og uden en entitet der prædiceres om. Antagelsen om at den tetiske ytring er uden tema, kombineres med den antagelse at hele sætningens rema (verbalhelheden) i det normale, umarkerede tilfælde er i fokus i en tetisk der/her-konstruktion (ibid.:1777). Fokus defineres som det led eller del af et led i kommentaren som afsenderen udpeger som særligt relevant, og som han således også udpeger som det led modtageren bør benægte hvis han er uenig (ibid.:75).

Hvis vi anvender denne beskrivelse på eksemplerne fra udøversprogbrug ovenfor, forudsiges det altså at de har ovennævnte tre negative karakteristika, og at de har bredt fokus. Den positive, funktionelle karakteristik er at postulere eksistens og etablere et diskursunivers.

Et eksempel på en informationsstrukturel beskrivelse er Lambrechts:

the sentence expressing the thetic propositions introduces a new element into the discourse without linking this element either to an already established topic or to some presupposed proposition. The thetic sentence has an "all-new" character which distinguishes it both from the categorical (or topic-comment) and from identificational sentence type. (...).

It is not the absence of any topic relation that characterizes thetic sentences but the absence of a topic relation between the proposition and that argument which functions as the topic in the categorical counterpart. (Lambrecht 1994:144).

The basic communicative function of such sentences <thetic> is not to predicate a property of an argument but to introduce a referent in to a discourse. (ibid:177).

Her anvendes given-new-distinktionen til den funktionelle karakteristik. Ifølge Lambrecht er ny (*new*) den information der tilføjes til den mængde af viden forfatteren/taleren antager er tilgængelig i modtagerens bevidsthed på kommunikationstidspunktet, dvs. det præsupponerede (Lambrecht 1994:50). At et element er nyt, indebærer at det har status som fokus (ibid.:262). Men det omvendte er ikke nødvendigvis tilfældet. Hos Lambrecht defineres fokus som den semantiske komponent i et pragmatisk struktureret udsagn der adskiller assertionen fra præsuppositionen. Pointen er at fokus (og ny) ikke er en egenskab der kan forbindes med de enkelte semantiske enheder, men en egenskab der udelukkende kan forbindes med et udsagn. Fokus er med andre ord en relationel egenskab. Tetiske sætninger er så kendetegnet ved at introducere et nyt element og have "all-new" character, dvs. bredt fokus.

Dette forekommer at være en funktionel karakteristik; men også her anvendes det kategoriske udsagn som udgangspunkt og medfører de negative karakteristikker "uden at forbinde det introducerede element til et allerede etableret emne eller et udsagn", "fraværet af en emnerelation mellem udsagn og argument" og "funktionen er ikke at prædicere en egenskab". Det der kendetegner Lambrechts beskrivelse som en informationsstrukturel beskrivelse, er at emnet skal være pragmatisk tilgængeligt for modtageren, og dvs. at emneudtrykket

skal være formelt markeret som en præsupposition. Karakteristikken af tetiske sætninger er så baseret på den antagelse at der er en stærk korrelation mellem subjekt og emne på en række sprog. Tetiske sætninger anses således for emneløse i og med at subjektet ikke refererer til noget pragmatisk tilgængeligt. I henhold til denne beskrivelse er eksemplerne altså foruden de funktionelle karakteristika kendetegnet ved ovennævnte tre negative karakteristika.

Som jeg vil vise i næste sektion, er begge disse beskrivelser for lidt informative og på visse punkter misvisende i beskrivelsen af tetiske sætninger i udøversprogbug.

4. Uoverensstemmelsen mellem de etablerede beskrivelser og udøversprogbug

I denne sektion vil jeg analysere eksempel 2, 3 og 4 i deres kontekst i et udøverperspektiv og sammenholde analyserne en for en med karakteristikkernes bredt fokus, uden emne og uden emnerelation, dvs. uden at forbinde det der meddeles, til en allerede tilgængelig viden. Efter dette vil jeg sammenholde analyserne med de funktionelle karakteristika introduktion af element og etablering af diskursunivers.

Eksempel 2 stammer fra en manual der anvendes i et kommercielt undervisningssystem hvis formål er at opøve læsernes kompetence til at udøve aktiviteten rekreativ dykning. Der er altså tale om formativ udøversprogbug. Manualen anvendes i forberedelsen til en skriftlig prøve og forud for praktiske øvelser i vand. Den er pædagogisk bygget op med angivelser af læringsmål i begyndelsen af hvert kapitel og opsummeringer i afslutningen. Eksempel 2 indgår netop i en opsummering af et kapitel. 2 opsummerer indholdet af et afsnit der bærer overskriften 'Forholdet mellem tryk, volumen og tæthed' (*Padi OWD Manual*:17). Denne overskrift fungerer i overensstemmelse med typografiske genrekonventioner som emneangivelse for afsnittet. Det er da også netop forholdet mellem tryk, volumen og tæthed afsnittet handler om; således er den proportionelle sammenhæng nævnt syv gange og udførligt beskrevet og illustreret i afsnittet. Læringsmålet for læsningen er eksplicit angivet i en tekstboks der indledes med følgende ytring: 'Understreg/highlight svarene på disse spørgsmål, mens du læser:'. Blandt spørgsmålene der følger kolonet i denne ytring, er: 'Hvad er forholdet mellem luftens volumen og tæthed,

og hvordan varierer dette forhold, når trykket øges eller mindskes? (ibid.). På det grundlag kan vi uden videre udpege ytring 2's fokus; det er det der realiseres af udtrykket 'proportionel'. Denne fokusering er i overensstemmelse med relevanskriterierne for aktiviteten idet det proportionelle forhold netop er en forskel der gør en forskel i aktiviteten. Det indebærer bl.a. at de afgørende problemer med trykudligningen opstår fra 0 til 10 meter fordi trykket her fordobles, mens trykket f.eks. kun forøges med en tredjedel fra 20 meter til 30 meter. Det er således især på de første meter af neddykningen udøveren skal tildele opmærksomhed til trykudligningen; hvis udøveren ikke gør det, er der risiko for at hun "kommer bagud" med trykudligningen og kan blive nødt til at afbryde nedstigningen midlertidigt eller endog opgive dykket til gene for sig selv og dem hun dykker med. Det proportionelle forhold kan endvidere perciperes direkte som en smerte hvis man ikke er tilstrækkelig opmærksom på trykudligningen i denne fase af dykket.

Da fokuset realiseres af udtrykket 'proportionel', kan sætningen siges at give svar på spørgsmålet: Hvad er sammenhængen mellem tryk, volumen og tæthed? Og svaret kan så formuleres som: Sammenhængen mellem tryk, volumen og tæthed er proportionel. Hvis vi sammenligner denne formulering med 2, får vi:

2) Der er en proportionel sammenhæng mellem tryk, volumen og tæthed.

2') Sammenhængen mellem tryk, volumen og tæthed er proportionel.

Hvis man nu hævder at 2 er emneløs mens 2' har et emne, begår man den fejl ikke at skelne mellem grammatisk subjekt og emne (en fejl som Sasse peger på i Mathesius' beskrivelse af tetiske sætninger (Sasse 1987:513)). Man kan derfor – i overensstemmelse med overskriftens emneangivelse – bestemme sætningens emne som sammenhængen mellem tryk, volumen og tæthed. Denne ytring har altså ikke et bredt, men et snævert fokus; den er ikke emneløs; og den er ikke uden emnerelation for så vidt som vi dels kan skelne mellem den aktuelle relation proportionel der tilhører mængden af mulige relationer, på den ene side og en mængde af mulige relationer på den anden,

dels kan bestemme mængden af mulige relationer som afgrænset og tilgængelig i den forstand at læseren må besidde en kompetence til at skelne mellem relationer hvis læseren overhovedet skal være i stand til at forstå ytringen.

Eksempel 3 stammer fra et indlæg i et debatforum for jægere. Indlæggene i forummet forudsætter typisk en kompetence til at udøve jagt, og det gælder – som de fleste af mine læsere nok bemærker – også eksempel 3. Der er således tale om informativ udøversprogbrug. Det pågældende indlæg indgår i en debattråd der udvikler sig i forlængelse af et indlæg hvor en riffeljæger beretter om en jagt hvor han har afgivet skud mod råvildt på hhv. 344 og 477 meters afstand. At skyde på disse afstande indebærer en stor risiko for anskydning¹ af vildtet, og det er uforeneligt med de intersubjektive, normative, etiske kriterier for udøvelsen der foreskriver at udøveren skal minimere risikoen for anskydning. Det er dette forhold der ligger bag udviklingen af tråden: Deltagerne i tråden poster indlæg hvor de i skarpe vendinger kritiserer jægeren. Og det gør de bl.a. og ikke mindst ved at gøre vindafdriften til genstand for kommunikation. Vind eller afdrift nævnes fjorten gange i tråden, og afdrift er i henhold til den traditionelle grammatiske emneindikation, tematisk subjekt, gjort til emne i to af de indlæg der går forud for det indlæg ytring 3 optræder i, f.eks.: ”Ved 477 meter eller 521 yards, vil vindafdriften ved 5 sek/meter være 43,18 cm.”² (www.Jagtdebatten.dk). Vindafdriften er den sidevindsforsårsagede horisontale afvigelse fra den bane projektilet følger hvis der ikke er nogen sidevind. Hvis den horisontale afvigelse f.eks. er 15 cm, og skytten ikke kompenserer for afvigelsen ved at sigte 15 cm ved siden af det ønskede træfpunkt, risikerer han at ramme dyret i maven (eller i bringen). Problemet er så dels at det at bestemme vindstyrken er forbundet med stor usikkerhed, dels at det at kompensere i sig selv er forbundet med en vis usikkerhed. Der er derfor heller ikke nogen af ytring 3's tiltænkte læsere der er i tvivl

¹ Anskydning vil sige at man rammer vildtet uden at det er umiddelbart dræbende, f.eks. i maven eller i bringen fremfor i hjerte-lunge-regionen.

² Når de angivne værdier i denne ytring adskiller sig væsentligt fra angivelserne i 3, er det enten fordi forfatteren af indlægget har taget udgangspunkt i en mindre vindfølsom kaliber og projektiltype, eller fordi han har lavet en fejl. Værdierne der er angivet med eksempel 3, er korrekte.

om at ytringen handler om afdrift og imødekommer et spørgsmål til denne, mere præcist det presserende spørgsmål: Hvad er afdriften med et projektil af den valgte kaliber på så lange hold som jægeren har afgivet skud. Ud fra denne umiddelbare kontekstdrevne og behovsbestemte analyse kan vi altså bestemme fokus til 44,3 cm. Men det anlagte udøversperspektiv der ikke alene tillader, men fordrer en inddragelse af en aktivitetsspecifik kompetence, muliggør også en eliminering af andre fokuskandidater. Med nominalet '100 grains Oryx' angiver forfatteren vægten af projektilet og ammunitionstypen. Når forfatteren af indlægget gør det, er det dels fordi kuglevægten og ammunitionstypen er en variabel³ der influerer på afdriften, dels fordi en 100 grains Oryx kan tjene som en referenceammunition for den kaliber der er anvendt. Med '100 grains Oryx' identificerer forfatteren således det specifikke ballistiske skema værdien 44,3 cm er hentet i. '300 m' og '5 m/s' angiver hhv. afstand til målet og sidevindstyrken. Når han vælger at angive afstand og sidevindstyrke, er det ligeledes fordi afdriften er afhængig af disse variabler. Og når han angiver værdierne 300 m og 5 m/s, er det fordi den første er den højeste værdi i det ballistiske skema for den pågældende ammunitionstype og dermed den nærmeste på 344 og 477 meter, og fordi den sidste er en standardværdi i ballistikskemaer for jagtammunition (<<http://www.norma.cc/sv/Produkter/Jakt/243-Win/Oryx/>>). Afdriften er med andre ord den afhængige variabel i den ballistiske funktion forfatterens meddelelse er baseret på, mens kuglevægten, ammunitionstypen, afstanden og vindstyrken er de uafhængige variabler. Angivelsen af værdierne af variablerne kuglevægt, ammunitionstype, afstand og vindstyrke er altså *betingelser* for angivelsen af værdien af variabelen afdrift; du kan ikke spørge relevant til afdriften uden at angive værdien af disse variabler. Svaret på et sådant spørgsmål ville være: Det kommer an på! Denne status som betingelser for fokusværdien

³ Udtrykket variabel bruges i denne sammenhæng ikke som i logikken, men som i udøvers sprogbrug og i teknisk sprogbrug, f.eks.: "Obviously a Classic has a hundred more variables than a team pursuit on the track, but I can't control most of it." (den professionelle cykelrytter og tidligere banerytter Gerraint Thomas forud for klassikeren Ronde van Vlaanderen 2015 i interview til Cyclingnews 04.04.2015). Det vil sige som variationer der influerer på udfaldet af en målrettet aktivitet, og som man enten ikke kan kontrollere eller kan kontrollere.

indebærer at angivelsen af betingelserne kan udelades af en meddelelse hvis betingelserne er koordinerede mellem forfatteren og læseren; til forskel herfra kan fokusværdien ikke udelades. Det er et stærkt argument for at disse værdier ikke indgår i sætningens fokus, men har en anden informationel status.

Hvis vi antager at ytringen er svar på et spørgsmål til afdriften, betyder det at 'en afdrift' som emneangivelse ligeledes kan udelukkes fra fokus. Efter denne eliminering kan vi udpege '44.3 cm' som den eneste tilbageværende fokuskandidat i sætningen. Det positive, pragmatiske argument for at det netop også er 44,3 cm der er den information forfatteren ønsker at dele med læserne, og som læserne anser for den relevante, er at det er den forskel der gør i en forskel i aktiviteten; det er den der repræsenterer det konkrete problem i forhold til at opnå det tilsigtede mål om et dræbende skud; det er den som har de stærkeste emotioner knyttet til sig idet den ganske simpelt kan definere en anskydning; og det er den yderste mulige konsekvens af de valg den pågældende jæger har truffet (og som han af hensynet til denne mulige konsekvens ikke burde have truffet). Hvis vi ser på 3 i konteksten og fra et udøversperspektiv, kan vi altså ligeledes udpege et emne og et snævert fokus. Og ytringen er ikke uden emnerelation for så vidt som vi igen kan skelne mellem en afgrænset mængde (mængden af afdrifter) og en værdi der indgår i mængden (44,3 cm). Derforuden kan der skelnes mellem fokusværdien og betingelser for fokusværdien.

Eksempel 4 stammer fra et taktikmøde mellem to sportsdirektører og otte ryttere på et semiprofessionelt cykelhold 30 minutter før starten på første etape af internationalt etapeløb (UCI-kategori 2.HC). Der er således tale om informativ udøversprogbrug. Vinden er en vigtig faktor i aktiviteten landevejscykelløb idet den kan have afgørende effekt på feltets organisering. Derfor er de variabler der influerer på vindens effekt på feltets organisering, genstand for kommunikation på et taktikmøde. Det er f.eks. vindstyrke, vindretning, vindretning relativt til vejretning og topografi. 4 indgår netop i en sekvens hvor sportsdirektørerne og rytterne – med udgangspunkt i den ledende sportsdirektørs (SD1) oplæg – forsøger at forudsige vindens effekt på feltets organisering gennem løbet ved at bestemme værdien af disse variabler. 4 ytres af SD1 i forlængelse af to andre ytringer og en begyndelse der korrigeres:

- a) SD1: så er der helt åbent herude
- b) SD1: men så er der jo (0.4) der er åbent fra den side
- c) SD1: men der jo ikke å (0.3) der er jo forholdsvis læ (0.7) fra den her side ikke

I interaktionen anvender deltagerne bl.a. løbsarrangørernes rutekort som redskab, og SD1 peger netop på dette kort mens han taler. Således må udtrykkene 'herude', 'den side' og 'den her side' forstås på baggrund af hvad SD1 peger på. Vindens effekt afhænger som nævnt af en række variabler, og i ytringerne ovenfor er det den topografiske variabel der er genstand for kommunikation, nemlig den der kan variere mellem læ og åbent i forskellige grader. Det er den forskel der gør en forskel for udøverne, idet de dels har oplevet den smerte og stress der er forbundet med at køre i sidevind i et åbent terræn, dels har erfaret et sådant scenarios indflydelse på udfaldet af et cykelløb. Som udøver er det således denne værdi man anser for den relevante information. Fra et udøverperspektiv kan 'forholdsvis læ' altså udpeges som det udtryk der realiserer fokus i 4. Til forskel fra eksempel 2 og 3 kan vi ikke udpege et udtryk der benævner variabelen topografisk effekt på vindhastighed. Men som vi så i sammenligningen af 2 og 2', er det ikke et godt grundlag for at hævde at ytringen ikke har et emne; så forveksler man sprog og det sproget er om. Der er således ikke noget der taler mod at ytring 4's emne (ligesom de to foregående ytringers emne) er topografisk effekt på vindhastighed. Argumentet for at SD1 ikke behøver at nævne dette emne, er at det er en faktor i aktiviteten landevejscykelløb, og at angivelsen af værdien læ er tilstrækkelig for forståelsen. Efter samme model som i analysen af eksempel 3 kan man endvidere skelne mellem fokusværdien og betingelser for fokusværdien. Aktiviteten er kendetegnet ved at man bevæger sig gennem et landområde. I dette område varierer topografien. Om terrænet tilbyder læ, afhænger derfor dels af lokaliteten, dels af vindretningen relativt til topografien. Det SD1 gør med sine meddelelser, er altså at tildele den afhængige variabel topografisk effekt på vindhastighed en værdi ud fra de uafhængige variabler lokalitet og side. Det der ekskluderer angivelsen 'den her side' som fokuskandidat, er altså ikke at den side

den topografiske effekt forbindes med, allerede er tilgængelig for lytteren, men at svaret på spørgsmålet til den topografiske effekt er betinget af angivelsen af værdien af den uafhængige variabel side. Bemærk at fokusværdien ændrer sig når betingelsesværdien ændrer sig som vi ser i forandringen fra b til c; det er netop et udtryk for afhængighedsrelationen. Ytring 4 har altså heller ikke bredt fokus og er ikke emneløs; og den er ikke uden emnerelation for så vidt som vi dels kan skelne mellem en afgrænset mængde af topografiske effekter på vindhastigheden og den topografisk effekt forholdsvis læ, dels kan skelne mellem fokusværdien og betingelser for fokusværdien.

Ud fra de tre analyser af dømme forekommer de funktionelle karakteristikker introduktion af element og etablering af diskursunivers endelig ikke at være retvisende. Som det fremgik, er eksempel 2 ikke en introduktion, men en konventionaliseret gentagelse (opsummering) af noget der allerede er nævnt og udførligt beskrevet i det foregående. Tilsvarende gælder det for eksempel 3 og 4 at hhv. afdriftsværdien 44,3 cm og den topografiske effekt forholdsvis læ er relateret til et allerede introduceret emne og imødekommer et informationsbehov der går forud for ytringen. Hvad den funktionelle karakteristik etablering af et diskursunivers angår, forekommer det mig for det første ikke retvisende at karakterisere de meddelte relationer og effekter som diskursive størrelser; de er direkte perciperbare i udøvelsen af aktiviteterne og ret beset (ikke-sproglige) egenskaber ved det univers aktiviteterne foregår i – eller rettere: den niche aktiviteten udgør. For det andet gælder det for eksempel 3 og 4 at afledningen af informationerne 44,3 cm og forholdsvis læ dels er motiveret af et informationsbehov der går forud for kommunikationssituationen, dels forudsætter en kompetence der er erhvervet gennem et kontinuerligt møde med verden. I den forstand etablerer ytringerne ikke et univers, men forudsætter et.

Sagen er jo nok at begge de etablerede beskrivelers funktionelle karakteristikker er modelleret over skønlitterære ytringer af typen *der var en gang en trolldmand*. Det er sprogbrug som ikke er motiveret af et specifikt informationsbehov og ikke forudsætter en kompetence til at udøve de aktiviteter sprogbrugen har som genstand. Her giver det god mening at hævde at referenter introduceres, og at (fiktive) universer etableres. Men det synes altså ikke at være en retvisende karakteristik af tetiske sætninger i udøverssprogbrug.

5. To nye meddelelsesstrukturelle skel

I analysen af tetiske sætninger i konteksten og udøverperspektivet har der vist sig to skel. Det ene er et skel mellem en fokusværdi og en afgrænset mængde af mulige værdier som fokusværdien indgår i. Det andet er et skel mellem fokusværdien og betingelsen (eller betingelserne) for fokusværdien. Det ligger uden for denne artikels rammer at præsentere et epistemologisk grundlag for disse skel og begrebsliggøre dem i en ny beskrivelse af naturlige sprogs meddelelsesstruktur. Men det er muligt i det mindste at trække dem lidt skarpere op og beskrive det semantiske udgangspunkt og den aboutnessrelation de indebærer.

Skellet mellem fokusværdien og den afgrænsede mængde af mulige værdier fokusværdien indgår i, kan beskrives som et skel mellem et udfaldsrum, dvs. en afgrænset mængde af mulige udfald (sammenlign med et termometers skala eller en gearskifters mulige positioner i et gearsystem), og et aktuelt udfald (sammenlign med den værdi et termometer viser under bestemte omstændigheder, eller en gearskifters position under bestemte omstændigheder). Det aktuelle udfald udelukker de andre udfald i udfaldsrummet. Og det der gør det aktuelle udfald til information, er dels at de andre udfald er mulige alternativer til udfaldet, dels at forskellen på det aktuelle udfald og de alternative udfald influerer på udfaldet af den aktivitet det aktuelle udfald perciperes indenfor. Det sidste indebærer at udfaldet specificerer et handlevilkår, og det er netop karakteristisk for udøversprogbrug at det der deles med en meddelelse, er specifikationer af handlevilkår, dvs. de perciperbare muligheder på godt og ondt aktiviteten som niche tilbyder udøveren.⁴ I udøversprogbrug kan information ganske simpelt defineres som specifikationer af handlevilkår; en værdi er altså en specifikation af et handlevilkår.

De tetiske sætninger vi har set, er alle overordnet set kendetegnet ved at de angiver et sådant udfald i et sådant udfaldsrum. Der er

⁴ Jeg trækker her på Gibsons begreb *affordances* (Gibson 1986(1979)), men jeg undlader at bruge termen *affordance* i denne beskrivelse da det kræver en længere udredning, og da brugen af begrebet i denne sammenhæng beror på en tolkning der må præciseres og argumenteres for.

ganske vist en afgørende forskel på eksempel 2 på den ene side og eksempel 3 og 4 på den anden, men denne forskel ser vi foreløbig bort fra. Det angivne udfald er fokusværdien; det udfaldsrum udfaldet indgår i, er emnet. Denne analyse indebærer at det er angivelsen af en fokusværdi der konstituerer en meddelelse, og at enhver meddelelse – for så vidt som den angiver en fokusværdi – har et emne. Det indebærer f.eks. at ytringerne '11 m/s' og 'omkring 5 grader' i eksempel 1 har et emne, nemlig hhv. vindstyrke og temperatur. Fra et grammatisk synspunkt kan det forekomme lidt besynderligt at insistere på at sådanne ytringer har et emne, og nogen kunne måske nok være fristet til at regne relationen mellem fokusværdien og mængden af værdier for en paradigmatiske relation. Det er imidlertid vigtigt at påpege at relationen kan være realiseret syntagmatisk; det har vi allerede set i sammensætningen 'en afdrift på 44.3 cm'. Men den kan også realiseres på sætningsniveau således at en konventionel betegnelse for den afgrænsede mængde fokusværdien indgår i, er subjekt eller del af subjektet mens angivelsen af fokusværdien er prædikativ, f.eks. (emneangivelse med kursiv og angivelse af fokusværdien med fed):

- 5) *Afstanden mellem æggen og klap bør være **0,5-1 mm** (...)*
(Sådan sliber du din høvl)
- 6) Forudsat korrekt tempo er *vinderchancen* **74 pct.** *(Bridgeodds)*
- 7) *Blodtrykket i pulsårer hos rener er **130-155 mm Hg** i hjertets pumpefase* *(Lærebog om buejagt)*
- 8) Og kører du med påhængskøretøj, er *hastighedsgrænsen* **70 km/t.** *(Køreskolens teoribog)*
- 9) §5 1. Ved jagt på råvildt, ræv og gås skal *anslagsenergien* (E0) være **mindst 40 joule** og *pilevægten* **mindst 25 g.**
(Bekendtgørelse om våben og ammunition, der må anvendes til jagt mv.)

Man skal her bemærke at de etablerede beskrivelser – hvis de skal være i overensstemmelse med deres semantiske udgangspunkt og konsistente i deres tolkning af aboutnessrelationen – må regne disse ytringer for emneløse; for der er ikke tale om prædikationer: Emnet i ovenstående ytringer er ikke en definitions-mængde der tages over

i en værdimængde, eller en referent der prædiceres om, eller et argument i en funktion. Og fokusværdien er ikke en værdimængde, et begreb eller en funktion. I ovenstående meddelelser er det emne der angives med subjektet, en afgrænset mængde af gensidigt udelukkende værdier af samme enhed; fokusværdien der angives med prædikativ, er en perciperbar forskel der influerer på udfaldet af en aktivitet, dvs. en specifikation af et handlevilkår. Og det man gør med sådanne meddelelser, er at angive en sådan værdi og udelukke de øvrige værdier i den mængde den angivne værdi indgår i. Den semantiske struktur i disse meddelelser er altså – ligesom i de tetiske ytringer ovenfor – en relation mellem en afgrænset mængde af mulige gensidigt udelukkende værdier af samme enhed og en angivelse af én værdi i denne mængde hvormed man udelukker de øvrige værdier. Den aboutnessrelation der kendetegner samtlige de ytringer vi har set i eksempel 1-9, er således en relation mellem denne semantiske struktur og en værdi.

Det andet skel er et skel mellem fokusværdien og en betingelse (eller flere betingelser) for fokusværdien. Betingelsen er en perciperbar værdi der ligesom fokusværdien indgår i en afgrænset mængde af gensidigt udelukkende værdier af samme enhed. I eksempel 3 er betingelsesmængderne kuglevægt, ammunitionstype, afstand og sidevindsstyrke, og betingelsesværdierne er hhv. 100 grains, Oryx, 300 meter og 5 m/s. I eksempel 4 er betingelsesmængden vejside, og betingelsesværdien er den værdi taleren angiver med udtrykket 'den her side' ledsaget af en pegegestus. Disse værdier kunne principielt være fokusværdier. Forskellen på fokusværdien og betingelsesværdien er således udelukkende en forskel med hensyn til den opgave de varetager i meddelelsernes struktur. Meddelelserne er kendetegnet ved at der er en ensidig afhængighedsrelation mellem fokusværdien og betingelsesværdierne således at fokusværdien er afhængig af betingelsesværdierne. I eksempel 4 ser vi netop hvordan fokusværdien i b ændrer sig når betingelsesværdien ændrer sig. Og noget tilsvarende kan man se i den debattråd eksempel 3 stammer fra. Dette forhold er først og fremmest en konsekvens af at det man gør til genstand for kommunikation, emnet, i meddelelserne 3 og 4, er en *variation*. De handlevilkår der er genstand for kommunikation, varierer med andre ord. I 3 er det afdriften der varierer fra skud til

skud fordi jagtskytter skyder på forskellige afstande, under forskellige vindforhold og med forskellig ammunition; i 4 er det den topografiske effekt på vindhastigheden der varierer fordi rytterne bevæger sig gennem et terræn hvor topografien varierer, og fordi vejretningen varierer relativt til vindretningen. Men det er også en konsekvens af at de omstændigheder variationen er betinget af, ikke er koordinerede i meddelelsessituationen. Det man gør med angivelsen af betingelsesværdierne, er netop at koordinere omstændighederne: Angivelsen af betingelsesværdierne er en angivelse af under hvilke omstændigheder fokusværdien kan opsamles.

For eksempel 3 og 4 gælder det at de både angiver en fokusværdi og nogle betingelser for opsamlingen af fokusværdien. Men det gælder ikke for eksempel 2. Det er en konsekvens af at det der er genstand for kommunikation, emnet, i 2 ikke er noget der varierer, men en invarians. Relationen mellem tryk, volumen og tæthed er en fysisk konstant. Dette er en karakteristisk forskel på formativ og informativ udøversprogbrug: I formativ udøversprogbrug gør man invarianser til genstand for kommunikation, dvs. de invariante handlevilkår der kendetegner aktiviteten som niche; i informativ udøversprogbrug anvender man disse invarianser i formidlingen af de handlevilkår der varierer. Således er meddelelserne 3 og 4 netop baseret på *sammenhænge* hhv. mellem ballistiske variabler og mellem topografiske og meteorologiske variabler. Det er disse invarianser der danner grundlag for de realiserede meddelelsesfunktioner. I 3 er meddelelsesfunktionen følgende: AFDRIFT SOM FUNKTION AF KUGLEVÆGT, AMMUNITIONSTYPE, SIDEVINDSSTYRKE OG AFSTAND. I 4 er meddelelsesfunktionen: TOPOGRAFISK EFFEKT PÅ VINDHASTIGHED SOM FUNKTION AF VEJSIDE. Disse funktioner tager med andre ord betingelsesværdierne som input og leverer en fokusværdi som output.

Vi kan nu analysere de tetiske ytringers semantiske struktur således:

- 2) Der er en proportionel sammenhæng mellem tryk, volumen og tæthed.

EMNE: sammenhæng mellem tryk, volumen og tæthed

FOKUS: proportionel

3) Med en 100 grains Oryx er der en afdrift på 44.3 cm ved 5 m/s på 300 meter

EMNE: afdrift

BETINGELSESMÆNGDER: kuglevægt, ammunitionstype, sidevindsstyrke, afstand

MEDDELELSESFUNKTION: afdrift som funktion af kuglevægt, ammunitionstype, sidevindsstyrke og afstand

BETINGELSESVÆRDIER: 100 grains, Oryx, 5 m/s, 300 meter

FOKUS: 44.3 cm

4) der er jo forholdsvis læ fra den her side ikke

EMNE: topografisk effekt på vindhastighed

BETINGELSESMÆNGDE: vejside

MEDDELELSESFUNKTION: topografisk effekt på vindhastighed som funktion af vejside

BETINGELSESVÆRDIER: den her (taler peger på et rutekort)

FOKUS: forholdsvis læ

De to meddelelsesstrukturelle skel der her er illustreret med eksemplerne, er baseret på en analyse af et korpus af tekster og mundtlige interaktioner der tjener sprogbrugsformålet informativ⁵ udøversprogbrug. Og det er en arbejdshypotese at de kendetegner den semantiske struktur af dagligsproglige meddelelser for så vidt som de tjener dette sprogbrugsformål. Det betyder at de også antages at kunne udpege et emne i andre sætningskonstruktioner der er beskrevet som tetiske. Men hvad der er mere væsentligt med hensyn til deres potentiale, er at de antages at kunne erstatte det kategoriske udsagn som udgangspunkt for den meddelelsesstrukturelle analyse, og at de derfor også antages at kunne anvendes i analysen af meddelelser med kategorisk sætningsstruktur. Tetiske sætninger har med andre ord udelukkende tjent til at problematisere de etablerede beskrivelers semantiske udgangspunkt i det kategoriske udsagn.

⁵ Formativ udøversprogbrug er endnu utilstrækkeligt undersøgt. Og det omfatter flere forskellige typer af meddelelser (Borchmann 2013).

Det er imidlertid ikke muligt at illustrere og godtgøre dette potentiale inden for denne artikels ramme.

6. Sammenfatning

Af sektion 3 fremgik det at begge de etablerede beskrivelser tager udgangspunkt i det kategoriske udsagn. Dette udgangspunkt indebærer at aboutnessrelationen tolkes som en relation mellem et udsagn og en referent. Denne tolkning er grundlaget for at anvende referent som emnekriterium og referentielt udtryk som kriterium for den sproglige emneangivelse. Denne tolkning og disse kriterier er karakteristiske ikke blot for de to skitserede beskrivelser, men generelt for de etablerede beskrivelser af naturlige sprogs meddelelsesstruktur (Borchmann 2007, Gundel & Fretheim 2005). I sektion 4 har jeg vist at det er denne tolkning og disse emnekriterier der forårsager uoverensstemmelserne i beskrivelsen af der-konstruktioner i udøversprogbrug.

Det er et interessant spørgsmål hvordan de etablerede beskrivelser af naturlige sprogs meddelelsesstruktur har kunnet fjerne sig så langt fra en dagligsproglig sprogbrug som den de ovenstående ytringer er et eksempel på. Besvarelsen af dette spørgsmål er et vigtigt udgangspunkt for en alternativ tolkning af aboutnessrelationen. Det ligger imidlertid uden for denne artikels ramme at give et svar på dette spørgsmål.

De viste uoverensstemmelser er et argument for at udvikle en meddelelsesstrukturel analyse med et alternativt semantisk udgangspunkt. I udviklingen af den alternative analyse tages der et pragmatisk udgangspunkt i sprogbrug der indgår som led i udøvelsen af aktiviteter. Denne sprogbrug er kendetegnet ved at den information der deles, er handlingsvejledende, at lytterne/læserne har et behov for information, at der er klare relevanskriterier, og at der er ydre kriterier for korrekt forståelse i form af ikke-sproglig adfærd. I denne sprogbrug åbenbarer der sig to nye meddelelsesstrukturelle skel. Disse skel indebærer en alternativ tolkning af aboutnessrelationen og et alternativt emnekriterium. Skellene gør det muligt at lave en informativ meddelelsesstrukturel analyse og give en retvisende funktionel karakteristik af der-konstruktioner. Det antages imidlertid at skellene også gør det muligt at lave en mere informativ meddelelsesstrukturel

analyse og en mere retvisende funktionel karakteristik af andre konstruktioner. Men det er altså ikke godtgjort her.

Hensigten med den alternative beskrivelse er dels at forsyne psykologiske tilgange til aktivitet og kompetence med en informativ og retvisende analyse af sprogbrug, dels at tilbyde funktionelle lingvister en alternativ pragmatik og semantik. Hvad det sidste angår, er det vigtigt at tilføje at de etablerede beskrivelser af naturlige sprogs meddelelsesstruktur ikke mister al deres forklaringsværdi for udøversprogbrug; således omfatter Hansen & Heltofts grammatik blandt andet en meget præcis forudsigelse af hvor fokusværdien realiseres topologisk i udøversprogbrug, og deres beskrivelser af valenser kan meget vel være informative for skellet mellem fokusværdier og betingelsesværdier. Det der giver problemer, er de kategorier der hentes ind fra en filosofisk semantik der er styret af en epistemologisk interesse; men det er en længere historie.⁶

Litteratur

- Borchmann, Simon (2013) Det mentale cockpit – en epistemologisk og psykologisk karakteristik af den meddelelsesstrukturelle konstituent variabelen. *14. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Inger Schoonderbeek Hansen, Tina Thode Hougaard & Peter Widell (ed.):77-101.
- Borchmann, Simon (2007) Hvad skriver vi om – topik på sætningsniveau. Peter Widell & Henrik Jørgensen (eds.) *Det bedre argument*. Århus: Wessel & Huitfeldt:53-85.
- Brentano, Franz (1925) *Vorstellung und Urteil, zwei Klassen. Psychologie vom empirischen Standpunkt*. Leipzig: Felix Meiner. Oskar Kraus (ed.):38-82.
- Deacon, Terrence (1997) *The Symbolic Species. The Co-evolution of Language and the Brain*. New York: WW. Norton & Company.
- Gibson, J. J. (1986 (1979)) *The ecological approach to visual perception*. New York: Psychology Press.

⁶ Til sidst en tak til Susanne Annikki Kristensen der har læst og kommenteret på det oprindeligt manuskript og klogt gjorde mig opmærksom på at jeg ville for meget på for lidt plads.

- Grice, Paul (2001 (1975)) *Logic and Conversation. Can you reach the salt?* Carol Henriksen (ed.). Gylling: Roskilde Universitetsforlag.
- Gundel, Jeanette K. & Thorstein Fretheim (2005) *Topic And Focus. The handbook of pragmatics*. Laurence R. Horn & Gregory Ward (ed.). Malden, MA: Blackweel Publishing.
- Haberland, Hartmut (2006) *Thetic-categorical distinction. Encyclopedia of Language and Linguistics*, 2nd edition 12. Keith Brown (ed.):676-677.
- Hansen, Erik og Lars Heltoft (2011) *Grammatik over det Danske Sprog*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Harder, Peter (2010) *Meaning in Mind and Society*. Berlin/New York: De Gruyter Mouton.
- Kuno, Susumu (1972) Functional sentence perspective: A case study from Japanese and English. *Linguistic Inquiry* 3:269-320.
- Kuroda, Sige-Yuki (1972) The categorical and the thetic judgment. *Foundations of Language* 9:153-185.
- Kuroda, Sige-Yuki (2005) Focusing on the Matter of Topic: A Study of Wa and Ga in Japanese. *Journal of East Asian Linguistics*. Vol. 14. No. 1:1-58.
- Lambrecht, Knud (1994) *Information structure and sentence form*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Marty, Anton (1940) *Von den logisch begründeten Synsemantika beim Urteilsausdruck. Psyche und Sprachstruktur*. Otto Funke (ed.). Bern: A. Francke:125-177.
- Polanyi, Michael (2009 (1966)) *The tacit dimension*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Ryle, Gilbert (1966) *The concept of mind*. Harmondsworth: Penguin.
- Sasse, Hans-Jürgen (1987) The thetic/categorical distinction revisited. *Linguistics* 25:511-580.
- Schank, Roger (2011) *Teaching minds: how cognitive science can save our schools*. New York & London: Teachers College Press.
- Schank, Roger C. (1999) *Dynamic memory. Revisited*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tomasello, Michael (2008) *Origins of Human Communication*. Cambridge: The MIT Press.

Dialogisk tilbagemelding på opgaver i akademia¹

Randi Benedikte Brodersen
Universitetet i Bergen

The fact is, there is no right or best way to respond to student writing. The right or best comment is the one that will help **this** student on **this** topic on **this** draft at **this** point in the semester – given her character and experience. (Peter Elbow u.å.:1).

Formål, problemstilling og nogle erfaringer

Artiklens emne er dialogisk tilbagemelding på opgaver fra studerende. Det overordnede formål er dels at belyse og fremme dialogisk tilbagemelding, dels at beskrive den tilbagemelding studerende erfaringsmæssig har behov for og også ofte selv beder om. Når vi som vejledere kender studerendes tilbagemeldingsbehov, kan vi medvirke til at opfylde dem. Det kan vi gøre i en mundtlig eller skriftlig dialogisk form, fx ved at stille spørgsmål omkring mulige tilbagemeldingsbehov: Hvad oplever du er vigtig for dig at få tilbagemelding på akkurat nu for at komme videre med din tekst? Det er et spørgsmål som jeg ofte stiller studerende som opsøger Akademisk skrivesenter ved Universitetet i Bergen, efter at jeg har læst et udkast.

¹ Mange tak til Birger Solheim og Gunnstein Akselberg, Universitetet i Bergen (UiB), for inspirerende diskussioner og værdifulde indspil og forslag under arbejdet med denne artikel. Også en stor tak til mine to MUDS-fagfællelæsere for tilbagemelding, nyttige forslag og sproglige kommentarer og rettelser.

Min problemstilling er todelt, og her har jeg fokus på netop *behov* og *dialogisk tilbagemelding*:

1. Hvilken tilbagemelding har studerende erfaringsmæssig behov for at få?
2. Hvad indebærer dialogisk tilbagemelding på studerendes opgaver?

De spørgsmål som indgår i problemstillingen, skal ses i lyset af at tilbagemelding på tekster i academia som regel foregår i en vejledningssituation og indgår i en større pædagogisk helhed – hvor bl.a. dialog og læring er nøgleord. Det teoretiske bagtæppe er den procesorienterede skrivepædagogik i en sociokulturel støbning og dialogbaseret pædagogik (jf. fx Dysthe 2001).

Artiklens emne og problemstilling er knyttet til mine erfaringer med at give tilbagemelding på studerendes tekster – og med at få tilbagemelding – og til mine observationer og analyser af studerendes tilbagemeldingsbehov.

Jeg har i mange år brugt en stor del af min arbejdstid på at give tilbagemelding på skriftlige opgaver fra bachelor- og masterstuderende. Opgaverne omfatter 1) elektroniske opgaveudkast på førstesemester-kurset *Akademisk skrivning* ved UiB, 2) bachelor- og masteropgaver og alle andre typer opgaver fra de mange studerende som kontakter Akademisk skrivesenter ved UiB for at få vejledning, 3) hjemmeopgaver og masteropgaver fra studerende ved Kunst- og designhøgskolen i Bergen (KHiB) og 4) bachelor- og masteropgaver og utallige semesteropgaver og andre mindre opgaver fra bachelor og masterstuderende på danskstudiet og det nordiske masterstudie ved Islands Universitet.² I mit arbejde med at give tilbagemelding

² Mine erfaringer stammer dels fra kurset *Akademisk skrivning*, som er et procesorienteret kursus i tekstanalyse og akademisk skrivning (jf. Brodersen 2013) og indtil 2014 obligatorisk for alle nye studerende ved Det humanistiske fakultet, UiB, dels fra Akademisk skrivesenter ved UiB, som åbnede 2. september 2014, hvor jeg – og tre kolleger – tilbyder vejledning i form af mundtlig og skriftlig tilbagemelding knyttet til forskellige skrive- og opgave-relaterede behov fra studerende som bestiller vejledning ved centeret. Vi udvikler og holder også skræddersyede skrivekurser for mange forskellige fagmiljøer, såvel procesorienterede forløb fordelt på to eller flere samlinger i løbet af et semester som dagsseminarer, værkstedskurser og korte forelæsningsprægede kurser. Desuden har jeg som fast gæsteunderviser ved KHiB

bygger jeg på såvel egne erfaringer og idealer som skriveforskningens resultater og anbefalinger.

Formålet med og betydningen af tilbagemelding

Tilbagemelding har altid været vigtig i procesorienteret skrivepædagogik og indtager en central plads som en egen fase i procesorienteret skrivning. Også nyere effektstudier giver klar besked om hvad tilbagemelding betyder. Resultater fra et stort antal af disse studier sammenfatter lærings- og feedbackforskerne John Hattie og Helen Timperley i en ofte refereret artikel med titlen ”The Power of Feedback”. De slår fast: “Feedback is one of the most powerful influences on learning and achievement, but this impact can be either positive or negative” (Hattie & Timberley 2007:81).

Tilbagemelding – feedback – definerer John Hattie og Helen Timperley sådan: ”[I]nformation provided by an agent (e.g., teacher, peer, book, parent, experience) regarding aspects of one’s performance or understanding. It occurs typically after instruction that seeks to provide knowledge and skills or to develop particular attitudes.” (Hattie og Timperley 2007:102).

I denne definition vil jeg bruge flertalsformen ”agents” – som da kan være en vejleder og én eller flere studerende – og samtidig vil jeg allerede her igen nævne betydningen af at tilbagemelding har en dialogisk form – som mit spørgsmål om behov i første afsnit ovenfor viser. Da bliver tilbagemeldingens fokus og indhold et fælles anliggende hvor den studerende og jeg bidrager, eller hvor flere parter kan bidrage, hvis der er tale om kollektiv vejledning hvor flere studerende og en vejleder deltager. Tilbagemelding kan desuden foregå i en skrivegruppe – med eller uden vejleder tilstede – hvor studerende giver hinanden tilbagemelding.

Den nævnte information i Hattie og Timberleys definition på tilbagemelding ovenfor er i denne artikel knyttet til studerendes skriftelige tekster – på alle stadier i skriveprocessen, fra skitse til førsteudkast og færdige tekster, og tekster kan også være en helhed af skrift og visuelle elementer, som det typisk er i en opgave på Kunst- og

siden 2008 haft skrivekurser og vejledning for bachelor- og masterstuderende på designuddannelsen. Ved Islands Universitet har jeg som lektor i dansk sprog i perioden 2008-2013 haft undervisning og vejledning på bachelorstudiet i dansk og på masterstudierne i dansk og nordisk.

designhøgskolen i Bergen. Tilbagemeldingen foregår i en akademisk kontekst og kommunikationssituation, og informationens indhold vil derfor typisk være genrekendetegn ved akademiske tekster plus tekst- og opgavenormer, fagtraditioner, akademiske værdier og tænke- og arbejdsmåder osv.

Hovedformålet med tilbagemelding er ifølge Hattie og Timperley ”at reducere diskrepanser mellem den aktuelle forståelse, en præstation og et mål” (2007:86). For at realisere dette mål eller formål er det vigtigt at studerende for det første har et klart billede af hvad der er målet med en opgave (jf. Dysthe 2011). For det andet skal de have tilbagemelding undervejs i et procesorienteret forløb, på vejen til det mål, for at forstå hvilken fremgang der fører til eller i retning af målet. Og endelig for det tredje skal de vide hvad der kræves for at kunne gøre fremadrettede forbedringer. Disse tre punkter svarer til de tre begreber ”feed-up”, ”feedback” og ”feed-forward” som står for tre feedback-faser i den tilbagemeldingsmodel som Hattie og Timperley præsenterer i deres artikel. Denne model har jeg valgt at præsentere en kortversion af, især på grund af dens brugbarhed og fordi den er både veletableret og kendt, også i Norden (se fx Dysthe og Hertzberg 2014).

I modellen er tilbagemelding i hver fase knyttet til forskellige områder eller niveauer:

- *proces* (skrivestrategier, tilbagemeldingsstrategier, brug af tilbagemelding)
- *produkt* (tekstrelateret fokus på struktur, argumentation, sprog m.m.)
- *selvregulering* (personlige mål, indsats og selvvurdering, fx i forhold til egen læring).

Modellen viser også vigtige faktorer som er afgørende for at tilbagemelding virker læringsfremmende: timing, tilbagemeldingers form og omfang og balancen mellem ros og kritik. Dem vender jeg tilbage til nedenfor.

Feedback-forskningen viser hvor stor betydning tilbagemelding har, men vi har nok også alle oplevet at få både den ene og den anden slags tilbagemelding og ved hvor vigtig tilbagemelding undervejs

i skriveprocessen er. Mange af vores tekster ville aldrig have set dagens lys hvis de ikke havde mødt lydhøre læsers øjne. Også mange studerende som opsøger Akademisk skrivesenter ved UiB, beretter at den tilbagemelding de har fået, har været afgørende for at komme videre med et udkast eller for at blive færdig med en opgave. Nogle sætter endda ord på den lærdom og de indsigter de har høstet ved at få tilbagemelding, fx vigtigheden af at arbejde bevidst med punkter som struktur, argumentation og metatekst i akademiske tekster. Nogle kommenterer også at når de selv oplever at deltage i en dialogisk tilbagemelding, så er det enklere for dem også at gå i dialog med deres egen tekst og på den måde få dobbelt udbytte af en vejledningssituation. En enkel variant af dialogisk tilbagemelding er at stille åbne spørgsmål, helt uden forventning om at der findes en slags facitsvar.

Der er et stort behov for funktionel og læringsfremmende tilbagemelding. For der er mere akademisk skrivning i flere fag nu efter den uddannelsesreform som blev igangsat med Bologna-processen, som bl.a. resulterede i formulering af sammenlignelige læringsmål – selvom mange læreplaner ofte endnu ikke hverken er tilpasset øget opgaveskrivning eller baseret på skrivepædagogisk forskning eller læringsforskning. Desuden er det at give tilbagemelding en arbejdsopgave som koster mange timer og ressourcer, og samtidig er kun de færreste lærere og vejledere skolet i at give tilbagemelding.

Nogle vejledere formår at give tilbagemelding som inspirerer og motiverer. Andre behersker ikke den kunst. Mange giver nok især tilbagemelding på *gefühl* og på baggrund af rutine, vane og normative forestillinger. Mange er vant til at se efter fejl og mangler og er sandsynligvis ikke bevidste om at en normativ, korrigerende og negativt betonet respons ofte er spild af tid. Den slags respons motiverer nok sjældent til revision og omskrivning.

Både på universitetet og i gymnasiet bruger lærere udtrykket ”at rette opgaver”, og meget tyder på at mange bruger deres tid på at rette tekster og dermed praktiserer en normativ og kritisk korrigerende tilbagemelding, som jeg også med jævne mellemrum hører studerende fortælle at de har oplevet. En del korrigerende tilbagemelding bliver desuden givet på andre sider end det som er formålet med en opgave.

Hvis en opgave fx drejer sig om at drøfte, er det særlig vigtigt at en del af tilbagemeldingen adresserer drøftelsesaspektet, snarere end bare formuleringer og formalia.

En undersøgelse af tilbagemeldingsskulturen i gymnasiet viser at mange gymnasielærer endda retter både skrive- og kommafejl i elevers opgaver og opfører sig som korrekturlæsere (Rosenberg 1997 i Kvithyld og Aasen 2011). Min første fagfællelæser af denne artikel gjorde det samme, og jeg har også oplevet at andre fagfællelæsere giver den form for tilbagemelding, og uanset om det er nødvendigt eller ej, så er det ikke det vigtigste at se efter, men det er det enkleste. En del tidkrævende tilbagemelding bliver heller aldrig brugt, og en del bliver misforstået (jf. Elbow, u.å.:1).

Når vi først bestemmer os for at sige farvel til traditionel, normativ tilbagemelding og har klarlagt hvad formålet med (vores) tilbagemelding er, så er døren åben til funktionel og læringsfremmende tilbagemelding i en dialogisk variant.

Hvilken tilbagemelding er læringsfremmende?

For at give læringsfremmende tilbagemelding er der som nævnt en række faktorer som spiller en afgørende rolle (jf. Hattie & Timberley 2007 og Kvithyld & Aasen 2011):

- Tidspunktet for tilbagemelding – drejer sig om at tilbagemeldingen skal komme undervejs i skriveprocessen (ikke når en opgave er færdigskrevet, med mindre en studerende eksplicit efterlyser en karakterbegrundelse med tanke på at forstå hvor der er et forbedrings-potentiale som kan udfoldes i næste semesteropgave). Dette tidsaspekt betyder at det er nødvendigt at have et procesorienteret kursusforløb med plads til tilbagemelding og tekstrevidering og dette aspekt skal være forankret i en læreplan.
- Tilbagemeldingens form, omfang og indhold (jf. også Brookhart 2008) – skal være tilpasset skrivningens formål. Hvis fx en analyseopgave, som på kurset Akademisk skrivning (se note 1), har som mål at studerende lærer at analysere argumentationen i en akademisk tekst, er det argumentation jeg

primært skal fokusere på i min tilbagemelding, og da helst både der vedkommende er på sporet af relevant argumentation (den positive tilbagemelding), og der hvor på der er ”et hul” med plads til argumentationsstof (den fremadrettede tilbagemelding i retning af argumentations-målet).

- En passende balance mellem ros og kritik – og her skorter det ofte, dels fordi balancen er skæv, og kritikken fylder mere end rosen, dels fordi der er en tendens til rituel ros, som er indholdstom, ubegrundet og uden effekt, mens det vi som bevidste vejledere ønsker at give – og nok også intuitivt ved fungerer – er fremadrettet og konkret ros i form af motiverende og opmuntrende tilbagemelding, fx ”Her i dette afsnit har du to konkrete og relevante eksempler. Kunne du også i næste afsnit nedenfor tilføje lignende eksempler?”.

På baggrund af Hattie & Timberleys model, som viser vej til lærings-fremmende tilbagemelding – og dermed også giver skrivelyst – formulerer de to norske skriveforskere Trygve Kvithyld & Anre Johannes Aasen fem korte teser (2011:11-14):

1. Respons må gis underveis i skriveprosessen
2. Respons må være selektiv
3. Respons må være en dialog mellom skriver og respons giver
4. Respons må motivere for revidering av teksten
5. Responsen må være forståelig.

Samtidig er der en faktor som har betydning for at finde den rette form for tilbagemelding, og som er relateret til den individuelle og personlige skriveproces. Denne faktor sætter den engelske skriveguru Peter Elbow ord på:

The fact is, there is no right or best way to respond to student writing. [...] My best chance of figuring out what is right for this student at any given point depends on knowing about what was going on for her as she was writing. (Did she think she was supposed to sound detached and uninvolved or is this timidity? Was she struggling hard on this paper or getting confused or just being lazy?) (Elbow u.å.:1).

Citatet hjælper mig med at forstå betydningen af at rette opmærksomheden imod en studerendes skriveproces og i en dialog at få en fælles indsigt i hvordan vedkommende har arbejdet med en konkret opgave.

Kort opsummeret: læringsfremmende tilbagemelding er skræddersyet og vel-timet i forhold til den enkeltes individuelle skriveproces og med et indholdsmæssigt fokus på den studerendes aktuelle behov for at nå et konkret mål og samtidig dialogisk, konkret og selektiv, mål-rettet i bogstavelig forstand og samtidig rettet mod de punkter som indgår i Hattie og Timberleys model ovenfor.

Hvilken tilbagemelding har studerende så brug for og hvorfor?

Studerendes tilbagemeldingsbehov kommer fra dem selv og kommer også frem i mine analyser af deres udkast og opgaver. Dvs. deres behov fremgår af de spørgsmål og ønsker som de studerende selv kommer med, i tekster og samtaler, og af deres svar på mine spørgsmål om deres konkrete behov. Desuden angiver de også til dels deres behov når de bruger bestillingssystemet på nettet og vælger en kategori (fx komme i gang, analyse og struktur) når de bestiller vejledning på Akademisk skrivesenter ved UiB. Og de behov som jeg lytter mig frem til i samtaler med studerende og læser ud af deres tekster, falder ofte sammen med de behov de selv sætter ord på, men der er også mere ”skjulte” behov som først dukker op i løbet af skriveprocessen eller i en vejledningssamtale. Men en stor del af de forskellige behov er dog ofte gengangere som jeg kender fra tidligere vejledningssammenhænge og fra opgaveudkast.

Det studerende – på alle niveauer – ofte beder om i forbindelse med opgaveskrivning, er følgende punkter som jeg har delt i to hovedkategorier. Den første kategori omfatter det forberedende og indledende arbejde som går forud for opgaveskrivningen og som er nødvendig for overhovedet at kunne skrive. Den anden kategori drejer sig om det akademiske skrivehåndværk og det at forstå hvad det vil sige at skrive, tænke og arbejde akademisk:

- *Det forberedende og indledende skrivearbejde:* hjælp til 1) at komme i gang med at skrive, 2) at forstå og at have eller formulere problemstilling og formål (og at forstå sammen-

hængen mellem dem), 3) at forstå hvad en bestemt genre eller opgaveformulering indebærer: Er der fx tale om den mere selvstændigskrævende genre *at drøfte* eller den mere beskrivende og reproducerende genren *at gøre rede for*?

- *Det akademiske skrivehåndværk*: hjælp til 4) at afgrænse, 5) at strukturere, på tekst- og afsnitsniveau, 6) at argumentere, 7) at sammenfatte og konkludere, 8) at finde, vurdere og bruge kilder, 9) at citere, at opstille noter og referencer.

De første punkter er ofte knyttet til det forhold at mange opgaver hører til i en iscenesat situation hvor formålet med skrivningen ikke er hverken autentisk eller afsenderens eget formål, som det er i enhver skrive- og kommunikationssituation uden for universitetets fire vægge. Det er vanskeligt for studerende at komme i gang når de ikke ved hvorfor de skriver eller når de ikke har noget på hjerte som kommer fra dem selv. Det kan være svært at finde det formål som hører til en ”pålagt” skriveopgave, og endda for opgavestillere er det ofte svært at sætte ord på dette ”kunstige” formål. Den norske skriveforsker Olga Dysthe konkluderer i en undersøgelse med at uklare formål eller mål ofte er et problem (Dysthe 2011). Og selv når vi har noget på hjerte i en akademisk kontekst, kan det godt tage lidt tid før vi finder ud af og får formuleret hvad vores formål præcist er. Også på Akademisk skrivesenter har jeg oplevet mange eksempler på at studerende kommer med spørgsmål fordi de ikke forstår formålet med en opgave, eller at de svarer på noget andet end det som jeg tolker som det indirekte formål i en opgaveformulering. Og hvem har ikke selv oplevet at være usikker på hvad formålet er, hvis en opgaveformulering er flertydig eller uklar?

Det vil uden tvivl gøre det enklere for mange at komme i gang med at skrive hvis der er klare formål, og disse er eksplicite i en opgaveformulering, når det drejer sig om semesteropgaver og andre mindre opgaver hvor studerende ikke selv vælger emne og problemstilling. Da undgår vi at studerende skal gætte sig frem til hensigten med en bestemt opgave. I et par tilfælde har jeg foreslået studerende at gå tilbage til deres fagmiljøer for at bede om at få en tydelig præsentation af formålet med en opgave. Og et mere eller mindre fast indledende spørgsmål i mange af mine vejledningssamtaler

på Akademisk skrivesenter er: ”Hvad forstår du som formålet med denne opgave?”. Både enhver opgaveskrivningssituation og udviklingen af skrivekompetence er komplekse nok i forvejen, og hvis der mangler tydelige formål og mål, er det ofte svært at komme i gang med at skrive.

Håndværkspunkterne (punkt 4-8) ovenfor drejer sig om selve skrivehåndværket og er mere klassisk akademiske opgaveingredienser. De er ofte enklere at håndtere og desuden velbeskrevet i den efterhånden omfattende litteratur om opgaveskrivning og de mange skrivehåndbøger, som fx *Den gode opgave* (Rienecker og Jørgensen 2012).

Går jeg fra de studerendes selvformulerede behov – som er særlig interessante, fordi en bevidsthed omkring disse behov også kan kobles til bevidsthed omkring egen læring – til de erfaringsbaserede tilbagemeldingsbehov, som jeg registrerer når jeg læser opgaver og lytter til studerende, er der tale om et vist sammenfald med punkterne i de to kategorier ovenfor. Mine standardpunkter er:

- Akademiske genrer og fagmiljøers opgavekrav og vurderingskriterier – som nogle gange eksplicitte, håndfaste og håndgribelige, nogle gange diffuse og udtalte.
- Tekst- og kriterierelaterede emner (især på overordnede tekstniveauer): Struktur, fokus, sammenhæng og flyd – eller *flow* som de fleste siger – , som ofte hænger sammen (for i mange opgaveudkast er der ofte mange emner i et enkelt afsnit), argumentation (belæg for påstande), retorik (fx forfattertilstedeværelse i egen tekst, brug af jeg-form, metatekst, modtagerbevidsthed) skrive-etiske emner og formalia (fx henvisninger, dokumentation, brug af kilder m.m.). Og naturligvis akademisk sprogbrug, som er en ukendt størrelse for mange nye studerende.
- Brugen og forståelsen af akademiske sprogbehandlinger – og ofte i kombination med brug af metatekst – som de helt enkle sprogbehandlinger: fx *citere*, *referere til*, *eksemplificere*, *konkretisere*, *opsummere*, *konkludere*, og de ofte mere udfordrende sprogbehandlinger fx: *analysere*, *diskutere*, *gøre rede for* og *drøfte*, som også er knyttet til genreforståelse: Hvad er en analyse, en redegørelse, en diskussion og en drøftelse?

- Mål (i læreplan og bag opgaveformulering), formål med opgave og motivation.
- Studenterrelaterede emner: forestillinger og myter omkring akademisk skrivning, skolens skriftlige uniformeringstvangstrøje, (over)kritiske vejledere, skriveulyst og skriveblokeringer.
- Afdramatisering af akademisk skrivning.

Punkterne under de første tre kuglepunkter ovenfor går igen i faglitteraturen og i konkrete vejledningssamtaler og tilbagemeldinger i tekster. Det er min oplevelse at de øvrige punkter og fokus på formål, forestillinger og myter og afdramatisering kun sjældent bliver adresseret i tilbagemeldingssammenhæng. Men der er klart behov for at vi adresserer både de almindelige tekst- og skriveprocesrelaterede punkter og de mere skjulte og uudtalte emner og samtidig har fokus på at udvikle metabevidsthed omkring den enkeltes læring og aktuelle behov i akkurat den skrivesituation som vedkommende befinder sig i.

Dialogbaseret og læringsfremmende tilbagemelding i praksis

For at kunne udvikle et dialogbaseret og læringsfremmende ideal at give tilbagemelding ud fra har vi brug for ingredienser fra feedbackforskningen og indsigter fra procesorienteret skrivepædagogik, og samtidig give slip på besserwisser-tendenser og lignende og bevæge os ind i den studerendes tekst og skrivesituation, åbent og lyttende og spørgende, både i forhold til tekst og den studerendes situation og også vores egne reaktioner på den aktuelle tekst. Udgangspunktet er et procesorienteret forløb hvor den studerende har mulighed for at få tilbagemelding undervejs, og hvor læringsmål er klart formuleret og kendt.

Dette betyder for mig som vejleder at jeg har som mål at praktisere tilbagemelding ved at

- beskrive og stille spørgsmål til punkter i teksten, dvs. give tekst- og kriteriebaseret tilbagemelding, og finde ud af hvad teksten rummer for at kunne efterlyse det den endnu ikke rummer, fx konkrete belæg, eksempler, definitioner, kilder og henvisninger m.m., at finde de steder i teksten som indbyder

mest til dialog og til brug af spørgsmål, at vække bevidsthed omkring genrekendetegn, tekstnormer og fagtraditioner i akademisk skrivning – fx ved at pege på hvor en studerende bruger solid argumentation, fx i form af dokumenterede belæg eller opklarende eksempler;

- stille spørgsmål til og adressere spørgsmål fra den studerende, dvs. give skriver-orienteret tilbagemelding: fx hvad har du tænkt her? Hvad vil du sige i dette afsnit? Hvad har du mest behov for at vi behandler og diskuterer i forhold hvor du er i din skriveproces nu? Er der steder i din tekst hvor du har konkrete spørgsmål som er gode at få diskuteret eller svar på, for at komme videre? Når jeg forsøger at opfordre studerende til at bede om skræddersyet tilbagemelding så er formålet dels at skabe bevidsthed omkring egen skriveproces og egne tilbagemeldingsbehov, dels at jeg selv giver slip på at ville have kontrol, vide bedre og komme med svar, for ad den vej også at udtrykke akademiske tænke- og arbejdsmåder som har betydning langt ud over en enkelt opgave;
- fortælle hvordan et eksempel, et udsagn, bestemt argumentation, en beskrivelse, en stemning i en tekst virker på mig som modtager, hvornår og hvordan jeg bliver påvirket af et klart budskab, hvad der vækker undring osv., dvs. give en form for læserrelateret tilbagemelding.

Min tilbagemelding er beskrivende og dialogisk og består ofte af en kombination af skriftlige og mundtlige spørgsmål og kommentarer. Jeg kommenterer i stigende grad med blyant, bruger enkle og praktiske symboler og tegn når jeg efterlyser konkrete punkter: A = argumentér/(mere) argumentation; E = tilføj eksempel; K = konkretiser; D = dokumentér, og jeg bruger spørgsmålstegn og bølgestreger for at markere de steder hvor jeg oplever uklarheder. Jeg markerer fejl, men retter ikke, og skriver hellere fx ”Slå op i en ordbog”, ”Jeg får ikke dette til at stemme”, ”Stemmer dette?”, ”Kilde?”, ”Prøv at finde en relevant definition i faglitteraturen”, ”Læs og brug kapitlet i lærebogen om argumentation”, eller ”Tilføj nu nogle fordi-sætninger efter dine påstande” – og oplever jeg at der i et udkast, som nærmer sig en færdig tekst, er behov for at markere direkte fejl, så vælger jeg

som regel at markere nogle typer formelle og formalia-orienterede fejl i margenen og foreslår at opgaveskriveren finder og retter den slags fejl selv.

Jeg ønsker med andre ord at gå i dialog med teksten og med den studerende og samtidig mærke hvor og hvordan en tekst påvirker mig ved at lytte og læse opmærksomt med en nysgerrig nybegynders åbne og ikke-dømmende sind: Genfortælle dele af teksten, henvise til, stille spørgsmål til og citere fra teksten, at fornemme tekstens energipunkter og potentiale og fortælle akkurat den slags til tekstens forfatter eller skrive akkurat det på papiret! – Ambitionen om at indtage en nysgerrig nybegynders position og indstilling betyder at jeg retter min opmærksomhed og koncentration mod tekstens indhold, mod at forstå, at få adgang til tankestof i og bag en tekst, at jeg forestiller mig at jeg læser med uhildet og over mig i at give slip på fordomme og en forhåndsindstilling som får mig til at ville rette og forbedre den andens tekst.

Dialogisk tilbagemelding er et bud på effektiv og læringsfremmende tilbagemelding hvor vi som læsere og vejledere vælger at gå i dialog med både tekst og studerende og sammen finder og sætter ord på nogle af de behov som det giver mest mening at fokusere på først, samtidig med at vi har i tankerne at der er behov som studerende selv får øje på i løbet af skriveprocessen. Dialogisk tilbagemelding indebærer også at have øje for de kvaliteter som en tekst allerede har, selvom de måske ikke lyser mig i møde. Når jeg formulerer spørgsmål som er rettet mod punkter i en tekst som fungerer, og også ser og fremhæver forbedringspotentialet i en tekst, så er der gode chancer for at det samtidig lykkes mig at motivere til omskrivning og mere skrivning.

Det er fristende at slutte med tre spørgsmål til dig der giver tilbagemelding: Hvad kendetegner din tilbagemelding på studerendes tekster? Hvad ser du efter når du går i dialog med den næste tekst fra en studerende og giver tilbagemelding for at finde ud af hvad han eller hun akkurat har mest behov for? Hvordan kan din tilbagemelding blive læringsfremmende og dialogisk?

Litteratur

- Brodersen, Randi Benedikte mfl. (2007/2013) *Tekstens autoritet*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Brookhart, Susan M. (2008) *How to Give Effective Feedback to Your Students*. Alexandria, Va.: Association for Supervision and Curriculum Development.
- Dysthe, Olga (2011) What is the Purpose of Feedback when Revision is not Expected? A Case Study of Feedback Quality and Study Design in a First Year Master's Programme. *Journal of Academic Writing* 1, 1:135-142 <<http://e-learning.coventry.ac.uk/ojs/index.php/joaw/article/view/26>> (7.8.2015).
- Dysthe, Olga (red.) (2001) *Dialog, samspill og læring*. Oslo: Abstrakt.
- Dysthe, Olga & Frøydis Hertzberg (2014) Skriveopplæring med vekt på prosess og produkt. *101 skrivegrep. Om skrivning, skrivestrategier og elevers tekstsaking*. Kåre Kverndokken (red.):13-35.
- Dysthe, Olga & Frøydis Hertzberg (2006) Å bygge opp skrivekompetanse fra bachelor til doktorgrad. *Forskningsveiledning på master- og doktorgradsnivå*. Olga Dysthe & Akylina Samara (red.). Oslo: Abstrakt:123-144.
- Dysthe, Olga, Frøydis Hertzberg & Torlaug L. Hoel (2000/2010) *Skrive for å lære. Skrivning i høyere utdanning*. Oslo: Abstrakt.
- Elbow, Peter (u.å.) About Responding to Student Writing. <www.marist.edu/writingcenter/pdfs/respond.pdf> (7.8.2015).
- Elbow, Peter (1989) *Sharing and Responding*. New York: Random House.
- Hattie, John & Helen Timperley (2007) The Power of Feedback. *Review of Educational Research* 77, 1:81-112 <www.jstor.org/stable/4624888> (7.8.2015).
- Kvithyld, Trygve & Arne Johannes Aasen (2011) Fem teser om funksjonell respons på elevtekster. *Tidsskriftet Viden om læsning* 9, mars 2011:10-16 <<http://www.skrivesenteret.no/ressurser/fem-teser-om-funksjonell-respons-pa-elevtekster>> (7.8.2015).
- Rienecker, Lotte & Peter Stray Jørgensen (2012) *Den gode oppgave. Håndbog i opgaveskrivning på videregående uddannelser*. Frederiksberg: Samfundslitteratur (4. udgave).
- Rosenberg, Anders Thomas (1997) *Ret rimelig! – om skriftlige kommentarer til danske stile*. Upubliceret speciale. Københavns Universitet.
- Straub, Richard (2000) The Student, the Text, and the Classroom Context. A Case Study of Teacher Response. *Assessing Writing* 7, 1:23-56.

Ændringsblindhed i sætningsprocessering i skriftlig dansk

– opmærksomhedsforskelle på homonyme hjælpe- og fuldverber

Marie Herget Christensen
Københavns Universitet

1. Indledning

Psykolingvistikken kan hjælpe os med at afklare hvilke dele af en sætning sprogbrugere er opmærksomme på under sætningsprocessering. En af metoderne til at undersøge dette er ved i psykolingvistisk testning at udnytte det psykologiske fænomen ændringsblindhed (Rensink et al. 1997). Ændringsblindhed indebærer en utilbøjelighed til at opdage ændringer i allerede processeret information. Det sker fordi sprogbrugeren skal være opmærksom på ændringen for at opdage den, og vi er utilbøjelige til at monitorere information som vi allerede har processeret (Rensink et al. 1997). Desuden er vi tilbøjelige til at have vores selektive opmærksomhed på forgrundsinformation, og derfor er vi i særlig grad utilbøjelige til at opdage baggrundsændringer. Denne utilbøjelighed er blevet udnyttet til testning af visuel processering (ændringer af billeder), men er også blevet videreudviklet til testning af opmærksomhed i sætningsprocessering (Sturt et al. 2004; Sanford et al. 2006; Price 2008). Med det såkaldte *text change*-paradigme har forfatterne vist at når man præsenterer en sætning for sprogbrugere, og efterfølgende viser den samme sætning med en ændring (som i eksempel (1)), er de utilbøjelige til at opdage denne ændring i sætningen i anden fremvisning.

- (1) 1. præsentation: den aften ville han have en øl
2. præsentation: den aften ville han have en cider

Når sprogbrugere skal vurdere om de to sætninger i (1) er identiske, vil de være tilbøjelige til at sige ja (Sturt et al. 2004), og altså ikke opdage ændringen. Ændringsblindheden er dog ikke konstant, men kan mindskes eller højnes af forskellige sproglige faktorer, for eksempel fokusmarkering i sætningen og graden af forskel (semantisk, fonologisk, ortografisk osv.) mellem targetordet i første præsentation (øl i eksempel (1)) og erstatningsordet i anden præsentation (*cider* i eksempel (1)) (Sturt et al. 2004; Sanford et al. 2006). Netop fordi ændringsblindheden påvirkes af sproglige faktorer, er metoden velegnet til at teste opmærksomhedsforskelle betinget af sproglige faktorer i sætningsprocessering.

Denne artikel afrapporterer et forsøg hvor metoden blev anvendt til at undersøge opmærksomhedsforskelle mellem homonyme hjælpe- og fuldverber i skrevet dansk. Det er tidligere vist at sprogbrugere er mindre opmærksomme på funktionsord end på indholdsord (Rosenberg et al. 1998; Roy-Charland & Saint-Aubin 2006; Saint-Aubin & Poirier 1997). Forsøget vil teste om dette også gør sig gældende for verber i dansk. Jeg er interesseret i at anvende *text change*-paradigmet på verber fordi det mig bekendt ikke er blevet testet hvorvidt der er en opmærksomhedsforskel mellem homonyme verber i det hele taget, og fordi paradigmet ikke, så vidt jeg ved, er blevet anvendt til at teste opmærksomhedsforskelle mellem funktions- og indholdsord. Bemærk at jeg antager at hjælpeverber kan betragtes som grammatiske og fuldverber som leksikalske, i tråd med Boye & Harder (2012), og jeg derfor finder det rimeligt at hypotisere at sprogbrugere er mindre opmærksomme på hjælpeverber end fuldverber (for en uddybning af definitionsforskellen mellem funktionsord og grammatiske ord se Boye & Harder 2012). Psykolingvistisk set er hjælpeverber i dansk interessante fordi de i mange tilfælde har den samme form som deres leksikalske ophav, som i eksempel (2).

- (2) a. Jeg har **haft** bogen
- b. Jeg har **haft** ringet

Forskellen i verbalstatus mellem fuldverbet i (2a) og hjælpeverbet (2b) udtrykkes udelukkende kontekstuel. Hvis man kan vise at ikke bare de to sætninger, men netop også selve de to verber processeres forskelligt alt efter konteksten på trods af den identiske form, vil man kunne hævde, ikke bare en distributionsforskel mellem homonyme hjælpe- og fuldverber, men også en processeringsforskel. Saint-Aubin & Poirier (1997) har fundet opmærksomhedsforskelle mellem homonyme artikler og pronominer i fransk, så det er rimeligt at antage en lignende opmærksomhedsforskel i dansk også for verber. Dette forsøg vil kunne vise om *text change*-paradigmet er følsomt over for denne antagede forskel i opmærksomhed på sprogbrugeren mellem hjælpeverber og fuldverber henholdsvis.

Tidligere forsøg har fastslået at ændringsblindheden for ændringer af substantiver i engelske sætninger mindskes af lingvistisk udtrykt fokus (Sturt et al. 2004; Sanford et al. 2006). Dette forsøg vil teste hvorvidt dette også gør sig gældende for verber i dansk. Hvor tidligere forsøg har testet kløvning (Sturt et al. 2004) og tryk (Sanford et al. 2006) som fokusmarkering, vil dette forsøg imidlertid teste sætningsnegering. Det er rimeligt at antage at negering fokuserer eftersom *ikke* i følge Hansen & Heltoft (2011) fungerer som fokusoperator. Hypotesen for forsøget er således toledet:

1. Læsere vil opdage flere ændringer af fuldverber end af hjælpeverber
2. Læsere vil opdage flere ændringer af verber i negerede sætninger end i ikke-negerede

Artiklen er struktureret sådan at jeg gennemgår proceduren for eksperimentet i afsnit 2; i afsnit 2.1 viser jeg hvilket sprogligt materiale jeg har anvendt til eksperimentet, det vil sige hvilken stimuli jeg har konstrueret; i afsnit 3 rapporterer jeg resultaterne, nemlig at hypotese 1 kan bekræftes, mens hypotese 2 ikke kan; endelig i afsnit 4 diskuterer jeg hvorfor det er tilfældet.

2. Metode

32 voksne normalt læsende, normalt seende, typisk neurologisk udviklede universitetsstuderende gennemførte forsøget. Alle 32 forsøgsgange blev gennemført på den samme HP-computer. Præsentationen af stimuli var visuel, det vil sige det var en læseundersøgelse, og forsøget var programmeret ved hjælp af programmet PsychoPy (Peirce 2007). Forsøgsproceduren er opsummeret i figur 1.

Figur 1: Forsøgsproceduren for et sætningspar. Forsøgspersonen blev bedt om at læse indenad samt om at fokusere på fikseringskrydset.

Forsøgspersonerne blev bedt om at vurdere hvorvidt sætningerne var ens i første og anden præsentation, samt bedt om at genkalde targetordet i tilfælde hvor de vurderede sætningerne til at være forskellige. Det vil sige forsøgspersonerne blev testet i to forskellige kognitive færdigheder. For det første hvorvidt forsøgspersonen overhovedet registrerede en ændring, altså at sætningen ikke var identisk i første og anden ombæring. For det andet hvorvidt de, i tilfælde af at de registrerede denne ændring, kunne gengive korrekt hvad ændringen præcis indebar, altså gengive targetordet

fra første præsentation. For at sikre læsning for forståelse snarere end memorering (Sanford et al. 2006) blev forsøgspersonerne bedt om at svare på forståelsesspørgsmål til hver sjette sætning. Forsøgspersonerne læste tre items med henholdsvis *blive*, *have* og *få* som targetverbum, se figur 2 for eksempel på et item.

	Hjælpeverbum	Fuldverbum
Ikke-negeret	Bogen om kognitiv samtaleterapi har psykologen haft læst , men hun synes også der er mange andre bøger der er lige så interessante	Bogen om kognitiv samtaleterapi har psykologen haft , men hun synes også der er mange andre bøger der er lige så interessante
Negeret	Bogen om kognitiv samtaleterapi har psykologen ikke haft læst , men hun synes også der er mange andre bøger der er lige så interessante	Bogen om kognitiv samtaleterapi har psykologen ikke haft , men hun synes også der er mange andre bøger der er lige så interessante

Figur 2: Eksempel på et item med *have*. Tilsvarende konstruerede jeg et item med *blive* og et med *få*. Alt udover targetverbum og negering er holdt konstant, dvs. identisk, i de fire sætninger. Alle fire sætninger præsenteres anden gang med en ændring og ændringen er i alle tilfælde at targetverbet (*haft*) fjernes.

Hvert item indeholdt fire sætninger, en for hver betingelse. Det vil sige forsøgspersonerne læste i alt 12 targetsætninger der hver blev vist to gange, først med targetverbet, og derefter med ændring. Derudover læste de syv items med artikler (se Christensen (2013)) og 10 fillers. Forsøget var således *with-in subject* det vil sige forsøgspersonen læste samme item i alle dets betingelser (se figur 2). Det betyder at forsøgspersonen skal læse fire næsten identiske sætninger (som alle bliver præsenteret to gange). For at undgå *learning effect* forekom de fire sætninger fra samme item i forskellige versioner, det vil sige de havde samme targetord men forskelligt materiale i sætningen. I alle sætninger (dog ikke i fillersne) bestod ændringen i at targetordet var fjernet i anden præsentation af sætningen. Det vil sige at et rigtigt svar for alle targetsætninger altid var at rapportere en ændring. Det

vil også sige at alle ændringer i targetsætningerne var en fjernelse af targetordet frem for ændret til et andet verbum. Sætningerne blev præsenteret i semitilfældig rækkefølge. Forsøget indledtes med fire øvesætninger hvor mundtlig (fra testlederen) og skriftlig feedback blev givet for at sikre at forsøgspersonerne havde forstået opgaven. Forsøgsdesignet var et såkaldt to gange to-design med to niveauer i hver af de uafhængige variable, det vil sige verbaltype (hjælpeverbum eller fuldverbum) gange negering (negering eller ej) (se figur 2).

2.1 Materiale

Til forsøget konstruerede jeg sætninger der på alle måder levede op til at kunne være identiske og velfungerende i de fire betingelser, det vil sige både negerede og ikke negerede, med targetverbum som hjælpeverbum og som fuldverbum, og som endvidere kunne fungere både i første og anden præsentation, det vil sige med og uden targetverbum. Targetord var alle verber (*haft/fået/blevet*) der i samme form kan fungere både som fuldverbum og som hjælpeverbum til et andet fuldverbum. Som det fremgår af figur 2, er sætningskonteksten for targetordet altså helt identisk for henholdsvis fuldverbum- og hjælpeverbsbetingelsen, bortset fra at targetverbet er hovedverbum i fuldverbsbetingelsen, mens et andet verbum er hovedverbum i hjælpeverbsbetingelsen. Som sagt er ændringen i anden præsentation af sætningen altid at targetverbet fjernes som vist i eksempel (3).

- (3) 1. Bogen om kognitiv samtaleterapi har psykologen ikke **haft** læst
- 2. Bogen om kognitiv samtaleterapi har psykologen ikke læst

Eksempel (3) viser hvordan targetordet *haft* fjernes i anden præsentation af sætningen, her i betingelsen *negeret hjælpeverbum*. I alle fire betingelser vil det være *haft* der bliver fjernet. Bemærk at sætningen i anden præsentation stadig er velfungerende. Det gør sig (forhåbentligt) gældende for alle betingelserne. Det er afgørende fordi en sætning der ikke er velfungerende, vil være meget påfaldende, og derfor påvirke ændringsblindheden uhen-

sigtsmæssigt. I hjælpeverbsbetingelsen vil *læst* forblive fuldverbum mens det for fuldverbsbetingelsen vil være *har* der er fuldverbum i anden præsentation. Valget med at fjerne targetverbum frem for at ændre det til et andet verbum skyldes at tidligere undersøgelse har vist at ændringsblindheden påvirkes af forskellen mellem targetord og erstatningsord (Sturt et al. 2004). For at holde forskellen konstant ændrede jeg altså altid til ingenting. Det har betydning for konstruktionerne som targetverbet indlejres i eftersom sætningen som sagt skal være velfungerende både i første og anden præsentation. For de tre targetverber har jeg derfor valgt tre forskellige perifrastiske konstruktioner til hjælpeverbsbetingelsen. For det første førforutid-konstruktionen for *have* som vist i figur 2. For det andet *Blive* i det Hansen & Heltoft (2011) kalder perifrastisk passiv, vist i eksempel (4).

- (4) Ifølge Birgit der ejer haven, burde dragerne fra festen være **blevet** opsat der, og rødderne burde kunne lege i den

Eksempel (4) gengiver den faktiske sætning for hjælpeverbs-*blive* som den blev præsenteret i forsøget. For det tredje *få* indlejret som semihjælpeverbum i telisk perfektum-konstruktion (Hansen & Heltoft 2011), som man kan se i eksempel (5).

- (5) Fordi han har fået købt en, er fyren der er med sine venner til havnefest, meget interesseret i røddernes seje knallerter

Eksempel (5) gengiver ligeledes den faktiske sætning som den fremstår i forsøget. Bemærk at *få* i denne konstruktion betragtes som semihjælpeverbum, men til dette forsøgs formål er den at betragte som hjælpeverbum på grund af dens distribution. I fuldverbsbetingelsen i alle tre items indlejres targetverbet i konstruktioner med materiale og topologi der er identisk med hjælpeverbsbetingelsen, bortset fra at targetverbet altså er fuldverbum. En konsekvens af at fjerne targetverbet er som sagt at fuldverbet i hjælpeverbsbetingelsen vil være det samme i første og anden præsentation, nemlig *læst* i figur 2, mens det vil være forskelligt i fuldverbsbetingelsen.

Targetverberne præsenteres i en negeret og ikke-negeret version for at teste om fokusering i form af sætningsnegering mindsker ændringsblindheden. Sætningerne i de fire betingelser er identiske bortset fra tilstedeværelse af *ikke* eller *ej* (og tilstedeværelse eller *ej* af et andet fuldverbum end targetverbet, som det fremgår ovenfor). Det er ikke uproblematisk at antage en fokusering af lige præcis verbalet ved sætningsnegering, især ikke når det kommer til fokusering af hjælpeverber. Boye & Harder (2012) mener nemlig at grammatiske ord slet ikke kan fokuseres. Dog antager de en informationsstrukturel hierarkisering sådan at grammatiske ord der er en del af fokuserede syntagmer kan være mere diskursivt prominente end ord i ikke-fokuserede syntagmer fordi de i første tilfælde lægger sig til det diskursivt primære. Jeg hypotiserer altså en forskel i opmærksomhed imellem på den ene side hjælpeverber der er en del af negerede verbalfraser og på den anden side hjælpeverber der er en del af ikke-negerede (og dermed antageligvis ikke-fokuserede) verbalfraser. Hansen & Heltoft (2011) påpeger at læseren selv må udpege det led i sætningen som får tilskrevet fokus ved tilstedeværelse af en fokusoperator. For at tilskynde en læsning hvor fokus rammer verbalfrasen, er sætningerne konstrueret så det er mest rimeligt at fokus tilskrives verbalfrasen. I eksemplet i figur 2 står verbalfrasen således finalt, i eksempel (4) kun med et deiktisk *der* efter og i eksempel (5) kun efterfulgt af et kataforisk *en*.

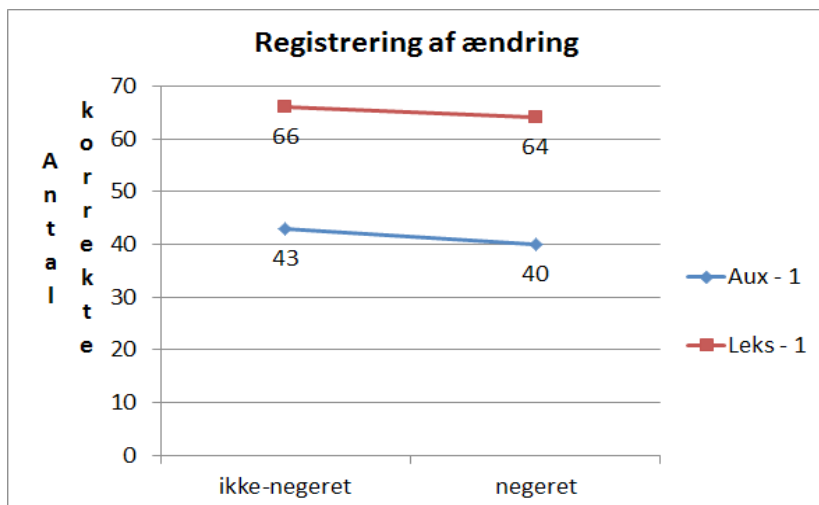
Alle stimulusætninger er blevet pilottestet, og ud fra denne pilottestning er sætningernes længde bestemt for at opnå en rimelig spredning uden hverken loft- eller gulveffekt. Derfor består alle stimulusætninger af perioder med hel- og ledsætninger. Optimalt set skulle alle targetord indlejres i helsætninger for at opnå den mest optimale fokustilskrivning, det har dog ikke været muligt for *få*-itemmet hvor targetverbet er indlejret i en ledsætning.

3. Resultater

Som det fremgår af figur 3¹, viser de absolutte tal en tendens til at forsøgsparticipanterne oftere opdagede ændringen i fuldverbumbetingel-

¹ Her rapporteres kun resultaterne for registrerede ændringer. For korrekt genkald af targetord gør en tilsvarende tendens sig dog gældende.

sen end i hjælpeverbumbetingelsen, altså at fuldverbumbetingelsen reducerede ændringsblindheden som forventet ud fra hypotesen. Til gengæld viser de absolutte tal ingen tendens for negerethed, det vil sige forsøgsparticipanterne var ikke bedre til at opdage ændringen i den negerede betingelse.

Figur 3: Diagram over antal af registrerede ændringer i absolutte tal. Den øverste kurve viser det samlede antal af ændringer alle forsøgspersonerne rapporterede for fuldverber, den nederste kurve for hjælpeverber.

Disse tendenser blev bekræftet af en *mixed model*-analyse² opsummeret i figur 4. I modellen³ blev item og individ medtaget som tilfældig effekt⁴. De faste effekter som blev medtaget i den endelige model, var dels faste effekter som viste sig at være signifikante, nemlig verbalstatus og lemma, dels de effekter der var en hypotese

² *Mixed model* er en form for multipel logistisk regression der indebærer at alle inddragne faktorer vurderes samtidig. Det vil sige alle de faktorer som er med i modellen kontrolleres eksperimentelt. I den endelige model medtages kun de faste faktorer der er signifikante for forskellen i ændringsblindhed.

³ Analysen er lavet med *glmer*-funktionen i R, Package *lme4*.

⁴ Det er standard inden for psykologivistikken at medtage disse to som tilfældige effekter.

for, nemlig negering og verbalstatus.⁵ Af modellen fremgår det at forsøgsdeltagerne signifikant ($p < 0,001$) oftere opdagede ændringen i fuldverbsbetingelsen end i hjælpeverbsbetingelsen. Til gengæld viste modellen ingen signifikant forskel mellem negeret og ikke-negeret. Den rapporterede model er den bedste model. Andre relevante faktorer samt relevante interaktioner forsøgt medtaget, men blev udeladt af denne model fordi de ikke var signifikante. Som det fremgår af opsummeringen i figur 4, var også lemma signifikant. Det vil sige at forsøgspersonerne alt andet lige var signifikant dårligere til at opdage ændringen i tilfælde hvor targetordet var *blive* frem for når det var *få* eller *have* upågtet om verbet stod som fuldverbum eller som hjælpeverbum i sætningen.

Tilfældige effekter				
Gruppe	Navn	Varians	Standard-afvigelse	
Individ	(Intercept)	0.05175	0.2275	
Item	(Intercept)	0.16148	0.4019	
Antal observationer: 384, Grupper: individ, 32; item, 3				
Faste effekter				
	Estimat	Standard-afvigelse	Z-værdi	Pr(> z)
(Intercept)	-1.3059	0.2819	-4.632	3.62e06 ***
Verbaltype: fuld	1.1734	0.2379	4.932	8.15e-07 ***
Negering: ikke-neg	0.1304	0.2343	0.557	0.578
Lemma: have	1.1183	0.2837	3.943	8.06e-05 ***
Lemma: få	1.6298	0.2955	5.515	3.49e-08 ***
Signifikanskoder: '***' .001; '**' .01 '*' .05				

Figur 4: Opsummering af den endelige model. Som det fremgår af højre kolonne er både verbalstatus og lemma signifikant, det vil sige der er en ændringsblindhedsforskel betinget af disse faktorer.

⁵ Faktorer der blev prøvet i modellen men altså ikke medtaget i den endelige model fordi de ikke var signifikante, og som der altså er kontrolleret eksperimentelt for: Informanters køn, uddannelse og alder, samt sætningens versions og placering i forsøget (det sidste for at kontrollere for *learning effect*).

4. Diskussion

Mit forsøg viser at ændringsblindhed kan påvises for processering af danske sætninger og at sproglige faktorer påvirker graden af ændringsblindhed. Således har forsøget påvist at homonyme hjælpe- og fuldverber processeres forskelligt i to forskellige kognitive færdigheder (dog er det kun resultaterne for registrering af ændring jeg har rapporteret her). Det vil sige at selvom hjælpeverber og fuldverber i dette forsøg formmæssigt er identiske, er processeringen af dem forskellig. Det er dog ikke givet at ændringsblindhedsparadigmet er følsomt over for alle sproglige faktorer. Negering havde nemlig ingen effekt for ændringsblindhed hverken for fuldverber eller for hjælpeverber. Det er mest overraskende for fuldverber da de kan fokuseres (Hansen & Heltoft 2011). Der er for mig at se to mulige forklaringer. Negering medfører øget processeringsbyrde i sætningsprocessering (Tettamanti et al. 2008), og øget processeringsbyrde (dog ikke negering specifikt) har vist øget ændringsblindhed (Sanford et al. 2005). Man er simpelthen mindre opmærksom hvis man har svært ved at processere sætningen. Men det alene ville medføre at negering viste *mere* ændringsblindhed end ikke-negerede sætninger, og det var heller ikke tilfældet. Det er dog muligt at de to effekter udligner hinanden. På den ene side har vi altså negering som en fokusoperator som er sat i forbindelse med mindsket ændringsblindhed (jævnfør for eksempel Sturt et al. (2004)), og på den anden side har vi negering som en processeringsbyrde som øger ændringsblindheden. Den anden forklaring kunne være at fokus tilskrives kontekstuel når den ikke markeres eksplicit (Hansen & Heltoft 2011). Derfor kan det ikke udelukkes at verbet er fokuseret i den ikke-negerede betingelse. Det vil medføre at både den negerede og den ikke-negerede betingelse er fokuseret og at ændringsblindheden derfor i begge tilfælde er mindsket og således ikke mulig at måle forskel imellem.

Mit forsøg viste også en signifikant effekt som ikke var hypotiseret, nemlig signifikant større ændringsblindhed for *blive* end for *have* og *få* på tværs af betingelser. Det kan skyldes at *blive* i hjælpeverbsbetingelsen er en passivkonstruktion med patient-subjekt. Ifølge Ferreira (2003) øger patientsubjekter nemlig pro-

cesseringsbyrden, og som sagt medfører øget processeringsbyrde øget ændringsblindhed (Sanford et al. 2005). Et andet forhold der kan spille ind på at lemmaet *blive* opfører anderledes, er at jeg muligvis ikke er lykkedes med at skabe en betingelse hvor *blive* har status som fuldverbum. I fuldverbumbetingelsen er *blive* således et kopulaverbum som det fremgår af eksempel (6).

- (6) Ifølge Birgit der ejer haven, burde dragerne fra festen
være **blevet** der, og rødderne burde kunne lege i den

I (6) som er fuldverbumsmodsvaret til (4), står targetverbet sammen med *der*. Hansen & Heltoft (2011) beskriver kopulaverber som hjælpeverber der lægger sig til (adverbial)prædikativer. I så tilfælde har jeg i begge betingelser i *blive* brugt hjælpeverber, også i fuldverbumbetingelsen, og forskellen på de to betingelser i *blive*-itemmet er så en forskel mellem det at lægge sig henholdsvis til et verbum og til et prædikativ bestående af en adverbial størrelse, og itemmet med *blive* tester da noget andet end verbalstatus.

Samlet set kan jeg sige at ændringsblindhedsparadigmet vil kunne anvendes til at teste en lang række sproglige faktors betydning for opmærksomhed og processering for eksempel ordtype, konstruktions-type og prosodi. En fordel ved paradigmet er at det i modsætning til mange andre psykolingvistiske paradigmer ikke tester processeringsvanskelighed, og derfor ikke behøver at beskæftige sig med abnormale eller tung processering afstedkommet af specielle eller ikke-fungerende sætningsstimuli, men i stedet tester opmærksomhedsforskelle i sætningsprocessering af velfungerende sætninger. En anden fordel er at to kognitive færdigheder testes samtidig. Således viser testen både hvorvidt folk er i stand til at registrere at noget er ændret i anden præsentation, og hvorvidt de er i stand til at genkalde ordet som det fremstod i første præsentation. Begge dele kræver opmærksomhed på det ord der ændres. En ulempe ved paradigmet er at det kræver en stor grad af konstrueringsmæssig konstans. Som det fremgår af figur 2, skal de faktorer man ønsker at undersøge, kunne indlejres i identiske kontekster for at undgå indflydelse fra andre faktorer.

Litteratur

- Boye, K. & Harder, P. (2012) A usage-based theory of grammatical status and grammaticalization. *Language* 88:1-44.
- Christensen, M. H. (2013) *Opmærksomhed på ikke-prominente og prominente grammatiske og leksikalske ord i skriftlig dansk*. Master, University of Copenhagen.
- Ferreira, F. (2003) The misinterpretation of noncanonical sentences. *Cognitive Psychology* 47:164-203.
- Hansen, E. & Heltoft, L. (2011) *Grammatik over det danske sprog*. Bind 3: Sætningen og dens konstruktion. København, Det danske Sprog- og Litteraturselskab.
- Peirce, J. (2007) *PsychoPy - Psychophysics software in Python*. J. Neurosci: Methods 162:8-13.
- Price, J.M. (2008) *The use of Focus Cues in Healthy Ageing*. PhD Dissertation, University of Glasgow.
- Rensink, R.A., O'Regan, J.K. & Clark, J.J. (1997) To see or not to see: The need for attention to perceive changes in scenes. *Psychological Science* 8:368-373.
- Rosenberg, B., Zurif, E., Brownell, H., Garrett, M. & Bradley, D. (1998) Grammatical Class Effects in Relation to Normal and Aphasic Sentence Processing. *Brain & Language* 26:287-303.
- Roy-Charland, A. & Saint-Aubin, J. (2006) The interaction of word frequency and word class: A test of the GO model's account of the missing-letter effect. *The Quarterly journal of experimental psychology* 59:38-45.
- Saint-Aubin, J. & Poirier, M. (1997) The influence of word function in the missing-letter effect: Further evidence from French. *Memory & Cognition* 25:666-676.
- Sanford, A.J., Sanford, A.J., Filik, R. & Molle, J. (2005) Depth of lexical-semantic processing and sentential load. *Journal of Memory and Language* 53:378-396.
- Sanford, A.J., Sanford, A.J., Molle, J. & Emmott, C. (2006) Shallow processing and attention capture in written and spoken discourse. *Discourse Processes* 42:109-130.
- Sturt, P., Sanford, A.J., Stewart, A. & Dawydiak, E. (2004) Linguistic focus and good-enough representations: An application of the change-detection paradigm. *Psychonomic Bulletin & Review* 11:882-888.
- Tettamanti, M., Manenti, R., Della Rosa, P. A., Falini, A., Perani, D., Cappa, S.F. & Moro, A. (2008) Negation in the brain: modulating action representations. *Neuroimage* 43:358-367.

Adverbielle ledsætningers ledstilling i dansk talesprog

Tanya Karoli Christensen, Torben Juel Jensen & Marie Herget
Christensen
Københavns Universitet

1. Adverbielle ledsætninger og deres ledstilling

Som bekendt findes der to ledstillingsmønstre i dansk, traditionelt kaldet helsætnings- og ledsætningsmønstrer, efter Diderichsen (1946). Helsætningsmønstrer er karakteriseret ved at have et fundamentfelt hvori stort set alle led fra sætningen kan placeres, samt ved at have det finitte verbal på pladsen umiddelbart derefter (også kaldet V2- eller V>Adv-ledstilling), mens ledsætningsmønstrer altid har subjektet først, fulgt af eventuelle adverbialer og finittet således på tredje plads (V3- eller Adv>V-ledstilling).

Trods betegnelserne kan begge ledstillinger forekomme i ledsætninger, som det fremgår af (1) og (2), begge autentiske eksempler fra Sprogforandringscentrets talesprogs-korpus ligesom de øvrige i artiklen. Af samme årsag har Hansen og Heltoft i *Grammatik over det Danske Sprog* (GDS) indført betegnelserne *deklarativ* (V>Adv) og *neutral* (Adv>V) ledstilling, for at undgå sammenblandingen med syntaktisk status (som hel- eller ledsætning) (Hansen & Heltoft 2011:1677 ff.).

- (1) der går lige nogen en stykke tid inden det er sådan lige du får #
æ tunge på gled og får det vendt
inden man begynder rigtigt at tale
konj F Vf Adv
- (2) altså jeg ville gerne have den bas der ikke så derfor så købte jeg
den alligevel ikke #
selvom jeg ikke havde penge til den
konj S Adv Vf

I vores undersøgelser af moderne dansk talesprog har vi fundet at halvdelen af de ledsætninger hvor ledstilling kan afgøres, set under ét har deklarativ ledstilling. Dette tal dækker dog over stor variation – fx forekommer relativsætninger stort set aldrig med deklarativ ledstilling, mens de nominale i 64 % og de adverbelle i 58 % af tilfældene har deklarativ ledstilling.

Spørgsmålet er hvad der betinger den variation vi finder i brugen af ledstillingsmønstrene, når det nu ikke er den syntaktiske status som hel- eller ledsætning. Det er hvad vi undersøger i denne artikel i relation til adverbelle ledsætninger. Vores data stammer fra Sprogforandringscentrets store korpus af moderne dansk talesprog, hvoraf vi dog kun inddrager data fra København og Vestjylland (Vinderup), og undersøgelsen ligger i forlængelse af vores tidligere studier af ledstillingen i nominale ledsætninger (Jensen & Christensen 2013; Christensen & Jensen 2014).¹

2. Teori

Lidt groft skåret op findes der to konkurrerende hypoteser om hvilken semantisk-pragmatisk betydning deklarativ ledstilling har i ledsætninger i de skandinaviske sprog. Den ene beskriver betydningen som *assertivitet*, dvs. det at fremstille ledsætningen som en assertion eller konstatering (Hooper & Thompson 1973; Meinunger 2006; Julien 2007). Inden for denne tilgang mener man typisk at ledsætningen har sin egen illokutionære værdi uafhængigt af oversætningen (og at den er assertiv). GDS synes nærmest denne tilgang med beskrivelsen af at deklarativ ledstilling i ledsætninger koder ”konstativt potentiale” (Hansen & Heltoft 2011:1682 ff.).

Den anden hypotese findes under en række forskellige betegnelser, herunder *informativitet* (Christensen & Heltoft 2010), *‘main point of the utterance’* (Simons 2007; Bentzen 2009; Wiklund m.fl. 2009), *diskursivt primær status* (Boye & Harder 2007) og *forgrundsinformation* (Jensen & Christensen 2013; sidstnævnte betegnelse vil blive brugt i det følgende). Inden for denne tilgang mener man at deklarativ ledstilling signalerer at den vigtigste in-

¹ Forskningen er finansieret af Danmarks Grundforskningsfonds bevilling DNRF63. Vi vil gerne takke Sune Sønderberg Mortensen for afgørende bistand i forbindelse med det kodningsarbejde der ligger bag resultaterne.

formation i sætningskomplekset skal findes i ledsætningen, og ikke i oversætningen. I GDS' termer kunne man sige at deklarativ ledstilling koder ledsætningen som *fokusdomæne* (jf. Hansen & Heltoft 2011:1731 ff.).

Der er et skævt inklusionsforhold mellem de to hypoteser i den forstand at enasserteret ledsætning sandsynligvis også vil være forgrundet, mens der omvendt findes tilfælde hvor en forgrundet ledsætning er klart ikke-asserteret efter alle gængse kriterier (fx faktive ledsætninger; se analyse i Jensen & Christensen 2013). Vi mener blandt andet derfor at forgrund er en bedre udlægning af deklarativ ledstillings betydning i ledsætninger end assertivitet, og den hypotese støttes af vores statistiske analyser af hvilke faktorer ledstillingen korrelerer med i nominale ledsætninger i dansk talesprog. Det skal dog nævnes at ledsætningens faktualitetsværdi også synes at spille en rolle, idet ledsætninger indledt med *om* og *hv*-ord samt ledsætninger der forekommer i negerede kontekster, relativt sjældent forekommer med deklarativ ledstilling (Jensen & Christensen 2013).

Historisk set er Adv>V-ledstillingens affinitet med ledsætninger en novation; i gammeldanske tekster er V>Adv-ledstillingen den almindeligste i såvel hel- som ledsætninger. Tidligere undersøgelser har vist at den (efterhånden) neutrale ledstilling fra slutningen af 1400-tallet vinder frem i skriftsproget således at den i starten af det 20. århundrede er tæt på at være obligatorisk i ledsætninger, men også at den deklarative ledstilling i slutningen af samme århundrede stadig er hyppigt forekommende i talesproget; i adverbielle ledsætninger specielt i *fordi*-sætninger (Gregersen & Pedersen 2000; Mikkelsen 2011; Steensig 1998). Der synes desuden i de traditionelle dialekter at have været en geografisk fordeling på den måde at de vestlige dialekter havde højest forekomst af deklarativ ledstilling i ledsætninger, både hvad angår andelen og antallet af sætningstyper, mens de østlige dialekter havde lavest (Pedersen 1996).

2.1. Sproglige faktorer

Baseret på vores tidligere undersøgelser af nominale ledsætninger har vi udvalgt en række sproglige faktorer som vi på forhånd har antaget også kunne have indflydelse på ledstillingen i adverbielle

ledsætninger. Derudover har vi inddraget flere nye faktorer, dels for bedre at kunne tage højde for særtrækkene ved adverbielle ledsætninger, dels fordi vi nu havde muligheden for at undersøge faktorer som allerede interesserede os, men som vi ikke fik medtaget i analysen af de nominale ledsætninger. En oversigt over de i alt syv faktorer fremgår af Tabel 1 nedenfor. Som det fremgår i Tabel 1, kan faktorerne relateres til de to betydningshypoteser. Vi gennemgår dem kortfattet i det følgende, begyndende med de faktorer der er knyttet til forgrundshypotesen.

I studiet af nominale ledsætninger fandt vi at typen af sætningsadverbial i ledsætningen (faktor 1 i Tabel 1) korrelerede signifikant med ledstillingsmønsteret sådan at dialogiske adverbialer (dialogiske partikler som *jo* og *da* samt bandeord som *fandeme* og *kraftedeme*) forekommer hyppigere ved deklarativ ledstilling end andre adverbialtyper gør (Christensen & Jensen 2014). Dialogiske adverbialer signalerer talerens opfattelse af relationen til modtageren og til ytringsindholdet, og man kan derfor vente at de tiltrækker sig særlig opmærksomhed når de forekommer i ledsætninger.

Hvad angår placeringen af ledsætningen (faktor 2), er det forventeligt ud fra gængse hypoteser om informationsstruktur at den vigtigste information kommer efter oversættningens finitte verbal i det vi kalder *final* position, som sætningens rhema (jf. fx Halliday & Matthiessen 2004:64 ff.; Hansen & Heltoft 2011:65 ff.). Vi ville altså ud fra forgrundshypotesen vente at finalt placerede ledsætninger har større tendens til deklarativ ledstilling end initialt placerede. Det er også hvad vi fandt for nominale ledsætninger (Jensen & Christensen 2013). Tilsvarende beskriver Verstraete (2004) *initial* placering af ledsætningen som et signal om baggrund.

Ledsætningens længde, målt i antal ytrede ord (faktor 3), er ligeledes placeret under forgrundshypotesen fordi vi finder det plausibelt at sætningslængde korrelerer med vigtighed: Jo flere ord en ledsætning indeholder, jo større er sandsynligheden for at den indeholder den vigtigste (= forgrundede) information.

Spørgsmålet om adverbielle ledsætningers integrering i oversættningen (faktor 4) er nyt i forhold til hvad vi kodede for i forbindelse med nominale ledsætninger. I modsætning til dem kan adver-

bielle ledsætninger nemlig ikke beskrives som styret af et prædikat i oversætningen (de indgår med andre ord ikke som valensled til et prædikat, som det fx er tilfældet ved *Han troede at hun var gået*, hvor verbet *tro* i betydningen 'formode' kræver et direkte (sætningsformet) objekt). Til gengæld findes der en del forskning i hvor integreret en adverbial ledsætning er i sin oversætning (Günthner 1996; Verstraete 2004; Haegeman 2012). En ledsætning kan være mere eller mindre stærkt knyttet til sin oversætning, eller mere eller mindre central for den, som det også kaldes. Integrerede ledsætninger udtrykker en forbindelse mellem to sagforhold som findes i en tænkt eller virkelig verden (hvad man også kunne kalde en objektiv relation), herunder tidsledsætninger som i eksempel (3), sammenligningsledsætninger (4), objektive årsagsledsætninger (5) og objektive betingelsesledsætninger (6):

- (3) min mormor døde da jeg ikke var særligt gammel
- (4) jamen hun lyder som om hun nærmere kommer herovre fra synes jeg end derovre
- (5) så er der så et stort tørrerum som ingen benytter fordi de ikke kan bruge det
- (6) og hvis jeg ikke gider lave mad en dag så er det heller ikke sådan at jeg skal købe en pizza fordi der er et pizzeria i byen hh så kan jeg vælge mellem kina og thai og # og flere thairestauranter ikke altså

Ikke-integrerede, eller perifere, ledsætninger udtrykker ikke sådanne relationer mellem virkelige situationer, men i stedet en epistemisk eller sproghandlingsbaseret begrundelse for at ytre oversætningen (hvad man også kunne kalde en subjektiv relation); som i eksempel (7-8):

- (7) Christina og Bettina legede sammen det er deres årgang hvor Dorte og jeg vi er jo jævnaldrende
- (8) altså i stedet for at købe et stort dyrt hus jamen så gav de os vores uddannelse fordi Krebs' er ikke en billig skole at gå på vel

Antagelsen er at integrerede ledsætninger oftest forekommer med neutral ledstilling (Günthner omtaler ligefrem tysk ledsætningsledstilling, med final placering af finittet, som 'integrativ ledstilling'; 1996:324). Omvendt vil non-integrerede ledsætninger typisk forekomme med deklarativ ledstilling. Vi mener at non-integrering indebærer en særlig selvstændig status af ledsætningen som gør at den oftest vil være forgrundet, men selvstændigheden kan også fortolkes på den måde at ledsætningen erasserteret. Derfor forekommer denne faktor under begge hypoteser i Tabel 1.

En faktor der udelukkende relaterer sig til assertionshypotesen, er ledsætningens faktualitetsværdi (faktor 5): Forpligter afsender sig på at indholdet i ledsætningen er sandt, eller gør hun ikke? Der er en tæt sammenhæng mellem faktualitet og assertion eftersom non-faktuelle ledsætninger ikke asserteres (hævdes) idet afsender netop ikke tager stilling til sandhedsværdien, eller direkte angiver at sætningen ikke er sand. Eksempel (9) viser en faktuel sætning, dvs. en der fremstilles som sand på taletidspunktet, og eksempel (10) en non-faktuel, dvs. en der ikke fremstilles som sand på taletidspunktet (der er tværtimod tale om en forestillet situation):

- (9) det er ligesom de også savner det gamle ikke # selvom det er det er jo ikke det samme mere altså
(10) hvis jeg bare må få te så er det så i orden

Der er mange sproglige forhold der indgår i vurderingen af om en ledsætning er faktuel eller non-faktuel, herunder typen af sætningsadverbial (*måske, vist, formentlig* → non-faktuel), konjunktionalet (*hvis* angiver som udgangspunkt non-faktualitet i betingelsesledsætninger), modalverber med epistemisk betydning eller negationer i matrixsætningen der rammer selve ledsætningen (*det er jo ikke fordi man tjener mere ved det men altså man oplever noget mere*). I forlængelse af assertionshypotesen vil man således vente at faktuelle ledsætninger oftere har deklarativ ledstilling end non-faktuelle.

I talesprog er der ofte disfluens mellem oversætning og ledsætning i form af fx pauser eller tøvelyde (*øh*), som i eksempel (11):

- (11) så var jeg vikar forskellige steder # øh fordi jeg kunne ikke rigtig finde ud af om jeg skulle være børnepædagog eller om jeg skulle være skolelærer

Vi er jævnlgt stødt på den indvending mod vores data at disfluens kan fortolkes som et tegn på at taleren er ved at omprocessere sin ytring (en form for reparation), og måske endda starter forfra med en ny ytring som så kun tilsyneladende er en ledsætning. Ud fra den betragtning kan man antage at en større grad af disfluens vil korrelere med øget tendens til deklarativ ledstilling. Vi valgte derfor at medtage tilstedeværelse af disfluens som en faktor i undersøgelsen (faktor 6).

Endelig har vi medtaget en sproglig faktor der ikke direkte knytter sig til nogen af de to hypoteser, men som betingede en stor del af variationen i undersøgelsen af nominale ledsætninger, nemlig typen af konjunkional i ledsætningen (faktor 7).

FORGRUNDSHYPOTSESEN	1. Type af sætningsadverbial* i ledsætningen	Dialogisk (dialogiske partikler og bandeord), fx <i>jo, da, sgu, vel, fandeme, kraftedeme</i> Anden type, fx <i>ikke, lige, så, måske, ligesom, også, aldrig</i>
	2. Ledsætningens placering i oversætningen	Initial , dvs. før finit verbal, fx <i>hvis nu min mor snakker til min bedstemor # så er det rigtig jysk</i> Final , dvs. efter finit verbal, fx <i>jeg har nogle helt klare ideer om øh # hvad jeg vil bruge min uddannelse til # hvis jeg ikke får blod på tanden og fortsætter</i>
	3. Ledsætningens længde	Antal ord herunder ord i eventuelle indlejrede ledsætninger, fx <i>jeg turde ikke gå ud på gaden fordi der # der havde jeg det # sådan set # hvad siger man slået op eller gået fra dem # fra de der rockere</i> (21 ord)
BEGGE HYPOTESER	4. Integrering	Integrerede (centrale) ledsætninger, fx <i>min mormor døde da jeg ikke var særligt gammel</i> Non-integrerede (perifere) ledsætninger, fx <i>du må gerne tage øh noget frugt hvis du vil gerne have det</i>

ASSERTIVITETS-HYPOTHESEN	5. Faktualitet	Faktuelle ledsætninger, fx <i>de fleste af dem har vi snakket med før <u>når de bare har gået i E-klassen</u></i> Non-faktuelle ledsætninger, fx <i>det kan vi da godt # okay # <u>når bare du lover mig at det med jyderne # ikke var med</u></i>
	6. Disfluens på overgangen mellem ledsætning og matrix-sætning	Disfluens (pauser, tøvelyde, ordgentagelser og selvrettelser, interjektionaler eller indskudt sætningsformet materiale), fx <i>pludselig # blev han bare så ond <u>altså ikke # som om han ikke # kunne lide mig</u></i> Ingen disfluens , fx <i>så taler de <u>som om de ejer ha sgu mere eller mindre hele verden</u></i>
	7. Konjunk-tional	Materiale der udgør konjunktionalet , fx <i>fordi, fordi at, hvis ikke at, før end at, selvom</i>

Tabel 1: De sproglige faktorer. *I sætninger med mere end ét sætningsadverbial refererer typen til det første af dem.

3. Datamateriale og metode

Undersøgelsens datamateriale udgøres af i alt 132 udskrevne optagelser af 1-3 timers varighed med 92 forskellige informanter fra to af de lokaliteter der indgår i Sprogforandringscentrets undersøgelser, nemlig Vinderup i Vestjylland og København (Gregersen 2009). Informanterne er inddelt i tre aldersgrupper som vi kalder Generation 1 (født i perioden 1942-63), Generation 2 (født i perioden 1964-1974) og Generation 3 (født 1989-92). Fra København indgår to sæt af optagelser med Generation 1 og 2, første sæt fra slutningen af 1980'erne og andet sæt fra 2005-07. Fra Vinderup indgår et enkelt sæt af optagelser med Generation 2 og 3, optaget i perioden 2006-07. Tabel 2 viser fordelingen af de informanter der indgår i undersøgelsen. Informanterne er i hver celle ligeligt fordelt mht. køn og mht. de to socialklasser vi arbejder med i projektet, arbejderklasse og middelklasse.

I dette datamateriale blev alle ledsætninger indeholdende et sætningsadverbial kodet såvel for ledstilling som for den række syntaktiske og semantiske faktorer som fremgår af Tabel 1. I denne tabel er dog kun medtaget de faktorer som er relevante for adverbielle

ledsætninger; for en mere udførlig beskrivelse af undersøgelsens metode henvises til Jensen & Christensen (2013).

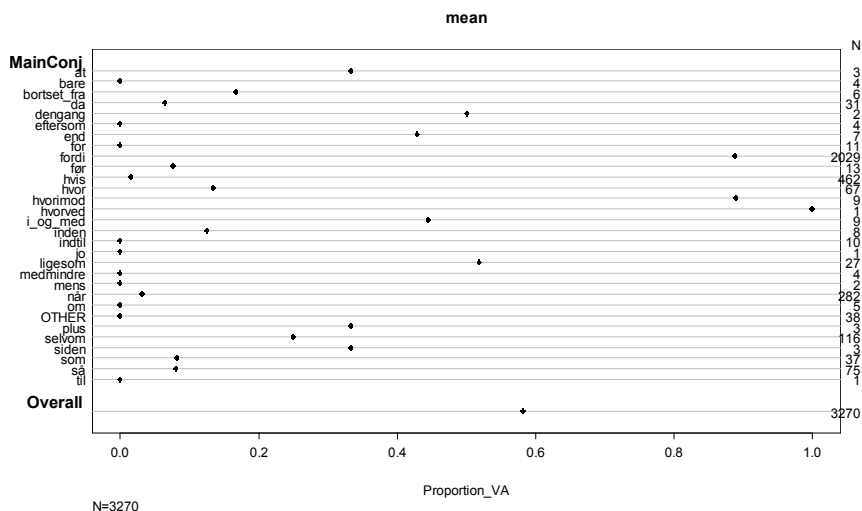
Datamaterialet omfatter 3270 adverbielle ledsætninger med sætningsadverbialer. Her er fraregnet ledsætninger med foranstillet adverbial (Adv S V-ordstilling), sætningsknuder samt ledsætninger hvor sætningsadverbialet er placeret finalt i det der i GDS benævnes 'interjektionalposition til højre' (Hansen & Heltoft 2011:1621 ff.). Dette skyldes for de to sidste tilfældes vedkommende at sætningsadverbialet her ikke bidrager til at adskille de to ledstillingsmønstre. De foranstillede adverbialer indikerer derimod at der er tale om neutralt sætningsmønster, men da distributionen af foranstillet adverbial adskiller sig fra Adv>V, og førstnævnte i øvrigt er sjældent forekommende (der er 161 forekomster blandt adverbielle ledsætninger), har vi valgt at udelade denne ledstilling fra undersøgelsen. Også spørgeformede betingelsesledsætninger er fraregnet idet de obligatorisk har deklarativ ledstilling (der er i alt 24 forekomster af sådanne sætninger i datamaterialet).

	Generation 1	Generation 2	Generation 3
København (optaget i 1987-89 og 2005-07)	24	18	-
Vinderup (optaget i 2006-07)	-	19	30

Tabel 2: Informanter

Som det fremgår af Figur 1, er deklarativ ledstilling langt fra ligeligt fordelt over de forskellige underordningskonjunktioner. Således forekommer ledsætninger indledt med *fordi* med deklarativ ledstilling i 89 % af tilfældene, mens *hvis*- og *når*-ledsætninger omvendt kun har deklarativ ledstilling i henholdsvis 2 og 3 % af tilfældene. For en gruppe af konjunktionerne gælder det at de er kategoriske mht. ledstilling: *hvorved* forekommer kun med deklarativ ledstilling, mens *bare*, *eftersom*, *for*, *indtil*, *jo*, *medmindre*, *mens*, *om*, *til* samt restgruppen *OTHER* kun forekommer med neutral ledstilling. Dette kategoriske mønster kan meget vel blot skyldes at disse konjunktioner er ganske sjældent forekommende i datamaterialet (under 12 forekomster

af hver), men vi har for en sikkerheds skyld ekskluderet disse i alt 81 forekomster fra undersøgelsen for kun at inkludere variable kontekster (det der inden for variationslingvistikken kaldes *envelope of variation*). Vi valgte desuden af statistisk-tekniske grunde at frasortere de forekomster hvor ledsætningens matrixsætning ikke kunne identificeres entydigt (i alt 120 forekomster). Den del af datamaterialet der inkluderes i den kvantitative undersøgelse, består således af alt 3069 ledsætninger.

Figur 1: Distribution af deklarativ ledstilling i forhold til ledsætningens overordnede konjunktion.

Af hensyn til overblikket er komplekse konjunktioner her slået sammen således at fx *hvis* og *hvis at* er samlet under *hvis*, og *andet end at* og *end* er samlet under *end*; derudover er en restgruppe af 22 forskellige meget sjældent forekommende komplekse konjunktioner samlet i *OTHER*.

Vi har analyseret effekten af de forskellige sproglige såvel som ikke-sproglige faktorer vha. *mixed models*, som er en form for multipel logistisk regression der ud over faste faktorer (*fixed effects*) inddrager tilfældige faktorer (*random effects*) (Baayen 2008; Tagliamonte &

Baayen 2012).² De sproglige faktorer 1-6 der er beskrevet i Tabel 1, samt de ikke-sproglige faktorer lokalitet, optagetidspunkt samt talers socialklasse, køn og fødselsår blev tilføjet modellen som faste faktorer, mens den individuelle taler samt det specifikke sætningsadverbial og underordningskonjunkional blev tilføjet som tilfældige faktorer.³

Som det fremgår af Figur 1, udgør *fordi*-ledsætninger en meget stor del af det samlede antal adverbielle ledsætninger (62 %), og for at teste om eventuelle effekter af de ovennævnte faste faktorer gælder for adverbielle ledsætninger generelt eller kun for *fordi*-ledsætninger, blev de testet for krydseffekter med den faste faktor ConjGroup, som simpelthen er en opdeling af forekomsterne i *fordi*-sætninger vs. ledsætninger med alle andre konjunktioner set under ét.

Derudover har vi testet den relative betydning af de enkelte faktorer i forhold til hinanden i en såkaldt *random forest*-analyse. En random forest-analyse beregner igennem en ekstremt omfattende rekursiv binær opsplitning af datamaterialet den relative betydning af

² I multipel logistisk regression ligger at alle de inddragne faktorer vurderes samtidig, og at der derfor kontrolleres for alle de øvrige faktorer når effekten af en enkelt faktor evalueres mht. dens indflydelse på den afhængige variabel, i dette tilfælde deklarativ vs. neutral ledstilling. En 'tilfældig' faktor adskiller sig fra en 'fast' faktor ved at de muligheder variabelen kan variere imellem, i førstnævnte type af faktor må betragtes som stikprøver taget fra en større population. Mest åbenlyst gælder dette for den faktor der udgøres af talerindividet: Talerne er i udgangspunktet udvalgt tilfældigt fra en større population af individer i henholdsvis Vinderup og København og på en måde så de gerne skulle være repræsentative; men hvis man skulle replicere undersøgelsen, ville man være nødt til at vælge andre talere. Samtidig forventer man at talere har individuelle tilbøjeligheder som ikke forudsiges af de sociale og sproglige faktorer der er inddraget i undersøgelsen, og en mixed model-analyse tager højde for sådanne idiosynkratiske tendenser til enten at anvende mere eller mindre deklarativ ledstilling end det forventede ved at tildele hver taler et individuelt basisgennemsnit (kaldet et *random intercept*) i forhold til den afhængige variabel.

³ I de tilfælde hvor flere adverbialer forekommer i samme ledsætning, bliver hver specifik sekvens af adverbialer regnet som ét adverbial (dvs. at *ikke*, *jo ikke* og *jo ikke lige* bliver behandlet som tre forskellige adverbialer). Også underordningskonjunktionalet blev på denne måde tilføjet som en tilfældig faktor (forekomster af fx *fordi* og *fordi at* regnes således for to forskellige konjunktioner i analysen). Der er på denne måde i alt 214 forskellige sætningsadverbialer i datamaterialet, og 71 forskellige konjunktioner.

de enkelte faktorer i forhold til at forudsige valget af den ene eller anden variant af den afhængige variabel, i dette tilfælde ledstillingen (Tagliamonte & Baayen 2012; Tagliamonte 2012).

4. Resultater

Efter frasorteringen af de kategoriske konjunktioner har 60 % af de tilbageværende 3069 adverbelle ledsætninger deklarativ ledsætning. Som det fremgår af Figur 1, er denne høje andel dog i meget vidt omfang båret af *fordi*-ledsætninger; og resultaterne af *random forest*-analysen viser da også at konjunktionen i ledsætningen (Full-conjunctive) er den absolut mest afgørende faktor mht. ledstilling (jf. Figur 2).⁴ Derefter er der et stort skridt ned til de to næstmest afgørende faktorer, det specifikke sætningsadverbial (Fulladverbial) og ledsætningens placering i oversætningen (Position). De ikke-lingvistiske faktorer samt faktorerne længde og disfluens har kun en meget lille forklaringsværdi i forhold til ledstillingsvariationen i det samlede datamateriale.

Mixed models-analyserne viser at alle de undersøgte sproglige faktorer har en statistisk signifikant indflydelse på ledstillingen. Af de ikke-sproglige faktorer har kun talerens socialklasse samt lokaliteten en signifikant effekt. Kun én af faktorerne, integrering, har en krydseffekt i forhold til faktoren ConjGroup; for denne faktor gælder det altså at dens indflydelse er forskellig hos *fordi*-ledsætninger i forhold til ledsætninger indledt med andre konjunktioner set under ét.

Figur 3 viser de såkaldt partielle effekter af de enkelte faktorer i den model der bedst forklarer variationen i det samlede datamateriale, dvs. effekten under forudsætning af at de øvrige faktorer i modellen holdes konstant.⁵ Faktoren lokalitet er ikke medtaget her, men separat i Figur 4, idet den ikke meningsfuldt kan testes i det samlede materiale men kun i et mindre datasæt bestående af optagelserne med Generation 2 fra 2000'erne (jf. Tabel 2).

Resultaterne bekræfter i alle tilfælde de hypoteser vi havde mht. de sproglige faktorer ud fra henholdsvis forgrunds- og asser-

⁴ Analysen er lavet med cforest- og varimp-funktionerne i R, Package *party* 1.0-18.

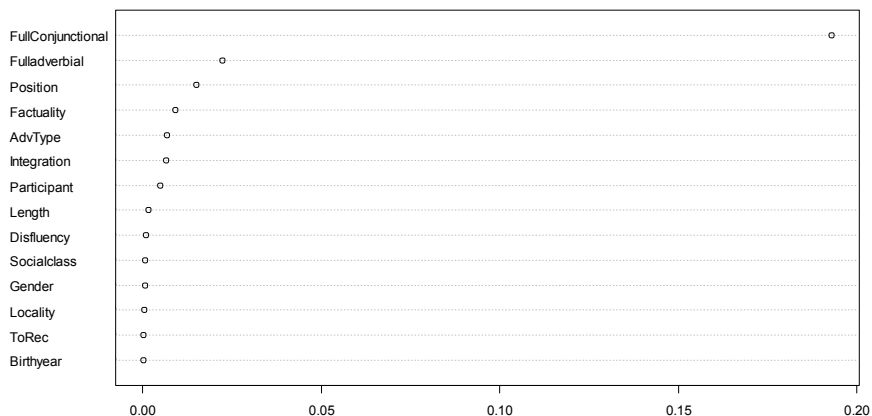
⁵ Analysen er lavet med glmer-funktionen i R, Package *lme4* version 1.1-7. Modelens *goodness of fit* er rigtig god: concordance statistic C 0.9637423 og Somers' Dxy 0.9274846.

tionshypotesen: Final placering, dialogisk sætningsadverbial og ordmæssig tyngde disponerer således for deklarativ ledstilling, og det samme gør non-integrering med matrixsætningen, faktualitet og disfluens på overgangen mellem led- og matrixsætning. Som det også fremgår af Figur 3, ses effekten af integrering dog mest udpræget i forbindelse med *fordi*-ledsætninger.

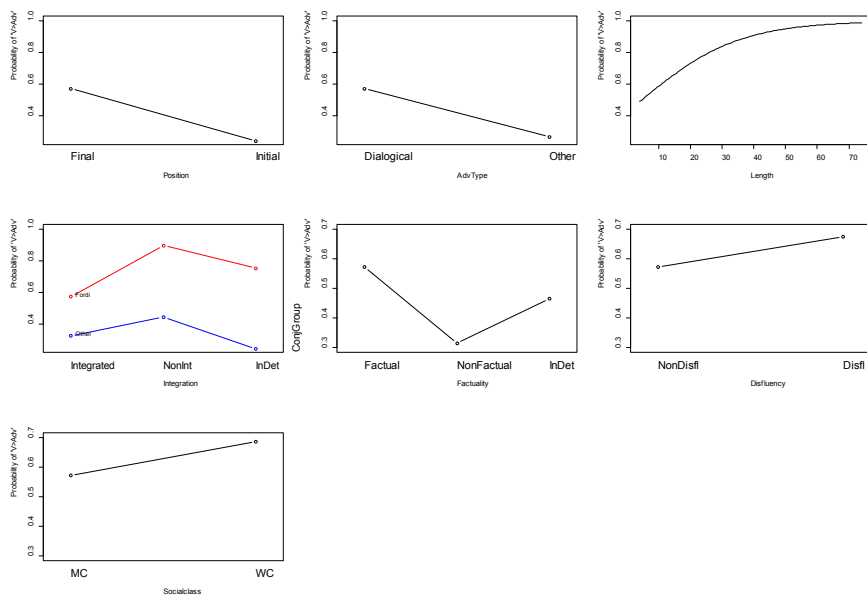
Mht. den relative betydning af de forskellige faktorer skal det bemærkes at *random forest*-analysen viser at position, som entydigt kan kobles til forgrundshypotesen, ligger højere end de faktorer som entydigt kan kobles til assertionshypotesen, nemlig faktualitet og disfluens. Disfluens er samtidig placeret lavere end længde, en faktor som vi også har forbundet med forgrundshypotesen. Integrering kan ikke entydigt knyttes til én af hypoteserne, en problemstilling vi vender tilbage til i diskussionen.

I forhold til de ikke-sproglige faktorer viser resultaterne for det første at arbejderklassetalere set under ét er mere disponerede for at anvende deklarativ ledstilling end middelklassetalere (jf. Figur 3). Resultaterne af den mindre del af korpus hvor de to lokaliteter kan sammenlignes idet talerens alder og optagetidspunktet er det samme (de nye optagelser med Generation 2), tyder dog på at socialklasseforskellen primært ses i Vinderup: Der er i denne del af datamaterialet ingen forskel mellem arbejder- og middelklassetalere i København (jf. Figur 4). Dette bekræftes af analyser af det samlede datamateriale fra København og Vinderup hver for sig idet det også her viser sig at faktoren socialklasse kun er signifikant i Vinderup.

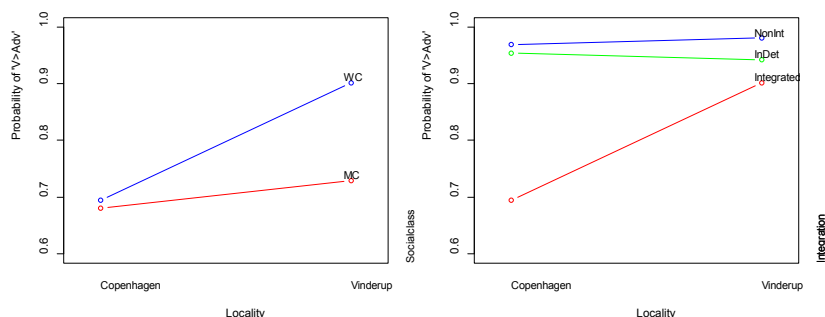
Ud over denne forskel mellem København og Vinderup viser resultaterne at talerne fra Vinderup er mere disponerede end talerne fra København til at anvende deklarativ ledstilling i integrerede ledsætninger, og kun her (jf. Figur 4). Den ovennævnte krydseffekt mellem lokalitet og socialklasse betyder dog at det alene er hos arbejderklassetalerne at denne forskel mellem København og Vinderup ses; der er ingen signifikant forskel mellem København og Vinderup blandt middelklassetalere.

Figur 2: Random forest-analyse af faktorerens indflydelse på ledstillingen, samlet datamateriale.

Figur 3: Partielle effekter, samlet datamateriale. De forudsagte sandsynligheder for deklarativ ledstilling forudsætter at de øvrige faktorer holdes på deres default-niveauer som er POSITION=FINAL, ADVTYPE=DIALOGICAL, INTEGRATION=INTEGRATED, FACTUALITY=FACTUAL, DISFLUENCY=NONDISFL, SOCIALCLASS=MC, CONJGROUP=FORDI.

Figur 4: Partielle effekter, Generation 2 i 2000'erne (i alt 885 forekomster). De forudsagte sandsynligheder for deklarativ ledstilling forudsætter at de øvrige faktorer holdes på deres default-niveauer som er POSITION=FINAL, ADVTYPE=DIALOGICAL, INTEGRATION=INTEGRATED, FACTUALITY=FACTUAL, DISFLUENCY=NONDISFL, SOCIALCLASS=WC, CONJGROUP=FORDI.

5. Afsluttende diskussion

Overordnet set ligger denne undersøgelses resultater i forlængelse af vores tidligere undersøgelse af nominale ledsætninger: Det er primært sprogligt-diskursive forhold der bestemmer ledstillingen også i adverbielle ledsætninger, og resultaterne understøtter hypotesen om at deklarativ ledstilling fungerer som et forgrundssignal. Samtidig synes ledsætningens faktualitet dog også at spille en rolle selvom vi ikke umiddelbart kan forklare hvorfor faktuelle ledsætninger i højere grad end non-faktuelle skulle være forgrundede og dermed, som vi ser i resultaterne, have tilbøjelighed til deklarativ ledstilling.

Vores datamateriale indikerer dog at der er en sådan sammenhæng, idet faktoren faktualitet er kollinear (sammenhængende) med faktorerne position og integration. Således er faktuelle ledsætninger langt hyppigere end de non-faktuelle finalt placerede (i 92 vs. 57 % af tilfældene), og de er langt sjældnere integrerede (i 42 vs. 71 % af tilfældene). Den typiske faktuelle ledsætning er således finalt placeret og non-integreret (eller uafgørlig mht. integration) som (12) nedenfor mens non-faktuelle ledsætninger ofte er initialt placerede og integrerede som (13) nedenfor.

- (12) så tænkte jeg okay d- du kan kan ren- nu flytter jeg fandemer ha og så sagde hun ja gør du bare det fordi hun regnede jo ikke med at jeg gjorde det vel
- (13) hvis hun ikke havde været der eller hvis hun havde været til hest eller sådan noget i stedet for # så øh så var man jo blevet en anden ikke også

Som nævnt mener vi at initial placering i sig selv indikerer baggrundstatus, mens det ikke er muligt entydigt at afgøre hvorvidt faktoren integrering støtter forgrunds- eller assertionshypotesen. I litteraturen om integrering og non-integrering af adverbielle ledsætninger bruges termer der relaterer sig til begge hypoteser, og alene af den årsag kan man antage at der er tale om et komplekst fænomen.

Endnu en tilbageværende problemstilling er det indledende konjunkional. Den statistiske analyse viser som nævnt at konjunktionalet er den mest betydende faktor for ledsætningers ledstilling – og her er der allerede taget højde for faktorer som position, integrering og faktualitet, i forhold til hvilke de enkelte konjunktioner meget vel kan have forskellige affiniteter. Resultatet ligger i tråd med hvad vi fandt for nominale ledsætninger, men i modsætning til nominale ledsætninger, der kun forekommer med et meget lille sæt af konjunktioner, fandt vi for de adverbielle en stor variation i typen af konjunktioner, herunder en stor, heterogen gruppe af sammensatte konjunktioner. Indledende forsøg på semantisk baserede underkategoriseringer af konjunktionerne har ikke nærmet sig en overbevisende beskrivelse af hvilken ledstilling de enkelte konjunktioner typisk forekommer med, så foreløbig må vi nøjes med at konstatere at konjunktionerne har vidt forskellige tendenser som ikke forklares entydigt af hverken forgrunds- eller assertionshypotesen.

Til gengæld kan vi se af faktorenes relative betydning at disfluens ikke synes at være afgørende i sig selv, og vi mener derfor at vi kan afvise at den høje andel af deklarativ ledstilling i talesproget primært skulle være relateret til processeringsvanskeligheder eller tidspres i øvrigt.

Hvad de ikke-sproglige faktorer angår, viser resultaterne som nævnt at talere fra Vinderup anvender mere deklarativ ledstilling end talere fra København, men kun i integrerede ledsætninger. Forskellen

er altså mindre end man kunne forvente ud fra Pedersens (1996) tidligere undersøgelse af dialekttekster, hvilket vi ser som et udtryk for standardisering. Talerne i vores undersøgelser er betydeligt yngre end talerne i Pedersens undersøgelse, og optagelserne er senere. I vores sammenligning mellem København og Vinderup inddrages således alene talere født i perioden 1964-74 og optagelser fra perioden 2005-07, mens talerne i Pedersens undersøgelse for hovedpartens vedkommende er født i perioden 1870-1905 og optaget i perioden 1934-1994. Forskellen mellem de to undersøgelser kan således meget vel skyldes at sprogbrugen i Vinderup har tilnærmet sig sprogbrugen i København. En sådan forandring er tidligere vist i forhold til en række andre dialektvariable i Sprogforandringscentrets samlede data fra Vinderup (Schøning & Pedersen 2009). Denne antagelse bestyrkes yderligere af den sociale distribution idet det primært er arbejderklassetalerne i Vinderup der afviger fra sprogbrugen i København. Dette svarer til de forhold man ser i andre undersøgelser af standardiseringsprocesser, hvor det generelt er middelklassetalerne der fører an (jf. fx Jensen & Mægaard 2012).

De ikke-sproglige faktorer har dog en relativt lille forklaringskraft, så samlet set bekræfter denne undersøgelse dels at det primært er sproglige forhold der bestemmer ledsætningers ledstilling, dels at forgrunding overordnet set er en stærkere hypotese om betydningen af deklarativ ledstilling i ledsætninger end assertivitet. Samtidig viser vores analyser dog en affinitet mellem de to mulige betydningsindhold.

Litteratur

- Bentzen, Kristine (2009) *Embedded root phenomena, presupposition, and main point of utterance*. Paper præsenteret ved Workshop on Root Phenomena, Centre for General Linguistics (ZAS), Berlin.
- Boye, Kasper & Peter Harder (2007) Complement-taking predicates: Usage and linguistic structure. *Studies in Language* 31(3):569-606.
- Baayen, R. Harald (2008) *Analyzing Linguistic Data*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Christensen, Tanya K. & Lars Heltoft (2010) *Mood in Danish. Mood in the Languages of Europe*. Björn Rothstein & Rolf Thieroff (ed.) Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company:85-102.
- Christensen, Tanya Karoli & Torben Juel Jensen (2014) Sætningsadverbialer i ledsætninger som forgrundssignal. *Ny forskning i grammatik* 21:37-53.
- Diderichsen, Paul (1946) *Elementær Dansk Grammatik*. Copenhagen: Gyl-dendal.
- Gregersen, Frans (2009) The data and design of the LANCHART study. *Acta Linguistica Hafniensia* 41:3-29.
- Gregersen, Frans & Inge Lise Pedersen (2000) A la Recherche du Word Order Not Quite Perdu. *Textual Parameters in Older Languages*. Susan C. Herring; Pieter Th. van Reenen & Lene Schøsler (ed.) Amsterdam: John Benjamins:393-431.
- Günthner, Susanne (1996) From subordination to coordination? Verb-second position in German causal and concessive constructions. *Pragmatics* 6(3).
- Haegeman, Liliane (2012) *Adverbial Clauses, Main Clause Phenomena, and Composition of the Left Periphery*. Oxford University Press.
- Halliday, M.A.K. & Christian M.I.M. Matthiessen (2004) *An introduction to functional grammar* (3.). London: Arnold.
- Hansen, Erik & Lars Heltoft (2011) *Grammatik over det Danske Sprog*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.
- Hooper, Joan B. & Sandra A. Thompson (1973) On the applicability of root transformations. *Linguistic Inquiry* 4(4):465-497.
- Jensen, Torben Juel & Tanya Karoli Christensen (2013) Promoting the demoted: The distribution and semantics of “main clause word order” in spoken Danish complement clauses. *Lingua* 137:38-58.
- Jensen, Torben Juel & Marie Maegaard (2012) Past participles of strong verbs in Jutland Danish: A real-time study of regionalization and standardization. *Nordic Journal of Linguistics* 35(02):169-195.
- Julien, Marit (2007) Embedded V2 in Norwegian and Swedish. *Working papers in scandinavian syntax* 80:103-161.
- Meinunger, André (2006) *On the discourse impact of subordinate clauses. The Architecture of Focus*. Valéria Molnár & Susanne Winkler (ed.) Berlin: Mouton de Gruyter:459-487.
- Mikkelsen, Nicholas Hedegaard (2011) Betydningsforskelle ved brug af helsætning efter *fordi*. 13. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog. Inger Schoonderbeek Hansen & Peter Widell (red.):213-224.
- Pedersen, Inge Lise (1996) ‘Der kan jo være nogen der kan itte tåle det’ - Om hovedsætningsordstilling i bisætninger i danske dialekter. *Studier i talesprogsvariation og sprogkontakt*. Til Inger Ejkskjær på halvårsdagen den 20. maj 1996. Inger Ejkskjær; Bent Jul Nielsen & Inge Lise Peder-

- sen (ed.) København: C.A. Reitzel:242-251.
- Schøning, Signe Wedel & Inge Lise Pedersen (2009) Vinderup in real time – a showcase of dialect leveling. *Historical linguistics 2007*. Monique Dufresne; Fernande Dupuis & Etleva Vocaj (ed.) Amsterdam: John Benjamins Publishing Company:233-244.
- Simons, Mandy (2007) Observations on embedding verbs, evidentiality, and presupposition. *Lingua* 117(6):1034-1056.
- Steensig, Jacob (1998) Om fordi i forskellige sætningstyper i dansk talesprog. *Årsberetning 1996-97*, Selskab for Nordisk Filologi:179-192.
- Tagliamonte, Sali A. (2012) *Variationist sociolinguistics – Change, observation, interpretation*. Malden: Wiley-Blackwell.
- Tagliamonte, Sali A. & R. Harald Baayen (2012) Models, forests, and trees of York English: Was/were variation as a case study for statistical practice. *Language Variation and Change* 24(02):135-178.
- Verstraete, Jean-Christophe (2004) Initial and final position for adverbial clauses in English: the constructional basis of the discursive and syntactic differences. *Linguistics* 42(4):819-853.
- Wiklund, Anna-Lena; Kristine Bentzen; Gunnar Hrafn Hrafnbjargarson & Thorbjörg Hróarsdóttir (2009) On the distribution and illocution of V2 in Scandinavian that-clauses. *Lingua*(119):1914-1938.

Retskrivningsordbøger gennem historien – følg retskrivningens udvikling ord for ord på <http://rohist.dsn.dk>

Philip Diderichsen, Anna Sofie Hartling, Anne Kjærgaard og Anna Kristiansen
Dansk Sprognævn

Hvornår kunne man begynde at skrive *gletsjer* i stedet for *gletscher*, kan man stadig skrive *remulade* nu hvor *majonæse* ikke længere er tilladt, og kan det virkelig passe at stavemåden *the* (for den varme drik) er ukorrekt?

Tidligere krævede den slags spørgsmål ofte opslag i adskillige gamle retskrivningsordbøger. Nu kan man let finde svarene på siden *Retskrivningsordbøger gennem historien* (RO^{hist}) på <http://rohist.dsn.dk>. Her kan man se at det var i 1986 det officielt blev tilladt at skrive *gletsjer* som alternativ til *gletscher*. *Gletscher* forsvandt fra den officielle danske retskrivning i 2001. Staveformen *remulade*, der blev indført i 1986, er stadig tilladt – og det samme er *remoulade*. Stavemåden *the* har ikke været tilladt i nogen af Sprognævnets retskrivningsordbøger (den første udkom i 1955), eller i nogen anden officiel dansk retskrivningsordbog (den første udkom i 1872). Det kan man læse mere om i Ravnholt (2012).

Udover at se hvordan retskrivningen har ændret sig for nogle ord, kan man på RO^{hist} også se hvordan retskrivningen for langt de fleste ord ikke har ændret sig overhovedet – når man altså ser bort fra det store for bogstav i substantiver og indførelsen af *å* i stedet for *aa*. Prøv selv at søge på de første 5-10 tilfældige ord der falder dig ind!

RO 1946	RO 1955	RO 1986	RO 1996	RO 2001	RO 2012
	juleaften	juleaften	juleaften	juleaften	juleafslutning
			juleassistance	juleassistance	juleaften
					juleassistance
					julebryg
	julebuk	julebuk	julebuk	julebuk	julebuk
	juledag	juledag	juledag	juledag	juledag
	juleevangelium	juleevangelium	juleevangelium	juleevangelium	juleevangelie/ juleevangelium/ juleevangelium/ juleevangelie
	juleferie				juleferie

Figur 1: Eksempel på søgning på RO^{hist}. Søgeresultat for substantiver der begynder på 'jule-'. (Begræns til ordklassen "sb." under "Indstillinger", og søg på jule*. Se også boksen Søg med jokertegn).

1. Formål

Det ene formål med RO^{hist} er at gøre det muligt at se hvordan retskrivningen af enkelte ord har set ud de sidste cirka 240 år, fra Ove Mallings historiebog *Store og gode Handlinger af Danske, Norske og Holstenere*, der udkom i 1777 og fungerede som en slags officiel retskrivning for latinskolen, frem til i dag. Det andet formål med siden er at forklare brugerne hvorfor retskrivningen af enkeltord har ændret sig gennem tiden. Hvilke principielle overvejelser var fx på spil da *charmeur* i Retskrivningsordbogen fra 1955 blev til *charmør* fra 1986 og frem, eller da *bagest* fra 1986 fik dobbeltformen *bagerst*?

2. Indhold

Indtil videre kan man fra sidens søgefelt søge i alle de ordbøger som Sprognævnet selv har udgivet, dvs. de fem retskrivningsordbøger der er udkommet fra 1955 til 2012. I disse ordbøger kan man lave avancerede søgninger, hvor man fx begrænser sin søgning til bestemte ordklasser eller bestemte retskrivningsordbøger. Desuden ligger der fem ældre ordbøger, udkommet fra 1872 til 1946, i faksimile. Det vil sige at alle siderne er affotograferet, og at man kan bladre i dem og slå op i dem som i en almindelig ordbog – men altså ikke søge i dem fra sidens søgefelt. Det gælder i øvrigt også ordbøgerne fra 1955 til 2012 at de ligger i deres fulde længde som faksimile på hjemmesiden, og man kan få adgang til faksimileudgaverne af ordbøgerne ved at klikke på en given ordbog på forsiden.

De fem ældste ordbøger på RO^{hist} er udvalgt fordi de er de mest skelsættende blandt ordbøgerne i perioden fra 1872 til 1946. Disse

ordbøger er udvalgt i samarbejde med professor emeritus Henrik Galberg Jacobsen, der er ekspert i retskrivningshistorie. Der kan imidlertid godt være sket noget med stavningen af enkeltord i andre ordbøger end dem der findes på siden. Søger man fx på *kastanje* på hjemmesiden, støder man først på ordet i *Dansk Retskrivningsordbog* fra 1892, selvom *Kastanje* allerede var med i 2. udgave af *Dansk Haandordbog* fra 1880. At en staveform eller et ord står i en af de fem udvalgte ordbøger fra 1872 til 1946, betyder altså ikke nødvendigvis at det er her staveformen eller ordet første gang optræder i en dansk retskrivningsordbog. Ordet eller staveformen kan være kommet ind i en tidligere ordbog(sudgave) som ikke er med på siden. Det kan også være at en staveform er blevet foreskrevet i en bekendtgørelse om retskrivning før den blev indført i en retskrivningsordbog. I den slags tilfælde kan en staveform altså også have optrådt i den officielle retskrivning før den fandt vej til en retskrivningsordbog.

Retskrivningsordbøger der er tilgængelige fra RO^{hist}

Alle ordbøgerne er tilgængelige som faksimile. Desuden er de fem nyeste ordbøger søgbare fra sidens søgefelt.

- *Dansk Haandordbog* fra 1872
- *Dansk Retskrivningsordbog* fra 1892
- *Retskrivningsordbog* fra 1918
- *Dansk Retskrivningsordbog* fra 1923
- *Dansk Retskrivningsordbog* fra 1946
- *Retskrivningsordbog* fra 1955
- *Retskrivningsordbogen* fra 1986
- *Retskrivningsordbogen* fra 1996
- *Retskrivningsordbogen* fra 2001
- *Retskrivningsordbogen* fra 2012

Hvad angår spørgsmålet om hvorfor retskrivningen har ændret sig, har vi fået lov at lægge Henrik Galberg Jacobsens doktordisputats *Ret og Skrift* på RO^{hist} i pdf-format. *Ret og Skrift* handler om dansk retskrivningshistorie, og vi kunne ikke ønske os en mere omfattende fremstilling. Endnu forestår der dog et stort arbejde med at indarbejde indholdet på siden så brugeren kan blive præsenteret for centrale pointer uden at skulle orientere sig i hele disputatsen.

3. Målgrupper – og hvordan vi har forsøgt at tilgodese dem

Siden henvender sig til to målgrupper. For det første professionelle brugere, altså fx forskere og studerende der arbejder med fx retskrivning eller ordbøger. For det andet almindeligt sproginteresserede, dvs. folk der ikke har specialistviden om hverken ordbøger eller dansk retskrivning, og som fx gerne vil vide hvordan et bestemt ord er blevet stavet på forskellige tidspunkter.

Vi har løbende måttet afveje hvordan siden kan tilgodese begge disse målgrupper. Af hensyn til de professionelle brugere kunne man fristes til at gengive så mange oplysninger fra ordbøgerne som muligt på selve siden – for på den måde med det samme at give dem alle de oplysninger de måtte være interesserede i. Fx kunne de professionelle brugere sikkert have fin gavn af at se de lodrette streger der bruges i opslagsordene i bl.a. retskrivningsordbøgerne fra 1955 og 2012: I RO 1955 kan man fx finde opslagsordet *hø|nisse* der angiver at ordet er en sammensætning af *hø* og *nisse*, og at man kan se hvordan ordet skal bøjes hvis man slår op under sidsteleddet, altså *nisse*. I RO 2012 er der også indsat lodrette streger i opslagsordene, men her angiver de hvordan ordene kan deles, der står altså *hø|nis|se*. Udover at kunne forstyrre læsningen giver de lodrette streger dermed forskellige oplysninger om opslagsordet og viser således hvordan man har anvendt forskellige redigeringspraksisser i de to ordbøger. Vi har valgt at udelade de lodrette streger i de ord der vises i søgeresultatet, og det har vi gjort for at give de almindeligt sproginteresserede brugere et umiddelbart overskueligt indblik i hvordan man har stavet ord fra 1955 til 2012. Oplysninger om fx lodrette streger er man derfor henvist til at finde i faksimilerne af ordbøgerne på siden.

4. Eksempler på søgninger på RO^{hist}

Som allerede nævnt har langt de fleste ordbogsopslag *ikke* ændret stavemåde siden 1955, og almindelige brugere kan derfor have svært ved selv at komme på interessante søgeeksempler. På forsiden af RO^{hist} finder man derfor en række forslag til søgninger som forhåbentlig kan inspirere brugeren. Vi vil i det følgende give flere forslag til hvordan man kan søge.

Søg med jokertegn

En god metode til at få et overblik over hjemmesiden er at lave søgninger med jokertegn. De to jokertegn man kan bruge i søgninger, er hhv. * og ?, hvor * står for ingen, et eller flere vilkårlige tegn, og ? bruges for ét vilkårligt tegn. En søgning på **kvinde** giver således resultater for alle ord i de fem ordbøger hvor *kvinde* indgår, mens søgningen ???*mand* kun giver resultater for ord på syv bogstaver der ender på -*mand*.

De fleste brugere vil nok være interesserede i staveændringer, og det er derfor muligt at lave avancerede søgninger i databasen (tryk på "Indstillinger" i søgefeltet) så man kun får resultater med ord der har ændret sig.¹ På den måde kan man hurtigt få et overblik over retskrivningsændringer mellem to eller flere retskrivningsordbøger.

Figur 2: Sådan søger man på verber mellem a og m der har ændret sig fra 2001-2012: Klik på "Indstillinger" i søgefeltet. Vælg "Ord der har ændret sig" under "Flere søgemuligheder", klik på "vb.", udfyld "Søg mellem" med a og m, vælg "RO 2001" og "RO 2012" ud for "Find ord der har ændret sig mellem" – og søg på * for at se alle ord der matcher.

I RO 2012 fik en række ord med endelsen *-ium* en dobbeltform med endelsen *-ie*. Det drejer sig om ordpar som *gymnasium/gymnasie*, *territorium/territoire*, *remedium/remedie*, *kollokvium/kollokvie*. Man kan søge samtlige *-ie/-ium*-ordpar frem på RO^{hist} ved at skrive */**ium* i søgefeltet. Man vil så kunne se at valgfriheden for flere ord går meget længere tilbage end 2012: I RO 2001 blev der indført valgfrihed mellem *stadium* og *stadie* og mellem *podium* og *podie*, og andre *-ie-*

¹ Søgeresultatet vil også vise ord der har fået en ny homograf, dvs. nye ord der har sammenfald i ordklasse og stavemåde med et allerede eksisterende ord.

former blev indført allerede i RO 1986, fx *geranie* (til *geranium*), *kaprifolie* (til *kaprifolium*), *kranie* (til *kranium*), *spatie* (til *spatium*) og *medie* (til *medium*). Der findes endda eksempler på ord der har været dobbeltformer fra og med RO 1955, fx *nasturtium/nasturtie* og *ovarium/ovarie*. Hvad mange ikke ved, er at blomsten *nerie* fra 1955 til 2001 havde den sjældent brugte dobbeltform *nerium*, og *inventar* havde dobbeltformen *inventarium* i RO 1986 og 1996. Også *pessar* har haft en *-ium*-alternativform i RO 1955: *pessarium*. Formerne *inventarie* og *pessarie* vandt dog aldrig indpas i sprogbrugen, og har derfor heller aldrig optrådt i retskrivningsordbogen. Man kan læse mere om *-ie*-formernes retskrivningshistorie i fx Schack (2009), Jacobsen (2010, især s. 51 og 1107) og på <http://www.dsn.dk/retskrivning/skiftende-stavning/ie-eller-ium>.

Udover at se hvordan ord har ændret staveform, kan RO^{hist} også bruges til at se hvilke ord der er kommet ind eller gået ud af en ordbog.

Ved at trykke på ”Indstillinger” i søgefeltet kan man fx søge i ord der er kommet ind i RO 2012. Her får man en lang og måske lidt uoverskuelig liste, men man kan fx afgrænse søgningen til substantiver på syv bogstaver, se figur 3. Man får da en liste med 276 nyere ord, fx *hipster* (en person eller en trusse) og *baklava* (mellemøstligt, sødt bagværk).

FORSIDE | OM ORDBØGERNE | LITTERATUR | OM ROHIST | KONTAKT

Dansk Sprognævn RETSKRIVNINGSORDBØGER GENNEM HISTORIEN

??????? Indstillinger Nulstil SØG

Vælg den eller de ordbøger du vil søge i: ☒ DHO 1872 ☒ SRO 1892 ☒ SRO 1918 ☒ DRO 1923 ☒ DRO 1946 ☒ RO 1955 ☒ RO 1986 ☒ RO 1996 ☒ RO 2001 ☒ RO 2012

Ordklasser: ☒ alle ☒ sb. ☐ vb. ☐ adj. ☐ øvrige Søg mellem: a og z

Flere søgemuligheder: Tip: Prøv jokertegnene * (nul eller flere viskårlige tegn) og ? (ét viskårligt tegn).

Hvilke ord kommer ind år ... Find ord der er kommet ind i den valgte ordbog: RO 2012

Figur 3: Sådan søger man på substantiver på 7 bogstaver som er kommet ind i RO 2012: Klik på ”Indstillinger” i søgefeltet. Vælg ”Hvilke ord kommer ind år ...” under ”Flere søgemuligheder”, klik på ”sb.”, vælg ”RO 2012” under ”Find ord der er kommet ind i den valgte ordbog” og søg på ??????.

Betydningsangivelser i retskrivningsordbøger

Retskrivningsordbogen har som hovedregel ikke betydningsangivelser, men hvis man ønsker at vide hvad et bestemt ord betyder, kan man i de fleste tilfælde slå op på sproget.dk. Her søger man samtidigt i bl.a. Den Danske Ordbog (DDO), hvor de fleste nutidige ord er forklaret, og Ordbog over det Danske Sprog (ODS), hvor mange ældre ord er forklaret.

En anden søgemulighed er at søge på ord der kun findes i RO 1955 og RO 2012 (vælg ”Unikke ord” i drop down-menuen under ”Indstillinger”, og afkryds de to ordbøger). Så kan man se de godt 100 ord der er gået ud af RO 1955 og kommet ind igen i RO 2012 (se boksen nedenfor).

Ord der kun er med i RO 1955 og RO 2012:

afdansningsbal, afløbsrør, agurkesalat, ale, besættelsesmagt, bygningshåndværk, daghjem, descendens, destruktionsanstalt, dømmesyge, emancipere, formandsvalg, forvikle, fremfor, hammerslag, hapse, henad, henimod, henved, hjule, hårrøsvirkning, indbygning, jordbruger, juleferie, kantianisme, kantiansk, kastanjetræ, konsularagent, kosmetiker, krebseklo, kriminaldommer, købmandshandel, lagerarbejder, landdistrikt, landingsplads, landmåler, landmåling, landsholdsspiller, ledningsnet, legatstifter, levebrødspolitikker, listeforbund, litermål, livsstraf, lovsyng, luftkaptajn, lungehinde, lykkejæger, læbelyd, lægehjælp, læredreng, læselyst, lårhals, madglad, madkurv, madpapir, madro, maskinhus, massefabrikation, mellemstil, mellemstor, meningsforstyrrende, meneskeabe, menneskekender, midnatssol, mindeord, minderig, minedrift, mæsk, mørkekammer, navnetræk, neddyse, nedrakke, nivellering, næringsmiddel, omgangssyge, opholdssted, ostekiks, platfodet, protektrice, samlingssted, situationsplan, skattebillet, skolebrug, skriveredskab, skvatmikkel, slipsenål, sommersolhverv, spin, spinner, terperi, tilretning, tilrette, tokrone, tuder, tviste, udsmide, umandig, vareprøve, vers(e)lære, vækkelsesprædikanter, værktøjskasse, ydermur, ytringsfrihed.

Som man kan se, drejer det sig langt overvejende om sammensætninger. Netop ved sammensætninger har der været meget forskellige praksisser i de forskellige retskrivningsordbøger, hvor nogle redaktioner af pladshensyn har ment at man selv kunne danne sammensætninger når bare sammensætningsdelene stod i ordbogen.

Derfor skal man ikke nødvendigvis tage manglende sammensætninger som udtryk for at ordene ikke har været en del af det almene ordforråd på det pågældende tidspunkt.

Blandt de ikke-sammensatte ord vil *ale* og *mæsk* nok vække gensynsglæde blandt ølentusiaster – for nogle år siden var der en stolt opblomstring af bryggerier i mange størrelser (ordet *mikrobryggeri* er også med i RO for første gang i 2012). *Ale* er et af de få ord der forsvandt i 1986 helt uden at efterlade nogen beslægtet repræsentant. *Mæsk* (som betegner den maltgrød man bruger til at brygge øl af) forsvandt efter RO 1955, men RO 1986 har til gengæld *mække* med eksemplet *mække sig*. Forbindelsen mellem de to er dog næppe soleklar for alle.

Er man interesseret i gamle ord, kan man prøve at søge på ord der kun findes i RO 1955 (tryk på ”Indstillinger” i søgefeltet, vælg ”Unikke ord” for RO 1955, og skriv * i søgefeltet). Denne søgning resulterer i en liste med knap 7000 ord, heriblandt gamle ord som *finkeljokum* (en slags brændevin), *skørtevej* (bruges om at opnå noget med kvinders hjælp, fx ”han gik skørtevejen”) og *rosiflengius* (’person der roser (for) meget’). Man kan også afgrænse søgningen til fx adjektiver med endelser som *-lysten* (**lysten*), *-vorn* (**vorn*) og *-færdig* (**færdig*), og man vil så finde resultater som *kysselysten* og *frittelysten*, *fjasevorn* og *smølevorn* samt *tiggefærdig* og *skidenfærdig* (sidstnævnte betyder ’beskidt’).

Vi håber at denne lille søgeintroduktion har givet læseren lyst til at gå på opdagelse i de mange ord på RO^{hist}.

5. Historien om retskrivningen i fremtiden

RO^{hist}-projektets første fase – med etablering af database og hjemmeside og indlæsning af de første fem ordbøger – er nu afsluttet. Men vi vil løbende rette de fejl vi efterhånden bliver opmærksomme på. Man er således meget velkommen til at sende os en mail via kontaktsiden hvis man opdager en fejl.

Vi håber i en senere fase at få mulighed for også at indlæse de fem retskrivningsordbøger fra 1872 til 1946 samt Mallings *Store og gode Handlinger af Danske, Norske og Holstenere* fra 1777. Men det er et krævende arbejde: De ældre ordbøger er skrevet mindre systematisk og mere indforstået end Sprognævnets nyere ordbøger,

og et væld af problemer skal løses med håndkraft. Desuden er *Store og gode Handlinger...* slet ikke struktureret som en ordbog, men er derimod et prosaværk, og det er stadig uafklaret hvordan vi vil gengive bogen på siden.

Derudover bør centrale pointer fra Galberg Jacobsens *Ret og Skrift* (2010) formidles i en brugervenlig form så vi kan give brugerne en forståelse for hvorfor retskrivningen har ændret sig gennem tiden. Fx kunne man forestille sig at brugeren ved opslag på *charmør* bliver gjort opmærksom på at stavelformen med *eu* blev erstattet med *ø* som led i det såkaldte fordanskningsprincip, altså det at man fordansker stavemåden af låne- og fremmedord fra bl.a. fransk hvis de er ”fuldt optaget i dansk” (Jervelund 2007:15). Eller man kan ved opslag på *bagest/bagerst* se at *bagerst* i 1986 blev indført som dobbeltform til *bagest* med henvisning til det såkaldte sprogbrugsprincip (ibid.:14), altså fordi formen var almindelig i skriftsproget og i fuld overensstemmelse med de regler der i øvrigt gælder for dansk retskrivning (og i øvrigt var mindst 300 år gammel, som man kan læse mere om i Hansen (1993:36-38)).

Hvis det lykkes at følge retskrivningen helt tilbage til 1777 på RO^{hist}, vil det også blive muligt at udvikle søgemaskiner der kan søge i den digitaliserede ældre litteratur og andre ældre tekster ved at bruge den nutidige retskrivning. Et godt eksempel er ordet *miljø* som stavemæssigt adskiller sig meget fra den oprindelige franske stavemåde *milieu*. Den danske stavemåde blev først indført i 1955, og man vil ikke kunne finde ordet i ret mange bøger fra før denne tid medmindre man kender den gamle stavemåde. Når RO^{hist} engang er fuldt færdigudviklet, vil den således gøre det lettere for os at genkende de gamle ords stavemåder og dermed øge vores mulighed for at følge ikke bare retskrivningen, men også litteraturen gennem historien.

RO^{hist} er en videreudvikling af et tilsvarende svensk system: SAOLhist (<http://spraakdata.gu.se/saolhist/>), som er udviklet ved Lexikaliska Institutet, Göteborgs Universitet. Lexikaliska Institutet har beredvilligt stillet mandskab, serverkapacitet og programmel til rådighed. Arbejdet med RO^{hist} blev finansieret af en bevilling fra Kulturministeriet samt Sprogævnets egne midler.

Litteratur:

Hansen, Erik (1993) *Rigtigt dansk*. 2. udgave. København: Hans Reitzels Forlag.

Jacobsen, Henrik Galberg (2010) *Ret og skrift. Officiel dansk retskrivning 1739-2005*. Dansk Sprognævns skrifter 42. Odense: Syddansk Universitetsforlag. Tilgængelig på <http://rohist.dsn.dk/RetogSkriftBind1_samlet.pdf> (bind 1)> og på <http://rohist.dsn.dk/RetogSkriftBind2_samlet.pdf> (bind 2).

Jervelund, Anita Ågerup (2007) *Sådan staver vi – om ortografi og stavefejl*. København/Frederiksberg: Dansklærerforeningens Forlag og Dansk Sprognævn. Tilgængelig på <<http://www.dsn.dk/sprogviden/udgivelser/Saadan.staver.vi.pdf>>.

Ravnholt, Ole (2012) *Sej(g)livede stavefejl*. Klumme i Jyllands-Posten, bragt d. 28. april 2012. Tilgængelig på <<http://sproget.dk/raad-og-regler/artikler-mv/sproget-jyllands-postens-sprogklumme/sej-g-livede-stavefejl>>.

Schack, Jørgen (2009) Skal vi have former af typen *gymnasie* i Retsskrivningsordbogen? *Nyt fra Sprognævnet* 2009/4: 20-23. Tilgængelig på <<http://www.dsn.dk/nyt/nyt-fra-sproгнаevnet/2009/nfs-2009-4>>.

Denne artikel er ikke fagfællebedømt, da den tidligere er blevet trykt i *Nyt fra Sprognævnet*, 2014/4.

Resumé

Mødet mellem tale og skrift – Konsekvenser af konventionen *uh* som samlebetegnelse i forbindelse med udskrivning af lydfiler fra et talesprogskorpus

Amalie Glargaard og Marie Høj Kjeldsen
Københavns Universitet

At fastholde talesprog med skriftsprog er en vanskelig og omdiskuteret proces. På Sprogforandringscentret har man valgt at udskrive lydfiler med udgangspunkt i retskrivningsnormerne, men talesproget, og i særlig grad interjektioner, er imidlertid en vanskelig størrelse at tilpasse retskrivningsnormernes regler og konventioner. Dette skyldes især talesprogets varierende udtale og store kontekstafhængighed der ikke kan overføres direkte til skriftsproget. I et forsøg på at tilnærme sig talesproget har Sprogforandringscentret indført konventionen *uh* i deres udskrifter som samlebetegnelse for ord uden konventionel stavemåde.

Vores oplæg tager udgangspunkt i denne *uh*-konvention og vurderer fordele og ulemper ved en sådan samlebetegnelse i forbindelse med udarbejdelsen af Ordbog over Danske Interjektioner – et delprojekt under Ordbog over Dansk Talesprog. Ud fra analyser af *uh*-forekomster vil vi give eksempler på hvilke mulige lemmakandidater der gemmer sig bag samlebetegnelsen, og diskutere hvorvidt disse lemmakandidater kan betragtes som interjektioner der har en berettigelse i Ordbog over Danske Interjektioner.

Resumé

Sammenhænge mellem historie og sprog, nogle forsøg

Frans Gregersen
Københavns Universitet

I den traditionelle sproghistorieforskning har man næsten opgivet at stille hvorfor-spørgsmål som går ud af sproget og forbinder sproglige ændringer med historiske ændringer af det omgivende samfund. I et forsøg på at stille den slags spørgsmål skelner jeg mellem på den ene side historiske processer, som er forholdsvis træge og har langsomme, men på langt sigt yderst mærkbare, konsekvenser for det samfund hvori de foregår, og på den anden side historiske begivenheder, som er øjeblikkelige eller i hvert fald i højere grad daterbare. De sidste har – postuleres det her – stor betydning for bevidsthedsmæssige ændringer som i sidste ende får betydning for sprogbrug i det pågældende samfund. Eksempler på den første type – historiske processer: den demografiske transition, industrialiseringen og urbaniseringen i DK. Eksempler på den anden type: 1864, 1968.

I foredraget vil jeg give et forhåbentlig diskussionsprovokerende oplæg til hvordan man kan forbinde de to typer med forskellige sproglige ændringer – stedse med henblik på at belyse det danske sprogsamfunds historie i perioden 1800-2000. Foredraget er nu blevet til to artikler som begge publiceres i et samleværk om nordisk talesprogsudvikling 1800-2000 redigeret af Helge Sandøy, Universitetet i Bergen.

Fællesdanske ord i Ømålsordbogen

Asgerd Gudiksen
Københavns Universitet

1. Indledning

Hvordan skal de ord som dialekterne har til fælles med rigsmålet, de fællesdanske ord, beskrives i en dialektordbog? Skal de overhovedet medtages? Hvad er formålet med at tage dem med? Emnet for denne artikel er mulige svar på spørgsmål af denne slags. Jeg vil, som titlen angiver, især fokusere på de valg *Ømålsordbogen* (ØMO) har truffet. Undervejs vil jeg dog på enkelte punkter inddrage *Jysk Ordbog* (JO) i diskussionen. De to ordbøger har mange fællestræk: begge ordbøger giver en grundig beskrivelse af ordforrådet i en lang række indbyrdes forskellige dialekter, de dækker ca. 200 år med tyngdepunktet i perioden ca. 1850 til 1920, og de bygger på den samme type kilder. Men de er også forskellige på en række punkter, fx i deres principper for beskrivelsen af fællesdanske ord. Det hænger sammen med at de to ordbøger definerer deres målgrupper forskelligt. JO vil først og fremmest være en ordbog for den dialektinteresserede almenhed (jf. indledningen under ”Jysk Ordbogs historie”), mens ØMO ”henvender sig til en kreds af fagfolk, først og fremmest sprogforskere, etnologer, historikere og museumsfolk, men den vil forhåbentlig også få en kreds af ikke-professionelle brugere” (*Ømålsordbogen*. En præsentation 2004).

Den første danske dialektordbog, Molbechs *Dansk Dialektsikon* (Molbech 1841), lægger hovedvægten på de særdialektale ord, idet ordbogen omfatter: ”saadanne Ord og Udtryk af Almuesproget, der enten ere aldeles ubekjendte i Skriftsproget og uhjemlede i den

almindelige og dannede Sprogbrug; eller som bruges i Bemærkelser, der ere fremmede for denne Brug” (Molbech 1841:XX). Molbech har således foruden særdialektale ord fx *give* med forbindelserne *give ned* ”lade Melken, give Melk; om Malkekøer” og *give på* ”fede, At give paa en Kalv, et Svin”. Og verbet *glo* (under *gloe*) forklares således: ”har i Fyen (ligesom ogsaa i Siælland) foruden den sædvanlige (at gloe paa noget) ogsaa Bemærkelsen: at give Skin fra sig, at lyse, glimre”.¹ De særdialektale ord er dog de almindeligste i ordbogen.

Med Feilbergs *Bidrag til en ordbog over jyske almuesmål* (1886-1914) begynder den moderne dialektleksikografi i Danmark. Ordbogen er forsynet med udtaleangivelser i systematisk lydskrift (Molbech har ikke udtaleangivelser), den bygger i et vist omfang på direkte optegnelser med dialekttalende (Molbech byggede udelukkende på indberetninger fra præster o.l.), og dens plan er at ”hele det jyske ordforråd indtages og opsamles såvidt muligt; altså ikke kun de ejendommelige eller sjældne ord og talemåder” (Feilberg 1886-1893:IV). Også nyere ord fra rigsmålet er medtaget i et vist omfang hvis de skønnes at være i ”almindelig brug” (Feilberg 1886-1893:XII). Siden har de fleste dialektordbøger med et nogenlunde professionelt tilsnit stræbt efter at dække hele ordforrådet. Det gælder foruden naturligvis JO og ØMO, fx *Langelandsk Ordbog* (Godtfredsen 1972-74) og *Lollandsk Ordbog* (Jørgensen 1944), der begge er vigtige kilder for ØMO.

2. Præsentation af *Ømålsordbogen*

ØMO har undertitlen ”en sproglig-saglig ordbog over dialekterne på Sjælland, Møn, Lolland-Falster og Fyn med omliggende øer” og dækker en periode på ca. 200 år fra ca. 1750 til ca. 1945, men med hovedvægten lagt på perioden 1850-1920. Periodeafgrænsningen bagud er bestemt af kilderne. Før midten af 1700-tallet findes der så at sige ikke oplysninger om dialekterne, og først sprogformen fra ca. 1850 er nogenlunde grundigt beskrevet. Grænsen ca. 1945 er bestemt af ydresproglige faktorer, nemlig den mekanisering og urbanisering der sætter ind efter anden verdenskrig og gradvis ændrer landbokulturen og hermed også det daglige ordforråd.

¹ Betydningerne er behandlet i ØMO under *give* 1, *give* 3.7 og *glo* II.2.

ØMO's grundmateriale er en seddelsamling på ca. 3 millioner ord. Materialet er hentet mange steder fra, bl.a. fra bonde dagbøger og dialektlitteratur. Men de vigtigste kilder er ordbogens egne kilder, dvs. direkte optegnelser med dialekttalende meddelere, besvarelser af spørgelister og endelig ordsamlinger og ordbøger udarbejdet af lokale dialekttalende (ofte dog personer der har en eller form for uddannelse, oftest læreruddannelse).

ØMO's historie begynder for så vidt i 1909 hvor Udvalg for Folkemaal bliver nedsat med en ordbog over ømålene som sin vigtigste opgave. Der blev optegnet lidt i de første år, og Udvalget erhvervede sig nogle enkelte ordsamlinger. Det var dog først i midten af tyverne at arbejdet for alvor kom i gang, og den mest intensive indsamlingsperiode er fra ca. 1925 til ca. 1945 (se videre Gudiksen & Hovmark 2009). At ordbogens kerneperiode siges at begynde ca. 1850, beror altså på at ordbogens ældste meddelere er født mellem 1850-1860, ikke på at man har større mængder af sprogprøver fra midten af 1800-tallet.

Beskrivelsen af den materielle bondekultur er central for ØMO, som det fremgår allerede af undertitlen, og det har i høj grad været styrende for indsamlingen. Man har dog også løbende været opmærksom på det almene ordforråd, herunder de fællesdanske ord. Men en optegner vil – ligesom en person der exciperer skriftlige kilder – ofte være tilbøjelig til at hæfte sig ved det lidt påfaldende og overse det almindelige. ØMO's korpus af lydoptagelser, udskrevet i rigsmålsortografi er derfor blevet et godt supplement til seddelsamlingen (Gudiksen & Hovmark 2008). Man skal dog være opmærksom på den fejkilde at de fleste af optagelserne har fundet sted mellem 1970 og 1994. Selv om næsten alle indtalere er født inden for kerneperioden 1850-1920 (nemlig 146 af 150), kan der forekomme ord, betydninger og konstruktioner der er for nye til ordbogen.

3. Karakteristik af de fællesdanske ord

Man kan lidt groft dele de ord op der er fælles med standardsproget, i to hovedgrupper. Den første hovedgruppe omfatter arveord og låneord der tidligt er blevet indlånt i dansk, fx *han*, *gris*, *hoved*, *god*, *blive*, *gøre*, *køre*, *lade*. Denne type ord må antages at være gamle i dialekterne,

men det vil dog sjældent være direkte dokumenteret da der som nævnt kun er få og spredte oplysninger om det dialektale ordforråd før ca. 1850, herunder specielt den fællesdanske del af ordstoffet. Den anden hovedgruppe omfatter ”nyere” ord, dvs. i ØMO’s regi, ord der antagelig først er blevet en del af det daglige ordforråd inden for kerneperioden 1850-1920. De nyere ord kan igen deles i to undergrupper: de ord hvis alder i dialekterne er nogenlunde daterbare ud fra ekstralingvistiske kriterier, og de der ikke er det.

Eksempler på den første undergruppe er ord som *andelsmejeri*, *højskole*, *forsamlingshus*, *juletræ*, *knapstøve*, *hakkebøf*, *gardin*. Både *gardin* og *juletræ* er afhjemlet tidligere i rigsmålskilder (jf. ODS), men eftersom begge fænomener først vinder indpas i landbosamfundet i anden halvdel af 1800-tallet, er det ikke sandsynligt at ordene har været en del af dagligsproget før. Det kan tilføjes at ømålene (og de øvrige dialekter) også får en del nye ord inden for kerneperioden af landbrugsfaglig karakter, først og fremmest betegnelser på alle de nye, mere effektive redskaber der bliver indført i anden halvdel af 1800-tallet, fx *hesterive*, *høvender* og *svingkærne* ’kærne med håndsving’. Mange af betegnelserne forekommer også i landbrugsfaglig litteratur og stammer formentlig herfra, ofte vel formidlet gennem landbrugsskoler o.l. Andre kan være dannet lokalt, fx *vøvkærne*, et af synonymerne til *svingkærne*. Førsteleddet er substantivet *vøv* ’håndsving’, så *vøvkærne* er sandsynligvis en slags oversættelseslån. De nyere landbrugsfaglige ord har normalt været genstand for samme grad af opmærksomhed som de ældre ord. Derimod har de nyere almensproglige låneord ofte været betragtet som uinteressante ved indsamlingen, og er derfor tit dårligt afhjemlet.

De ord der indgår i den anden undergruppe, ord der ikke er daterbare ud fra ekstralingvistiske kriterier, er ord som fx *skulder* (afløser *aksel*, *hærde*), *hest* (afløser *bæst*), *strikke* vb. (afløser *binde*, *lænke* m.m.), *halte* (afløser *lamme*, *lumpe* m.m.). De pågældende ord må være indlånt fra rigsmålet, og indlånet kan formentlig kædes sammen med den sproglige standardisering der sætter ind i slutningen af 1800-tallet. Det er dog ikke direkte dokumenteret hvornår de kommer i brug dialektalt, fordi vi kun har meget lidt sprogbrug der reelt er produceret i 1800-tallet. Grundstammen er som sagt

optegnelser fra mellem 1925 og 1945. Afgørelsen er altså hovedsagelig baseret på en skønsmæssig vurdering af dette materiale, herunder de meddelerkommentarer der ret ofte forekommer på sedlerne. Lad os se på et konkret tilfælde, fx verbet *halte*.

Artiklen *halte* i ØMO (bind 6) indeholder to betydninger:

halte v [udtalefsnit]

-1) være halt; bevæge sig med ujævn, hinkende gang, trække på benet S(spor opt), øvr Ø(spor opt, yngre, Lollo) [citater]; jf *lamme*, *linke*, *lumpe*.

-2) (overf) fungere dårligt vF(Rors), Lgl(Hu) [citater].

Den overførte betydning er kun afhjemlet i to sogne, Rorslev på Vestfyn og Humble på Langeland. Sandsynligvis har betydningen 'fungere dårligt' været kendt andre steder, men hvor udbredt den har været, er højst usikkert, og redaktøren har derfor måttet nøjes med simpelthen at anføre hvor ordet er optegnet. Grundbetydningen er derimod afhjemlet i så mange sogne at redaktøren har turdet generalisere udbredelsen. På Sjælland er *halte* "spor opt", dvs. "sporadisk optegnet og muligvis almindeligt", i den øvrige del af ømålsområdet ("øvr Ø") er ordet sporadisk optegnet og yngre. Antallet af belæg er ikke påfaldende forskelligt. Når de to områder er bedømt forskelligt, hænger det dels sammen med forekomsten af de synonymmer der er anført under betydning 1: *lamme*, *linke* og *lumpe*, dels sammen med forskellige meddelerkommentarer. En lokal optegner fra Dalby, Østfyn skriver fx i slutningen af 1920'erne: "[*hajldə*] – yngre også [*haldə*]. Men ordet er ret sjældent i Maalet, det sædvanlige er og især var *lamme*", og om dialekten i Gudbjerg, Sydfyn hedder det (ca. 1925): "[*hald:*] – kendes og bruges, men mere alm er *lamme* uo."

halte og synonymmer har også været medtaget på en spørgeliste ved kompletteringen, en omfattende efterhøring der blev sat i gang i 1935, hvor alt det materiale der hidtil var indsamlet, blev gennemgået, og der blev udarbejdet lister over ord der burde suppleres. I Tågerup på Lolland har man spurgt efter verberne *lamme* og *hinke* og fået svar: nej, *lumpe* eller fornemt *halte*. Og fornemt betyder her noget i retning af rigsmålsnært. I Brenderup har man spurgt om om *halte* bruges og fået svaret "nej, det hedder *lamme*".

Når meddelelsen fra Brenderup helt afviser *halte*, må det enten være et udslag af dialektpurisme eller fordi det han refererer til, er hvad ”de gamle sagde”. *halte* har formentlig været brugt overalt på Fyn på optegnelsestidspunktet og sikkert også noget før, jf. at det er optegnet med den ret gamle form [*hajldə*], og hører altså med i ordbogen. Samtidig tyder materialet under *lamme* dog på at også *lamme* har været brugt op i 1900-tallet og ikke kun af de mest konservative sprogbrugere, bl.a. er det et eksempel på at *lamme* er brugt overført om en bådmotor der går ustabil.

4. Fællesdanske ord i Ømålsordbogen

Hvorfor skal fællesdanske ord medtages i en dialektordbog? Som nævnt er det allerede i slutningen af 1800-tallet det normale at dialektordbøgerne stræber efter at omfatte hele ordforrådet. Vel derfor er det ikke noget ordbøgerne føler der bør argumenteres nærmere for. I indledningen til ØMO (Tillægsbindet side 5) skrives der kun ret kort: ”Ordbogens opgave er at registrere, beskrive og forklare ordforrådet i de danske ømål, ikke blot de dialektale særord og særbetydninger, men så vidt muligt den dialekttalendes hele aktive ordforrådet”. Og *Jyske Ordbog* skriver tilsvarende kort i sin indledning (under: ”hvad dækker ordbogen?”): ”Ordbogen dækker det specifikt dialektale ordforråd samt den del af det fællesdanske ordforråd, der blev anvendt af den dialekttalende landbefolkning (herunder også fiskere) før industrialiseringen. Nyere ord som *traktor* og *trawl* vil altså ikke blive medtaget”.

Kristen Møller (ansat ved ØMO fra 1929 til 1967) fremfører i sin bog om leksikografi nogle argumenter for at medtage de fællesdanske ord ved at beskrive mangler ved en ordbog efter idiotikonprincippet:

Det er imidlertid klart, at man ved denne begrænsning naturligvis ikke giver en forsvarlig beskrivelse af et ordforråd, bl.a. kan man ikke, hvad naturligvis er meget vigtigt, se det negative, hvilke ord der ikke findes i dialekten [...], ganske bortset fra at man ikke får alt det særlige med der ofte forekommer i en speciel brug af almindelige ord (Møller 1959:84).

”at få alt det særlige med” er et argument der vejer tungt. Ved redigeringen af de fællesdanske ord er det kun sjældent der bliver tale om en simpel reproduktion af beskrivelsen i rigsmålsordbøgerne, og nogle af afvigelserne er ret spidsfindige og viser sig først ved en nærmere analyse. Det gælder fx brugen af nægtelsen *ikke*.

Mens der i moderne standarddansk kun er én nægtelse, nægtelsen *ikke*, er der i ømålene to: *ikke* og *itte* med sideformerne *inte* og *inne* (henholdsvis i Nordsjælland og på Lolland). (*itte* er altså etymologisk set samme ord som svensk *inte*). Nægtelsen *ikke* har samme betydning som *itte*, men kan have særlige pragmatiske funktioner.

Artiklen *ikke* II adv består af to hovedafsnit: ”A. mht funktion” og ”B. mht ledstilling”, der hver indeholder underbetydninger. Den overordnede definition til afsnit A lyder:

dss *itte* II ... dels br som udtr for emfase, affekt olgn, fx som ”den afgjorte benægtelse”, der ”forlener nægtelsen med større ivrighed” ell når der skal siges ”et borgerligt ord”, dels m status som en yngre variant af *itte* II; i det flg behandles overvejende den emfatisk-affektive anv.

Eksemplerne i anførselstegn stammer fra kommentarer i optegnelserne fra meddelere eller lokale medarbejdere. Og de har sikkert medvirket til at redaktøren er blevet opmærksom på fænomenet.

Nogle klare eksempler på den affektive brug forekommer i forbindelser som *nej, jeg er ikke, nej, jeg har ikke, nej, jeg vil ikke* (*ikke* 4), fx:

*Har du snakket med far – nej, jeg har ikke, jeg må vel komme ind ad døren først*² (Hyllinge, Sydvestsjælland)

Jeg tror jeg skal ud og løbe på skøjter – Nej, du skalleke (”hvæsedede hun gerne arrigt”) (Soderup, Nordvestsjælland)

Vil du-itte smage – nej, jeg vil ikke, jeg skal ikke have noget (Lellinge, Østsjælland)

² Citater i lydskrift er omsat til almindelig ortografi af tekniske grunde og for læselighedens skyld.

Konstruktioner af denne type er vist næsten altid med *ikke*. Også typisk er anvendelsen i udtryk med betydningen 'ikke så meget som' (underbetydning under *ikke* II.1): *ikke en dråbe, ikke en krone* osv., fx *der stod en brønd lige ved siden af ... der var ikke en dråbe i* (Slemminge, Lolland). Disse udtryk forekommer dog også hyppigt med *itte*. Sommetider kan det derfor være vanskeligt at vurdere om *ikke* er brugt på den gamle, emfatiske måde eller brugen er et eksempel på rigsmålspåvirkning. Også i dette tilfælde er reflekterede meddelerkommentarer en god støtte.

Den samme affektive brug af *ikke* forekommer også i jysk. I JO er den ligeledes behandlet under opslagsordet *ikke*, som imidlertid også omfatter den almindelige nægtelse svarende til *itte i ømålene*.

Et eksempel på en morfo-semantisk afvigelse er enstavede s-former med aktiv betydning som fx (under *bide* II.12 og *brænde* IV.14.4):

Bids den hund? (Køng, Sydsjælland)

(hjemmelavet sennep) *det var noget der kunne bids* (Magleby, Møn)

Metalskeer de brænds (Keldby, Møn)

Kom ikke for nær kakkelovnen, den brænds (Strøby, Østsjælland)

Som det fremgår af eksemplerne har s-formerne i reglen habituel betydning: de angiver at den person eller ting som subjektet refererer til, er tilbøjelig til eller disponeret for at gøre det verbet udsiger (se videre Gudiksen 2008). I svensk er typen også brugt i et vist omfang i standardsproget, men i dansk er udbredelsen begrænset til Sjælland, Møn og Østlolland, i hvert fald inden for det sprogslag som ØMO's samlinger dækker.

Man kan også finde variation i valens og præpositionsbrug. Under *glad* finder man fx variation i formen af kollokationer med betydningen "som godt kan lide, som bryder sig om ngn ell ngt" (ØMO *glad* 2):

glad for ngn ell ngt, fx *han er glad for de våde varer* (Sjælland)

glad i ngn, fx *han er glad i hende* (Sjælland)

glad med ngn ell ngt, fx *Lars er glad med eventyrerne* (Sjælland, Falster, **Ærø**)

glad ved ngn ell ngt, fx *jeg har altid været glad ved pølser* (Fyn, Tåsinge, Langeland)

Jeg har markeret udbredelsen i grove træk, og der hvor stednavnet er med fed skrift, er forbindelsen almindelig udbredt. I forbifarten kan det bemærkes at der er en vis sammenhæng mellem udbredelse og resistens: *glad ved* bruges stadig i fynsk regionalsprog (og for øvrigt også i jysk), *glad i* og *glad med* er derimod ikke gangbare mere. Dette eksempel illustrerer at det ikke giver mening at udelade de elementer der er fælles med rigsmålet, i dette tilfælde *være glad for*. Det havde givet et skævt billede af sprogbrugen på Sjælland hvis sjællandsk kun havde været repræsenteret ved forbindelserne *glad i* og *glad med*, der allerede inden for kerneperioden formentlig har været oplevet som påfaldende dér.

5. Definitioner af fællesdanske ord i en dialektordbog

JO og ØMO er som nævnt ovenfor enige om at fællesdanske ord der indgår i de dialekttalendes aktive ordforråd, skal medtages, men ordbøgerne er ikke helt enige om hvor dybtgående ordene skal beskrives. Det fremgår fx tydeligt af artiklen *hade v. hade* har de samme betydninger i jysk og ømål fremgår det af JO og ØMO, men de to artikler afviger fra hinanden på flere punkter. JO's artikel er opbygget *således*:

- 1) = forfølge, være på nakken af (el. lign., om dyrs behandling af hinanden).
- 2) = bekæmpe, udrydde; beskære (skadedyr, hhv. træ/buske).
- 3) = rigsm. (føle fjendskab/nag over for en person).

ØMO har derimod denne struktur:

- 1) nære had til én, nære stor uvilje mod én.
- 2) forfølge, behandle ngn ell ngt dårligt; mht skadedyr og ukrudt: bekæmpe, forsøge at udrydde.
- 3) om at beskære træer og buske, holde plantevækst nede, så den ikke tager overhånd.

I ØMO står JO's betydning 3 altså som betydning 1, selv om ØMO's betydning 1 "nære had til ngn" er betegnet som "I br" (dvs. lidet brugelig). Mere væsentligt er det at ØMO også illustrerer betydning 1 "nære *had* til ngn" med citater. I JO er der kun anført citater ved de to særdialektale betydninger. JO kan dog også bringe citater i forbindelse med fællesdanske betydninger, men kan altså også vælge helt at nedprioritere en fællesdansk betydning (Hansen 2007:176). En tredje forskel man kan pege på, er brugen af formlen "= rigsm.". Den bruges ikke i ØMO, men ofte i JO, uden dog at være obligatorisk:

Ofte betyder et ord (evt. i en af dets betydninger) det samme på jysk som på rigsmål – eller i hvert fald det samme som den betydning af rigsmålsordet, alle først kommer til at tænke på. I så fald kan Jysk Ordbog nøjes med oversættelse "= rigsm." (evt. med en belysende tilføjelse i parentes) (Indledningen til JO, under "Artiklernes krop – betydning).

JO er ikke alene om denne formel. Den er også brugt af forgængeren, Feilberg (1886-1914) (og tilsvarende formler for øvrigt også af mange udenlandske dialektordbøger, jf. Møller 1959:90). Feilbergs brug af formlen (hos ham "= rgsm.") er blevet kritiseret, bl.a. fordi det kunne fremstå som højst uklart hvilken betydning Feilberg opfattede som rigsmålsbetydningen (Møller 1959:85). Det undgår JO ved sine oplysende parenteser og supplerende definitioner.

I modsætning til JO definerer Ømålsordbogen i princippet de fællesdanske ord på samme måde som de øvrige ord:

De helt almindelige ord eller ordbetydninger, som er fælles med rigsmålet, defineres principielt på linje med det øvrige ordstof, men hvor det er muligt, er definitionerne gjort forholdsvis summarisk (Utrykt manuskript til en indledning til ØMO).

Muligheden for at gøre definitionerne forholdsvis summariske betyder at ØMO's betydningsangivelser i praksis ofte er på samme niveau som JO's. Den mest udprægede forskel forekommer nok ved beskrivelsen af funktionsord der undertiden er ret fagsproglig i ØMO, mens JO stræber på så vidt muligt at undgå sprogvidenskabelige betegnelser. ØMO kan ligesom JO i nogle tilfælde udelade en egentlig

definition: ”Opslagsordet kan”, hedder det i en utrykt redaktionsregel, ”undtagelsesvis indgå i definitionen hvis denne ellers ville blive meget lang og omstændelig”. Denne mulighed udnyttes hyppigt i ØMO når det drejer sig om planter og dyr i tilfælde hvor JO typisk vil have ”= rigsm.”, fx:

due – fuglen due i alm og spec om hunfuglen (jf *durik*)

laks – fiskene laks og ørred (begge af laksefamilien)

hyld – busken hyld, *Sambucus nigra*

Denne form for identifikation af ordet ses dog også undertiden ved andre typer ord, fx er *gigt* i ØMO beskrevet som ”sygdommen gigt og de smerter den giver i led og muskler” – og som ”= rigsm.” i JO. Under opslagsordet *kræft* har redaktøren i ØMO valgt at bringe en kort definition:

kræft

-1) sygdom der ytrer sig ved dannelse af svulster.

-1.1) om livstruende sygdom hos mennesker og dyr (karakteriseret ved abnorm celledeling) Ø(alm, Lollo, Lglo) [citater].

-1.2) om plantesygdom på træer og buske (fremkaldt af bakterier og svampe) Ø(spor opt) [citater].

For at forklare ordet er redaktøren imidlertid kommet til at inddrage egenskaber ved kræft som ikke fandtes i bevidstheden hos medlemmerne af det sprogsamfund som ØMO beskriver. Under *koge* 2 finder man en tilsvarende ”lærd” oplysning ”som følge af kemiske processer”:

koge

-2) i overf anv af bet 1. -2.1) boble, syde som følge af kemiske processer (fx om kalk der læskes ell. syltetøj der gærer) Ø(spor opt) [citater].

Større skade gør oplysningerne vel ikke, men de bryder med ordbogens deskriptive princip, samtidig med at læseren næppe lærer noget nyt. Til gengæld har redaktøren af *laks* undgået en anden fælde: den for præcise, for faglige identifikation. Plantenavne er, som Feilberg skriver

i sin indledning (side XIII), ”sjælden artsnavne, mest gruppenavne”. Og det samme gælder ofte for navne på insekter, fugle og andre vilde smådyr. De præcise identifikationer som man ofte finder i ØMO, er altså undertiden noget misvisende.

Alt i alt vil jeg mene at hvis det drejer sig om ord der refererer til naturligt forekommende fænomener, fungerer en kort identificering af ordet normalt udmærket i en dialektordbog. Hvis det derimod drejer sig om ord der betegner artefakter eller kulturelle fænomener, stiller sagen sig anderledes, også når det gælder ord der er indlånt i slutningen af 1800-tallet. Lad os se på et eksempel på et ord som man umiddelbart ville synes kunne forudsættes bekendt (jf. Hovmark 2010), men som viser sig at kræve mere forklaring, nemlig *gardin*.

Gardin er i ØMO forklaret som ’forhæng til vinduer’. I *Den Danske Ordbog* er forklaringen betydelig mere udførlig:

(dekorativt) stykke stof som indvendig i et rum hænger ned ved siden af el. foran et vindue for at skærme mod dagslys, for at forhindre nogen kigger ind el. som udsmykning * ofte ophængt på en stang el. skinne således at det kan trækkes for el. fra efter behov.

Hvis vi nu regner med at *Den Danske Ordbogs* betydningsbeskrivelse dækker så nogenlunde hvad en typiske bruger af ØMO forstår ved et *gardin*, så kan den korte forklaring i ØMO fremkalde forkerte forestillinger. *Den Danske Ordbogs* forklaring kunne nemlig ikke direkte overføres til ØMO.

I landbohjemmene er gardiner noget der først begynder at vinde frem fra omkring 1880. Gardinerne var normalt ikke til praktiske formål som ”skærme mod dagslys”, men til pynt. Og normalt kunne man slet ikke trække dem for, selv om man skulle få lyst til det. Gardinerne var nemlig ikke ”ofte ophængt på en stang”, men typisk sat fast med knappenåle. En mere dækkende betydningsbeskrivelse af *gardin* i ØMO’s univers ville altså se omtrent sådan ud:

(dekorativt) stykke stof som indvendig i et rum hænger ned ved siden af et vindue som udsmykning * typisk hæftet fast med knappenåle på en gardinstang forsynet med et bændel.

I ØMO's gardinartikel er teknikken med knappenålene dog omtalt i et citat fra Sydfyn: *det var sådan et gammelt husmandsted med – gardinerne var fæstet fast med knappenåle*. Citatet er ikke helt uproblematisk. Det stammer fra en båndoptagelse fra 1994 med en indtaler født 1915. Hendes synsvinkel er en senere tids og på den måde kommer metoden til at fremstå som atypisk og noget der er karakteristisk for gammeldags, fattige hjem, hvad det ikke var i det meste af kerneperioden, jf. også at ODS i 1924 slutter sin definition af gardin med formuleringen ”og som oftest er ubevægelige” (i modsætning til *fortræksgardiner*). Til gengæld rummer artiklen også et citat der viser gardiners status som attråværdig luksus i et landarbejderhjem omkring 1900 (fra Købele, Lolland): *og fader han skældte moder ud, hun ville jo gerne have lidt gardiner*.

Det er forståeligt at redaktøren ikke har været opmærksom på forskellen på gardiner før og nu. Der er ikke nogen generelle oplysninger om gardiners form og funktion på ordbogssedlerne, bortset fra det sydfynske belæg fra båndoptagelserne. Man kan selvfølgelig diskutere hvor mange resurser ordbogredaktørerne skal bruge på supplerende undersøgelser, men oplysningerne hører med hvis ØMO skal leve op til forpligtelsen om at være en sproglig-saglig ordbog.

6. Afslutning

Det er forhåbentlig blevet klart hvorfor de ord dialekterne har til fælles med rigsmålet, skal med i en dialektordbog. Derimod fremstår det måske ikke helt klart hvordan fællesdanske ord bør beskrives i ordbogen. Hvad er det rigtige? Svaret er selvfølgelig at der ikke er én løsning. Det afhænger af brugerens behov. Det ideelle ville være at lave forskellige udgaver af de store dialektordbøger tilpasset forskellige brugere, men det er endnu ikke en realistisk mulighed. Ind til videre må brugeren derfor leve med somme tider få lidt mere end hun har brug for og somme tider ikke helt nok. Under alle omstændigheder håber jeg også at have vist at dialektordbøgerne rummer interessante oplysninger også under velkendte opslagsord.

Litteratur

- Den Danske Ordbog*. 1-6 (2003-2005). København: Det danske Sprog- og Litteraturselskab og Gyldendal.
- Feilberg, H.F. (1886-1914) *Bidrag til en ordbog over jyske almuemål*. København: Universitetsjubilæets danske Samfund.
- Godtfredsen, L. (1972-1974) *Langelandsk Ordbog*. 1-4. København: Akademisk Forlag.
- Gudiksen, Asgerd (2007) "Tilbøjelighedens lideart" og andre s-former. *Nordisk Dialektologi og Sociolingvistik*. Torben Arboe (red.). Århus: Peter Skautrup Centret, Aarhus Universitet: 147-154.
- Gudiksen, Asgerd & Henrik Hovmark (2008) Båndoptagelser som kilde til Ømålsordbogen. *Nordiske Studier i Leksikografi* 9 (Skrifter udgivet af Nordisk Forening for Leksikografi 10). Ásta Svavarsdóttir m. fl. (red.). Reykjavik: 139-148.
- Gudiksen, Asgerd & Henrik Hovmark (2009) Måske husker De noget alle andre har glemt. *Dialektforskning i 100 år*. Asgerd Gudiksen m. fl. (red.). København: Afdeling for Dialektforskning, Nordisk Forskningsinstitut / Museum Tusulanums forlag: 13-64.
- Hansen, Inger Schoonderbeek (2007) Rigsmål i en dialektordbog – om ordet *hvad*. *Nordisk Dialektologi og Sociolingvistik*. Torben Arboe (red.). Århus: Peter Skautrup Centret, Aarhus Universitet: 175-182.
- Hovmark, Henrik (2010) Gid man kunne have bragt en tegning! Om definitioner og illustrationer i ensproglige ordbøger. *Nordiske Studier i Leksikografi* 10 (Skrifter udgivet af Nordisk Forening for Leksikografi 11). Harry Lönroth & Kristina Nikula (red.). Tammerfors: 192-208.
- JO = *Jysk Ordbog* <www.jyskordbog.dk>. Udgives af Peter Skautrup Centret, Aarhus Universitet [A-I publiceret februar 2015].
- Jysk Ordbog. En præsentation* (1992) [Præsentationshæfte udgivet af Institut for Jysk Sprog- og Kulturforskning, Aarhus Universitet, nu Peter Skautrup Centret].
- Jørgensen, J. (1943) *Lollandsk Ordbog (Thoreby-maalet)*. København: J.H. Schultz Forlag.
- Molbech, Christian (1841) *Dansk Dialekt-Lexicon*. København: Gyldendal.
- Møller, Kristen (1959) *Leksikologi og leksikografi*. København: J.H. Schultz Forlag.
- ODS = *Ordbog over det danske Sprog*. 1-28. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.

ØMO = *Ømålsordbogen. En sproglig-saglig ordbog over dialekterne på Sjælland, Lolland-Falster, Fyn med omliggende øer.* (1992-, 1-) Udgivet af Afdeling for Dialektforskning, Nordisk Forskningsinstitut, Københavns Universitet. [Bind 11, kurv-lindorm, publiceret 2013]. København: Syddansk Universitetsforlag.

Ømålsordbogen. En præsentation (2004) [præsentationshæfte udgivet af Afdeling for Dialektforskning, Nordisk Forskningsinstitut, Københavns Universitet].

Resumé

Ordbog over Danske Interjektioner (ODI) i krydsfeltet mellem empiri og normering

Carsten Hansen
Københavns Universitet

Ordbog over Dansk Talesprog (ODT) er baseret på et korpus bestående af 1600 samtaler med sociolingvistiske interviews (primært) og gruppesamtaler der i udskrevet form tæller næsten 7 mio. tokens, det såkaldte LANCHARTKORPUS. I ODT arbejder vi med en delordbog: Ordbog over Danske Interjektioner. I mit oplæg vil jeg således redegøre for lemmaselektion og artikelskrivning inden for kategorien interjektioner og de dermed forbundne metodiske udfordringer som redaktørerne skal håndtere. Fokuspunktet vil være krydsfeltet mellem konventionaliserede og ikke-konventionaliserede udtryk. Jeg vil eksemplificere de principielle udfordringer med interjektionslemmerne 'ntødh', 'øj' og 'ødh' fra ODT's interjektionsordbog. Oplægget vil inddrage ODT's ansigtsløftede hjemmeside der netfjerniseres på sproget.dk den 7. oktober: <www.odt.hum.ku.dk>.

#hashtags #metakommunikerende #nøgleord

Tina Thode Hougaard
Aarhus Universitet

Sproget og kommunikationen i de nye medier, særligt den del vi benævner de sociale medier, er i konstant udvikling. Denne udvikling drives ligesom andre sproglige udviklinger frem af brugernes behov og af de vilkår de kommunikerer under, dvs. de teknologiske eller situationelle omstændigheder, muligheder og begrænsninger. En af de seneste sproglige nyskabelser er hashtagget som oprindeligt kendes fra programmeringssproget, men særligt siden 2009¹ (Rightler-McDanielse og Henrickson 2013) har fungeret som en digital opmærknings- og søgefunktionalitet på det sociale medie Twitter. I denne artikel vil jeg i en dansksproget kontekst give en indledende beskrivelse af hashtaggets grundlæggende funktionalitet, de lingvistiske karakteristika og de forskellige anvendelsesformer som jeg har fundet på de sociale medier Twitter og Instagram. Eftersom dataarkivering af dansksproget interaktion i de sociale medier stadig er i sin vorden², og da artiklens fokus ikke er kvantitativt, gøres der ikke brug af et klart defineret datasæt, men anvendes eksempler fra de knap 400 Twitterkonti og de godt 70 Instagramprofiler som artiklens forfatter fulgte i løbet af 2014.³

¹ <<http://fanfare.metafilter.com/1709/99-Invisible-145-Octothorpe>> og <<http://en.wikipedia.org/wiki/Hashtag>>.

² Netarkivet under Statsbiblioteket høster fra sociale medier i forbindelse med nationale begivenheder, men ellers er den type datasamlinger stadig sparsomme: <<http://netarkivet.dk/om-netarkivet/begivenhedshostninger/>>.

³ Pga. funktionen "retweet", det at genudgive andres tweet (twitterlingo for twitterindlæg) i eget navn, er adgangen til forskellige tweets vurderet til at være noget større end de knap 400 konti der var direkte adgang til.

1. En introducerende delvis lingvistisk beskrivelse af hashtags

Hashtegnet er et typografisk tegn med mange forskellige anvendelser, fx som firkant, også kaldet havelåge (da.) eller skigard (no.), på digitale telefoner eller som en del af programmeringssproget hvor det bl.a. bruges i url-adresser og ved valg af chatkanaler. I adskillige sociale medier fungerer hashtegnet som en form for digital opmærkning, ”to tag”, dvs. det at hashtagge et bestemt emne og dermed gøre det direkte søgbart. Et indlæg eller et billede, som ifølge afsenderen handler om danske medier, kan hashtagges *#dkmedier* som en angivelse af dette indhold. Gøres dette fx på Twitter, vil selve hashtagget få rød skriftfarve og derefter være søgbart. Efterfølgende kan alle med adgang til det pågældende sociale medie finde dette og alle andre indlæg der er forsynet med hashtagget *#dkmedier*. På den måde fungerer hashtagget både som et søgefilter man kan bruge i sin aktive søgning efter interessante emneorienterede indlæg og/eller billeder, og som en metode til at sikre at ens egne indlæg eller billeder fanges af dette filter og gøres ”findable” (Zappavigna 2011:804).

Hashtags er mest udbredt på Twitter og Instagram selvom også Facebook siden efteråret 2013 har understøttet den digitale funktion af hashtags. I en spørgeskemaundersøgelse fra efteråret 2013 hvor 532 respondenter i alderen 10-70 år besvarede spørgsmål angående deres anvendelse af sociale medier og forskellige sproglige variationer i disse medier, svarede 93 % at de jævnligt skrev på Facebook, 92 % skrev e-mails og 98 % sms, mens det for Twitters vedkommende kun gjaldt 12 %. Hele 23 % angav at de jævnligt skrev på Instagram og 26 % på Snapchat til trods for at disse medier stadig var meget nye. 21 % svarede at de tit eller af og til skrev hashtags. Eftersom dette tal svarer næsten overens med tallet for brugere af Instagram og Twitter⁴, kunne det tyde på at man opfatter det at skrive på disse to medier som implicerende det at skrive hashtags. En mindre stikprøveundersøgelse⁵ viser at næsten hvert eneste indlæg på Instagram er tilknyttet et hashtag mens det kun gør sig gældende for ca. halvdelen af indlæggene på

⁴ Undersøgelsen krydstjekkede ikke om de samme brugere var på både Instagram og Twitter.

⁵ Stikprøveundersøgelsen blev foretaget i data fra de tilgængelige konti d. 29. april 2014.

Twitter.⁶ Dette resultat falder fint i tråd med iagttagelsen at hashtags på Instagram i udpræget grad har det formål at tiltrække læsere eller følgere inden for bestemte emnekategorier for at få disse til at angive at de synes godt om, ”liker”, det billede man har oploadet til sin profil. Konkret adspurgt angiver flere brugere at de skriver bestemte hashtags udelukkende for at få likes og følgende sletter disse hashtags igen når et passende antal likes er opnået (Poulsen 2015).

1.1 Hashtags’ morfologi

Hashtagget består af den digitaliserende del, hashtegnet #, der gør det samlede hashtag digitalt søgbart og dermed fungerer som en art mapping, og den efterfølgende indholdsbestemmende semantiske del der leksikalt kan bestå af mange forskellige konstruktioner (dog uden specialtegn som fx % og &):

- **Forkortelser/akronymer:** #stormdk, #iwdk (internet week i Danmark), #fmdk (folkemødet på Bornholm), #dkmedier (danske medier), #digilæring, #sldk (den danske superliga) #fcklive, #AEBMB (Alt Er Bedre Med Bacon), #IPDM (Ikke På Den Måde, dvs. at tweetet ikke skal forstås seksuelt)
- **Ord, også navne og interjektioner:** #yahyahassan, #twitterhjerne, #onedirection, #mrmesserschmidt, #ældremad, #ommer, #nomnom (kommentar til noget som smager godt)
- **Fraser:** #øretævernesholdeplads, #DagensTalent, #madpåpension, #vacuumpakket smørrebrød, #tystys
- **Hele sætninger:** #Detkanvidaikkebydevoresældre, #FritValgVarBedre, #DetErVelDeÆldreSomMåBestemmeOmDetErKlamt

Eftersom hashtagget skal skrives uden mellemrum for at være digitalt søgbart, vælges i nogle tilfælde at skrive hvert ord i frasen eller sætningen med stort for på den måde at markere ordgrænserne og dermed øge afkodningen og læsehastigheden; i noget sjældnere tilfælde markeres mellemrummene med de tilladte underscores, fx #vild_med_dans. Tidligere forskning har vist at der er en klar

⁶ Større undersøgelser viser samme hyppighed af hashtags i tweets (Muntean, Morar & Moldovan, 2012).

tendens til at foretrække forkortede hashtags, fx *#Jackson* fremfor *#MichaelJackson* (Cunha et al. 2011), men den forkortede udgave af et indhold må tilgodesee økonomiseringens princip at

”[a]fsenderen skal formulere sig så økonomisk som muligt, dvs. henvise (benævne ting og forhold) med de svageste (mest abstrakte og generelle) formuleringer som sikrer genkendelighed, og meddele (fokusere) med den stærkeste formulering som er sand, således at der til den meddelte information underforstås det og kun det”. (Togeby 1993:273).

I forhold til kortformer som tweets med en uundvigelig tegnbegrænsning på 140 karakterer pr. indlæg er genkendeligheden af en forkortelse særlig vigtig. I forsøget på at efterkomme de 140 karakterers begrænsning og dermed undgå at skrive flere sammenhængende tweets er syntaksen og meningsstrukturen i forvejen voldsomt reduceret i et indlæg på Twitter. Den kontekst der i andre situationer kunne levere den ekstra information der kunne gøre en ukendt forkortelse forståelig, er der ofte ikke plads til. Det er sandsynligvis årsagen til at der i vid udstrækning vælges anerkendte eller let genkendelige forkortelser, for som der står i ”Rigtig kort. anbefalede forkortelser”:

”Hensigten med at bruge forkortelser er at spare plads og tid for den der skriver. Der er imidlertid ikke meget vundet hvis læseren ikke umiddelbart gennemskuer forkortelsen”. (Jensen og Rathje 2004:9).

Særligt forkortelsen *dk* er udbredt i danske tweets og forekommer sammen med andre letafkodelige forkortelser, som fx *#dklit* (litteratur) og *#dkøko/#dkoeko* (økonomi), eller ord som fx *#dkmedier*, *#kulturdk* eller *#stormdk*. I forbindelse med den voldsomme oktoberstorm 2013 stod der fx *#stormdk* i 5700 tweets på én dag (Hougaard 2014). Et lignende hashtag, *#dkstorm*, blev også brugt som nøgleord i den sammenhæng, men havde slet ikke samme gennemslagskraft. Alligevel kan man ikke slutte at logikken for opbygningen af et hashtag altid minder om logikken for webadresser med lande- eller artskoden til sidst. Hvis man fx tweeter om politik på nationalt niveau, følger man i reglen *#dkpol* (efter sigende det mest anvendte hashtag i Danmark⁷)

⁷ <<http://prxpress.dk/twitter-liste-over-100-danske-hashtags/>>.

til sit indlæg, og hvis man gerne vil indsnævre og fokusere geografisk, kan man fx skrive #aalborgpol eller #vejlepol, eller tematisk ved fx at skrive #sundpol eller #trafikpol. Andre emner monitoreres efter samme logik, fx #dkmedier og #dklit, mens kulturdebatten primært følges via #kulturdk hvad der måske er et forsøg på at undgå det sværere aflæselige (og æstetisk uskønne) dkkultur med to k'er ved siden af hinanden.

Det let at kunne afkode forkortelserne er med andre ord centralt for hashtaggenes funktionalitet. Derfor bruges anerkendte forkortelser som fx *em* (Europamesterskab) og *mgp* (Melodigrandprix), men også letgenkendelige dog endnu ikke officielt anerkendte forkortelser som fx *sund* (sundhed), *vid* (videnskab) og *kom* (kommunikation). Princippet om det letafkodelige er ikke det eneste der gælder, for der forekommer også mere kodificerede forkortelser og akronymer som kræver en vis insiderviden for at blive genkendt, fx *ft* (Folketinget), *kv* (kommunalvalg), *pic* (pictures, fx i #shoepic (billeder af sko) og #WCpic (billeder af folk på toilettet)), #LOTR (Lord Of The Rings) og #iOS7 (iPhone operativsystem 7).

Som eksemplerne viser, er der flere forskellige principper på færde vedr. selve forkortesproceduren. Når litteratur bliver til forkortelsen *lit*, er der tale om afkortning der i dette tilfælde afviger lidt fra standardforkortelsen *litt*, mens *smdk* for sociale medier i Danmark er sammensat af akronymet *sm* og landekodeforkortelsen. Mange af akronymforkortelserne bøjer sig ikke for dansk praksis med sammenskrivning af sammensatte ord og benytter således begyndelsesbogstavet i hvert sammensætningsord, som fx *mgp* for MelodiGrandPrix. Uden at ville åbne diskussionen om sær- og sammenskrivning påpeger jeg at der i hvert fald når det kommer til akronympraksissen, er en vis almen fornuft i at følge særskrivningsprincippet, dels fordi mange af disse forkortelser i forvejen nyder en vis udbredelse fx i e-mailadresser som bertel.haarder@ft.dk, dels fordi det at bruge flere bogstaver (ft) end et (f for Folketinget) som udgangspunkt sikrer større genkendelse.

Antallet af hashtags med standardforkortelser er forsvindende lille i forhold til antallet af uautoriserede forkortelser og akronymer. På listen over de 100 mest brugte hashtags i Danmark⁸ er der således

⁸ <<http://prxpress.dk/twitter-liste-over-100-danske-hashtags/>>

ingen standardforkortelser, mens 76 af disse hashtags rummer enten akronymforkortelse eller afkortning. Denne iagttagelse kan dels ses som udtryk for at folkeskonomien (Zappavigna 2011:791) har gode vilkår når det kommer til sprogbrugen på Internettet, dels at det ikkestandardiserede ligesom andre former for kodesprog eller slang også kan fungere som en markering af afsenderens tilhørsforhold og connaisseurstatus og dermed virke selvfremskaffende for den enkelte.

1.2 Flersprogethed

Hashtags kan naturligvis skrives på alle sprog, men i stil med den øvrige sprogudvikling i Danmark (Preisler 2010) benyttes primært dansk og engelsk. Der kan forekomme indlæg på dansk med engelske hashtags:

Kasper Villum Jensen @Kaspervillum

29 Apr

Kristeligt Dagblad har skrevet en smuk historie om en abort: <http://t.co/uMvVGWk5jI> ...på en smuk facon: <http://t.co/MH2IbotJBL> #longread

Men også indlæg på engelsk med danske hashtags:

Jonathan Løw (J. Lo) @jonathanloew · Apr 28

When people feel insecure about something, they look around for validation. Show them that other people trust you. #troværdighed #tillid

6:00 PM - 28 Apr 2014 · Details

Eller indlæg med hashtags både på engelsk og dansk som dette:

marieaskehave

Følg

for 1 måned siden

Hold dig ikke tilbage! #DetErForår #LetTheDogsOut 🐕

@rikkevillum

Udover den åbenlyse fordel ved at anvende en sprogkode med et langt større publikum end det dansksprogede tyder eksemplerne

på at de engelske hashtags ofte vælges fordi de i forvejen fungerer som idiomatisk udtryk, kendte begreber eller citater (i ovennævnte eksempler er citatet hentet fra sangen *Who let the dogs out?*, og *longread* er en journalistisk betegnelse for længere velskrevne artikler). Valget af dansksprogede hashtags til engelske indlæg forekommer umiddelbart mindre indlysende, men et forsøg på en forklaring er at de danske hashtags signalerer konkret nationalt tilhørsforhold og kan medvirke til at sikre danske læsere til det pågældende tweet. De kan dog også ses som et forsøg på at 'snobbe nedad'.

Ikke kun engelske udtryk finder vej til indlæg skrevet af danskere. Begivenheder med global aktualitet kan afstedkomme dansksprogede indlæg med fx franske hashtags som i dette eksempel:

Iben Bjørnsson @ibenbjoernsson · 2h

Mit første smil i anledning af denne sag :-)/ "@ThorleifRavnbak: #JeSuisCharlie Frans fra @EkstraBladet kommenterer "

I dette eksempel fungerede hashtagget *#JeSuisCharlie* både som et statement om sympati med de af den franske ugeavis Charlie Hebdos satiretegnere der blev skudt d. 7. januar 2015, og som en metode til at sikre at indlægget blev en del af den samlede informationsstrøm vedr. denne hændelse.

Netop ønsket om en større læserskare kan have indflydelse på valget af sprogkode til hashtagene fordi engelsksprogede hashtags uvægerligt har en langt større radius end dansksprogede. Et eksempel på dette er skyderiet på Krudttønden d. 14. februar 2015 hvor *#cphshooting* blev introduceret af en dansk journalist kort efter skyderiet:

Tinne Hjersing @Tinnehjersing · 4h

Eyewitness at *#cphshooting* heard shouting in "foreign language". Police claims that around 30 shots were fired. Two police officers hurt.

RETWEETS

11

FAVORITES

4

4:40 PM - 14 Feb 2015 · Details

#cphshooting blev det centrale hashtag for begivenhederne og kulminerede ved et-tiden om natten (Bøgh-Andersen 2015). Sammen med *#CopenhagenShooting* var hashtagget med til at sprede nyheden internationalt via Twitter, og senere fungerede hashtagget også som billedmarkør på Instagram med forskellige motiver primært relateret til mindehøjtideligheder eller forskellige statements om terror.⁹ *#cphshooting* blev ifølge Bøgh-Andersen brugt over 35.000 gange i løbet af weekenden.¹⁰

Hos de danske brugere af Instagram ses ifølge en mindre spørgeskemaundersøgelse udført i forbindelse med et bachelorprojekt en tendens til at hashtaggene, særligt når de skal fungere som søgeord, skrives på engelsk for at nå så bredt ud som muligt i bestræbelsen på at opnå flest mulige likes (Poulsen 2015). Hashtags bruges i denne sammenhæng som kodificering der giver indlæggene den ekstrarfunktion at kunne søges internationalt. Hashtaggets sprogkode kan dermed afvige fra det øvrige indlæg uden at der reelt bliver tale om kodeskift eftersom hashtagget er placeret i en form for ekstraposition og i reglen ikke fungerer som sætningsled.

⁹ Se flere eksempler her <<http://www.kommunikationsforening.dk/artikler/cphshooting-pa-twitter>>.

¹⁰ Se twitologi over de *#cphshooting*-relaterede tweets der blev hyppigst citeret (retweetet) på Twitter <<http://twitologi.dk/2015/02/de-mest-retweetede-danske-tweets-under-cphshooting/>>.

1.3 Hashtags' placering i indlægget

Hashtags placeres i reglen mod slutningen af eller helt til sidst i indlægget. En mindre stikprøve med 200 fund af #dkpol på Twitter foretaget i september 2014 viste at hashtagget stod indlægsfinalt i 186 af tilfældene, dvs. i 93 %, som en art efterskrift eller teaterhvisken hvis illokutionære kraft umiddelbart er en anden end resten af indlæggets. Forståelsen af hashtags som metakommunikation, dvs. som en form for klassifikation af den øvrige kommunikation, men også som en art forståelsesvejledning, behandles senere i artiklen.

For en nærmere bestemmelse af hashtaggets syntaktiske placering og værdi er det oplagt at sammenligne hashtags med interjektioner fordi de på samme måde som interjektioner ofte konstituerer en selvstændig ytring med et propositionelt indhold. Interjektioner er ganske vist traditionelt set fortrinsvis venstreplaceret, dvs. som en art intro eller kommentar til den efterfølgende ytring, men i interaktion på Facebook ses også en tendens til højreplacering.

I de tilfælde har interjektionen ofte en kommenterende og forklarende funktion, som en art læservejledning (Hougaard 2004:201) i stil med efterstillede smileyer, der kendes fra mange andre typer netkommunikation. (Hougaard 2013:169).

Hashtags kan altså sammenlignes med interjektioner og smileyer både når det kommer til placering og funktion. Hashtags, interjektioner og smileyer har med placeringen sidst i indlæggene en funktion der minder om interpunktionstegn som udover at fungere som skilletegn mellem sætninger også tilfører sætningernes propositionelle indhold en særlige modalitet og funktion, fx spørgende eller bydende, og dermed fungerer som mådetegn (Elbro og Farø 2013:17). Hashtags kan ligesom interjektioner og smileyer fungere som intentionsforklaring, dvs. som en art ”afkoder” (Hougaard, 2013:170), hvis formål er at påvirke modtagerne og instruere dem i hvordan afsenderen ønsker sin ytring forstået. Hashtags kan i nogle sammenhænge således også ligne regibemærkninger, kendt fra skuespiltekster og andre typer netkommunikation (Hougaard 2004:195).

Selvom hashtaggenes indlægsfinale placering er dominerende, ses også tweets der begynder med et hashtag:

DR P1 @P1radio · Apr 29

#Lyt - debat i Ordet er dit m bla @fedeeabe, Bent Falbert og @martincepos om
#seoghor #dkmedier dr.dk/radio/ondemand... #dr #netradio

og indlæg hvor hashtaggene er indlejrede i indlægget og sætningen dermed syntaktisk fungerer som substantiviske sætningsled (Zappavigna, 2011:792):

Syddansk Universitet @SyddanskUniv · Apr 29

#DronningMargrethe tager første spadestik til #SDC- Dansk-kinesisk universitet med #SDU som deltager.

Denne sidste funktion som sætningsled er dog kun sporadisk og vil derfor ikke blive behandlet i denne artikel hvor fokus mere er på at beskrive de almindeligste former og funktioner end på en udtømmende beskrivelse.

2. Tidligere forskning i hashtags

Lingvistisk forskning i hashtags er stadig sparsom og sporadisk, hvad der måske kan hænge sammen med at det i den sammenhæng hvor hashtaggene forekommer, umiddelbart har været mere interessant at fokusere på emner som netværk og fællesskaber, brugernes formål med at tweete, interaktions- og emnedynamikker (se lille oversigt i Muntean, Morar og Modovan 2012) og andre strukturelle og topologiske karakteristika som fx at bruge Twitter som et redskab til trend-tracking (Chew og Eysenbach 2010). Den lingvistisk funderede forskning jeg har kunnet finde ved at søge på ordene *hashtags* og *linguistic*, har beskæftiget sig med hashtags' overlevelsesevne, køn og selvfremsstilling (Cunha et al. 2012), emotionel eller sarkastisk anvendelse af hashtags (Kunneman, Liebrecht og Bosch 2014, 2013; Davidor, Tsur & Pappoport 2010) og hashtags som mobilisering og koordinering af politiske indsatser, fx i forbindelse med det arabiske forår (Paparcharissi og Oliveira 2012) og antifascistiske protester (Neumayer og Valtysson 2013).

Undersøgelsen af hvilken betydning hashtaggenes længde har for det enkelte hashtags udbredelse, konkluderede gennem et studie

af bl.a. de substituerbare hashtags #michaeljackson, #jackson og #mj at jo mere almindeligt udbredt hashtaggets forlæg er, jo mere vil det også blive anvendt som hashtag. Der er en klar tendens mod kortere hashtags hvad der kan hænge sammen med at længere ord er uøkonomiske og giver mulighed for konkurrerende former, og at der således er større risiko for at man skriver eller husker forkert ved længere hashtags (Cunha et al. 2011:64-65).

I forbindelse med trend-tracking fokuseres både på hvordan hyppige hashtags indikerer hvad "folk siger lige nu om et bestemt emne" (min oversættelse af Zappavigna 2011:804), og på at hashtags på den måde bliver et udsagn om hvad almindelige mennesker kalder det der trender dvs. som et folkesonomisk udsagn (Zappavigna 2011:791). Hashtags har ifølge Zappavigna både en ideationel funktion, dvs. som fortolkning af oplevelse, og interpersonel funktion, dvs. som relationsskabende, idet valget af hashtags også er et udsagn om hvilke emner man som afsender gerne vil forbindes med. Det giver mulighed for en ny kulturel proces, kaldet "ambient affiliation" (Zappavigna 2011:800), dvs. en form for flygtig tilknytning eller interessefællesskab, der kun fungerer så længe det pågældende emne er aktuelt og populært. Hashtags kan give brugerne mulighed for at identificere sig med en sag eller en bestemt kreds af mennesker (Neymayer og Valtysson 2013:10).

Hashtags har også et selvfremskaffende element, og i en undersøgelse af lingvistiske midler til selvbranding på Twitter fokuseres på hashtags som redskab for identitetskonstruktion (Page 2012:184). Page konstaterer at interaktionen på Twitter mere ligner parasocial interaktion hvor mange taler samtidig uden nødvendigvis at tale med hinanden, og at hashtaggene mest bruges af firmaer og kendisser til synliggørelse af virksomhedsnavne, produkter og slogans i forsøget på at markedsføre deres professionelle identitet ved at gøre den søgbar (Page 2012:198). Page inddeler hashtags i emnehashtags, der udgør langt størstedelen, og vurderingshashtags der primært produceres af almindelige mennesker og beskrives som mere ekspressive. Nogle af disse vurderingshashtags er videre undersøgt i forhold til deres evne til at kommunikere følelser, dvs. hashtags som forstærker eller tilføjer af følelse til det pågældende tweet (Kunnemaan, Liebrecht og Bosch

2014), og sarksme hvor hashtags som fx *#ironi*, *#humor*, *#LOL*, *#joke* eller *#not* fungerer som erstatning for andre lingvistiske markører af sarkasmen (Kunnemann, Liebrecht og Bosch 2013:34-35).

Mere kommunikativt orienterede undersøgelser af hashtags fokuserer på strategiske anvendelser i forbindelse med fx politiske begivenheder og diskuterer hashtags som magtresurse fordi Twitter sammen med brugen af centrale hashtags kan udfordre de eksisterende magtpositioner, fx institutionaliserede medier (Neumayer og Valtysson 2013:6). Hashtagsamlinger (det at se alle tweets med samme hashtag under et) betragtes som afvigende fra traditionel nyhedsformidling fordi kendsgerninger blandes med meninger. De kommer dermed til at fremstå som et brugergenereret kollaborativt argument for hvad der har nyhedsværdi (Papacharissi og Oliveira 2012:267-268), særligt i tidsrummet lige efter nyheden er bragt fordi det giver adgang til øjenvidner, fotos og videoer (Hermida, Lewis og Zamith 2014:482), men også med risiko for at videreformidle rygter og løgne som kendsgerninger (Jewitt 2009) fordi en central del af Twitter og hashtaggenes magt er det umiddelbare og øjeblikkelige når der livetweetes. At læse hashtags og særligt fokusere på hvad der trender, er en alternativ måde at identificere den aktuelle debat på. Hashtags får dermed også en dokumenterende funktion med mere fokus på autenticiteten, det aktuelle og det nærværende, end på den epistemiske autoritet. Denne synsvinkel åbner yderligere for en diskussion af kontrakten mellem afsender og modtager af hashtags som det dog vil føre for vidt at uddybe i denne artikel.

3. Hashtags' anvendelsesformer – hvorfor skrive hashtags?

Hashtags anvendes i mange forskellige sammenhænge og af mange forskellige årsager. Man kan markere sin holdning eller en følelse via hashtags, man kan reklamere, man kan skrive sig ind i en bestemt sammenhæng eller relation, og man kan anvende hashtaggene i en mere poetisk funktion hvor hashtaggene bliver en oplevelse i sig selv. De er vigtige når afsenderen livetweeter fordi de som søgeord er med til at give den intenderede modtager overblik over informationsstrømmen og filtrere tweets om andre emner fra. De kan bruges for at generere likes (på Instagram) eller for at blive en del af en større sammenhæng, fx *#dkmedier*, eller en helt konkret gruppe

hvor alle skriver under samme hashtag, fx #skolechat. Der er her i reglen ikke tale om fællesskaber i traditionel forstand med en fælles følelse af samhørighed, men snarere en forsamling som har karakter af at være samlet om et bestemt formål uden at forpligte sig udover dette – hverken tidsmæssigt eller mellemmenneskeligt ("ambient affiliation", Zappavigna 2011). Denne anvendelsesform kan dermed også blive koordinerende og samlende – både af menneskers handlinger, som det sås under det arabiske forår (Paparcharissi & Oliveira 2012), og af information.

Som kort beskrevet i indledningen og understøttet af andre lignende undersøgelser (Page 2012; Kunnemaan, Liebrechth og Bosch 2013), er det oplagt overordnet at inddele hashtaggenes anvendelsesformer i to:

1. Som nøgle- og søgeord der optimerer søgningen og dermed filtreringen af den store mængde data (information og holdningstilkendegivelse) der genereres via Twitter
2. Som metakommunikation der forklarer og/eller kommenterer emnet, indlægget eller årsagen til at indlægget er bragt på Twitter.

Der kan forekomme et mindre overlap mellem disse to anvendelsesformer ligesom der også kan være anvendelser der vanskeligt lader sig underordne denne inddeling. Det kan således diskuteres om en mere poetisk anvendelse af hashtags er en underform til metakommunikation eller en helt tredje kategori hvad jeg helt kort vil berøre til slut i artiklen.

3.1 Hashtags som nøgle- og søgeord

Hashtagget er oprindeligt et redskab til optimering af søgning og filtrering af tweets. Selv om Twitter også går under betegnelse *sociale medier*, er der i denne netværkstjeneste mere fokus på at dele viden og information end på at skabe eller vedligeholde kontakt som til gengæld er et af hovedformålene med fx Facebook.¹¹ Denne videndeling på Twitter faciliteres af hashtagget. Selve den digitale funktionalitet ligger i hashtegnet #, mens den specifikke topologiske ordning af forskellige søgeord og emnekredse er fuldstændig brugerskabt

¹¹ Det er sandsynligvis en af grundene til at hashtagget ikke er blevet særligt udbredt på Facebook efter introduktionen i efteråret 2013.

og brugerafhængig. Det står derfor alle tweeps (betegnelse for en der skriver indlæg på Twitter) frit for at skrive et hvilket som helst søgeordshashtag de skulle finde nødvendigt. Denne del af processen er næsten regelfri; dog skal et hashtag skrives uden mellemrum og uden specialtegn som fx % og &. Der er, som tidligere skrevet, ingen grænser for hvor lange hashtags kan være, dog må det samlede tweet ikke overstige 140 karakterer.¹²

Funktionaliteten af søgeordshashtags afhænger dels af genkendeligheden, dels af enigheden blandt brugerne. Enigheden om anvendelsen af bestemte hashtags til bestemte emner er en proces hvor det har betydning hvilken status de konkrete brugere har på og uden for Twitter, dvs. i hvor høj grad de fungerer som meningsdannerne (Cunha et al. 2011:59), ligesom det også er afgørende hvor adækvat det enkelte hashtag er. Dette hænger igen sammen med hashtaggets genkendelighed der ikke kan betragtes uafhængig af hvorvidt hashtaggets leksikalske indhold nyder den nødvendige forståelse og anerkendelse uden for Twitter, og af om det er umiddelbart let at afkode. Hvis hashtagget tidligere har været anvendt og derfor er kendt af brugerne, og hvis hashtaggets ortografiske fremtræden gør det umiddelbart læsbart, er funktionaliteten høj. Længden af hashtagget og kompleksiteten er afgørende idet lange sammensatte hashtags er sværere at læse end korte usammensatte hashtags (Cunha et al. 2011). Eksempelvis spillede det sandsynligvis både ind at initiativtageren til *#cphshooting* var journalist, og at hashtagget bestod af en kendt og letafkodelig forkortelse *cph*, der fx bruges af Københavns Lufthavn, og af ordet *skyderi* der rummer noget dramatisk og sensationelt. I forhold til andre nærliggende ord, fx terror, er *skyderi* værdineutralt, og det var sandsynligvis medvirkende årsag til at mange forskellige benyttede dette hashtag.

Et andet eksempel på brugen af nøgleordshashtag er anvendelsen af *#ældremad* der opstod som hashtag i forbindelse med at den politiske diskussion om maden på de danske plejehjem og i ældreplejen i efteråret 2014 var på sit højeste i de danske medier. Mellem d. 30. september og 12. november 2014 blev der skrevet 92 tweets hvor *#ældremad* optrådte som hashtag. Et par eksempler er disse:

¹² På Instagram er der ikke nogen begrænsning på antallet af karakterer i et indlæg.

Jeanette Ellen Bauer @funtastic689 · Sep 30

Man kan ikke både spare og have god mad i munden. #justsaying #ældremad
#dkpol kost.dk/aabent-brev-ti...

13

Emil Hermansen @emil · Oct 5

Mad, der har overskredet "Mindst holdbar til", er ikke for gammelt. Det er for gamle. #ældremad #madpåpension

#ældremad stod 36 gange sammen med #dkpol, 3 gange sammen med #gentoftesygehus, og optrådte i øvrigt sammen med følgende andre hashtags: #fyn, #DR, #sundhed, #ældre, #omsorg, #kommunalpolitik, #underernæring, #fritvalg, #vacuumpakketmad, #FritValgVarBedre, #dejligt, #ommer, #Nationalret, #detkanvidaikkebydevoresældre, #advarselslabel, #madpåpension og

Nogle af de hashtags der stod sammen med #ældremad, fungerede som yderligere kontekstmarkering, fx #sundhed og #kommunalpolitik, mens andre hashtags klart understregede afsenderens holdning til sagen som i dette eksempel:

Kristian Jensen @Kristian_Jensen · Oct 8

Tak til @michaelgattendk samt Kbh Madservice og Din Private Kok for smagsprøver af ældre mad #dkpol #fritvalg #dejligt

Atter andre brugte hashtagget til en ironiserende eller satirisk kommentar til sagen som i dette eksempel:

Emil Hermansen @emil · Oct 5

Mad, der har overskredet "Mindst holdbar til", er ikke for gammelt. Det er for gamle. #ældremad #madpåpension

De 92 tweets med #ældremad kan fungere som en måde at afkode folkestemningen¹⁴ på. En af de demokratiske styrker ved Twitter og

¹³ Før d. 30. september 2014 var #ældremad kun brugt seks gange tidligere på Twitter.

¹⁴ I dansk regi bør man dog tage forbehold for tweekens sammensætning da det stadig mest er journalister, politikere, mediefolk og andre meningsdannere der skriver på Twitter (Elbert 2013).

hashtags ses tydeligt her ved at der er så stor meningsdiversitet, og at ingen i denne sammenhæng har taget patent på den politiske betydning af det gennemgående hashtag *#ældremad*.

Nøgleordshashtags bruges også proaktivt til at samle en diskussion eller samtale om et bestemt emne. Som eksempel kan hashtagget *#skolechat* nævnes der er tænkt til at facilitere en debat om pædagogiske og politiske emner inden for uddannelse, særligt gymnasiet og folkeskolen. En lignende proces kunne iagttages i forbindelse med at Morten Østergaard, daværende minister for forskning, innovation og videregående uddannelser, d. 30. oktober 2013 nedsatte ”Udvalg for kvalitet og relevans i de videregående uddannelser”. Dagen efter ”nedsatte” de to lektorer på Aarhus Universitet, Peter Lauritsen og Lone Koefoed Hansen, “[Alternativt] Udvalg for kvalitet og relevans i de videregående uddannelser” som ligeledes havde til formål at komme med konkrete anbefalinger til hvordan man kan forbedre kvaliteten af de videregående uddannelser. Udvalgets diskussioner er udelukkende foregået online, specielt på Twitter under hashtagget *#altudvalg*. Morten Østergaard og senere Sofie Carsten Nielsen, nuværende forsknings- og uddannelsesminister, har deltaget i debatten på Twitter, og hashtagget har således medvirket til at udvalgets igangsættere har haft indflydelse på den politiske dagsorden på området og flere gange er blev inviteret med til møder om de videregående uddannelser.

3.2 Hashtags som metakommunikation

Ifølge Watzlawick kan vi bruge sproget til indholdskommunikation og relationskommunikation (Watzlawick 1967:51-52), hvoraf den sidste anvendelse er møntet på den sociale relation mellem de kommunikerende som en art metakommunikation i forhold til det man siger. Denne skelnen ses også i anvendelsen af hashtags, og det er interessant at iagttage at selv når et tegn som udgangspunkt sigter udelukkende på indholdskommunikation som her med nøgleordsmarkering via #, er menneskets behov for relationskommunikation alligevel så grundlæggende og stærkt at det også her kommer til udtryk.

De metakommunikerende hashtags er svære at behandle entydigt da denne gruppe både indeholder forklarende, kommenterende, ironiserende og poetiske eller æstetiserende hashtags. Grundet denne

tentative inddeling og det at der i nogle tilfælde er sammenfald mellem de mere specifikke anvendelsesformer, vil jeg her afstå fra at lave en detaljeret kategorisering af forskellige typer metakommunikation og i stedet give et par eksempler på dette som optakt til den efterfølgende samlede beskrivelse af metakommunikerende hashtags.

Hashtags er ofte guidende for forståelse ved fx at angive en nærmere kontekst for indholdet som i nedenstående eksempel hvor afsenderen med *#forskerliv* foretager en indholdsmæssig indramning af indlægget så det dermed klart markeres som et udsagn om hvordan det er at være forsker:

Stine Liv Johansen @StineLiv · May 11

Hentede *#tinder* i fire minutter. Panisk angst for fx at møde en eller anden far fra børnenes skole eller noget. *#forskerliv* *#mraf14*

15

Eksemplet viser også at hashtags kan rumme et selvfremsættende element fordi det indirekte fortæller at afsenderen her tweeter i sin egenskab af forsker.

Hashtaggene kan fungere som en direkte kommentar til indlæggets øvrige indhold som i følgende eksempel hvor afsenderen med *#gratisomgang* indikerer at det ikke koster VKO nogen reel indsats at kræve et møde om energifgifter når de ikke selv vil bidrage:

Per Clausen retweeted

Jens Joel @Jens_Joel · Apr 29

VKO har krævet møde om energifgifter. Men de vil ikke komme til møde nu. Også svært uden plan. *#gratisomgang* *#dkpol business.dk/green/vko-fris...*

Hashtags kan dermed betragtes som det sted i indlægget hvor man som afsender placerer sin holdningstilkendegivelse (Davidov, Tsur og Rappoport 2010), lige som det også ofte fungerer som markering af ironi eller sarkasme (Liebrecht, Kunneman og Bosch 2013) som i dette eksempel hvor *#firstworldproblems* peger på afsenderens selvironi:

Brigitta Mathilde @InstaThilde Apr 28

Sidder i solen og læser - vil ikke ind igen - men maden kalder *#firstworldproblems*

¹⁵ *#mraf14* betyder i denne sammenhæng MedieReceptionsAnalyseForår14 og tjener som eksempel på mere internt anvendte hashtags.

Denne brug af hashtags kan bevirke en forskydning fra det informative til et mere legende og poetisk plan hvor det at 'skrive hashtags' måske i ægte Jakobsonsk forstand er med til at fremme tegnenes tingslighed (Jakobson (1960) 1967) som i dette indlæg på Instagram hvor hashtaggene umiddelbart kommer til at fremstå som et udklip af afsenderens løst sammenbundne udsagn om og associationer i forhold til billedets motiv:

Fælles for de metakommunikerende hashtags er et forsøg på at styre den intersubjektive tolkning af indlægget i sin helhed. Hvor nøgleordshashtags' kommunikationsretning som udgangspunkt er udadgående, dvs. som opmærksomheds- og navigationsstyring med fokus på at generere trafik i retning af det konkrete indlæg, har det metakommunikerende hashtags snarere en transkommunikerende funktion med fokus på både at tiltrække opmærksomhed (hashtegnets digitale funktion) til indlægget og styre forståelsen af indlæggets konkrete indhold og intentionalitet. I den metakommunikerende anvendelse er det hashtaggets **fremtrædende**, dvs. iøjnespringende, karakter der er interessant. Hashtagget kommer særligt på Twitter til at træde tydeligere frem end de omkringstående ord fordi det dels fremstår med rødt i indlægget, dels er analytisk markeret vha. # der læseteknisk er uvant for øjet og dermed tiltrækker sig opmærksomhed. Hash-

tagget kommer dermed til lidt ligesom overskrifter og ord med fed eller kursiv til at fungere som ankre for den hurtige orienteringslæsning. Denne ankerfunktion er ekstralingvistisk perceptionsorienteret, dvs. på samme måde som opslagsordene i et register eller indeks kan siges at have handlingspåvirkende og instruktiv funktion snarere end at kommunikere mening. En lignende iagttagelse kunne gøres af den måde hvorpå deltagerne i webchat tidligere markerede at den efterfølgende tekst talte som metakommunikation, nemlig ved at sætte asterisker om det metakommunikerende, kaldet ”regibemærkninger” (Hougaard 2004:197).

Tweets er en kompleks kommunikationsform hvor afsenderen ofte både gerne vil kommunikere indhold, indholdets intentionalitet og relationelle forhold som fx selvfremsættende eller interpersonelle elementer. Når så mange kommunikationsbehov skal opfyldes vha. 140 karakterer, er der som tidligere nævnt stort behov for økonomisering. En konventionaliseret anvendelse af hashtaggets som ekstralingvistisk markør for noget metakommunikativt vil derfor lette modtagerens afkodning af det samlede indlæg. Dette ser jeg som en af årsagerne til at tweets fortsat kan fungere som en fuldgyldig og attraktiv kommunikationsform.

4. Konklusion

Jeg har i denne artikel forsøgt at give et indblik i den sparsomme forskning i hashtags suppleret med min egen tentative beskrivelse af hashtags sproglige og kommunikative egenskaber. I tråd med tidligere forskning på området inddelte jeg hashtaggenes anvendelsesområder i to: den navigationsorienterede brug af hashtags som nøgleord og den metakommunikerende brug. Jeg analyserede eksempler på begge anvendelser, men har også kort berørt hvordan og hvorfor hashtags er økonomiserende, selvfremsættende og markører af holdning og følelse. Det er min påstand at tegnenes popularitet i høj grad bunder i det økonomiserende og funktionelle, men at de også rummer en vis attraktion som en form for udfordrende underholdning – både pga. deres poetiske potentiale og fordi de som afsenderen i nedenstående eksempel anfører, har mulighed for ”semantisk merbetydning” og dermed er åbne for fortolkning:

Carsten Fogh Nielsen @Filoffen · 15 Oct 2013

@many Hvad med hashtags? Standard på Twitter men svære at forklare i andre kontekster #elskerhashtags #semantiskmerbetydning @TinaThode

Litteratur

- Bøgh-Andersen, Stefan (2015) #chpshooting på Twitter. *Dansk KommunikationsForening* <<http://www.kommunikationsforening.dk/artikler/cphshooting-på-twitter>>.
- Chew, Cynthia og Gunther Eysenbach (2010) Pandemics in the age of Twitter: Content analysis of tweets during the 2009 H1N1 outbreak. *PLoS ONE* 5(11): e14118. doi: 10.1371/journal.pone.0014118.
- Cunha, Evandro, Gabriel Magno, Virgilio Almeida, Marcos André Gonçalves, og Fabricio Benevenuto (2012) A Gender Based Study of Tagging Behavior in Twitter. *HT'12*:223-224.
- Cunha, Evandro, Virgilio Almeida, Gabriel Magno, Marcos André Gonçalves, Giovanni Comerela og Fabricio Benevenuto (2011) Analyzing the Dynamic Evolution of Hashtags on Twitter: a Language-Based Approach. *Proceedings of the Workshop on Language in Social media (LSM)*. Association for Computational Linguistics:58-65.
- Davidov, Dmitry, Oren Tsur og Ari Rappoport (2010) Enhanced Sentiment Learning Using Twitter Hashtags and Smileys. *International Conference on Computational Linguistics – Coling 2010*: Poster Volume:241-249.
- Elberth, Benjamn R. (2013) *Twitter ændrer nyhedens anatomi*. <<http://www.elberth.dk/twitter-aendrer-nyhedens-anatomi.html>>.
- Elbro, Carsten og Ken J.Farø (2013) Tegnsætning med mening. *Mål og mæle* 36(1):17-23.
- Hermida, Alfred, Seth C. Lewis og Rodrigo Zamith (2014) Sourcing the Arab Spring: A Case Study of Andy Carvin's Sources on Twitter During the Tunisian and Egyptian Revolutions. *Journal of Computer-Mediated Communication* 19:479-499.
- Hougaard, Tina Thode (2014) Sproglige forandringer i de nye medier – fra chatstil til hashtagpoesi. *Nydanske Sprogstudier*. Torben J. Jensen (red.). København:39-66.

- Hougaard, Tina Thode (2013) Hmmm...Interjektioner på Facebook. *MUDS 14. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Inger Schoonderbeek Hansen, Peter Widell og Tina Thode Hougaard (red.) Aarhus Universitet:167-184.
- Jakobson, Roman ((1960) 1967) Lingvistik og poetik. *Vindrosen 14. årg. nr. 7*. Oversat af N.E. Wille.
- Jensen, Jørgen Nørby og Marianne Rathje (2004) Rigtig kort. Anbefalede forkortelser. *Dansk Sprognævns skrifter 30*. Gyldendal.
- Jewitt, Robert (2009) The trouble with twittering: integrating social media into mainstream news. *International Journal of Media and Cultural Politics*, 5(3):231-238.
- Kjær, Mark B. (2015) *Twitter Top 100 danske #hashtags*. <<http://prxpress.dk/twitter-liste-over-100-danske-hashtags/>>.
- Liebrecht, Christine, Florian Kunneman og Antal v.d. Bosch (2013) The perfect solution for detecting sarcasm in tweets #not. *Proceedings of the 4th Workshop on Computational Approaches to Subjectivity, Sentiment and Social Media Analysis*. Association for Computational Linguistics:9-37.
- Kunneman, Florian, Christine Liebrecht og Antal v.d. Bosch (2014) The (Un) Predictability of Emotional Hashtags in Twitter. *Proceedings of the 5th Workshop on Language Analysis for Social media (LASM)*. Association for Computational Linguistic:26-34.
- Muntean, Cristina I., Gabriela A. Morar og Darie Moldovan (2012) Exploring the Meaning behind Twitter Hashtags through Clustering. *Business Information Systems Workshops*:231-242.
- Neumayer, Christina og Bjarki Valtysson (2013) Tweet against Nazis? Twitter, power, and networked publics in anti-fascist protests. *MedieKultur. Journal of media and Communications Research* 55:3-20.
- Page, Ruth (2012) The linguistics of self-branding and micro-celebrity in Twitter: The role of hashtags. *Discourse & Communication* 6(2):181-201.
- Papacharissi, Zizi og Maria d.F. Oliveira (2012) Affective News and Networked Publics: The Rhythms of News Storytelling on #Egypt. *Journal of Communication* 62:266-282.
- Poulsen, Charlotte G.M. (2015) *Sprog på Instagram – om skriftsproglige valg og sproglig adfærd i en medieret virkelighed* (upubliceret bacheloropgave).
- Preisler, Bent (2010) Engelsk og dansk: Funktioner og status – nu og i nærmeste fremtid. *Københavnstudier i tosprogethed* (58):106-120.

- Rightler-McDanielse, Jodi L. Og Elizabeth M. Hendrickson (2014) Hoes and hashtags: constructions of gender and race in trending topics. *Social Semiotics*, Vol. 24, No. 2:175-190.
- Togeby, Ole (1993) Kommunikationsøkonomi. 4. *Møde om Udforskning af Dansk Sprog*. Mette Kunøe og Erik V. Larsen (red.) Århus:272-288.
- Tsur, Oren og Ari Pappoport (2012) What's in a Hashtag? Content based Prediction of the Spread of Ideas in Microblogging Communities. *WSDM'12. Proceedings of the fifth ACM international conference on Web search and data mining*:643-652.
- Watzlawick, Paul, Janet B. Bavelas og Don D. Jackson (1967) *Pragmatics of Human Communication. A study of Interactional Patterns, Pathologies, and Paradoxes*. New York: W. W. Norton and Company.
- Zappavigna, Michele (2011) Ambient affiliation: A linguistic perspective on Twitter. *New Media & Society* 13 (5). SAGE:788-806.
- Zappavigna, Michele. (2015) Searchable talk: the linguistic functions of hashtags. *Social Semiotics*:1-18.

Subjektellipse eller informationsstrukturel organisering i sms

Eva Skafte Jensen
Dansk Sprogævn

Et træk der ofte bliver påpeget som karakteristisk for sproget i de nye skriftlige kommunikationsformer, er en tendens til at udelade subjektet, som fx i *ku godt drikke en øl*. I denne artikel vil jeg vise eksempler på dette fænomen og sætte det ind i en større ramme der har med informationsstrukturel organisering at gøre, nemlig at al redundant information kan udelades. Således kan ikke bare subjekter, men fx også objekter udelades hvis de udgør redundant information, fx *ved jeg godt*.

Faktisk er det mest interessante spørgsmål slet ikke hvad der kan udelades, men hvad man som minimum må have med for at kunne gøre sig forståelig, fx på sms. Ikke desto mindre er det typisk udeladelserne og især udeladelser af det grammatiske subjekt der har mødt bevågenhed i forskningen. Derfor er denne artikel disponeret således at redegørelsen tager udgangspunkt i udeladelser selvom spørgsmålet om hvad man som afsender er nødt til at formidle for at gøre sig forhåbninger om at gøre sig forståelig, altså er langt mere interessant.

1. Data

Påstandene i denne artikel er blandt andet baseret på studier af et korpus bestående af 839 sms'er. Med mindre andet oplyses, er eksemplerne i artiklen hentet fra dette korpus. Sms'erne er skrevet til og fra mig i perioden 20. februar 2013 – 27. april 2014. De fleste sms'er er til og fra mine børn, deres venners forældre, min mand, mine venner og

bekendte (fx kolleger og svømmekammerater); derudover indeholder korpusset også en række fællesbeskeder fra fx en skolelærer til hele klassens forældre, fra musikskolen til alle trompetlærerens elever, o.l.; endelig er der en gruppe sms'er der udgøres af standardbeskeder fra tandlægen, blodbanken, telefonudbyder, biblioteket o.l.

Dem jeg har sms'et med, har ikke på forhånd kendt til mine forskningsformål; jeg har efterfølgende indhentet tilladelse til at citere eksemplerne. I den udstrækning jeg citerer mig selv, tjener mine egne citater typisk til at vise det sekventielle forløb; afgørende faglige pointer mht. ellipse belægges med sms'er jeg ikke selv har produceret.

Indholdsmæssigt består korpusset primært af sms'er hvori der træffes aftaler, gives påmindelser om allerede indgåede aftaler og planlægges fælles aktiviteter og mødetidspunkter; langt de fleste sms'er er udtryk for konstative sproghandlinger. En del af sms'erne indeholder også emotiver (*jeg glæder mig*), anmodninger (*må jeg se tv*) og tilladelser/afslag (*ja, det må du godt/nej, ikke nu*). En del er formet som spørgsmål, men skal ikke nødvendigvis tælle som ægte informationssøgende spørgsmål i sproghandlingsteoretisk forstand; mere herom i afsnit 7.

Af hensyn til overskueligheden er visse eksempler forkortet. Alle forkortelser er angivet med kantede parenteser og udeladelses-prikker; det ser således ud: [...]. Et enkelt sted er et navn anonymiseret med [NN].

Alle sms'er er citeret tegnret: Retskrivning, tegnsætning, mellemrum osv. er fuldstændig som i den originale sms.

2. Hvad er en (subjekt)ellipse?

I (1) gives et eksempel på en sætning med subjektellipse:

(1) Finder lige ud af det.

I (1) burde der fra et syntaktisk synspunkt have været et subjekt, nemlig *jeg*. Det er netop en del af sætningsdefinitionen for dansk at der skal være et subjekt; sådan er det ikke nødvendigvis for alle sprog (fx Hansen & Heltoft 2011:73; Heltoft 2013: 113-114; Kragh mfl. 2014). Når subjektet er udeladt, som i (1), taler man om subjektellipse.

Eksemplet i (1) skal blot tjene som illustration af hvad de næste afsnit handler om. Ellipse er nemlig egentlig vanskeligt at have med at gøre, både teoretisk og i praktisk sprogbrugsanalyse; i afsnit 8 vises nogle af de problemer man typisk løber ind i, når man vil afgøre om noget er udeladt eller ej.

3. Udeladelser i de nye skriftlige kommunikationsformer

Helt fra den første forskning i sproget i de nye skriftlige kommunikationsformer har man været optaget af udeladelser. For 10 og 20 år siden indgik det i generelle karakteristikker at meget kunne udelades, ikke kun subjekter (Maynor 1994:50-51 for e-mail; Androutsopoulos & Schmidt 2002 for sms; Hougaard 2004 for chat). Men de senere år har man kunnet se en tendens til at det særligt er de udeladte subjekter der møder forskningsmæssig interesse (fx Audon & Poulsen 2001:70 for chat; Crystal 2006:127 for e-mail; Rathje 2013a for kommentarfelter i dagspressen; van der Houwen & van Kessel 2013 for sms; Stark 2013 for sms). Denne interesse for udeladelser af subjekter kan skyldes at de sprog som er genstand for de nævnte beskrivelser, netop alle er af den slags hvor subjektet strukturelt set er et obligatorisk sætningsled, nemlig dansk, engelsk, nederlandsk og fransk.¹

4. Manglende subjekter og objekter

I mit dansksprogede korpus finder man i hvert fald mange eksempler på sætninger med udeladte subjekter, fx (2)-(4). I eksemplerne mærket med ' angives det i kantede parenteser hvor subjektet skulle have været:

- (2) A: Hvor spiser I henne? Spiser I med?
B: Er nok hjemme ved 6 tiden men ikke sultne
- (2)' A: Hvor spiser I henne? Spiser I med?
B: [Vi] Er nok hjemme ved 6 tiden men ikke sultne

¹ Det er ikke kun i det nye digitale skriftsprog man interesserer sig for (subjekt)ellipse. Det vil føre for vidt at nævne alle der har beskæftiget sig med emnet, men det er dog værd at henlede opmærksomheden på en tidlig redegørelse i Mikkelsens ordføjningslære (Mikkelsen 1911:716-717); der henvises i øvrigt løbende i artiklen til flere fremstillinger.

- (3) Kommer hjem nu! Gaar I fakta paa vejen behoever vi noget?
(3)' [Jeg] Kommer hjem nu! [Jeg] Gaar I fakta paa vejen behoever vi noget?
- (4) Bliver nok lidt forsinket. I skal bare gå i gang.
(4)' [Jeg] Bliver nok lidt forsinket. I skal bare gå i gang.

Men man finder også en del med udeladte objekter, fx i svarsætningerne i (5)-(7):

- (5) A: Du skal se på forældreintra
B: Gør jeg straks
(5)' A: Du skal se på forældreintra
B: [Det] Gør jeg straks
- (6) A: Jeg lægger mig snart, men du kan bare vække mig når det er tid til at spise.
B: Ska jeg nok.
(6)' A: Jeg lægger mig snart, men du kan bare vække mig når det er tid til at spise.
B: [Det] Ska jeg nok.
- (7) A: [NN] vil I oevrigt gerne have du lige ringer til hende.
B: Ska jeg nok.
(7)' A: [NN] vil I oevrigt gerne have du lige ringer til hende.
B: [Det] Ska jeg nok.

Fælles for de subjekter og objekter der kan udelades, er at de er pronominale, og at de ville have været udtalt tryksvagt. I mit materiale er der tale om *jeg*, *det*, *vi* for subjekternes vedkommende og *den*, *det* for objekternes vedkommende. Jeg er blevet oplyst om at man også kan udelade *du/I* (fx *kommer?*), de kønnede personlige pronomener *han/hun* og også pluralispronomenet *de*. Eksempler på dette er ikke belagt i mit materiale, men det lyder plausibelt at noget sådant skulle forekomme.

Ikke alle subjekter kan udelades. Subjekter der udgøres af proprier og substantivsyntagmer udelades ikke (i eksemplerne fremhævet med fed):

- (8) **Anna** har haft forlænget skoledag og kommer derfor måske 5 min for sent. Hilsen Eva
- (9) Vi skal nok sørge for mad. **Gilleleje** har skam supermarkeder og alt muligt ;-).
- (10) Jeg dropper fasten her kl 18 efter 42 - **mine ben og laend** gjorde pisse ondt!
- (11) Nu begynder **afbuddene** at vælte ind, det er også et dumt vejr!

Forskellen på de subjekter der kan udelades, og de der ikke kan, er af informationsstrukturel karakter. Den førstnævnte slags udgør redundant² information som nemt kan udledes af konteksten; sådan forholder det sig ikke med sidstnævnte slags. Det ville være ganske svært at forstå hvad sætningerne i (8)-(11) handlede om, hvis subjekterne havde været udeladt.

Visse syntaktiske led kan altså ganske rigtigt udelades under de rette omstændigheder, nemlig når de udgør redundant information; det gælder i hvert fald både subjekter og objekter. Af andre omstændigheder kan nævnes topologi; også på grund af sin placering ville subjektet i (11) ikke kunne udelades, mere herom i afsnit 6.

5. Hvad der skal med

Teknologisk er der foregået et stort udviklingsarbejde på mobiltelefoner de senere år, og den oprindelige begrænsning på 160 anslag pr. sms er forlængst ophævet. Ikke desto mindre kan der stadig være en tendens til at fatte sig i korthed når man skriver sms'er. Dermed er det ikke så mærkeligt at led der repræsenterer redundant information, bliver udeladt fra tid til anden. Mere interessant er det faktisk at vende spørgsmålet fra hvad der kan udelades, til hvad der som minimum er nødt til at være tilstede, for at en sms skal være forståelig.

² I litteraturen finder man også termen baggrundsinformation. For ikke at tage hul på den meget store diskussion af hvad der konstituerer hhv. baggrundsinformation (og forgrundsinformation) foretrækker jeg i denne artikel at bruge termene redundant og ikke-redundant information.

Fokusinformation (12) udelades ikke, ikke givne aktører (13) udelades ikke, og informationstunge verbalhandlinger (14) udelades ikke (fremhævet med fed):

- (12) **Shezan kl 17!**
- (13) Fint. Vi ses om lidt. **Pigerne** har det fint
- (14) **Kigger på garu og puka** i åhlens³

Mange beskeder indeholder kun fokus:

- (15) På vej hjem
- (16) Koerer mod kbh er der om 3 timert
- (17) På cafeen om ti minutter

I (15)-(17) udgør alle tre eksempler første sms i en udveksling, og der ligger altså ikke nødvendigvis noget skriftsprogligt forud for beskeden. En af de tydeligste omstændigheder ved redundans kan dog findes i sekventialiteten i de udvekslinger der finder sted mellem to der skriver sammen. I (18)-(20) er responsen i B's bidrag yderst kortfattet og dog fuldt forståelig fordi al den information der kunne have været udtrykt i hele sætninger, allerede er at finde i A's bidrag. Denne mekanisme er kendt fra spørgsmål og svar (jf. fx Jensen mfl. 1997), men kan også ses i andre typer udvekslinger, som det fremgår af (20):

- (18) A: Laver du mad i dag, torsdag, fredag eller lørdag i denne uge? De andre dage er din fars.
B: Lørdag
- (19) A: Spiser du hjemme?
B: Ikke i dag.
- (20) A: Jeg glæder mig til at se hende.
B: Ogsaa jeg

Den ene ting som er nødt til at være til stede i en sms, er altså ikkeredundant information. Den anden ting er sproghandlingsværdi.

³ Garu og Pucca er to koreanske tegnefilmsfigurer. Åhlens er en varehuskæde i Sverige.

I (21)-(23) fremgår det utvetydigt af sætningskonstruktion og i særdeleshed ordvalg at der er tale om ordre hhv. accept, om anmodning hhv. tilladelse og om følelsesudtryk (emotiver):

- (21) A: Du skal komme hjem nu, [...]
B: Okay jeg er på vej
- (22) A: [...] Må jeg låne de sorte sko?
B: Ja det må du de står inde i mit skab på en af de nederste hylder
- (23) A: :-) jeg savner jer
B: Vi savner også dig. Det blir helt vildt fedt at se dig næste weekend :-).

I andre tilfælde er sproghandlingsværdien ikke så eksplicit som i disse tilfælde, men fremgår af sammenhængen, herunder det sekventielle, fx:

- (24) A: I morgen kan jeg efter 4. Er til møde på life indtil da.
B: **Halv fem-tiden foran frb.s have?** Jeg har en aftale 19.15 og skal lige nå en bid mad inden.
A: Det lyder fint. **Indgangen ved frederiksberg alle?**

I (24) aftaler to personer at mødes. Selve det at de skal mødes, ligger allerede fast. I (24) aftales det hvor og hvornår det skal ske. B foreslår tid og sted, og det at det tæller som forslag, fremgår af den nære kontekst (det er selve emnet for denne del af udvekslingen, se også Linell (2005:104) om andre kontekstuelle faktorer end de rent sproglige) og af tilføjelsen af et spørgsmålstegn, se mere herom i afsnit 7. Den samme mekanisme gør sig gældende i A's efterfølgende forslag til præcisering af mødested.

6. Begrænsninger for subjektellipse

I visse tilfælde kan subjektet ikke udelades. Det drejer sig om sætninger hvor subjektet ikke står på førstepladsen ('fundamentfeltet' i Diderichsentraditionen). A's første bidrag i (24) kunne ikke have været foruden subjekt:

(24)' A: I morgen kan [-] efter 4.

Det samme gælder sætninger med interrogativ ledstilling. Disse udmærker sig ved tomt fundamentfelt (Diderichsen 1946:193) og subjektspacering på subjektets plads:

(25) Har du spist morgenmad

Udelader man et subjekt i sådanne konstruktioner, bliver det netop uklart hvad sproghandlingsværdien er, idet man ikke kan se om der er tale om en deklarativ sætning eller en interrogativ (se også Harder 2006: 112). Interessant nok er der dog en tendens til at tolke sætninger uden subjekt på hverken førstepladsen eller subjektets plads som deklarativer, se fx (25)':

(25)' Har spist morgenmad

Det er uklart for mig hvorfor dette er tilfældet, men tilsyneladende spiller topologien her en vigtig rolle. Fælles for subjekter der kan udelades, er jo nemlig åbenbart at de skulle have stået på fundamentfeltet (førstepladsen) i sætningsskemaet. Et fundament er ifølge Hansen & Heltoft (2011:68) ”den størrelse der afgør sætningens perspektiv”. I nogle traditioner kaldes dette for topic, og følgelig kan man støde på at fænomenet at udelade subjekt (eller objekt) fra førstepladsen kaldes for topicdrop (jf. fx Haegeman 1990, 2007; Sigurðsson 2011; Kalledsøe 2014). Man kan dog også finde definitioner af topic som ikke specifikt er knyttet til førstepladsen. En traditionel definition af topic lyder som følger: ”Topic is what the sentence is about; focus is what is predicated about the topic.” (Gundel & Fretheim 2004), og hvis man følger den, er det ikke indlysende at interrogative sætninger ikke har et topic; følgelig er det heller ikke indlysende at et udeladt subjekt i en sætning som (25)' ikke lige så godt teoretisk set kunne have stået på subjektets plads.

7. Appeller angivet som spørgsmål

Det er velkendt at spørgeformede ytringer kan bruges til andre sproghandlinger end rent informationssøgende (jf. fx Searle 1975;

Therkelsen 2009). I (26) og (27) vises først et ægte informationssøgende spørgsmål; derpå vises en spørgeformet ytring (den direkte handling) der skal tælle som en invitation (den indirekte handling):

(26) A: [...]. **Er du alene hjemme?**

B: Far er hjemme

(27) Hej Eva ... **Vil Linda komme og lege??**

I (26) og (27) er ledstillingen interrogativ, dvs. spørgeformet. I ytringer der ikke er spørgeformede, endsige sætningsformede, kan spørgsmålstegnet tjene samme funktion. I (28) er der tale om et informationssøgende spørgsmål, i (29) om et forslag om justering af mødetidspunkt:

(28) Havde ik set sms. **Stadig aktuelt?**

(29) A: Pigerne går ved 2-tiden . Kan du være ved en biograf ved 3-tiden?

B: **4-tiden?**

Man kan iagttage at spørgeformede ytringer (interrogativer) ikke nødvendigvis ledsages af et spørgsmålstegn, fx:

(30) Må jeg spille på computeren

(31) Er det for sent at sige et jeg ikke spiser med

Det ligger i selve sætningskonstruktionen (interrogativ ledstilling) at den direkte sproghandling er et spørgsmål. Dermed er spørgsmålstegnet ikke nødvendigt og kan snildt udelades, jf. at alt redundant kan udelades.

8. Problemet med ellipse

Som sagt er der en generel interesse i forskningen for ellipse i de nye skriftlige kommunikationsformer, især for subjektellipse. Dog er det ikke ganske uproblematisk at lede efter ellipser. For det første kan det rent praktisk være særdeles svært at afgøre hvornår der overhovedet er tale om ellipse. For det andet er det ikke nødvendigvis teoretisk

tilfredsstillende at se på fuldt funktionelle sproglige enheder som mangelfulde (se også Linell 2005:75-76).

Lad os først se på det første problem. Med fare for at komme til at lyde tautologisk må der være en udeladelse for at noget skal kunne betegnes elliptisk. Det udeladte skal (næsten)⁴ utvetydigt kunne rekonstrueres. Et eksempel på dette sås i (3), der her gentages som (32); her er der ingen tvivl om at det udeladte er *jeg*:

(32) Kommer hjem nu! Gaar I fakta paa vejen behoever vi noget?

Men lad os nu se på et af de andre eksempler, fx (29), som her gentages som (33):

(33) A: Pigerne går ved 2-tiden . Kan du være ved en biograf ved 3-tiden?

B: **4-tiden?**

Lad os antage at vi ville afprøve om B's bidrag var en elliptisk sætning. Hvad skulle der i givet fald være udeladt? Der kan i hvert fald uden videre tænkes 4 forskellige 'rekonstruktioner':

(34) [kan vi sige ved] 4-tiden?

(35) [hvad siger du til] 4-tiden?

(36) [ville det ikke være bedre med ved] 4-tiden?

(37) [vi kunne også vente til ved] 4-tiden?

Ingen af disse 'rekonstruktioner' ville være mærkelige. Man kan altså ikke uden videre pege på hvad der er udeladt, og som vist i afsnit (7) kan man ikke engang tage spørgsmålstegnet til indtægt for at

⁴ I korpusset forekommer følgende eksempel: *Ved ikke om det bliver fra lørdag formiddag eller først søndag eftermiddag*. Sms'en kommer fra en far som er i gang med at aftale hvor længe hans datter skal være hos mig og min familie. Der er her tydeligt tale om subjektellipse, dog kan det i princippet lige så vel være *jeg* (= faren) som *vi* (= begge datterens forældre) der er udeladt. Svenska Akademiens Grammatik (1999, bd. IV:945) skriver: "En konstruktion med utelämnat led måste kunna tolkas, dvs. lyssnaren måste kunna förstå vad som har utelämnats (med den grad av precision som talaren har avsett)" – bemærk ordlyden i parentes; se i øvrigt også Brink & Schack (2014:58 f.).

sætningen skal være spørgeformet, jf. (37). Alle fire 'rekonstruktioner' er på trods af deres store forskellighed gangbare, og det illustrerer det problematiske i at udnævne enheder der ikke er sætningsformede, til ellipser. I litteraturen går man nogle gange for vidt i den slags udnævnelser. Rathje citerer et eksempel fra en undersøgelse foretaget af en gruppe kandidatstuderende (Sørensen mfl. 2010, som citeret af Rathje 2013a:402):

(38) Byen i århus i morgen?

Ligesom ved (33) er det uklart hvad der er udeladt. Der kan også her uden videre tænkes et antal forskellige 'rekonstruktioner':

(39) [Skal vi tage i] Byen i århus i morgen?

(40) [Vil du med i] Byen i århus i morgen?

(41) [Lad os gå i] Byen i århus i morgen?

(42) [Jeg går i] Byen i århus i morgen [vil du med]?

(43) [at gå i] Byen i århus i morgen [kunne være en idé]?

I eksempler som (33) og (38) bør man helt afstå fra at lede efter ellipser. I stedet bør man betragte de pågældende udsagn som fuldgældende ytringer der er aldeles funktionelle i situationen (fx en opfordring til at gå i byen dagen efter), og som ikke mangler noget.

Faktisk er netop dette et princip der står over syntaksen. For at kunne fungere kommunikativt skal sproglige udsagn være udformet sådan at de kan tillægges en sproghandlingsværdi. De skal altså have sproghandlingspotentiale, dvs. være ytringer. I mange tilfælde vil ytringer være sætningsformede, men de sætningsformede udgør kun en undergruppe af alle ytringer (eksemplerne er alle hentet fra eksempler citeret tidligere i artiklen):

YTRINGER (har sproghandlingspotentiale)	
ikkesætningsformede	sætningsformede
<i>Byen i århus i morgen?; 4-tiden?; Shezan kl. 17!; Ikke i dag.; Fint.</i>	<i>behoever vi noget?; Må jeg spille på computeren; Far er hjemme; Pigerne går ved 2-tiden .</i>

Det er således ikke så ligetil at arbejde med ellipse i praktisk sprogbrugsanalyse, og i nærværende artikel er synspunktet altså at man ikke bør kalde noget for ellipse som ikke kan tåle en 'rekonstruktionsprøve'; i Heltoft (2014) gives udtryk for et lignende synspunkt.

Det andet problem i mange ellipseanalyser er allerede antydnet ovenfor, nemlig at de ofte baseres på en sprogforståelse hvor sproglig kommunikation måles ud fra sætningen som sproglig enhed (se også Linell 2005:66 ff.). Når målestokken er sætningen, kommer selv fuldt funktionelle sproglige enheder der ikke er sætningsformede, til at fremstå som mangelfulde og ufuldstændige. Derved risikerer man at overse vigtige pointer i sproglig kommunikation.

I det store perspektiv mister man let sansen for at store mængder af de ting vi siger til hinanden, ikke er sætningsformede og dog fuldt forståelige. Og ikke kun det: Man mister også sansen for at sproglige udsagn der er forskellige i udtrykket, også er forskellige med hensyn til indholdet. Brink & Schack (2014) påpeger med henvisning til Hansen & Heltoft (2011:969) at to næsten ens konstruktioner ikke nødvendigvis er synonyme:

- (44) Han nægtede at medvirke, og han forlod mødet uden at sige farvel.
- (45) Han nægtede at medvirke og forlod mødet uden at sige farvel.

Et eksempel som (44) kan uden videre bruges til at dække to situationer, det kan (45) ikke lige så godt. Dette viser sig blandt andet ved at (44) kan bruges som svar på et spørgsmål som *Nævn de to tilfælde hvor du synes han gik over stregen*; det kan (45) ikke.

I et mere begrænset perspektiv – og med mere direkte relevans for emnet i nærværende artikel – kan man nemt komme til at overse at ikke kun subjekter kan udelades, og at spørgsmålet om hvad man som minimum er nødt til at have med, for at gøre sig forståelig, er mindst ligeså interessant som spørgsmålet om hvad der kan udelades.

9. Affordances

Det er blevet hævdet at udeladelsen af subjekter (og objekter) i de nye skriftlige kommunikationsformer, som fx sms og facebook, skulle være et særligt talesprogsnært træk, se fx Kalledsøe (2014).⁵ Dog skulle det så vidt jeg er orienteret, aldrig have været noget særligt for (dansk) talesprog at man udelader subjektet. Nogle få mere eller mindre faste vendinger uden subjekt forekommer ganske vist med en vis regelmæssighed, fx *ses* (for *vi ses*) som afskedshilsen og *kommer straks* (for *jeg kommer straks*) som forsikring om at man er på vej hen til nogen som har brug for ens tilstedeværelse. Men spørgsmålet er om det i løbende diskurs er almindeligt at udelade subjekterne, heriblandt dem der udtrykkes ved hjælp af trykssvage pronomener, og som repræsenterer redundant information (fx *jeg* og *det*).⁶ Dette er noget der fortjener at blive undersøgt nærmere på et stort materiale af autentisk talesprog, fx det materiale man kan finde i Samtalebankens (web1) eller i Sprogforandringscentrets (web2) samlinger.⁷

Snarere er udeladelse af subjekt (og objekt) noget der skal ses i den større sammenhæng der udgøres af de kommunikative mål for samtalepartnere, og hvor det at holde sig til det absolut nødvendige er et træk der ikke er knyttet specielt til det at tale eller skrive, men i stedet fremmet af de særlige omstændigheder der ligger i at skrive på små ubekvemme tastaturer. Noget som så i anden omgang kan blive til et særligt stiltræk, på samme måde som at betaling pr. ord i telegrammer i sin tid fremmede at telegramtekster var ordknappe, og at der deraf

⁵ Ved de foredrag jeg har holdt om emnet, har det i den efterfølgende diskussion været en standardkommentar fra salen at subjektellipserne skulle være afsmitning fra talesprog, se også Jensen 2014.

⁶ I visse fremstillinger henviser man på dette sted i argumentationen til Nariyama (2004), hvor det forlyder at man kan iagttage fænomenet i uformelt engelsk, herunder i samtaler. Det undersøgte korpus er dog forholdsvis lille, og en del af eksemplerne må afvises på samme grundlag som (33) og (38) afvises i nærværende artikel, nemlig at det ikke bare er subjektet der udelades, men større segmenter. De tilbageværende eksempler fremviser især udeladelse af *I* 'jeg' og *it* 'den/det'. Emnet fortjener som sagt grundigere undersøgelser.

⁷ Kalledsøe siger ganske vist at disse to samlinger er blevet undersøgt, men i fremstillingen er data herfra blandet sammen med data fra sms og facebook, så man kan ikke se hvor stor (eller lille) andel talesprogseksemplerne udgør (jf. Kalledsøe 2014:29).

fødtes termer som telegrafsprog og telegramstil (jf. fx Diderichsen 1946:175; Hansen 1967:209). Dette forhold kan indfanges af begrebet *affordances*.

I den teknologiorienterede del af forskningen i de nye kommunikationsformer kan man netop møde dette begreb brugt om de særlige omstændigheder ved det teknologiske der fremmer bestemte former for adfærd (se fx Faraj & Azad 2012). Som et meget enkelt eksempel på hvordan dette kommer til udtryk, kan nævnes at det har indflydelse på skrivemåden af bogstaverne æ, ø, å at visse tastaturer ikke har disse bogstaver, eller at det er meget besværligt at bringe dem i brug, fx fordi man skal klikke sig ned gennem flere hjælpeskærme. Dette illustreres med tydelighed i adskillige af sms-beskederne ovenfor hvor æ, ø og å skrives *ae*, *oe* og *aa*. De telefoner som de pågældende beskeder er skrevet på, har netop meget besværlig adgang til æ, ø og å.

Begrebet *affordances* kan udvides så det også omfatter andre omstændigheder af ikketeknologisk karakter der fremmer eller hæmmer bestemte former for sproglig adfærd. Som eksempler på dette kan nævnes Hougaards beskrivelse af chat (2004) og Rathjes beskrivelse af læserbidrag på Ekstrabladets kommentarfelt til Nationen (2013b).

Hougaard skriver at chat (i begyndelsen af 00'erne) er karakteristisk ved tre træk: økonomisering (fx udeladelse af sætningsled pga. af hastigheden i interaktionen), kompensation (fx brugen af store bogstaver til gengivelse af emfase) og ekspressivitet (fx tastningen af lydord som *hulk* og *tihi* til gengivelse af sindsstemning). Disse tre træk kan føres tilbage til den særlige kommunikationssituation chat udgør, både det der har med det teknologiske, og det der har med andre omstændigheder som formålet med udvekslingen at gøre, herunder at skabe en følelse af nærvær og samhørighed.

I sin redegørelse for omstændighederne ved læserkommentarerne til Ekstrabladets Nationen skriver Rathje at et meget højt produktionstempo er en vigtig faktor når man skal forstå hvorfor der er så mange ortografiske afvigelser i teksterne. Det er netop en vigtig omstændighed ved genren at man giver sine læserkommentarer så tidligt som muligt, for det sætter tonen for den efterfølgende diskussion. Også denne redegørelse kan ses som et eksempel på en beskrivelse af de *affordances* der ligger i kommunikationssituationen.

Begrebet *affordances* kan altså udvides så det kan bruges i forbindelse med de omstændigheder i det hele taget der fremmer eller hæmmer bestemte former for sproglig adfærd, fx at det nok er muligt, men slet ikke nødvendigt, at skrive hele sætninger i sms'er hvor meget er kontekstuel givet, fx via tidligere bidrag i udvekslingen (det sekventielle) eller via den bredere kontekst, som at handlingen 'aftale et møde' lægger op til et antal bidrag hvor tid og sted for mødet forhandles og fastlægges.⁸

10. Afrunding

I denne artikel har jeg villet vise at det at man kan udelade visse subjekter (og objekter) i sms'er, er et fænomen der fortjener at blive set både i en syntaktisk og i en pragmatisk sammenhæng. Fænomenet og dets begrænsninger kan ikke alene beskrives syntaktisk, men bør også analyseres under inddragelse af vigtige pragmatiske indsigter man kender fra 1) informationsstruktur og 2) omstændigheder ved en given kommunikationssituation. Det første er nært forbundet med syntaks og er noget der kan beskrives sprogspecifikt (for fx dansk, engelsk osv.), det andet befinder sig i højere grad på universalpragmatisk niveau og har med de generelle betingelser for kommunikation og at handle med sproget at gøre.

Tak

Til Simone Koch Jensen, som har været en stor hjælp ved indtastning og korrekturlæsning af eksempler, og til Sten Vikner, som har læst og kommenteret en tidligere version af denne artikel.

⁸ Borchmanns bidrag i nærværende bog er baseret på lignende antagelser og er også inspireret af begrebet *affordances* i den forstand det er fremlagt her (Borchmann 2015).

Litteratur

- Androutsopoulos, Jannis & Gurly Schmidt (2002) SMS-Kommunikation: Ethnografiske Gattungsanalyse am Beispiel einer Kleingruppe. *Zeitschrift für Angewandte Linguistik* 36:49-80.
- Audon, Lone & Ib Poulsen (2001) Chat – at snakke på skrift. *CHAT – leg, identitet, socialitet og læring*. Birgitte Holm Sørensen (red.). København: Gads Forlag:63-79.
- Borchmann, Simon (2015) Tetiske sætninger i udøversprogbrug. 15. *Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Inger Schoonderbeek & Tine Thode Hougaard (red.). Århus: Aarhus Universitet:47-68.
- Brink, Lars & Jørgen Schack (2014) Tale er sølv. Om begrebet syntaktisk ellipse. *Danske Studier* 2014:45-75.
- Crystal, David (2006) *Language and the internet*, 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press.
- Diderichsen, Paul (1946) *Elementær Dansk Grammatik*, 3. udg. 9. opl. København: Gyldendal 1987.
- Faraj, Samer & Bijan Azad (2012) The materiality of technology: An affordance perspective. *Materiality and organizing: Social interaction in a technological world*. P. M. Leonardi, B. Nardi & J. Kallinik (eds.). New York: Oxford University Press.
- Gundel, Jeanette & Thorstein Fretheim (2004) Topic and focus. *The handbook of pragmatics*. L. R. Horn & G. Ward (eds.). Oxford: Blackwell:175-197.
- Haegeman, Liliane (1990) Understood subjects in English diaries. On the relevance of theoretical syntax for the study of register variation. *Multilingua* 9 (2):157-199.
- Haegeman, Liliane (2007) Subject omission in present-day written English. On the theoretical relevance of peripheral data. *Rivista di Grammatica Generativa* 32:91-124.
- Hansen, Aage (1967) *Moderne Dansk*, bd. 2. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab & Grafisk Forlag.
- Hansen, Erik & Lars Heltoft (2011) *Grammatik over det Danske Sprog*. Odense & København: Syddansk Universitetsforlag & Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.
- Harder, Peter (2006) Dansk funktionel lingvistik. *NyS* 34-35:92-130.
- Heltoft, Lars (2013) Om neksusbegrebets nødvendighed. *Ny forskning i grammatik* 20. Lisbeth Falster Jakobsen, Kirsten Jeppesen Kragh, Eva Skafte Jensen & Erling Strudsholm (red.). Odense: Syddansk Universitetsforlag:109-126.
- Heltoft, Lars (2014) Talesprogets grammatikaliserede enheder (?). Foredrag holdt ved 22. *Grammatiknetværksmøde* i Holbæk 23.-25. oktober 2014.

- Hougaard, Tine Thode (2004) Chat via internettet – interaktionelt og sprogligt belyst. *Studier i Nordisk 2002-2003. Selskab for Nordisk Filologi. Foredrag og årsberetning*. Dorthe Duncker (red.). København: 9-118.
- Houwen, Fleur van der & Daphne van Kessel (2013) Subject deletion in Dutch text messages. Foredrag holdt ved *TabuDag* ved University of Groningen June 13th-14th 2013.
- Jensen, Bente Lihn, Iørn Korzen & Gunver Skytte (1997) Spørgsmål og svar – komparativt dansk-italiensk. *Hermes. Journal of linguistics* 19:29-53.
- Jensen, Eva Skafte (2014) Tale er tale; skrift er skrift. Om skriftsproget i de nye medier. *NyS* 46:11-38.
- Kalldesøe, Lærke Josefine (2014) Lyder da meget spændende. Om topikdrop. *Mål og Mæle* 2014/2:27-31.
- Kragh, Kirsten Jeppesen, Eva Skafte Jensen & Erling Strudsholm (2014) Med og uden subjekt. *Ny forskning i grammatik. Fællespublikation* 21. Merete Birkelund, Susana Silvia Fernández, Henrik Jørgensen, Alexandra Kratschmer & Henning Nølle (red.). Odense: Syddansk Universitetsforlag:143-162.
- Linell, Per (2005) *The written language bias in linguistics. Its nature, origins and transformations*. London & New York: Routledge.
- Maynor, Nancy (1994) The language of electronic mail: written speech?. *Centennial usage studies*. Michael B. Montgomery & Greta D. Little (eds.). Tuscaloosa: University of Alabama Press:48-54.
- Nariyama, Shigeko (2004) Subject ellipsis in English. *Journal of Pragmatics* 36 (2):237-264.
- Rathje, Marianne (2013a) Dropper lige subjektet. Subjektellipser i kommentarfeltet på ekstrasbladet.dk. *Gode ord er bedre end guld. Festskrift til Henrik Jørgensen*. Simon Borchmann, Inger Schoonderbeek Hansen, Tina Thode Hougaard, Ole Tøgeby & Peter Widell (red.). Århus: Aarhus Universitet:399-414.
- Rathje, Marianne (2013b) ”sku alligevel ha købt penis forlænger creme :-)”. Afvigelser fra retskrivningsnormen i kommentarfeltet på ekstrasbladet.dk. *14. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Inger Schoonderbeek, Tine Thode Hougaard & Peter Widell (red.). Århus: Aarhus Universitet:333-354.
- Searle, John (1975) Indirect speech acts. *Can you reach the salt? Pragmatikkens klassiske tekster*. Carol Henriksen (red.). Roskilde: Roskilde Universitetsforlag 2001:171-198.
- Sigurðsson, Halldór Ármann (2011) Conditions on argument drop. *Linguistic inquiry* 42 (2):267-304.

- Stark, Elisabeth (2013) Clitic subjects in French text messages: Does technical change provoke and/or reveal linguistic change? *Deixis and Pronouns in Romance Languages*. Kirsten Jeppesen Kragh & Jan Lindschouw (eds.). Amsterdam/Philadelphia: Benjamins:147-169.
- Svenska Akademiens Grammatik*, bd. IV (1999). Stockholm: Norstedts Ordbok.
- Sørensen, Charlotte Høyer Dahl, Ellen Beck Andreasen, Lærke Skovborg Holm-Christensen & Marie Beck Vilstrup (2010) *Begrænsningens (u)mulighed*. U publ. BA-opgave, danskstudiet, Aalborg Universitet.
- Therkelsen, Rita (2009) Hvordan genkender vi et spørgsmål? *Mål og Mæle* 2009/2:25-29.
- web1 - <<http://talkbank.org/samtalebank/>>.
- web2 - <<http://dgcss.hum.ku.dk/>>.

Hvordan lærer russere at danne sammensatte ord på dansk? – erfaringer og udfordringer

Elena Krasnova
Sankt Petersborgs Statsuniversitet

1. Indledning

Sammensatte ord i dansk rejser mange spørgsmål i russisk dansk-undervisning. Som bekendt danner russisk sjældnere ord ved sammensætning end dansk. Derfor må man fra begyndelsen vejlede studerende i at danne nye sammensætninger med forskellige typer af semantiske forhold mellem første og andet led. Gennem hele studieforløbet præsenteres danskstuderende for mange øvelser, der kan hjælpe dem med at danne og forstå sammensatte danske ord.

Den rigtige oversættelse af sammensatte ord er også vigtig for tilegnelse af dansk; derfor viser vi vores studerende de redskaber, de kan bruge ud fra de grundlæggende teoretiske forudsætninger – når de ikke kan oversætte et sammensat ord. Vi analyserer forskellige konstruktioner og dermed forskellige muligheder for oversættelse.

2. Danskstudier ved Sankt Petersborgs Statsuniversitet

På uddannelsen i dansk ved Sankt Petersborgs universitet beskæftiger man sig med sprog, litteratur, kultur, historie og samfundsforhold. Det var Marianne Hansen, datteren af de store kulturformidlere Anna og Peter Hansen, der påbegyndte danskundervisningen i 1947. Nu har instituttet 4 fastansatte russiske undervisere og en udsendt lektor. Instituttet optager et hold studerende hvert andet år. Alle danskstuderende følger en standardiseret europæisk/Bologna-model med et fireårigt bachelorforløb og derefter mulighed for et yderligere toårigt masterforløb. Alle studerende har engelsk eller tysk som

sidefag. Danskstudierne på universitetsniveau er meget populære, og hver gang vi optager et nyt hold, er der 6-10 kandidater til hver plads. Der findes to andre universiteter i Sankt Petersburg, hvor man kan læse dansk – som sidefag på ”Regionale studier”. De fleste af vores studerende er 17-19 år gamle ved studiestart, de har alle sammen russisk som modersmål og har haft enten engelsk eller tysk i skolen – eller begge dele. Dansk bliver det tredje eller det fjerde sprog, de tilegner sig.

3. Sammensætning som orddannelsesmetode i dansk og russisk

På dansk er der ingen grænser for, hvor mange nye ord man kan danne ved sammensætning – til forskel fra russisk. Under sprogudøvelsen kan danskere løbende generere nye sammensatte ord uden problemer for kommunikationen, fordi selve situationen eller den bredere kontekst gør dem forståelige. Sprogbrugere er normalt i stand til at komponere dem forståeligt og at interpretere andres ad-hoc dannelser på en rigtig måde. Hvis en russisk danskstuderende prøver at være kreativ og skabe en lejlighedsdannelse, lykkes det ikke altid. Man må have erfaring med de produktive regler, som danske komposita dannes ud fra.

Problemer opstår også ved de etablerede ord. Der, hvor en dansker nemt danner en sammensætning, bliver det ofte til en tung konstruktion med genitiv og et par præpositioner hos en russisk danskstuderende, fx i stedet for at sige ”et træbeskyttelsesmiddel”, siger en russisk studerende ”et middel til beskyttelse af træ” og ”terrormistænkt” bliver til ”person, som er mistænkt for terror”. Det kan være svært at finde hjælp i ODS eller de tosprogede ordbøger til at opnå en forståelse af et sammensat ord eller en relevant oversættelse. Ordlisterne til de tosprogede ordbøger tager ikke altid hensyn til udgangssprogets orddannelsesmekanismer, i hvert fald ikke hvad angår sammensætningen.

I russisk bruger vi kun i begrænset omfang sammensætning som orddannelsesmetode. Der findes kun få produktive modeller: sammensætninger med verbalsubstantiv som andet led (кораблестроение – skibsbygning), sammensætninger med forskellige typer af forkortelser (колхоз – kolkhos). Gennem de sidste årtier er de nominale komposita, som er almindelige i dansk, begyndt

at udbrede sig i russisk (бизнес-класс – businessclass, интернет-магазин – internetforretning) – under indflydelse fra engelsk. Denne model er dog karakteristisk for en bestemt slags sprogbrug og er mest almindelig inden for forretningslivet og reklamebranchen.

Man kan sige, at der, hvor dansk skal bruge et sammensat ord, benytter russisk sig af andre muligheder. Som R. Jakobson sagde: “Languages differ essentially in what they must convey and not in what they may convey” (Jakobson, 1959).

Kompositaforskning er ofte baseret på den grundlæggende tanke, at der er mange universale træk ved sammensætning i forskellige sprog. Men sammenligningen af dansk og russisk viser, at reglerne for sammensætning kan variere meget fra sprog til sprog.

4. Centrale udfordringer for russiske danskstuderende

Den kontrastive analyse af dansk og russisk hjælper med at udpege flere områder, man må arbejde med i undervisningsforløbet: *stavning af sammensatte ord, udtale af sammensatte ord, dannelse af sammensatte ord, tolkning af sammensatte ord, oversættelse af sammensatte ord*.

For begynderniveauet har vi udviklet vores eget lærebogssystem specielt beregnet til russiske danskstuderende¹. Ud over de almindelige udtaleøvelser, tekster, dialoger, lytteøvelser, grammatiske øvelser og ordforrådsøvelser indeholder bogen øvelser, hvor vi arbejder med udfordringer i forbindelse med tilegnelsen af de basale sammensætningsregler.

I Danmark fokuserer man mest på problemet med særskrivning. Det ser ud til, at det ikke er det største problem for russiske danskstuderende. En analyse af 26 opgaver fra bachelor- og masterstuderende viser, at selv om der kan forekomme særskrivning, er det ikke en gennemgående fejl.

Den rigtige trykplacering i sammensætningen kan imidlertid være et stort problem, da russisk har andre trykregler i sammensætninger. De ”gamle” russiske modeller har tryk på sidste led (кораблестроение), de nye lån har lige tryk på begge led (бизнес-

¹ Dahl S., Gurova E., Krasnova E. & Zjarov B. *Lærebog i dansk for begyndere* (er blevet afprøvet på flere generationer af instituttets danskstuderende og udkommer i 2015).

пл'ан). De studerende er tilbøjelige til at overføre de russiske mønstre til danske sammensætninger, og man må arbejde konsekvent for at bekæmpe problemet.

Allerede fra lektion 3 præsenterer vi sammensatte ord for studerende. En af de mest typiske opgaver er at lave sammensatte ord og forklare deres betydning. Lidt senere i undervisningsforløbet præsenterer vi forskellige typer med fugeelementer eller uden dem. Disse øvelser kan hjælpe til at undgå særskrivning, men der kan på første og andet studieår stadigvæk være problemer med at finde ud af, om man skal bruge -s-, -e- eller #. En typisk øvelse for begyndere ser sådan ud:

Lav et sammensat ord uden fugeelementer og forklar dets betydning.

en skole + et fag =
at svømme + en lærer =
at spise + et bord =
at flytte + en mand =
en fest + en middag =
øl + en flaske =
et ord + en bog =
et køkken + en trappe =
et køkken + et skab =
at ligge + en stol =
at køre + en stol =
at lukke + en tid =

Lav et sammensat ord med e og forklar dets betydning.

fisk + en handler =
fisk + mel (et) =
mælk (en) + en flaske =
en dreng + tøj (et) =
en kylling + en mo(de)r =
ost (en) + en handler =

Lav et sammensat ord med s og forklar dets betydning.

et besøg + en tid =
et bibliotek + en bog =

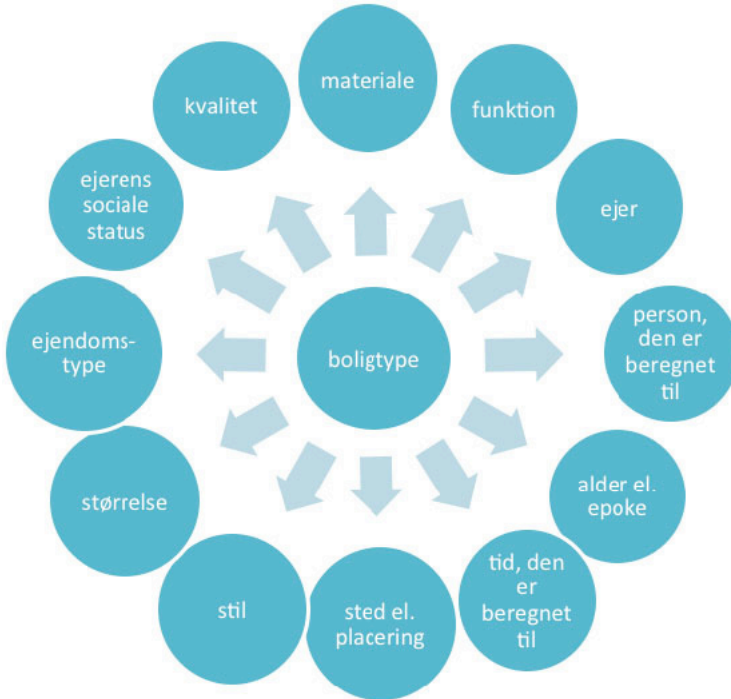
et universitet + et bibliotek =
en ungdom + et billede =
et gennemsnit + et menneske =
en middag + mad (en) =
en søndag + en skole =

Senere i studieforløbet (2. -4. studieår) går vi mere i dybden med forskellige typer af sammensætninger. Vi foreslår en række øvelser baseret på korpus-undersøgelse af semantiske forhold mellem første og andet led i forskellige grupper. Der bliver udarbejdet nogle skemaer med variable på første plads, som hjælper til at organisere information og huske forskellige typer af danske sammensætninger.

Hermed et eksempel på en gruppe sammensætninger: ”Møbler”.

1. del betegner	eksempler
materiale	glasskab, træsen
funktion	liggestol, skrivebord, operationsbord, opbevaringsreol
placering/sted	havestol, hospitalsseng
form	sækkestol, U-sofa
tid for anvendelse	sommermøbler, ferieseng
person, de er beregnet til	børneseng, gæsteseng
stil	rokokosofa, barokstol
ting, de er beregnet til	bogskab, vinreol
mærke, producent	Corbusier-stol, chesterfieldsofa, ikeamøbler
størrelse	minireol
en karakteristisk detalje	skuffemøbel, tremmeseng, baldakinseng
stof, som bruges til betræk	plyssofa, silkesofa
beliggenhed i rummet	underskab, overskab
m. m.	

Man kan også præsentere sammensætninger på en anden måde. Her er et eksempel på en gruppe: "Boligtype" (*glashytte, feriehytte, fiskerhytte, pensionistlejlighed, jernalderhytte, vinterbolig, bjerghytte, funkisvilla, højhus, ejerlejlighed, velhavervilla, luksuslejlighed m.m.*).

Sådan en tilgang visualiserer en sammensætningsmodel, men den er ikke uden fejl. På den ene side ser vi en vis forenkling. Selv i de mest 'gennemsigtige' ord kan variable være tvetydige. Fx i "et cafebord" – "lille, ofte enbenet og rundt bord som er almindeligt på caféer" (ODS) kan første led tolkes både som "beregnet til cafe" og "som befinder sig i cafe". Der sker en slags sammensmeltning af karakteriserende variable. Desuden kan denne forenklede model ikke forklare, hvilke mekanismer der går i gang i tilfælde af en ikke-regelbaseret orddannelse, bl.a. i elliptiske dannelser, hvor der ikke består nogen umiddelbart klar forbindelse mellem første og andet led, og som ofte

er baseret på en bestemt kontekst (mobilselskab, fyrværkerigrund, sneaflysning).

Men denne tilgang viser sig at være meget produktiv mht. tilegnelsen af nogle produktive regler og kan bruges som grundlag for mange øvelser, hvor de studerende i første omgang bliver præsenteret for et korpus-baseret skema, dernæst får til opgave selv at lave en korpusbaseret analyse af sammensætninger og til sidst får en oversættelsesopgave, hvor de skal omdanne russiske konstruktioner til danske sammensætninger. Disse øvelser gør det nemmere for dem at analysere og oversætte danske sammensætninger til russisk. Som bekendt kan den russiske oversættelse være 15-20 procent længere end den originale danske tekst – først og fremmest på grund af sammensætninger. Nogle gange er det en fordel at finde frem til en kortere, komprimeret oversættelse.

5. Konklusion

Betydningen af det konsekvente arbejde med sammensætninger i undervisningssammenhæng undervurderes ofte. Men et sæt praktiske øvelser baseret på en grundig analyse af veletablerede sammensætninger kunne for studerende med et af de slaviske sprog som modersmål være en fordel. Det kunne hjælpe dem til at blive bedre til at danne og tolke danske sammensætninger.

Litteratur

- Adams, Valerie (1973) *An Introduction to Modern English Word-Formation*. London: Longman.
- Bauer, Laurie (1983) *English Word-formation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Downing, Pamela (1977) On the Creation and Use of English Compound Nouns. *Language* 53, no. 4:810-842.
- Itkonen, Esa (2005) *Analogy as Structure and Process: Approaches in Linguistics*, Cognitive Psychology and Philosophy of Science. Amsterdam: John Benjamins.

- Jakobson, Roman (1959) *On Linguistic Aspects of Translation*. On Translation. Cambridge, MA: Harvard University Press:232-239.
- Levi, Judith (1978) *The Syntax and Semantics of Complex Nominals*. San Francisco and London: Academic Press.
- Marchand, Hans (1960) *The Categories and Types of Present-day English Word-formation*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Ryder, Mary E. (1994) *Ordered chaos: The Interpretation of English Noun-Noun Compounds*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Selkirk, Elisabeth O. (1982) *The Syntax of Words*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Szubert, Andrzej (2009) Bindeelementer i danske nominalkomposita. *Folia Scandinavica*, vol. 10.:237-244.
- Warren, Beatrice (1978) Semantic Patterns of Noun-noun Compounds (ser. *Gothenburg Studies in English 41*). Goteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.

DDO = <<http://ordnet.dk/ddo>>.

Infinitte ledsætninger

Susanne Annikki Kristensen
Aalborg Universitet

1. Introduktion¹

Ved det 11. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog plæderede Hans Götzsche og jeg for et nyt syn på *at*-infinitiven (Kristensen og Götzsche 2007), hvor vi ligesom Diderichsen (1946 (1971): 67) beskrev konstruktionen som et substantial, i vores forståelse en substantialfrase, bestående af henholdsvis en *determiner* (bestemmende adled) og et *habitat* (kerne), og eventuelle øvrige underordnede elementer beskrev vi som specifikationer (beskrivende adled):

(1)	<i>Peter</i>	<i>kom</i>	<i>løbende</i>	<i>for</i>	<i>at</i>	<i>hjælpe</i>	<i>Yrsa</i>
	s	v	a	a-----			
				prp	det	nom	nom
				g	g	h	j ²

Fordi jeg tidligere (Kristensen 2004) har defineret de adverbielle størrelser som enten prædikationer eller specifikationer til verbalet³

¹ Jeg ønsker at takke Sten Vikner og Ole Togeby for uvurderlig hjælp og indsigtfuld kritik, der har gjort artiklen mange gange bedre. Desuden skylder jeg Torben Andersen stor tak for altid god og konstruktiv kritik af mit arbejde og for vores mange gode teoretiske diskussioner om dette og hint indenfor lingvistikken.

² Notationerne *s*, *v* og *a* står for leddene *subjekt*, *verbal* og *adverbial*. Notationerne *prp*, *det* og *nom* står for frasekomponenterne *præposition*, *determiner* og *nomen*. Notationerne *j*, *g* og *h* står for fraserelationerne *fakultativ specifikation* (adled), *obligatorisk specifikation* (adled) og *habitat* (kerne).

³ Ved de prædikerende adverbielle størrelser er der tale om dét, der traditionelt betragtes som adverbialer, mens de specificerende adverbielle størrelser indgår i verbalfrasen (Kristensen 2004 og 2009).

– dvs. de adverbielle størrelser forholder sig udelukkende til verbaler og ikke til nominaler – måtte vi indføre en adverbial ad hoc kategori, nemlig *nva* for (nominalt modifikationsadverbium eller ”noun verbal adverb”) til beskrivelse af de specificerende modifikationsadverbier i den nominale *at*-infinitivkonstruktion:

(2)	<i>Han</i>	<i>ønskede</i>	<i>at</i>	<i>holde</i>	<i>af</i>	<i>Yrsa</i>
	s	v				
			o-----			
			det	nom	nva	nom
			g	h	j	j

Ad hoc-elementer er altid uskønne i en formal teori, og jeg har derfor arbejdet videre med konstruktionen. Det faktum, at der kan knyttes de samme bestemmelser til infinitiven som til de finitte former (Diderichsen 1946 (1971):67), har inspireret mig til at beskrive *at*-infinitivkonstruktionen med dens eventuelle underordnede elementer som en *infini*t ledsætning. Der er ikke tale om en ”rigtig” finit ledsætning, dertil mangler der dels et finit verbal og dels et subjekt. Derimod forekommer der et infinit verbum, som får verbalfunktion, og de øvrige underordnede elementer i konstruktionen samt deres syntaktiske placering minder påfaldende om konstituenterne i en ledsætning, deraf betegnelsen *infini*t ledsætning. Denne artikel behandler derfor *at*-infinitiven samt de øvrige konstruktioner, der kan betegnes som infinitte ledsætninger. Derefter præsenteres et sætningsskema delvist inspireret af Hansen & Heltoft (2011) til beskrivelse af disse infinitte ledsætninger.

2. Kriterier for infinitte ledsætninger

For at vi kan tale om infinitte ledsætninger, må vi have nogle kriterier for at udpege konstruktionerne:

- Kriterium 1 Konstruktionen skal udgøre én konstituent
 1a permutationsprøven⁴

⁴ Permutationsprøven tilsiger, at de sproglige størrelser, der kan flytte sammen/alene til sætningens fundament, er at betragte som selvstændige konstituent. Traditionelt bruges permutationsprøven til at afgøre en konstituents omfang, og derfor er permutationsprøven også et af kriterierne til afgørelse, om der var tale om en infinit ledsætning eller ej. Spørgsmålet er dog, om permutationsprøven i alle tilfælde er

- 1b kommutationsprøven
- Kriterium 2 Verbalet i den infinite ledsætning skal have infinit form
- Kriterium 3 Verbalet i den infinite ledsætning skal kunne være både transitivt, intransitivt og et kopulaverbal
- Kriterium 4 Alle typer af led skal kunne forekomme sammen med det infinite verbal (afhængigt af verbalets type)

Kriterierne opstiller jeg for at sikre mig, at der ved en given konstruktion ikke blot er tale om en særkonstruktion, men at de konstruktioner, som falder indenfor kriterierne, er så tilpas frekvente og så tilpas meget lig en ledsætning, at man med rette kan tale om, at de har infinit ledsætningskvalitet.

I den traditionelle danske grammatik behandles følgende konstruktioner som en art infinite ledsætninger (omend konstruktionerne ikke benævnes som sådan):

- *at*-infinitiv
- akkusativ med infinitiv
- akkusativ med *at*-infinitiv
- præsens participium
- akkusativ med perfektum participium

Spørgsmålet er dog, om de alle kan betegnes som infinite ledsætninger, dvs. om de alle lever op til kriterium 1-4? I det følgende behandler jeg konstruktionerne i nævnte rækkefølge.

hensigtsmæssig som kriterium til afgørelse af sådanne spørgsmål. Permutationsprøven har i hvert fald det problem, at ikke alle sproglige størrelser kan flyttes til fundamentet – modalpartikler som fx *jo* og *nu* og bandeord som fx *sgu*’ kan ikke placeres i fundamentet men kun på a-pladsen, og alligevel er der tale om selvstændige konstituenten. Dertil kommer, at også en del af en konstituent kan flyttes til fundamentet, uden at resten af konstituenten følger efter (jf. afsnit 10). Derfor kan man ikke nøjes med kun at bruge permutationsprøven som kriterium til at afgøre, om der er tale om en infinit ledsætning eller ej; de øvrige kriterier er mindst lige så vigtige som permutationsprøven.

3. *At*-infinitiv

I traditionen er der enighed om, at *at*-infinitiven er et nominal, der kan fungere som et hvilket som helst ledsætningsnominal (dvs. som subjekt, objekt eller subjektsprædikativ) og som et adverbial ved kombination med en præposition (fx Diderichsen 1946 (1971):67 og Hansen & Heltoft 2011:299), ligesom *at*-infinitiven ofte kan erstatte en ledsætning:

En navnemåde kan ofte, især i skriftsproget, træde i stedet for en udsagnsbisætning, når grundledet er det samme som i den overordnede sætning, f.eks. *Hun påstod, at hun havde set mig* = *påstod at have set mig*.
(Mikkelsen 1911 (1975):567)

Et par eksempler på *at*-infinitivens forskellige funktioner kunne være:

- (3) *At rejse er at leve* (subjekt og subjektsprædikativ)
- (4) *Vil du lære mig at spille* (objekt)
(Diderichsen 1946 (1971):67)
- (5) *Efter at have spist lagde han sig på sofaen* (adverbial)
(Mikkelsen 1911 (1975):567)

Der er imidlertid ikke enighed om, hvilken funktion *at* har i en *at*-infinitiv. Hos Diderichsen 1946 (1971):71 indleder *at* en "eksplikativ Bestemmelse", dvs. *at* fungerer på samme måde som et underordningskonjunkional. Denne løsning finder jeg uhensigtsmæssig, idet et underordningskonjunkional for mig *at* se kun kan indlede en "rigtig" finit ledsætning med dens karakteristiske egenskaber, og en *at*-infinitiv er jo netop ikke en "rigtig" ledsætning men en infinit ledsætning, der har nogle andre karakteristiske egenskaber (jf. nedenfor). Dertil kommer, at *at* som underordningskonjunkional i visse tilfælde kan udelades fra den finitte ledsætning, mens *at* aldrig kan udelades fra den *at*-infinitive ledsætning. Hos Hansen & Heltoft (2012:277) beskrives *at* som "en form for bøjningselement". Heller ikke denne løsning finder jeg hensigtsmæssig, idet bøjningselementer i min optik ikke får en sproglig størrelse til at skifte kategori, det gør derimod derivativer. Tidligere gik jeg ind for at betegne *at* som en determiner (Kristensen og Götzsche 2007), men hvis *at*-infinitivkonstruktionen

ikke længere kan beskrives som en nominalfrase, må synet på *at* revideres. Jeg går derfor nu snarere ind for, at *at* har funktion som et derivativ (Kristensen 2011:168), idet *at* ændrer infinitivens (med dens eventuelle underordnede elementer) klassifikation fra et verbal til et nominal. Derivativer er normalt koblet på en rod i orddannelsen, men i *at*-infinitiven er derivativet fritstående, hvilket muligvis kan forklares ved, at *at* har skopus over både infinitiven og dens underordnede elementer og ikke kun over infinitiven.

Hvis vi ser på kriterium 1-4, er der ingen tvivl om, at *at*-infinitiven kan karakteriseres som en infinit ledsætning. For det første er der bred enighed om, at *at*-infinitiven (med dens underordnede elementer) udgør én konstituent (Mikkelsen 1911:567f., Diderichsen 1946 (1971):67, Togeby 2003:80, Hansen & Heltoft 2011:299), idet *at*-infinitiven med dens underordnede elementer kan placeres samlet i fundamentet (Hansen & Heltoft 2011:1427), ligesom den kan erstattes af et nominal:

- (3a) *Rejser er livet / Det er det*
- (4a) *Vil du lære mig klaverspil / Vil du lære mig det*
- (5a) *Efter frokost lagde han sig på sofaen / Efter det lagde han sig på sofaen*

For det andet har verbalet tydeligvis en infinit form. For det tredje kan verbalet optræde både transitivt, intransitivt og som et kopulaverbal, og for det fjerde kan alle typer af led undtagen subjektet (jf. nedenfor) kombineres med *at*-infinitiven. Et par eksempler kunne være:

- (6) *Barnet ønsker ikke at sove endnu (+ adverbial)*
- (7) *Han påstod at have set mig (+ objekt)*
(Mikkelsen 1911 (1975): 567)
- (8) *Han påstår at have givet Yrsa gaven i går (+ indirekte objekt + objekt + adverbial)*
- (9) *Jeg er ikke værd at kaldes din søn (+ subjektsprædikat)*
(Mikkelsen 1911 (1975): 121)
- (10) *Hun påstod at have malet døren blå (objekt + objektsprædikat)*

I (6)-(10) ses eksempler på *at*-infinitivens mulighed for at optræde intransitivt, transitivt og som et kopulaverbal, ligesom det ses, at alle typer af konstituenten kan optræde sammen med *at*-infinitiven, når vi ser bort fra subjektet.

I *at*-infinitivkonstruktionen forekommer der ikke noget subjekt, dvs. *at*-infinitiven er subjektsløs. I modsætning til imperative konstruktioner, hvor subjektet er ikke-realiseret og kan indsættes i form af et modtagerhenvendt *du*, *I* eller *De*:

(11) *Gå [du]/[I]/[De] ud!*

kan der i *at*-infinitiven ikke indsættes et subjekt, uden at konstruktionen bliver ugrammatisk:

(6a) **at [barnet] sove endnu*

(7a) **at [han] have set mig*

At *at*-infinitiven er subjektsløs betyder dog ikke, at afsenderen/modtageren ikke kan erkende/fortolke sig frem til en handlende/perciperende/... instans i konstruktionen. I *at*-infinitiven er den handlende/perciperende instans som oftest koreferent med den handlende/perciperende instans i oversætningens subjekt, i sjældnere tilfælde med den handlende/perciperende instans i oversætningens indirekte objekt (koreferencen afhænger af de leksikale egenskaber ved oversætningens verbal, se endvidere Vikner 2014:181). I (6) er det *barnet* (oversætningens subjekt), som ikke sover, mens det i (4) er *mig* (oversætningens indirekte objekt), der skal spille osv. Når *at*-infinitiven udgør helsætningens subjekt (evt. med et foranstillet foreløbigt subjekt), bliver det i øvrigt uklart, hvad den handlende/perciperende er koreferent med:

(12) Det er dejligt at rejse

I eksempel (3) og (12) må det antages, at den handlende/perciperende i *at*-infinitiven enten er koreferent med en generisk størrelse eller eventuelt med meddelelsens afsender/modtager.

Jeg går altså ind for, at *at*-infinitiverne er subjektsløse, men at en handlende/perciperende instans kan erkendes – denne erkendelse foregår imidlertid ikke på det grammatiske niveau (fordi et subjekt ikke kan realiseres), men på det semantiske niveau (fordi afsenderen/modtageren skal fortolke sig frem til det). Jeg går derimod ikke ind for usynlige subjekter for *at*-infinitiverne (som fx Vikner 2014), fordi der netop ikke kan indsættes et subjekt, uden at konstruktionen bliver ugrammatisk.

4. Akkusativ med infinitiv

I traditionen er der enighed om, at akkusativ med infinitiv forekommer i forbindelse med sanseverberne *se*, *høre*, *mærke* og *føle* (samt evt. *lugte* og *smage*), ligesom nogle involverer *bede*, *byde* og *lade* (Diderichsen 1946 (1971:§86)) på listen over verber, der kan medføre akkusativ med infinitiv, mens andre udelader disse (Togeby 2003:215).⁵ I traditionen er der derimod uenighed om, hvordan konstruktionen skal beskrives:

(13) *Jeg så ham dø*

I en sætning som *jeg så ham dø*, ville fx Diderichsen (1946 (1971):188) og Togeby (2003:212) beskrive *ham dø* som én konstituent, nemlig som et objekt (hos Togeby som en E-rolle) til *så*, og denne analyse er jeg enig i (jf. nedenfor). Hos Mikkelsen 1911 (1975):109, § 39) beskrives *ham* som objekt for både *så* og *dø*, og *ham* har således to ledfunktioner på én gang. Jeg tilslutter mig Vikners (2014:171) kritik af en sådan analyse, idet en sproglig størrelse for mig at se ikke kan udfylde to nominale ledfunktioner på én gang. Begrundelsen herfor forklares bedst ved morfologiske sprog som finsk og til dels tysk, hvor et nominal har én kasus i henhold til sin syntaktiske funktion. Hvis et nominal skulle kunne udfylde to forskellige syntaktiske funktioner samtidigt, skulle det dermed også kunne have to forskellige kasus samtidigt, og det går som bekendt ikke.

⁵ Se i øvrigt Karker 1996 for en uddybende og indsigtfuld gennemgang af synonyme verber til *se*, *høre*, *føle* og *mærke*.

Spørgsmålet er nu, om akkusativ med infinitiv (med dens eventuelle underordnede elementer) er en infinit ledsætning eller ej? Hvis vi ser på kriterium 1-4, må vi konstatere, at konstruktionen ”dumper” permutationsprøven (kriterium 1a), idet det ikke er muligt at flytte akkusativ med infinitiv til oversætningens fundament:

(13a) **Ham dø så jeg*

Akkusativ med infinitiv klarer altså ikke permutationsprøven, men alle de øvrige kriterier for de infinitte ledsætninger synes at være opfyldt. Konstruktionen kan erstattes af et pronomen som fx *det* (kriterium 1b):

(13b) *Jeg så det*

Verbalet har tydeligvis infinit form (kriterium 2), og det kan optræde som alle tre typer af verbaler (kriterium 3) i kombination med alle typer af led, idet subjektet for konstruktionen (jf. bl.a. Karker 1996:1) repræsenteres af akkusativen (kriterium 4):

(14) *Jeg så ham sove hele dagen* (subjekt + adverbial)

(15) *Har du nogensinde oplevet mig bestille uspecificeret smørrebrød?* (subjekt + objekt)
(Allan Karker 1996:3)

(16) *Hun bad manden give barnet en is* (subjekt + indirekte objekt + objekt)

(17) *Hun hørte ham være glad hele dagen* (subjekt + subjektsprædikativ + adverbial)

(18) *Han bad kvinden straks male døren blå* (subjekt + adverbial + objekt + objektsprædikativ)

Derfor vil jeg foreslå, at akkusativ med infinitiv samt dens eventuelle underordnede elementer indtil videre betragtes som én konstituent, selvom konstruktionen ikke klarer permutationsprøven. For hvis konstruktionen ikke er en infinit ledsætning, kan man få mere end svært ved at beskrive relationen mellem akkusativ med infinitiv på den ene side og de underordnede elementer på den anden side.

5. Akkusativ med *at*-infinitiv

Ole Togeby opererer endvidere med termen akkusativ med *at*-infinitiv (Togeby 2003: 214), og han og bl.a. Mikkelsen (1911 (1975)) giver eksempler på konstruktionen:

- (19) *Hun forbød ham at spille Grieg*
(Togeby 2003:214)
- (20) *Han befalede tiggeren at gå*
(Mikkelsen 1911 (1975):567)
- (21) *Han befalede tiggeren at slukke lysene*
(Mikkelsen 1911 (1975):567)

Det ville imidlertid være en fejlslutning at tro, at blot fordi termen ”akkusativ med *at*-infinitiv” eksisterer, så findes der også en særlig konstruktion, som med rette kan betegnes eller beskrives som sådan. Der synes i hvert fald at være bred enighed om, at akkusativ med *at*-infinitiv udgør to konstituenten (se fx Diderichsen (1946 (1971):217 f., 188) og Vikner (2014:180 ff.)); i eksemplerne (19)-(21) udgør ”akkusativ” grammatisk set det indirekte objekt i sætningen, og *at*-infinitiven udgør objektet. Det kan anføres, at *tiggeren* i (21) er logisk subjekt for *at slukke lyset*, men det er for mig at se en semantisk relation, som skyldes semantikken i oversættelsesverbal, snarere end at det er en grammatisk relation – svarende til det faktum, at *at*-infinitiven som tidligere nævnt skal finde sit subjekt i oversættelsen.

Hvis en sådan beskrivelse af akkusativ med *at*-infinitiv accepteres, bliver termen akkusativ med *at*-infinitiv både unødvendig og misvisende, idet den antyder, at der skulle være tale om en særlig konstruktion. Vi kan således konstatere, at akkusativ med *at*-infinitiv ikke er en *infinite* ledsætning, men at *at*-infinitivkonstruktionen inkl. *at gå*, *at slukke lysene* og *at være glad* i (19)-(21) er det (jf. afsnit 3).

6. Præsens participium

Ved præsens participium må vi skelne mellem formen brugt som et adjektiv og som et adverbial:

- (22) *Det løbende vand var koldt*
(23) *Hæren rykkede frem knusende alt på sin vej*
(Mikkelsen 1911 (1975):566)

Når præsens participium (med dens underordnede elementer) er brugt som et adverbial, kan den henregnes til de infinitte ledsætninger; participierne kan optræde som transitive og intransitive verbaler og som kopulaverbaler (kriterium 3), ligesom alle typer af konstituenten kan optræde sammen med det infinitte verbal (kriterium 4):

- (24) *Siddende inde i kabinen kan man glæde sig over den gode plads* (+ adverbial)
(Eksemplet stammer fra KorpusDK)
(25) *Hæren drog ind i Landet, spredende Død og Ødelæggelse* (+ objekt)
(Diderichsen 1946 (1971):68)
(26) *Givende Peter en gave, kom han ind ad døren*⁶ (indirekte objekt + objekt)
(27) *Mulighederne [...] må nærmest opfattes som værende en foræring til industrien*
(subjektsprædikat + adverbial) (KorpusDK)

Som det ses i (24)-(27) kan alle konstituenten undtagen subjektet kombineres med det infinitte verbal. Ligesom ved *at*-infinitiverne er konstruktioner med præsens participium subjektsløse, og den handlende/perciperende instans må erkendes som koreferent med den handlende/perciperende instans i oversætningens subjekt.

Desuden er det muligt at have præsens participium med dens underordnede elementer placeret i fundamentet (som det ses i (24)

⁶ Denne sætning er måske nok lidt søgt, men det har ikke været muligt at finde et egnet eksempel på KorpusDK, hvor der i participiumskonstruktionen forekommer både et objekt og et indirekte objekt/objektsprædikat. Jeg søgte på et stort antal ditransitive verber så som *givende, sendende, lånende, visende, sælgende, stillende, fortællende, kaldende* osv., men i langt de fleste tilfælde optræder participierne som adjektiviske størrelser i nominalfraser og ikke som adverbialer. Det peger selvfølgelig på, at præsens participium ikke ofte anvendes som et ditransitivt verbal i en infinit ledsætning, men det er dog muligt at konstruere et eksempel, som vil kunne accepteres som grammatisk korrekt, om end det er uskønt.

og (26)), ligesom kommutationsprøven viser, at konstruktionen kan erstattes med et adverbium som fx *sådan* eller en adverbialfrase som fx *på den måde*. Netop kommutationsprøven medfører, at jeg i modsætning til Diderichsen (1946 (1971):67 ff.) og Hansen & Heltoft (2012:924 f.) ikke beskriver konstruktioner med præsens participium som (frie) prædikativer. For mig at se består prædikativer af enten substantiver, pronominer eller adjektiver, men kommutationsprøven viser netop, at erstatning kun kan ske ved adverbialer. Derfor udgør en infinit ledsætning med præsens participium et adverbial.

7. Akkusativ med perfektum participium

Blandt de traditionelle grammatikere synes der endvidere at være en enighed om, at akkusativ med perfektum participium opfører sig på samme måde som infinitivformerne, og at de kan beskrives på samme måde. Det hedder således hos Diderichsen:

Participialneksus er bygget ligesom Infinitivneksus og Bisætninger, blot at Perfektparticipiet ikke kan have Objekt.
(Diderichsen 1946 (1971): 218)

Et par eksempler kunne være:

- (28) *Billedet forestiller et Underliv med Bughulen fjernet*
(Diderichsen 1946 (1971):219)
- (29) *Jeg fik en bog foræret*
(Hansen 1967, bind 1:163)
- (30) *Hver eneste gang oplever barnet sit lille liv slået itu af de dumme voksne*
(Karker 1996:7)
- (31) *Man ventede Annelise udskrevet snarest*
(Togeby 2003:213)

Af Diderichsens beskrivelse fremgår det, at perfektum participium ikke kan have tilknyttet et objekt – faktisk kan det ikke have tilknyttet noget nominalt led ud over den subjektslignende konstituent i akkusativ. Dermed viser perfektum participium sig at falde udenfor kriterierne for de infinite ledsætninger, idet verbet i perfektum participium pga. sin passive karakter bryder med kriterium 3 og 4.

Jeg foreslår derimod, at participiet behandles som et efterstillet adjektiv (specifikation), og at den specificerer akkusativen som habitat (kerne) i en nominalfrase. En af ovenstående konstruktioner kan beskrives således:

(28a)	<i>Billedet</i>	<i>forestiller</i>	<i>et</i>	<i>Underliv</i>	<i>med</i>	<i>Bughulen</i>	<i>fjernet</i>
	s	v	o-----				
			det	nom	prp	nom	adj
			g	h	g	hj	j

I (28a) er participiet efterstillet den underordnede frases habitat (*Bughulen*), og den specificerer således det underordnede habitat.

8. Hvad er så en infinit ledsætning?

Af ovenstående gennemgang ses det, at konstruktionerne *at*-infinitiv, akkusativ med infinitiv og præsens participium (med adverbialfunktion) ser ud til at klare kriterierne for at være infinitte ledsætninger, mens akkusativ med *at*-infinitiv og konstruktioner med perfektum participium falder udenfor. Det ses også af ovenstående behandling, at *at*-infinitiven og konstruktioner med præsens participium er subjektsløse, hvorfor den handlende/perciperende instans skal fortolkes frem via oversætningen, mens subjektet for akkusativ med infinitiv udgøres af akkusativen. Dermed kan en infinit ledsætning defineres som følger:

En infinit ledsætning er en struktur af konstituenten, hvor det infinitte verbum har funktion som den infinitte ledsætnings verbal.

Den infinitte ledsætning er enten subjektsløs, eller den infinitte ledsætnings subjekt har akkusativform.

Hvis den infinitte ledsætning er subjektsløs, kan den handlende/perciperende instans for den infinitte ledsætning erkendes som koreferent med den handlende/perciperende instans i oversætningens subjekt eller indirekte objekt (afhængigt af de leksikale egenskaber i oversætningens verbal).

Hvis den infinitte ledsætning udgør subjektet i den overordnede sætning, må det antages, at den handlende/perciperende instans i den infinitte ledsætning er koreferent med en generisk størrelse eller med meddelelsens afsender/modtager.

Den infinite ledsætning fungerer som et nominal eller et adverbial i en oversætning.

9. Sætningsskema for infinite ledsætninger

Hansen & Heltoft foreslår et skema til beskrivelse af *at*-infinite:

”*At*-infinite følger et skema som svarer til et ledsætningsskema uden konjunktional- og subjektsplads.”
(Hansen & Heltoft 2011:1428)

Dette skema kan kun anvendes til *at*-infinite, men jeg ønsker at opstille et skema, som kan beskrive alle de infinite ledsætninger samlet for derved at vise deres fælles struktur. Derfor foreslår jeg følgende skema:

Kontekst	K ^s	s	a	V	S	A	Kontekst
<i>Barnet ønsker ikke</i>				<i>at sove</i>		<i>endnu</i>	
<i>Han påstod</i>				<i>at have set</i>	<i>mig</i>		
<i>Han påstod</i>				<i>at have givet</i>	<i>Yrsa gaven</i>	<i>i går</i>	
<i>Jeg er ikke værd</i>				<i>at kaldes</i>	<i>din søn</i>		
<i>Hun påstod</i>				<i>at have malet</i>	<i>døren blå</i>		
<i>Jeg så</i>		<i>ham</i>		<i>dø</i>			
<i>Jeg så</i>		<i>ham</i>		<i>sove</i>		<i>hele dagen</i>	
<i>Har du nogensinde oplevet</i>		<i>mig</i>		<i>be-stille</i>	<i>specifi-ceret smør-rebrød</i>		
<i>Hun bad</i>		<i>manden</i>	<i>ikke</i>	<i>give</i>	<i>barnet en is</i>		

Kontekst	K ^s	s	a	V	S	A	Kontekst
Hun så		ham		være	glad	hele dagen	
Han bad		kvinden	straks	male	døren blå		
				Sid-dende		inde i kabi-nen	kan man glæde sig over den gode plads
Hæren drog ind i Landet				spre-dende	Død og Øde-læggel-se		
				Gi-vende	Peter en gave,		kom han ind ad døren
Mulighe-derne må nærmest opfattes som				væ-rende	en for-æring til indu-strien		
Han påstod				at have set	mig		
	og			at have hørt	mig		
Lov mig			ikke	at være	for hård	mod Snub-lefod, fordi han sov på vagten ⁷	

⁷ Eksemplet stammer fra tegneseriehæftet *Basserne*, nr. 418, 28/10-12/11.

I sætningsskemaet for infinite ledsætninger er der ingen v-plads, hvilket naturligvis skyldes, at der i infinite ledsætninger ikke forekommer et finit verbal; de infinite verber konstituerer derimod den infinite ledsætning, og de placeres på V-pladsen. De øvrige pladser i sætningsskemaet for infinite ledsætninger svarer for en stor del til pladserne i det traditionelle bisætningsskema. Det skal dog siges, at a-pladsen i det infinite skema er mere begrænset i sin anvendelse end i bisætningsskemaet; der kan fx ikke placeres modalpartikler eller adverbelle ledsætninger på det infinite skemas a-plads, men pladsen vil formentlig kun kunne udfyldes af korte/lette adverbialer, der betegner tid, måde og negation. Denne begrænsning medfører dog ikke, at jeg vil foreslå en særlig a-plads, idet nye pladser for mig at se ikke giver skemaet mere forklaringskraft. På samme måde som i bisætningsskemaet kan der på det infinite sætningsskemas s-plads kun placeres subjekter, mens der på hovedsætningsskemaets s-plads også kan placeres pronomielle objekter (Kristensen 2011:69). De øvrige pladser følger de tilsvarende pladser i hoved- og bisætningsskemaerne.

Som det ses af skemaet, er ikke alle pladser i brug i alle konstruktioner, men det er ikke et særsyn; tænk blot på fx *ja/nej*-spørgsmåls manglende fundamentudfyldning. Det er således konstruktionstyperne, der afgør hvilke pladser, der kan være udfyldte. For participiumskonstruktionerne gælder det, at konstruktionen er subjektsløs, hvorfor s-pladsen i skemaet ikke kan være udfyldt. Det gælder ligeledes, at a-pladsen formentlig aldrig kan udfyldes i participiumskonstruktionerne, hvorfor pladsen står tom i skemaet. Det er således betegnende for participiumskonstruktionerne, at s- og a-pladserne står tomme. De øvrige konstituenten i participiumskonstruktionerne placeres som i hoved- og bisætningsskemaet.

Subjektet for en akkusativ med infinitiv er akkusativen, og som subjekt placeres akkusativen på s-pladsen. Efter subjektet er det muligt at placere et adverbial, hvorfor Diderichsen (1946 (1971):218) med rette har påpeget, at den infinite ledsætning har bisætningsrækkefølge (Diderichsen anvender dog en anden terminologi for de infinite ledsætninger). Akkusativ med infinitiv er den eneste konstruktion, som i princippet kan udfylde alle pladser i det infinite skema.

Til sidst er der *at*-infinitiverne, som er kendetegnet ved tom s-plads, eftersom *at*-infinitiverne er subjektsløse, mens alle øvrige pladser i princippet kan udfyldes.

Synet på bl.a. *at*-infinitiverne som infinite ledsætninger har den fordel, at der er ”god plads” til de specificerende adverbielle størrelser i konstruktionerne, hvilket betyder, at det ikke er nødvendigt med adverbielle ad hoc kategorier som *nva* (jf. afsnit 1):

Kontekst	K ^s	s	V	S	A
<i>Peter forsøger</i>			<i>at holde af</i>	<i>hunden</i>	
<i>Peter forsøger</i>			<i>at hjælpe</i>	<i>Yrsa</i>	<i>op af stolen</i>

Holde af er et eksempel på en verbalfrase, hvor adverbiet *af*⁸ er så tæt knyttet til det verbale element, at de to sproglige udtryk danner en kompleks frase sammen. Med det reviderede syn på *at*-infinitiven bliver det nu muligt at beskrive dette tætte forhold ved at lade de to sproglige størrelser stå sammen på V-pladsen. I modsætning hertil er *op i hjælpe op*⁹ ikke helt så tæt knyttet til verbalet, så det adverbielle udtryk placeres på A-pladsen.

10. Sætningsknuder

Ved sætningsknuder placeres et led fra en undersætning i oversætningens fundament, men den fremrykkede størrelse er stadig en del af undersætningen:

⁸ Komponenten *op* betegnes i Kristensen 2004 og 2009 som en *vra* for et *verbalt relationsadverbium*, hvis funktion bl.a. er at angive retningen for verbalhandlingen. Komponenten *vra* ændrer ikke på verbalets grundbetydning, og det er løsere tilknyttet til verbalet end en *vva*. Komponentens normale plads i sætningsskemaet er på A-pladsen.

⁹ Komponenten *op* betegnes i Kristensen 2004 og 2009 som en *vra* for et *verbalt relationsadverbium*, hvis funktion bl.a. er at angive retningen for verbalhandlingen. Komponenten *vra* ændrer ikke på verbalets grundbetydning, og det er løsere tilknyttet til verbalet end en *vva*. Komponentens normale plads i sætningsskemaet er på A-pladsen.

- [illegible]

I (32) er ledsætningens objekt (*fjernsynet*) blevet fremrykket til oversætningens fundament, men objektet er stadig objekt i ledsætningen.

Det viser sig, at undersætningen kan udgøres af en infinit ledsætning, idet også led fra den infinitte ledsætning kan flyttes til oversætningens fundament, hvilket bekræftes af Diderichsen (1946 (1971): § 86). Et par eksempler kunne være:

- (33) *Kronisk hovedpine af spændingstype er vanskelig at behandle*
(sundhed.dk)
- (34) *Forkølelse er svær at forebygge*
(www.sundhedsguiden.dk)
- (35) *Disse sygdomme er svære at behandle*

I (33) til (35) ses eksempler på sætningsknuder, hvor den infinitte ledsætnings objekt er placeret i oversætningens fundament. Hvis knuderne "filtres ud", ville konstruktionernes ordlyd være:

- (33a) Det er vanskeligt at behandle kronisk hovedpine af spændingstype
fs v sp s-----
v o-----
- (34a) Det er svært at forebygge forkølelse
fs v sp s-----
v o
- (35a) Det er svært at behandle disse sygdomme
fs v sp s-----
v o-----

Placeringen af den infinitte ledsætnings objekt i oversættningens fundament får den konsekvens, at subjektsprædikativet i (33) og (34) skifter genus fra neutrum til utrum (Hansen & Heltoft 2011:230) og i (35) skifter numerus fra singularis til pluralis pga. kongruens med den fremrykkede konstituent.

På samme måde kan man beskrive det faktum, at akkusativstørrelsen i en akkusativ med infinitiv kan stå sætningsinitialt (Hansen & Heltoft 2011:1414) som et udtryk for en sætningsknode:

- (36) *Ham så jeg spise kagen*

$$\begin{array}{ccccccc} \text{o} \rightarrow & \text{v} & \text{s} & & \leftarrow & \text{-----} & \text{o} \\ \text{s} & & & & \text{v} & & \text{o} \end{array}$$

Muligheden for at fremrykke en konstituent fra en *at*-infinitiv og fra en akkusativ med infinitiv til oversættningens fundament bekræfter tesen om, at *at*-infinitiven og akkusativ med infinitiv er infinitte ledsætninger, idet de infinitte ledsætninger opfører sig på samme måde som de ”rigtige” finitte ledsætninger – forskellen er derfor blot verbalets form og det faktum, at den infinitte ledsætning enten er subjektsløs eller har akkusativform.

11. Afslutning

I denne artikel har jeg behandlet den infinitte ledsætning samt opstillet kriterier for, hvad der kan henregnes som infinitte ledsætninger. Til denne kategori kan henregnes *at*-infinitiver, akkusativ med infinitiv og præsens participium brugt som et adverbial, mens akkusativ med perfektum participium og den såkaldte akkusativ med *at*-infinitiv falder udenfor. Desuden har jeg opstillet et sætningsskema til beskrivelse af de infinitte ledsætninger. Dette skema minder om bisætningsskemaet, idet der dog ikke forekommer en plads til det finitte verbal, men i stedet er det/de infinitte verbal(er) betegnende for den infinitte ledsætning, og det/de placeres på V-pladsen. I det infinitte ledsætningsskema viser det sig, at konstruktionstyperne udfylder skemaet forskelligt, og at skemaudfyldningen dermed bliver betegnende for konstruktionstyperne. I participiumskonstruktionen

står s- og a-pladsen altid tomme; i *at*-infinitiver står kun s-pladsen altid tom; hvis alle pladser i princippet kan være udfyldte, er der tale om en akkusativ med infinitiv. Til slut har jeg behandlet *at*-infinitivens og akkusativ med infinitivens mulighed for at indgå i en sætningsknode; et faktum som beviser, at de infinite ledsætninger syntaktisk opfører sig på samme måde som ”rigtige” ledsætninger.

Litteratur

- Boye, Kasper (2002) Den danske infinitivneksus – distribution, funktion og diakroni. *Danske studier 2002*. Iver Kjær, Flemming Lundgreen-Nielsen og Merete K. Jørgensen (udg.). København: C.A. Reitzels Forlag:17-68.
- Diderichsen, Paul 1946 (1971) *Elementær Dansk Grammatik*. 3. udgave, 5. oplag. København: Gyldendals Forlag.
- Hansen, Aage (1967) *Moderne dansk*. Bind 1-3. København: Grafisk Forlag.
- Hansen, Erik og Lars Heltoft (2011) *Grammatik over det Danske Sprog*, bind I, II og III. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Karker, Allan (1996) Akkusativ med infinitiv – tyve år efter. *Nyt fra Sprog-nævnet*, nr. 3, 1996:1-7.
- Kristensen, Susanne Annikki (2004) *Syntagmatiske Strukturer. Frase-strukturelle beskrivelser af adverbierne i dansk og finsk*. Ph.d.-afhandling indleveret og forsvaret ved Aalborg Universitet.
- Kristensen, Susanne Annikki og Hans Götzsche (2007) Kunsten at analysere en *at*-infinitiv. *11. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Århus Universitet, 12.-13. oktober 2006. Peter Widell og Ulf Dalvad Berthelsen (red.). Århus:159-168.
- Kristensen, Susanne Annikki (2009) Peter slog sig på noget. *12. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Århus Universitet, 9.-10. oktober 2008. Inger Schoonderbeek Hansen og Peter Widell (red.). Århus:221-231.
- Kristensen, Susanne Annikki (2010) To Mind or Not to Mind. *Memory, Mind and Language*. Hans Götzsche (ed.). Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Mikkelsen, Kristian. (1911) *Dansk Ordføjningslære*. Genoptrykt i 1975 af Hans Reitzels Forlag. København: Lehman & Stages Forlag.

- Togeby, Ole (2003) *Fungerer denne sætning? Funktionel dansk sproglære*. København: Gads Forlag.
- Vikner, Sten (2014) Kan en konstituent være både subjekt og objekt på samme tid? – om indlejrede infinitivsætninger på dansk. *Problemer og perspektiver i dansk syntaks – med Kristian Mikkelsen som anledning*. Ole Togeby, Sten Vikner & Henrik Jørgensen (eds). Odense: Syddansk Universitetsforlag:171-191.

Resumé

Test din sprogholdning

Anna Kristiansen & Philip Diderichsen
Dansk Sprognævn

Sprogkampagnen ”Gang i Sproget”, der kørte i 2010-2012, havde til hensigt at skabe fokus på sprog og sproglæde i den danske befolkning. Som en af de sidste af kampagnens mange aktiviteter lancerede Dansk Sprognævn i sommeren 2012 en test hvor almindelige danskere kunne teste deres sprogholdning.

Testens knap 13.000 deltagere skulle tage stilling til 10 udsagn på en femtrinsskala fra meget enig til meget uenig. Besvarelsenerne er i det store hele ret konservative. Generelt giver deltagerne udtryk for at de ikke ønsker en mere lydret retskrivning, og at de er imod mere engelsk i dansk. Der er delte meninger om brugen af *ligge* for *lægge*, brugen af *hans* for *sin* og brugen af *fordi at*. Mange mener at de unge sjusker med sproget – men der er stor modstand mod at lade Sprognævnet udskrive bøder for det. Deltagerne udtrykker desuden tolerance ved ikke at gå ind for et mere standardiseret talesprog.

Ikke overraskende kommer der flere konservative tilkendegivelser med alderen. Hvad der måske er mere overraskende, er at de unge heller ikke ligefrem er progressivt indstillede.

Testens 10 udsagn omhandlede forskellige emner, og besvarelsene fra dem korrelerede dårligt. Selv emnemæssigt beslægtede udsagn (omhandlende hhv. grammatik, engelsk i dansk og sprogsjusk) var ikke stærkt korrelerede. Besvarelsene i testen kan derfor ikke ses som udtryk for en samlet ”sprogholdning” (i ental), som testens navn ellers lægger op til.

Der var ingen stærk polarisering i besvarelsene i den forstand at der var mange forskellige kombinationer af konservative og mere progressive besvarelser repræsenteret.

I foredraget problematiserer vi de ovenstående resultater i lyset af undersøgelsens oprindelige formål som underholdende kampagneindslag.

Undersøgelsens resultater er publiceret i Nyt fra Sprognævnet, september 2014, <<http://www.dsn.dk/nyt/nyt-fra-sproгнаevnet/2014-3-september>>.

Findes der præpositionspassiv i dansk?*

Anu Laanemets & Elisabet Engdahl
Københavns universitet & Göteborgs universitet

1. Indledning

I denne artikel undersøger vi eksistensen af den såkaldte præpositionspassiv (også kaldt pseudo-passiv) i dansk. Præpositionspassiv omfatter passivkonstruktioner, som er dannet ved opgradering af præpositionens komplement til subjektsstatus. Dette kan illustreres ved et engelsk eksempel (1), hvor sætning (a) er en aktivsætning med præpositionsobjekt, mens sætning (b) er en passivsætning, hvor præpositionens komplement (*him*) er blevet subjekt (*he*). Læg mærke til pronomenets kasusændring fra akkusativ (*him*) i aktiv til nominativ (*he*) i passiv.

- (1) a. They laughed at him.
b. He_i was laughed at e_j.

Inden for den danske grammatiske litteratur findes der forskellige påstande om, hvorvidt konstruktionen findes i dansk. Herslund (1984) hævder, at man i dansk, i modsætning til f.eks. engelsk, ikke kan danne konstruktioner som i (1b), men at man derimod anvender en topikaliseret upersonlig passivkonstruktion, som angivet i (2) (jf. uden topikalisering af styrelse som i (3)). I sætning (2) er den topikaliserede styrelse i akkusativ (*ham*) og udgør således ikke subjektet i sætningen, mens man har tilføjet et formelt subjekt *der* til sætningen.¹

* Vi vil gerne takke vores informanter ved KU og KVUC, samt Rune Holmgaard Andersen for korrekturlæsning af manuskriptet. Denne undersøgelse er delvis finansieret af Marie Skłodowska-Curie IEF grant til Anu Laanemets.

¹ En lignende analyse af islandsk og svensk findes i Zaenen et al. (1985). Ved MUDS-konferencen 2014 påpegede Sten Vikner, at også han har hævdet, at dansk ikke kan have præpositionspassiv, se Vikner (1995:246).

- (2) Ham_i blev der leet ad e_i.
- (3) Der blev leet ad ham.

Herslund (1984) vil derimod ikke acceptere konstruktioner som angivet i (4), svarende til det engelske eksempel i (1b).

- (4) * Han_i blev leet ad e_i.

I en fodnote gør Herslund dog opmærksom på, at en sådan analyse er baseret på hans idiolekt, og at andre grammatikker, som f.eks. Mikkelsen (1975/[1911]:135) og Hansen (1967 III:52), omtaler konstruktionen som mulig (og Hansen endda som værende i støt fremgang) i dansk. Vi finder også konstruktionen nævnt som en mulig passivdannelse i Diderichsens (1962:121 f.) *Elementær Dansk Grammatik*.

I *Grammatik over det Danske Sprog* opregner Hansen & Heltoft (2011:1288) seks morfologisk-syntaktiske passivmønstre i dansk, herunder punkt 4: ”Passiv af verber med antiobjekt (middelbart objekt), i form af opskrivning af præpositionens styrelse til subjektsstatus”, illustreret bl.a. ved følgende (konstruerede) eksempler (ibid.):

- (5) han blev løjet for
- (6) de blev sørget over
- (7) håndskriftet må ikke blades i
- (8) lektierne skal læses på derhjemme

For at teste de forskellige påstande, som er fremsat i litteraturen, har vi foretaget en korpusbaseret undersøgelse af den nævnte konstruktion – som vi vil kalde præpositionspassiv – baseret på den ovenfor citerede definition i Hansen & Heltoft (2011). Vores undersøgelse bygger på data fra KorpusDK og er således først og fremmest en undersøgelse af moderne dansk skriftsprog.²

² KorpusDK er et dansk skriftsprogskorpus på 56 millioner ord, og indeholder tekster fra perioden 1983-2002. Teksterne omfatter forskellige genrer, med hovedvægt på avistekster og skønlitteratur. Søgerinterface er frit tilgængelig via <<http://ordnet.dk/korpusdk>>.

2. Søgninger

Vi har foretaget separate søgninger for henholdsvis s-passiv og *blive*-passiv. En søgning på verbum i passiv efterfulgt af præposition gav et stort antal irrelevante forekomster, såsom passiv fulgt af tids- eller stedsadverbialer. For at reducere antallet af irrelevante eksempler, har vi begrænset vores søgninger med interpunktionstegn efter præposition.³ De skematiske søgestrengene er angivet i (9) og (10).⁴ De optionelle pladser efter finit verbal og participium inkluderer eksempler med både inversion, sætningsadverbial og eventuelt objekt.

(9) V_{s-pass} {0,2} præp. komma/punktum

(10) blive {0,2} perf.part. {0,1} præp. komma/punktum

De angivne søgninger resulterede i 4392 forekomster med s-passiv og 2167 forekomster med *blive*-passiv. Af disse udtog vi 1200 (600 + 600) tilfældigt udvalgte eksempler til nærmere analyse. Resultatet af analysen er sammenfattet i Tabel 1.⁵ Som det fremgår af tabellen, falder langt størstedelen (97 %) af sætningerne ind under andre kategorier end præpositionspassiv. Kategorien irrelevante udgør henimod 1/3 af eksemplerne, og består hovedsageligt af sætninger med almindelig passiv eller participium-konstruktioner med ikke passiv/verbal funktion.⁶ I det følgende kigger vi først på eksempler med præpositionspassiv, mens vi vender tilbage til de øvrige kategorier senere i artiklen.

³ Interpunktionstegn efter præposition viste sig som et karakteristisk træk ved de autentiske eksempler på præpositionspassiv citeret i den grammatiske litteratur.

⁴ De anvendte søgestrengene ser ud som følger:

(i) [word="*s" & pos="V" & morph="*PAS"][] {0,2} [pos="PRP" & punct=",\.""] [word!="at"]

(ii) [lemma="blive" & pos="V"][] {0,2} [morph="PCP2_PAS"][] {0,1} [pos="PRP" & punct=",\.""] [word!="at"]

⁵ De 1200 eksempler med vores annoteringer er tilgængelige på:
<https://svn.spraakbanken.gu.se/sb-arkiv/pub/engdahl/Preposition_passive>.

⁶ De ikke-passive s-verber, såsom reciprokke og reflektive former, blev sorteret bort manuelt.

	s-passiv	blive-passiv	I alt
Præpositionspassiv	5	30	35 (3 %)
Potentiel præpositionspassiv	111	43	154 (13 %)
Upersonlig passiv	60	19	79 (7 %)
Almindelig passiv med fremflyttet styrelse	140	230	370 (31 %)
Partikelpassiv	119	97	216 (18 %)
Irrelevant	165	181	346 (29 %)
I alt	600	600	1200 (100 %)

Tabel 1. Resultater: 1200 tilfældigt udvalgte sætninger

3. Præpositionspassiv

Der er i alt kun 35 eksempler med præpositionspassiv i vores sample, hvilket svarer til 3 % af de 1200 sætninger. Som følge af vores søgekriterier er det vanskeligt at sige noget præcist om den relative anvendelsesfrekvens af præpositionspassiv, men vi kan anslå at konstruktionen er meget infrekvent og udgør kun omtrent 0,03 % af samtlige passivkonstruktioner i KorpusDK.

Vores sample indikerer at der er en forholdsvis stor forskel mellem forekomsten af præpositionspassiv i de to passivformer – der er således kun 5 eksempler med s-passiv, mens der er 30 forekomster med *blive*-passiv.⁷ De 5 eksempler med s-passiv er angivet i (11)-(14).

- (11) Børnemøbler skal ikke bare passe i størrelsen, de skal kunne bruges og **leves med**, siger arkitekt Nicolai de Gier, ...
- (12) Alle løsdele kan sparkes igang, **fingereres ved**, skrues på, **bankes** lidt opmuntrende **til**, nidstirres beglos og indstilles til det rette tempo.⁸
- (13) /.../ og med sådan en konstatering virker det ikke som om Marc Cohn på nogen måde har forestillet sig at 90'ernes musikfans skal **lefles for**.

⁷ Også relativt set er præpositionspassiv hyppigere med *blive*- end med s-passiv, da forholdet mellem de to passivformer i KorpusDK er hhv. ca. 1/3 vs. 2/3.

⁸ Ifølge en dansk informant kan *skrues på* i denne sætning fortolkes enten som præpositionspassiv eller partikelpassiv.

- (14) Vores gæster er mennesker med gode uddannelser og job, og de vil ikke **bestemmes over**.

I to af eksemplerne (11)-(12) forekommer præpositionspassiv i en sideordningskonstruktion. Specielt eksempel (12) er interessant, da det indeholder en længere opremsning med både præpositionspassiv, almindelig passiv og partikelpassiv.⁹ Ifølge Mikelsen (1975/[1911]:135) anvendes præpositionspassiv typisk i sideordningskonstruktioner, da man derved opnår et kortere udtryk. Samtlige eksempler med s-passiv forekommer som komplement til et modalverbum. Dette stemmer godt overens med Hansen & Heltoft (2011:1296), som påpeger, at ”ofte er konstruktionen [passiv af verber med antiobjekt] lettest at lave med modalverbum”.

I forbindelse med *blive*-passiv forekommer de fleste eksempler – 24 ud af 30 – i en infinitivkonstruktion, som illustreret i (15). Vi finder også enkelte eksempler i præsens, som i (16), og i fortidsformer, som f.eks. i (17). Det er dog værd at notere, at ingen af de 30 *blive*-passiv eksempler forekommer sammen med modalverbum, hvilket rejser spørgsmålet, om det er præpositionspassiv, som ”tiltrækker” et modalverbum, eller om det snarere er s-passiv, som i modsætning til *blive*-passiv, har en tendens til at forekomme som komplement til et modalverbum (jf. Laanemets 2012:144). Samtlige eksempler, som Hansen & Heltoft (2011) anvender for at illustrere deres pointe, er vel at mærke i s-passiv.

Til sidst kan vi konstatere, at 3/4 af eksemplerne i *blive*-passiv har animat subjekt, hvilket stemmer overens med den generelle tendens ved *blive*-passiv, som påpeget i tidligere undersøgelser af Engdahl (1999, 2006) og Laanemets (2012).

⁹ Også Diderichsen skriver under passivkonstruktioner, at “Subjektet kan være semantisk knyttet til en Præposition, der sammen med Verbet udgør en Betydningsenhed” (1962:122), og giver følgende eksempel (i) for at illustrere dette:

(i) Han skal passes paa og vartes op.

Han kommenterer dog ikke, at (i) indeholder en koordinering af præpositions-passiv og partikelpassiv, jf. den aktive sætning (ii), hvor *paa* fungerer som præposition, mens *op* som partikel.

(ii) Vi skal passe paa ham og varte ham op.

- (15) ”Bogbroen” er kun til for **at blive set på**, ikke **læst i**.
(16) Hvis en hund ikke **bliver snakket med**, kan man ødelægge den på få dage.
(17) ... fordi han følte, at hans råd ikke længere **blev lyttet til**.

I tillæg til eksemplerne (11)-(14) og (15)-(17) finder vi konstruktioner, hvor præpositionens styrelse er gjort til subjekt i en passivsætning, hvor der ellers findes et objekt, som en egentlig kandidat til subjekt i den passive sætning.¹⁰ Som oftest har sådanne komplekse verbalbed mere eller mindre fast/leksikaliseret betydning. Et eksempel på dette er angivet i (18):

- (18) Hvis de da overhovedet **blev lagt mærke til**.

I det følgende har vi listet alle verbal- og præpositionsforbindelser, som forekommer blandt vores eksempler med præpositionspassiv: *banke til, bestemme over, fingerere ved, grine af, holde af, hujе af, kæle for, lefle for, lege med, leve med, lytte til, passe på, rette på, råbe af, røre ved, se på, skyde på, slå på, snakke med, tage på, tale til, træde på, tænke over, lægge mærke til, sætte skub i, kommandere rundt med*.

I sin bog *Dansk syntaks* (2012:114 f.) angiver Becker-Christensen en liste med verber med præpositionsobjekt, som kan indgå i en passivkonstruktion med fremflytning af objekt (præpositionens styrelse).¹¹ To af hans eksempler – *passe på, skyde på* – er sammenfaldende med vores liste. Ud over en positivliste angiver Becker-Christensen også en negativliste med præpositionsverber (*finde på, forsøge på, fortælle om, håbe på, lytte til, tænke på, vente på*). Disse kan ifølge ham ikke danne en præpositionspassiv, men vil derimod kunne indgå i en upersonlig passiv med *der* som subjekt. Becker-Christensen har desværre ingen kommentarer til, hvorfor nogle

¹⁰ Lignende eksempel med subjekt, som er semantisk tilknyttet en præposition, samt et ’Indholdssubstantial’ findes angivet i Diderichsen, jf. ’Nu skal hun tages Maal af’ (1962:122).

¹¹ Jf. også en liste af intransitive verber med præpositionsobjekt i Durst-Andersen & Herslund (1996:99 f.).

verber med præpositionsobjekt kan danne passiv, mens andre ikke kan. Fra hans negativliste har vi fundet to eksempler på *lytte til* i vores sample, jf. ét af dem i (17).

4. Upersonlig passiv

Angående Herslunds (1984) påstand om at man i dansk snarere anvender en (topikaliseret) upersonlig passiv end præpositionspassiv, er det interessant at bemærke, at der i vores materiale overordnet set er flere forekomster med upersonlige passivsætninger med topikaliseret styrelse (7 %) end med egentlig præpositionspassiv (3 %), jf. Tabel 1. Distributionen mellem den morfologiske og perifrastiske passiv er dog noget forskellig, henholdsvis 60 forekomster i s-passiv og 19 i *blive*-passiv. I s-passiv er der således flere forekomster med upersonlig passiv end med præpositionspassiv, mens det omvendte er tilfælde for *blive*-passiv. Nogle eksempler på upersonlig passiv med fremflyttet styrelse er angivet i (19)-(21):

- (19) Antallet af timer, /.../, kan *der* kun **gisnes om**, men det kan ikke være småting.
(20) Dette emne bør *der* **forskes** mere **i**, ...
(21) Nogle af de fejltagelser, som han har lavet, de har været klare for alle og dem **er der blevet skrevet om**.

Som tidligere påpeget, finder Mikkelsen (1975/[1911]), at man typisk anvender præpositionspassiv i sideordningskonstruktioner for at opnå et kortere udtryk. Dette er dog ikke tilfælde i (21), hvor man har valgt en topikaliseret upersonlig passivkonstruktion frem for en præpositionspassiv.

Konstruktioner med komplekst verballid (V+N, jf. *lægge mærke til*) forekommer også i upersonlig passiv, jf. eksempler (22)-(24). At vi her har at gøre med en topikaliseret upersonlig passiv, og ikke en egentlig præpositionspassiv, kommer til udtryk ved det formelle subjekt *der*; og i tilfælde af pronominer ligeledes ved kasusmarkering, jf. *dem* som fremflyttet styrelse i akkusativ i (22) over for *de* som subjekt i nominativ i (18).

- (22) Dem **lægges** *der* alligevel først **mærke til** i det øjeblik, at en film rydder alle hylderne, ...
- (23) Jevgenij Primakovs faglige kvalifikationer kan *der* ikke **sættes spørgsmålstegn ved**.
- (24) Det **bliver** *der* nu **gjort noget ved**.

5. Almindelig passiv med fremflyttet styrelse

Som det fremgår af Tabel 1, udgør den største gruppe af vores sample på 1200 sætninger (n=370, 31 %) eksempler, som vi kalder almindelig passiv med fremflyttet styrelse. Der er henholdsvis 140 eksempler i s-passiv og 230 i *blive*-passiv. Det drejer sig her om konstruktioner, hvor verbet tilknytter både et direkte objekt og en præpositionsfrase, og hvor det direkte objekt er blevet subjekt i den passive sætning, mens præpositionens styrelse er flyttet frem (som oftest i en relativkonstruktion). Nogle eksempler på dette kan ses i (25)-(27).

- (25) Når vi diskuterer gensplejsnings-teknikker i bio-teknologisk forstand er det afgørende, at vi gør os klart, hvad *de* kan **bruges til**, og hvad *de* kan **misbruges til**.
- *jf. aktiv: man bruger/misbruger noget (de) til noget (hvad)*
- (26) Nogle børn har måske fjerne slægtninge her, som *de* **kan placeres hos**.
- *jf. aktiv: man placerer nogen (de) hos nogen (slægtninge)*
- (27) Dansk var det første sprog, *Raymond Chandler* **blev oversat til**.
- *jf. aktiv: man oversætter noget (R. Chandler) til nyt/sprog (dansk)*

I den ydre form ligner konstruktionen således præpositionspassiv i og med at man har en såkaldt strandet præposition (præposition uden styrelse) sidst i sætningen. I modsætning til præpositionspassiv er præpositionens styrelse dog i disse tilfælde ikke gjort til subjekt men topikaliseret/relativiseret.

6. Partikelpassiv

Den sidste kategori, som ikke umiddelbart er relevant for vores undersøgelse, men grundet den morfosyntaktiske opmærkning af korpusset og vores søgemetode er godt repræsenteret blandt de 1200 eksempler ($n=216$, 18 %, jf. Tabel 1), er den såkaldte partikelpassiv. I dansk får en partikel tryk, og den placeres efter objektet i den aktive sætning, hvilket giver ordningen $V N_{obj}$ Part. Ved passivdannelse gøres objektet til subjekt, mens partiklen beholder sin plads. Et par eksempler på partikelpassiv er angivet i (28)-(30).

(28) Forsigtigt tages palmen ud af potten og jorden **rystes af**.

- jf. aktiv: *man ryster jorden af*

(29) Så skyder de lange stængler i vejret med gule blomster og dem, der **blev knebet af**, skyder fra siderne.

- jf. aktiv: *man kneb stængler af*

(30) ... kagen kan overbetrækkes med lige dele smeltet smør og chokolade, som **pensles på**.

- jf. aktiv: *man pensler chokolade på*

7. Potentiel præpositionspassiv

Vi vender nu tilbage til den relativt store kategori, som i Tabel 1 er betegnet 'potentiel præpositionspassiv'. Der er her tale om eksempler, som det ikke går an at kategorisere uden en nærmere analyse. Sammenlignet med kategorien præpositionspassiv (3 %) er der et betydeligt antal af sådanne 'potentielle præpositionspassiver', i alt 13 %. Disse konstruktioner er især frekvente i s-passiv, hvor der er 111 eksempler (i forhold til kun 5 med præpositionspassiv), sammenlignet med 43 eksempler i *blive*-passiv (i forhold til 30 med præpositionspassiv), jf. Tabel 2. Som det fremgår af tabellen, drejer det sig først og fremmest om relativsætninger, nærmere bestemt konstruktioner, hvor præpositionens styrelse i relativsætningen udgør korrelatet i oversætningen.

Potentiel præpositionspassiv	Da -s (n=111)	Da blive (n=43)
Relativsætninger med <i>der</i>	80	32
Relativsætninger med <i>som der</i>	12	8
Spørgeledsætninger	19	3
Upersonlig passiv	60	19

Tabel 2. Potentiel præpositionspassiv

En relativsætning i standarddansk (dvs. skriftsprogsnormen) kan have forskellige udtryk på konjunkional- og subjektspladsen (Hansen & Heltoft 2011, Becker-Christensen 2012; se også Pedersen 2011 om dialektal anvendelse).¹² Konjunktionen *som* kan fungere som henholdsvis subjekt, objekt, prædikativ eller styrelse for præposition. Man kan udelade *som* i alle andre tilfælde, end når det fungerer som subjekt, jf. (31a), medmindre der indsættes et *der*, jf. (31b). Det betyder, at konjunktionalt subjekt (*som*) og subjektsmarkøren (*der*) udelukker hinanden i relativsætninger, hvis de har samme funktion, som illustreret i (31c).¹³

- (31) a. Kender du ham, som [--] går der?
(Becker-Christensen 2012:145)
b. Kender du ham, [--] der går der?
c. * Kender du ham, som der går der?

Derimod er sætninger som (32a) fuldt korrekte, da *som* og *der* her har forskellig funktion (jf. Hansen & Heltoft 2011:1518 f., Becker-Christensen 2012:146). I overensstemmelse med ovenstående kan vi udelade *som* i (32b), da der findes et subjekt i sætningen, nemlig det formelle subjekt *der*. At det drejer sig om et formelt subjekt, kan ses ved at eksemplet bliver ugrammatisk, hvis man erstatter det indefi-

¹² Vikner (1991) analyserer *der* som et hoved, X^0 , når det står i C, og som en XP, når det står på subjektsplassen.

¹³ Det påpeges i litteraturen, at konstruktioner som (31c) dog kan forekomme i ”ukorrekt sprogbrug” (Becker-Christensen 2012:146) eller sociolektalt (Hansen & Heltoft 2011:1518).

nitte egentlige subjekt med et definit (*pengene*), som i (32c). Vi kan således ikke udelade *der* (32d).

- (32) a. Det er en opgave, som_i *der* ikke er penge til _i nu.
b. Det er en opgave, [--]_i *der* ikke er penge til _i nu.
c. * Det er en opgave [--]_i *der* ikke er pengene til _i nu.
d. * Det er en opgave, som_i [--] ikke er penge til _i nu.

I vores materiale forekommer der passive relativsætninger med både udfyldt konjunkional- og subjektsplads (*som der*), jf. eksempler i (33), og eksempler med udelukkende *der*, jf. (34).

- (33) a. Der bliver klistret en mærkat bag på kortet, *som der* kan **skrives på**, sådan som Storbritannien forlanger det.
b. Og her sad de ved flygelet, *som der* nu **blev musiceret på**.
c. Ovenstående er blot to skræmmende eksempler på en fremgangsmåde, *som der* omgående må **sættes** en stopper **for**, ...
- (34) a. Det er følelser, personlige erfaringer og skæbner, *der skal tales om*.
b. Det er det forlig, *der bliver refereret til*, og det er det, vi har brug for at få nogle svar på.
c. De medvirkende skal svare på det, *der bliver spurgt om*.

Fortolkningen af sætninger i (33) som upersonlig passiv er forholdsvis entydig, jf. dog fodnote 9. Derimod fremstår sætninger som i (34) ofte tvetydige. Spørgsmålet er således, hvordan man fortolker *der* i de passive relativsætninger. Ifølge foregående ræsonnement er to fortolkninger mulige:

- (i) *der* fungerer som subjektsmarkør i subjektsrelative sætninger, og burde således kunne erstattes med *som*. I dette tilfælde udelukker de to hinanden og kan følgelig ikke forekomme samtidig, jf. eksempler i (31). Ifølge denne fortolkning skal eksemplerne i (34) fortolkes som relativsætninger, hvor *der* fungerer som subjektsmarkør for præpositionens styrelse, som er relativiseret. I dette tilfælde kan eksemplerne regnes som præpositionspassiv;

eller

- (ii) *der* fungerer som formelt subjekt i en upersonlig passivkonstruktion. I dette tilfælde vil man kunne indsætte et *som* i sætningen, jf. eksemplerne i (32). Ifølge denne fortolkning skal sætninger i (34) fortolkes som relativsætninger med udeladt konjunktional (*som*). Dette er muligt, da *som* og *der* i dette tilfælde har forskellig funktion – *som* står for styrelsen til præpositionen, mens *der* er formelt subjekt i en upersonlig passivkonstruktion. I sådanne tilfælde skal eksemplerne ikke klassificeres som præpositionspassiv, men derimod som upersonlig passiv med fremflyttet styrelse.

Hvis fortolkningen (i) er nærliggende, bør man også kunne forvente at finde relativsætninger kun med udfyldt konjunktionalfelt (*som*), jf. eks (31a). Sådanne eksempler forekommer imidlertid ikke i vores materiale. For at teste om dette bare er en tilfældighed, gennemførte vi en mindre informantundersøgelse med indfødte sprogbrugere. Resultaterne af testen viser, at eksempler som (35a) og (35b) blev angivet som mulige, i modsætning til (35c). Dette indikerer, at sætninger i (34) snarere bør fortolkes som upersonlige passivkonstruktioner med fremflyttet/relativiseret styrelse, som beskrevet i (ii), og ikke som præpositionspassiv.

- (35) a. Derovre ligger de håndskrifter, *der* ikke må blades i.
b. Derovre ligger de håndskrifter, *som der* ikke må blades i.
c. * Derovre ligger de håndskrifter, *som* ikke må blades i.

Til gengæld fandt vi i vores materiale eksempler med partikelpassiv i relativsætninger med enten *som* eller *der*, jf. tidligere eksempler (29) og (30), gentaget her i (36a) og (37). Vores informanter vurderede begge typer af sætninger som acceptable, jf. (36a) og (36b). Derimod forekom der ingen eksempler med partikelpassiv med *som der* i vores materiale, og konstruktionen blev heller ikke vurderet som acceptabel af informanterne, jf. (36c).

- (36) a. ... og dem, *der* blev knebet af, skyder fra siderne.
b. ... og dem, *som* blev knebet af, ...
c. *... og dem, *som der* blev knebet af,
- (37) ... kagen kan overbetrækkes med lige dele smeltet smør og chokolade, *som* pensles på.

Lignende tvetydighed vedrørende funktionen af *der* kan opstå i forbindelse med spørgeledsætninger, jf. eksempler i (38)–(40). Det virker dog mest sandsynligt, at disse eksempler skal fortolkes som upersonlig passiv.

- (38) Rigtige Elvis-fans er ikke i tvivl om, *hvem der tales om*, når man siger The King.
- (39) Det vil være helt fint, men problemet med en spørgeskemaundersøgelse er, at vi ikke kan være sikre på, *hvad der bliver spurgt om*.
- (40) Det drejer sig f.eks. om oplysninger om, *hvilket produkt, der forskes i*, ...

8. Sammenligning med norsk og svensk

Som anført i begyndelsen af artiklen, mener Herslund (1984), at konstruktionen med præpositionspassiv ikke findes i dansk, men at der derimod er tale om en frekvent brug af upersonlige passivkonstruktioner. Vi har set, at de sidstnævnte kan være vanskelige at skelne fra præpositionspassiv. Som diskuteret ovenfor, gælder dette især i relativsætninger, hvor det er svært at afgøre om *der* er et formelt subjekt eller en subjektmarkør. I en historisk og geografisk undersøgelse af anvendelsen af *som* respektive *der* viser Pedersen (2011), at *som* er blevet en relativ konjunktion, mens *der* har udviklet en anvendelse som subjektvikar. Dette medfører, at *der* kan udfylde subjektpladsen. Denne udvikling har fundet sted i dansk, men ikke i norsk og svensk. På denne baggrund er det interessant at sammenligne de danske resultater med resultater af tilsvarende søgninger i norske og svenske skriftsprogskorpusser, som er angivet i Tabel 3.¹⁴

¹⁴ De norske søgninger er foretaget i et uddrag af Leksikografisk Bokmålskorpus (LBK). Uddraget består af genrene aviser og ugeblade samt skønlitteratur fra perioden 1985–2010. De svenske søgninger er foretaget i et uddrag af Språkbankens

Når vi sammenligner anvendelsesfrekvensen af præpositions-passiver på tværs af de tre sprog, ser vi, at den er lavest i dansk og højest i svensk, med norsk liggende midt i mellem. For alle tre sprog gælder det dog, at der er flere forekomster i *bli(ve)*-passiv end i *s*-passiv. Derimod er antallet af upersonlige passivkonstruktioner i vores sample betydelig højere i dansk end i de to andre sprog.

	Da -s	Da <i>blive</i>	No -s	No <i>bli</i>	Sv -s	Sv <i>bli</i>
Præpositionspassiv	5	30	23	47	26	80
Potentiel præpositionspassiv	111	43	0	0	0	0
Upersonlig passiv	60	19	16	12	22	0
Almindelig passiv med fremflyttet styrelse	140	230	79	86	224	357
Partikelpassiv	119	97	368	316	213	0
Irrelevant	165	181	114	139	115	163
I alt	600	600	600	600	600	600

Tabel 3. Sammenligning af danske, norske og svenske resultater

Det mest påfaldende er dog, at kategorien 'potentiel præpositions-passiv' helt mangler i norsk og svensk. Dette beror på, at det formelle subjekt *det* er distinktiv fra relativmarkøren *som* i disse sprog. Det norske eksempel i (41a) er således entydigt en præpositionspassiv, mens den danske ækvivalent i (41b) er tvetydig, og kan tolkes både som præpositionspassiv og upersonlig passiv.

- (41) a. Og dette er ting *som* **må tenkes på**, (No. præpositionspassiv)
b. og dette er ting, *der* skal tænkes på (Da.)
- (42) a. ... skjulte år *det* ikke kan **snakkes om**, (No. upersonlig passiv)
b. ... skjulte år, *der* ikke kan tales om (Da.)

Vi kan endvidere sammenligne det norske eksempel i (42a), som udelukkende kan tolkes som en upersonlig passiv, med den danske

korpusser, Korp, bestående af avistekster og skønlitteratur fra perioden 1980-2013. En grundigere redegørelse for de tre korpusser og søgemetoder findes i Engdahl & Laanemets (submitted).

oversættelse i (42b), som i overensstemmelse med det foregående eksempel ligeledes er tvetydig.¹⁵

Ud af de 1200 danske eksempler var det kun 35, som var egentlige præpositionspassiver, dvs. eksempler hvor styrelsen for præpositionen fungerer som subjekt i sætningen. Spørgsmålet er så, hvorfor Hansen & Heltoft (2011) anfører, at dette er en normal måde at anvende passiv på i dansk? Dette kan muligvis skyldes, at danske sprogbrugere alligevel ofte hører og producerer eksempler, hvor styrelsen til præpositionen mangler (er flyttet frem), og som dermed synes at være præpositionspassiv. Dette afspejles af de høje forekomsttal af upersonlig og almindelig passiv med fremflyttet styrelse, jf. Tabel 3, samt eksempler i hhv. (19)-(21) og (25)-(27). Det mest komplicerede er dog de 154 sætninger, eksemplificeret i (33) og (34), som vi har klassificeret som potentiel præpositionspassiv, og som udgør tvetydige tilfælde.

Desuden, når vi ser på de syv autentiske eksempler på præpositionspassiv i Hansen & Heltoft (2011:1295 f.), omfatter disse, ud over de helt korrekte eksempler som bl.a. (43), ligeledes eksempler, som ikke stemmer overens med deres definition på præpositionspassiv, angivet her i (44)-(46).¹⁶

- (43) ... hvor fodgængere mødes tilfældigt for en kop kaffe eller slår sig ned for et hvil, for at se eller **blive set på**.
(præpositionspassiv)
- (44) og hun svarede, at dem skulle *der* ikke **røres ved**.
(upersonlig passiv)
- (45) Bjarne var meget utilfreds med de vinglas, *de af ham udpegede vine* skulle **drikkes af**.
(almindelig passiv)

¹⁵ Ifølge *Norsk referansegrammatikk* kan man i norsk bokmål anvende *der* som relativmarkør: ”Etter dansk mønster kan ein i konservativt bokmål av og til finne *der* brukt som subjunksjon i relativsetningar med relativisert subjekt, særleg når ordet som står like føre korrelatet: *Dette elementet defineres som et handlingselement der bringer undergang eller smerte.*” (1997:1056). Vi fandt ingen eksempler af denne type i vores materiale.

¹⁶ Fortolkningerne i parentes efter (44)-(46) er vores tilføjelse og svarer til kategorierne anvendt i denne artikel.

- (46) at sygepleje som en moralsk praksis er en fælles sag, *der* bør arbejdes på ... (potentiel præpositionspassiv)

Det ser således ud til at fortolkningen af sætninger med (tilsyneladende) strandet præposition ikke er helt ligetil, og tvetydige eksempler kan forekomme. Om dette kan føre til en sprogforandring, sådan at personlig præpositionspassiv bliver mere og mere vanlig, vil tiden vise.

9. Konklusion

Resultatet af vores empiriske analyse viser, at der findes præpositionspassiv i dansk. Samtidig står det dog også klart, at konstruktionen anvendes forholdsvis infrekvent. Konstruktionen er klart hyppigst med *blive*-passiv og forekommer i dette tilfælde som regel i en infinitivkonstruktion. De få eksempler med s-passiv i vores sample forekom alle i kombination med et modalverbum, hvorimod ingen af de 30 *blive*-passiv eksempler gjorde det.

Derimod finder vi i dansk en del andre konstruktioner, som minder om præpositionspassiv. Disse konstruktioner er karakteriseret ved, at præpositionen ikke følges af et nominalt argument, men dette er flyttet frem i sætningen. Der er i disse tilfælde tale om enten almindelig passiv med styrelse i fundamentfelt og strandet præposition eller upersonlig passivkonstruktion med fremflyttet styrelse og strandet præposition. Herudover finder vi en hyppig anvendelse af passive relativsætninger uden eksplicit konjunktion (*som*). I sådanne tilfælde kan det være uklart om *der* skal fortolkes som relativmarkør eller formelt subjekt, hvilket medfører en tvetydig fortolkning af sætningen som helhed.

Næste trin i udforskningen af præpositionspassiv bør være en lignende undersøgelse i talesprog. Dersom Hansen har ret i at konstruktionen ”ikke er i almindelig brug, men i støt fremgang” (1967 III:52), burde dette afspejle sig i talesproget. Her må man dog have *in mente*, at passiv generelt er mere sjældent i tale end i skrift.¹⁷ Ved undersøgelse af talesprog kan vi dog ikke anvende den samme

¹⁷ I dansk skriftsprog (avistekster) forekommer passiv i 7 % af samtlige sætninger (=finit verbal), mens i ledigt samtale kun i 1,5 %, jf. Laanemets (2012:88).

søgemetode som ved skriftsprogsundersøgelsen, dvs. afgrænsningen ved hjælp af interpunktionstegn. En mulig fremgangsmåde kunne være, på baggrund af de i KorpusDK fundne eksempler, at udarbejde en liste over de mest frekvente verber anvendt i præpositionspassiv, som vi kan tage som udgangspunkt i en talesprogsundersøgelse.

Litteratur

- Becker-Christensen, Christian (2012) *Dansk syntaks. Indføring i dansk sætningsgrammatik og sætningsanalyse*. Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Diderichsen, Paul (1964) *Elementær Dansk Grammatik*. 3. udg. København: Gyldendal.
- Durst-Andersen, Per & Michael Herslund (1996) The syntax of Danish verbs. Lexical and syntactic transitivity. *Content, Expression and Structure: Studies in Danish Functional Grammar*. Elisabeth Engberg-Pedersen, Michael Fortescue, Peter Harder, Lars Heltoft & Lisbeth Falster Jakobsen (red.). Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins Publishing Company:65-102.
- Engdahl, Elisabet (1999) The choice between *bli*-passive and *s*-passiv in Danish, Norwegian and Swedish. Nordsem Report 3. <http://www.svenska.gu.se/digitalAssets/1336/1336829_engdahl-nordsem-passivechoice-1999.pdf>.
- Engdahl, Elisabet (2006) Semantic and syntactic patterns in Swedish passives. *Demoting the Agent. Passive, middle and other voice phenomena*. Lyngfelt, Benjamin & Torgrim Solstad (red.). Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins Publishing Company:21-45.
- Engdahl, Elisabet & Anu Laanemets (submitted) Prepositional passives in Danish, Norwegian and Swedish – A corpus study.
- Faarlund, Jan Terje, Svein Lie & Kjell Ivar Vannebo (1997) *Norsk referansegrammatikk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hansen, Erik & Lars Heltoft (2011) *Grammatik over det Danske Sprog*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.
- Hansen, Aage (1967) *Moderne Dansk*, Bind III. København: Grafisk forlag.
- Herslund, Michael (1984) Particles, Prefixes and Preposition Stranding. *NyS – Nydanske Studier & Almen kommunikationsteori* 14. *Topics in Danish Syntax*:34-71.

- Laanemets, Anu (2012) *Passiv i moderne dansk, norsk og svensk. Et korpus-baseret studie af tale- og skriftsprog*. Dissertation Tartu Universitet. <http://dspace.utlib.ee/dspace/bitstream/handle/10062/27711/laanemets_anu.pdf>.
- Mikkelsen, Kristian (1975/[1911]) *Dansk Ordføjningslære*. København: Hans Reitzels forlag.
- Pedersen, Karen Margrethe (2011) Relativt *som* grammatisk, historisk og geografisk belysning. 13. *Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Inger Schoonderbeck Hansen & Peter Widell (udg.). Århus:225-235.
- Vikner, Sten (1991) Relative *der* and Other C^o-Elements in Danish. *Lingua* 84(2–3):109–136.
- Vikner, Sten (1995) *Verb Movement and Expletive Subjects in the Germanic Languages*. Oxford University Press, Oxford.
- Zaenen, Annie, Joan Maling & Höskuldur Thráinsson (1985) Case and Grammatical Functions: The Icelandic Passive. *Natural Language and Linguistic Theory* 3:441–483.

Korpusser

- Korp: <<http://spraakbanken.gu.se/korp>>.
- KorpusDK: <<http://ordnet.dk/korpusdk>>.
- Leksikografisk bokmålskorpus: <<http://www.hf.uio.no/iln/tjenester/kunnskap/sprak/korpus/skriftsprakskorpus/lbk>>.

Resumé

Sprog i dansk/engelsk-sprogede familier i Danmark

Anne Larsen & Marie Maegaard
Københavns Universitet

Projektet Globalization and Social Family Multilingualism in European Medium Sized Linguistic Communities er et transeuropæisk projekt, finansieret af den spanske stat, som har til formål at undersøge flersprogede familier i forskellige europæiske lande. I Danmark undersøger vi dansk/engelsk-sprogede familier (familier hvor den ene forælder har engelsk, den anden dansk, som førstesprog).

I Danmark har engelsk en helt speciel status (Preisler 2010, Andersen 2004, Kristiansen 2006). Brugen af engelsk i dansk er imidlertid især undersøgt med fokus på brugen af engelske låneord (fx Andersen 2004, Kristiansen 2006), eller med fokus på bestemte domæner hvor engelsk benyttes i stor udstrækning (fx Preisler 2011, Mortensen 2014). Engelsk som minoritetssprog for familier i Danmark har typisk ikke været i fokus. I modsætning til mange andre minoritetssprog har engelsk i mange sammenhænge høj prestige i Danmark. Engelsk er altså tilknyttet symbolsk kapital (Bourdieu 1986), især fordi engelsk på mange måder er globaliseringens sprog (Mufwene 2010). Denne form for mere abstrakt og overordnet prestige og status er imidlertid ikke nødvendigvis afgørende i lokal situeret sprogbrug.

Gennem interview og selvoptagelser med 7 dansk/engelsk-sprogede familier i Københavnsområdet får vi et indblik i hvordan den sproglige hverdag udspiller sig i denne type flersprogede familier, og især hvilke diskurser der knytter sig til brugen af dansk og engelsk. I oplægget diskuterer vi, baseret på disse data, baggrunde for sprogvalg, og vi drager paralleller til andre familiestudier af flersprogede familier.

Funktionsforstyrrede unges kommunikative kompetencer i konfliktløsning

– et konversationsanalytisk perspektiv

Christina Emborg Lund
Aarhus Universitet

1. Indledning

Undersøgelsen, som går forud for denne artikel, er et konversationsanalytisk *singlecase*-studie af fem unge i alderen 17 til 19 år og deres fast tilknyttede pædagog på produktionsskolen ProMidt i Ikast (Emborg 2013b). Disse unge er hæmmet af nedsat social funktionsevne som resultat af bl.a. specifikke og gennemgribende udviklingsforstyrrelser – herunder infantil autisme, Aspergers syndrom og ADD.

Individer med udviklingsforstyrrelser defineres ofte som ikke-kommunikative. Mere specifikt påpeges deres manglende kompetencer i konfliktløsning, idet det eksempelvis hævdes, at autismspektrumforstyrrede har problemer med at reparere kommunikative sammenbrud (Harmsen 2011:6). I forlængelse heraf beskæftiger denne undersøgelse sig med seks konflikter mellem de unge: Det undersøges, hvorvidt neuropsykologiens og tidligere lingvistiske studiers konklusioner vedrørende udviklingsforstyrredes pragmatiske vanskeligheder lader sig overføre til disse problemfyldte samtaler. I et forsøg på at skabe et nuanceret billede af de unges kommunikative kompetencer undersøges på den ene side tre konflikter, som vidner om de unges evne til selv at nedtrappe uenigheder, og på den anden side tre konflikter, der går fuldstændigt i hårdknude, og som de unges pædagog derfor må gribe ind i. Denne artikel vil give et indblik i undersøgelsens resultater med henvisning til illustrerende datauddrag.

2. Metodiske overvejelser

En observerende metode i indsamlingen af interaktionsempiri har haft til formål at skabe et autentisk billede af de unges kommunikative adfærd i en hverdagslig *setting* for derved at højne den økologiske validitet i undersøgelsens resultater. Optagelser og efterfølgende transskriptioner har endvidere fungeret til tydeliggørelse og forevigelse af detaljen i interaktionerne.

Analysen tager udgangspunkt i en konversationsanalyse (CA) – en metode til analyse af de verbale, nonverbale og paralingvistiske mekanismer, som styrer naturligt forekommende samtalers forløb. En undersøgelse af, hvordan de unge hhv. følger og bryder med samtalenormerne opstillet ved CA – dvs. normer for eksempelvis præferenceorganisering, reparation og turtagning – har gjort det muligt at afdække de unges kommunikative kompetencer og svagheder. Undersøgelsen bevæger sig dog ud over CAs sædvanlige interpersonelle perspektiv: Funktionsforstyrrelsernes mulige indvirkning på de unges kommunikative adfærd gør det nemlig gavnligt ligeledes at inddrage et intrapersonelt perspektiv, der tillader at tilbageføre konversationsanalysens resultater til de unges kognitive dispositioner.

3. Samtaledeltagere

Dreng B: 19, diagnosticeret med infantil autisme

Dreng D: 17, diagnosticeret med Aspergers syndrom

Dreng K: 17, diagnosticeret med attention deficit disorder (ADD),
obsessive compulsive disorder (OCD) og Tourettes syndrom

Dreng T: 17, dyslektiker

Pige M: 17, har angiveligt været udsat for psykisk omsorgssvigt
igennem sin opvækst

Pædagog: mand, tilknyttet ProMidts unge med nedsat social
funktionsevne

4. Andeninitieret konfliktløsning

4.1. Præference for uenighed

Tre af de unges seks konflikter afsluttes ved, at pædagogen griber ind, fordi de unge ikke selv formår at nå til enighed. Disse samtaler indeholder kommunikative *breakdowns* – dvs. at de unge når en

”indbyrdes forståelse af, at de ikke har opnået nogen indbyrdes forståelse og heller ikke opnår nogen her og nu” (Rasmussen 2011:117). Medvirkende hertil er tilsyneladende de unges stærke præference for uenighed i disse konflikter. Normalt gælder det for interaktioner, at enighed er den præfererede aktivitet, mens uenighed er dispræfereret (Sacks 1973), men Kotthoff har beskrevet, hvordan konflikter er karakteriseret ved en anderledes præferencestruktur. For ”[w]hen the context of argumentation is established, it is no longer preferred to agree. On the contrary, it seems to be very important to contradict quickly and in a coherent manner” (1993:203). En sådan grad af polaritet er altså oprettet i disse samtaler, at overgivelsen til modpartens synspunkt vil true den overgivendes *face*, jf. Goffmans *facework*-teori, idet den pludselige enighed vil kunne opfattes som udtryk for underlegenhed. Derfor viser sig en tendens til, at tilspidsninger af konflikterne faktisk er aktiviteter, de unge stræber imod. Denne præference for uenighed viser sig bl.a. ved kontinuerlige, grammatiske modpositioneringer, som kommer til udtryk i fire tendenser:

Først og fremmest anvendes *yes-but*-strategien, karakteriseret ved uenighedsindledere udtrykt ved enighed (Ibid.:201) – fx ”det kan godt være”, ”ja ja” eller ”mm mm” efterfulgt af kontrastkonjunktionen ”men”. Sådanne ses i den såkaldte ‘vækkeur-konflikt’, der omhandler funktionaliteten af et vækkeur, dreng D dagen før har sovet fra:

D: det har ikke noget med den at gøre jo
(2.9)

B: jamen men hvis du lissom har overhørt den så er den så ikke li:dt [øh]

D: [nej] for det var mig der sov (.)
jeg kan sove for det

B: ja du kan sove for det

D: ja

B: og så mener jeg jo hvad det hedder [hvis du alligevel har overhørt den]

D: [så er der jo heller ikke] noget galt med den

B: **ja det kan så godt være men** hvis du overhører den så:: så er den jo lissom heller ikke ret meget værd jo (.) [fordi:øh]

D: [selvom] den virkede i dag da selvom jeg vågnede for tidligt i dag (2.2) og den virkede på lige præcis det tidspunkt jeg har sat den

B: **mm mm "det kan så godt være" men** hvordan kan du altid være sikker på at øh at øh du ka::n ja høre den når du sover jo .h

D: hvordan jeg kan være sikker på det ɿ du kan høre en biblyd ind i øret jo BIB BIB BIB BIB

Udtrykket ”det kan godt være” virker på den ene side bekræftende – dog om noget, taler ikke har epistemisk adgang til at vide noget om – men det projicerer et ”men”, som gør udtrykket til en modargumentindleder. Denne midlertidige, lokale orientering mod enighed anvendes, foruden som taktik til at få fremsagt et modargument, til at forhandle relevansen af de givne samtaleemner. Strategien antyder nemlig en tvivl på relevansen af det, første turpar netop har formuleret (Ibid.).

En anden type grammatisk modpositionering viser sig ved brugen af oppositionsmarkører, dvs. interjektioner i grammatisk overensstemmelse med, hvad taler er uenig i (Goodwin 1983:699). Den tydeligste måde, hvorpå de unge viser, at anden pardels svar ikke er polaritetsmæssigt kongruent med den besvarede første par del (Heinemann 2005:397), er igennem interjektionen ”nej” – og subsidiært ”jo”, når første pardels ytring er negeret.

En tredje tendens er brugen af det såkaldte oppositionsformat, hvor opponenterens formulering er inkorporeret i talers ytring men fortolket til det modsatte (Kotthoff 1993:202). I ovenstående uddrag anvendes Ds udsagn ”jeg kan sove for det” – som D vel at mærke bruger i sin argumentation *for* vækkeurets funktionalitet – af B i en modificeret gentagelse i et argument *imod* vækkeurets funktionalitet, selvsagt med en ændring i pronomenstruktur:

D: det har ikke noget med den at gøre jo (2.9)	
B: jamen men hvis du lissom har overhørt den så er den så ikke li:dt [øh]	
D: [nej] for det var mig der sov (.)	
jeg kan sove for det	
B: ja du kan sove for det	
D: ja	
B: og så mener jeg jo hvad det hedder [hvis du alligevel har overhørt den]	
D: [så er der jo heller ikke] noget galt med den	
B: ja det kan så godt være men hvis du overhører den så: så er den jo lissom heller ikke ret meget værd jo (.) [fordi:øh]	
D: [selvom] den virkede i dag da selvom jeg vågnede for tidligt i dag (2.2) og den virkede på lige præcis det tidspunkt jeg har sat den	
B: mm mm ”det kan så godt være” men hvordan kan du altid være sikker på at øh at øh du ka::n ja høre den når du sover jo .h	
D: hvordan jeg kan være sikker på det & du kan høre en biblyd ind i øret jo BIB BIB BIB BIB	

Fjerde og sidste tendens er brugen af sætningsadverbier, såsom ”altså”, ”da”, ”sgu”, ”fandme” og ”jo”. Disse er dialogiske, hhv. subjektive og objektive partikler (Hansen & Heltoft 2011:1034) og har

til formål at virke forstærkende på den talendes påstand. Karakteristisk er især de unges hyppige anvendelse af ”jo”, der med sit polyfoniske udtryk antyder, at det ikke er fornuftigt at opretholde et modsynspunkt til den indlysende påstand, som fremføres:

D: det har ikke noget med den at gøre **jo**
(2.9)
B: jamen men hvis du lissom har overhørt den så er den så ikke li:dt [øh]
D: [nej] for det var mig der sov (.)
jeg kan sove for det
B: **ja du kan sove for det**
D: ja
B: og så mener jeg **jo** hvad det hedder [hvis du alligevel har overhørt den]
D: [så er der **jo** heller ikke] noget galt med den
B: **ja det kan så godt være men** hvis du overhører den så:: **så er den jo lissom heller ikke ret meget værd jo** (.) [fordi:øh]
D: [selvom] den virkede i dag da selvom jeg vågnede for tidligt i dag (2.2) og den virkede på lige præcis det tidspunkt jeg har sat den
B: mm mm ***det kan så godt være men** hvordan kan du altid være sikker på at øh at øh du ka::n ja høre den når du sover **jo** .h
D: hvordan jeg kan være sikker på det **jo** du kan høre en biblyd ind i øret **jo BIB BIB BIB BIB**

Foruden ved grammatiske modpositioneringer kommer de unges præference for uenighed til udtryk i personorienterede angreb, hvor vurderingen af saglige forhold udskiftes med en negativ vurdering af modparten. Når vurderingen angår modpartens mentale evner kaldes det af Rasmussen en mentaltilstandsvurdering (2011:124). En sådan ses, når D slår sig i hovedet med et ”OOOOH”, hvorefter han verbaliserer det, B ”ikke forstår”:

B: ja ja men som sagt hvis det er sket én gang før så hvem kan så ikke sige at det sker igen jo
D: det ((slår sig selv i hovedet)) OOOOH
B: all right take it ↑EASY jeg ↑SIGER det bare
D: **hvad forstår du ikke med at når man kan < §sove §på:: det >?**
B: ((med opspilede øjne)) < §det §forstår §jeg §også §godt >

Sidst men ikke mindst viser præferencen for uenighed sig ved lange, *face*-truende turtagningskampe. Brugen af genstartere samt prosodiske markeringer som høj talevolumen på ikke-overgangsrelevante steder afslører overlappene som bevidste afbrydelser:

T: =hans mor hun [kom ind med det der kæmpe fugle]
B: [ej te te **TEKNISK SET SÅ VIDT**] SOM JEG HAR FORSTÅET DET SÅ ER HANS SØN JO IKKE BLEVET MOBBET HAN BLIVER JO OVERFALDET **TQ** GANGE JO

Uden for konflikternes knudepunkter demonstrerer de unge dog generelle turtagningsfærdigheder: De udviser forståelse for overgangsrelevante steder og en evne til at opretholde en minutøs opmærksomhed på modpartens tale, hvilket ses ved bl.a. brugen af minimalrespons (Emborg 2013a). Derfor må ovenstående brud med turtagningsnormerne i højere grad bunde i konflikten som turtagningssystemets "undtagelsestilstand" end i manglende turtagningsfærdigheder hos de unge.

Denne kontinuerlige, stærke polaritet vidner om, at de unge ikke ser nogen mulighed for at *reframe* situationerne, dvs. for at ændre den konfliktramme, situationerne forstås igennem. Kapitulationen vil opleves som en trussel – måske ikke kun på et situationelt men også på et kontinuerligt *face*, jf. Femø Nielsens udvidelse af Goffmans *facework*-teori (1993). Som Vuchinich netop formulerer, "[s]ocial standing as well as self esteem are at stake in verbal conflicts" (1990:120), og Goffman har ligeledes beskrevet vind/tab-logikken i konflikter som en "character contest" (1967). Det er dog i højeste grad konflikter angående personlige holdninger og overbevisninger, der er *face*-truende at tabe: Sammenlignet med konflikter om objektivt definerbare forhold, som fx sproglige definitioner, investerer man nemlig i denne type uoverensstemmelse langt mere af sig selv (Goodwin 1983:670; Corsaro; Rizzo 1990:36). De unges følelse af, at også overgivelse i de konflikter, som vedrører begrebsdefinitioner, vil optræde så *face*-truende, at de præfererer uenighed, er derfor påfaldende og kan muligvis – i al fald delvist – begrundes i de unges personlige forhold: Individuer med autismspektrumforstyrrelser (ASF), som er repræsenteret i begge definitionskonflikter, har nemlig ifølge undersøgelser en forstærket oplevelse af og frygt for *face-threatening-acts* (Samson 2013:397), hvilket skaber en hypersensitivitet hos disse overfor potentielle *face*-trusler. Præferencen for uenighed kan dog også være kønsbestemt: Undersøgelser viser nemlig, at målet for unge drenge ikke nødvendigvis er at *løse* konflikter, der derimod bruges til at opretholde statushierarkier i den givne sociale gruppe (Eder 1990:67). Konflikterne bliver således udtryk for magtkampe og karakterkonkurrencer, der af de unge selv opfattes som afgørende for deres sociale position i gruppen.

4.2. Nedsat evne til tolke fremmede perspektiver

Ovenfor blev det antydnet, at de unges personlige forhold kan have forstærket præferencen for uenighed, men udviklingsforstyrrelserne kan også have gjort det vanskeligt for de unge at sætte sig ind i modpartens perspektiv: ASF medfører eksempelvis en nedsat mentaliseringsevne, der hæmmer individet i at identificere andres tanker (Beyer 2010:13 ff). Endvidere forringes de autismspektrumforstyrredes evne til at indtage fremmede synspunkter af en svag central kohærens, der gør individet for detaljeorienteret til at kunne udlede helhedsforståelser, og af en eksekutiv dysfunktion, som forhindrer i at tænke fleksibelt og abstrakt (Ibid.).

Pædagogen er bl.a. ansvarlig for afslutningen af den føromtalt 'vækkeur-konflikt': B hævder, at det pågældende vækkeur må være utilstrækkeligt, da det ikke har kunnet få D op til tiden, mens D lige så hårdnakket påstår, at vækkeuret fungerer upåklageligt, da det har ringet på det anviste tidspunkt. Den manglende konfliktnedtrapning påvirkes, foruden af præferencen for uenighed, muligvis af drengenes ASF, som kan antages at forhindre dem i at forstå modpartens perspektiv. Begge har nemlig i princippet ret i deres respektive synspunkter; B i, at vækkeuret ikke er meget værd, hvis D har kunnet overhøre den, og D i, at vækkeuret virker, som det skal, da det har ringet på det anviste tidspunkt. Men drengene besidder sandsynligvis ikke kompetencerne til at sætte sig ind i, hvilket synspunkt modparten repræsenterer. Hvorvidt præferencen for uenighed eller vanskeligheden ved at forstå modpartens tankegang er af størst vigtighed for den manglende konfliktløsning, er dog ikke til at afgøre.

Pædagogens afvikling af konflikten falder efter, at B og D hver har afsluttet en tur med en nedadgående lukkeintonation. Dette skaber et tydeligt potentielt responspunkt for pædagogen, der har magt til at bestemme, at uoverensstemmelsen mellem drengene hermed er slut:

B: åå "det kan sagtens ske ligen"

D: du er lige vågen til klokken tre og så prøver du lige at lsover

Pæd: jeg sk jeg skal lige høre fordi øh nu begynder tiden at gå øh "dreng T" gik han på toilet eller hvad gjorde han

4.3. Mislykket reparatur

Den fortsatte uenighed i konflikterne om sproglige definitioner kommer til udtryk ved mislykkede andeninitierede reparationer – dvs. at de unges metasproglige irettesættelser af modparternes begrebsanvendelser ikke fører mod enighed. Foruden de tidligere anskueliggjorte forhold kan de unges ”forværende” korrektioner af modparterne, jf. Goodwin (1983), have medvirket til reparationernes mislykkethed:

Those forms which question rather than assert that a repair is in order or allow initiator of the trouble source to him/herself correct the utterance are performed in what I would call a mitigated [...] way, in contrast to forms which blatantly signal the need of a correction or perform that correction themselves, which I would term aggravated. (1983: 658).¹

En sammenhæng viser sig nemlig mellem manglende konflikt-nedtrapninger og sådanne forværende andeninitieringer af reparation. Tendensen kan f.eks. ses i ’*patch/addition*-konflikten’, der omhandler begreber tilknyttet computerspillet *World of Warcraft*. T ekspliciterer her en korrektion af Ds begreb ”*patch*”:

D: =så retter de det om til en **patch** hvis (.) der nu skal komme et nyt væsen eller en ny instans eller et eller [andet]
T: [så er] det så er det noget hel (.) så er det en øhh::=
D: =en patch=
T: =en **addition** en patch det er hvis der er et eller andet fuldstændig galt med spillet [så kan] de rette
D: [NEJ]

Korrektionen indikerer, at D ikke selv har kompetence til at udbedre sin fejl, og denne antydning lægger ganske naturligt, nærmere end til selvreparation, op til en *face*-forsvarende modpositionering. Denne viser sig ved Ds afbrydende ”NEJ”, som vidner om, at Ts irettesættelse ikke har ført mod enighed, og at reparationen således ikke er ført igennem. Reparationernes mislykkethed kan altså være en konsekvens af, at de unge i organiseringen af reparation ikke følger den normalt herskende præference for selvkorrektion (Sacks et al. 1977). Ifølge Goodwin er denne tendens til at påpege en *trouble source* og udtrykke en *face*-truende korrektion heraf i samme tur generel hos børn og unge (1983:659).

¹ ”Forværende” bruges her synonymt med *aggravated*, mens *mitigated* oversættes med ”mildnende”.

I tråd med videnskabens forudsigelser formår de unge altså end ikke at reparere de kommunikative sammenbrud, som foreligger i konflikterne om sproglige definitioner. At de unge, efter at have identificeret et forståelsesproblem, *forsøger* at nå en fælles forståelse, er dog trods alt udtryk for et ønske om en succesfuld kommunikation. Men hvadenten den manglende selvreparatur er begrundet i problemer med at sætte sig ind i opponentens synspunkt eller i en præference for uenighed, som eventuelt er forstærket af modpartens forværende andeninitiering af reparatur – eller i en kombination – så lykkes de unge altså ikke i dette projekt. Interessant bliver det dog, når de unges adfærd overskrider videnskabens bestemmelser, sådan som det er tilfældet i de tre konflikter belyst i det følgende.

5. Selvinitieret konfliktløsning

5.1. Fra polaritet til præfereret enighed

Undersøgelsens tre konflikter, hvis løsning iværksættes af de unge selv, vidner i modsætning til konflikterne med andeninitieret løsning om, at de unge faktisk er i stand til at nedtrappe konflikter og derved afværge kommunikative sammenbrud. Disse konflikter afsluttes nemlig ved, at den ene part overgiver sig til den andens synspunkt, eller ved at parterne indgår kompromis.

Det er interessant, hvad der får de unge til i netop disse tre konflikter at præferere enighed i modsætning til i de foregående. Undersøgelsen tyder på, at svaret ligger i det forhold, at disse tre konflikters kontekster muliggør overgivelse med et minimalt ansigtstab. Forskellige elementer er med til at fremkalde disse ansigtssikrende omstændigheder (se Emborg 2013b), men jeg må her begrænse mig til at skitsere en enkelt konflikts kontekstlige forhold, som muliggør overgivelse uden noget afgørende ansigtstab: 'Abort/mordkonflikten' omhandler den semantiske forskel på begreberne "abort" og "mord" i forbindelse med ufødte børn. Her genereres muligheden for et minimalt ansigtstab ved overgivelse, idet det bliver tydeligt for de interagerende, at de taler om to forskellige situationer; B om, når et foster fjernes inden fødsel, og M om, når nogle gør skade på den gravide, så fostret dør, og disse forskellige omstændigheder muliggør også forskellige begrebsanvendelser. M's forklaring på sin forståelse af begrebet "mord" fremkalder tilsyneladende B's bevidsthed om,

at hans begreb ”abort” stadig kan anvendes om det scenarie, han omtaler, men som ikke længere er aktuelt i den givne samtale. Dette betyder, at B ved tilslutning til M’s begreb ikke behøver ofre sit eget, og han lider derfor ikke noget betydeligt ansigtstab herved:

M:	jeg vil og- kalde det mord når barnet er inde i maven (1.5)
Pæd:	ja=
M:	=[fordi] at du kan jo og- dræbe barnet mens det er i maven (.) [hvis du for eksempel]
B:	[øhm] [JA men det er jo ved] at få en
øh::	øhm:: en §abort jo
M:	nej det beþhøver du ikke fordi hvis (.) hvis jeg nu er gravid eller et eller andet=
B:	=hm=
M:	=og der er en der kommer hen og slår mig (.) i maven (.) så vil jeg å betegne det som et mord hvis barnet det dør (1.8)
B:	°ja det er nok rigtig nok°

Denne mulighed for overgivelse med minimalt ansigtstab er sandsynligvis afgørende for, at en præference for enighed frem for uenighed bliver aktuel. Inden overgivelsen tøver B desuden i 1.8 sekund: Dette reducerer ansigtstabet mod ham yderligere, idet overgivelsen ifølge Kotthoff herved tydeligt markeres som produkt af egne overvejelser og altså hverken socialt pres eller underlegenhed (1993:212). Endvidere udtales overgivelsen med lav talevolumen, hvilket sammen med adverbiet ”nok” tydeliggør B’s stadige refleksionsproces og ikke mindst skepsis.

5.2. Betinget evne til at tolke fremmede perspektiver

Foruden en præference for enighed forudsætter de unges konfliktnedtrapninger en evne til at sætte sig ind i opponenterens synspunkt – en kompetence, der for visse unges vedkommende sandsynligvis er afhængig af emnet i den givne konflikt. Evnen fordrer nemlig tilsyneladende for de unge med ASF, at det hverken kræver indsigt i mentale forhold eller en særlig abstrakt, fleksibel tankegang at forstå modpartens perspektiv. Denne betingelse er netop indfriet i ’abort/mord-konflikten’ ovenfor, som omhandler sproglige definitioner. Undersøgelsen tyder altså på, at visse unge har lettere ved at begribe objektivt definerbare forhold end subjektive vurderinger.

5.3. Vellykket reparation

De selvinitierede løsninger på konflikter angående sproglige definitioner vidner selvsagt om de unges evne til at gennemføre andeninitierede reparationer, som fører dem mod en fælles forståelse af begreberne. Foruden de allerede anskueliggjorte forhold kan andeninitieringernes konstruktioner have medvirket til reparationernes vellykkethed: Parallelt med de mislykkede reparationer i de tre foregående konflikter kan der nemlig ses en sammenhæng mellem reparationernes vellykkethed og ”mildnende” konstruktioner i andeninitieringerne – dvs. andeninitieringer udført med et respektfuldt hensyn til handlingen fremsat af første par del, jf. Goodwins definition fra tidligere. Et eksempel forefindes i førnævnte ‘abort/mord-konflikt’, hvor M initierer en reparation af B’s begreb “abort”. Andeninitieringen er udformet via den mildnende høflighedsstrategi ”personaliseret holdning”, der ekspliciterer, at det sagte udelukkende udgør M’s egen mening om begreberne (Brown & Levinson 1987):

M:	jeg vil og- kalde det mord når barnet er inde i maven (1.5)
Pæd:	ja=
M:	={fordi} at du kan jo og- dræbe barnet mens det er i maven (.) [hvis du for eksempel]
B:	[øhm] [JA men det er jo ved] at få en øh:: øhm:: en § abort jo
M:	nej det be†høver du ikke fordi hvis (.) hvis jeg nu er gravid eller et eller andet=
B:	=hm=
M:	=og der er en der kommer hen og slår mig (.) i maven (.) så vil jeg å betegne det som et mord hvis barnet det dør (1.8)
B:	°ja det er nok rigtig nok°

”så vil jeg å betegne det som et mord”, udtrykker netop ikke en eksplicit rettelse af B. Igennem en antydning af, at en reparation er nødvendig, lægger ytringen i stedet op til B’s langt mindre *face*-truende selvkorrektion, som følger: ”ja det er nok rigtig nok”.

Præferencen for enighed formes således af muligheden for overgivelse med et minimalt ansigtstab og forstærkes eventuelt af en mildnende andeninitiering af reparation. I kombination med den emneafhængige kompetence til at sætte sig ind i modpartens synspunkt er betingelserne for enigheden tilsyneladende gode.

6. Opsamling

De tre konflikter med andeninitieret løsning vidner om en præference for uenighed, der har til formål at beskytte de unge mod den *face-trussel*, som realiseres ved en overgivelse til modpartens synspunkt. Selv i konflikterne angående begrebsdefinitioner præfereres uenighed, hvilket medfører mislykkede andeninitierede reparationer. Reparaturernes anlæg for at mislykkes kan sandsynligvis ligeledes findes i de forværende andeninitieringer, som skønnes at mindske den rettedes villighed til at kapitulere – dvs. at præferencen for uenighed herved forstærkes. Ydermere er det plausibelt, at visse af de unges funktionsforstyrrelser – i særdeleshed ASF – har medført manglende forståelser af modparternes perspektiver. De unges kontinuerlige uenighed og pædagogens derfor nødvendige nedtrapning af disse tre konflikter bekræfter således delvist videnskabens forudsigelser om udviklingsforstyrrede som værende ude af stand til at afslutte konflikter på en tilfredsstillende måde.

Omvendt vidner de tre konflikter med selvinitieret løsning om netop de unges kompetencer til at reparere kommunikative sammenbrud, idet disse afsluttes ved hel eller delvis overgivelse. Konfliktløsningerne forudsætter en evne til at sætte sig ind i opponentens synspunkt – en kompetence, der for visse unges vedkommende givetvis er afhængig af emnet i den pågældende konflikt. Villigheden til at overgive sig og derved opgive præferencen for uenighed viser sig endvidere at affødes af visse ansigtssikrende omstændigheder, der tillige medfører succesfuldt gennemførte reparationer. Reparaturernes vellykkethed påvirkes formodentlig ligeledes af mildnende høflighedsstrategier i andeninitieringerne, som fremmer præferencen for enighed.

Til trods for at de unge altså ikke i hvilke som helst situationer udviser villighed og kompetence til at føre konflikterne mod enighed, vidner også de betingede overgivelser om de unges evner inden for konfliktløsning. Dette indikerer, at det billede, videnskaben ofte tegner af udviklingsforstyrredes kommunikative kompetencer, bør nuanceres.

Litteratur

- Beyer, Jannik (2010) Autisme i et udviklingsperspektiv. *Autismebladet* 3:10-16.
- Brown, Penelope; Stephen C. Levinson (1987) *Politeness*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Corsaro, William A. & Thomas A. Rizzo (1990) Disputes in the peer culture of American and Italian nursery-school children. *Conflict talk – Sociolinguistic investigations of arguments in conversation*. Allan Grimshaw (ed.). Cambridge: Cambridge University Press:21-66.
- Eder, Donna (1990) Serious and playful disputes: variation in conflict talk among female adolescents. *Conflict talk – Sociolinguistic investigations of arguments in conversation*. Allan Grimshaw (ed.). Cambridge: Cambridge University Press:67-84.
- Emborg, Christina (2013a) En konversationsanalyse af vanskelige unges kommunikative adfærd i konfliktsituationer. Eksamensopgave i Sprogbrugsanalyse, 4. sem., Nordisk sprog og litteratur, Aarhus Universitet.
- Emborg, Christina (2013b) En konversationsanalyse af funktionsforstyrrede unges kommunikative kompetencer i konfliktløsning. BA-opgave, Nordisk sprog og litteratur, Aarhus Universitet.
- Goffman, Erving (1967) *Interaction Ritual: Essays on Face-to-Face Behavior*. New York: Anchor Books.
- Goodwin, Marjorie H. (1983) Aggravated correction and disagreement in childrens conversations. *Journal of Pragmatics* 7:657-677.
- Hansen, Erik; Lars Heltoft (2011) *Grammatik over det Danske Sprog*. Bind II. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Harmsen, Anne (2011) An interpersonal perspective on autism. Speciale, Nordisk sprog og litteratur, Aarhus Universitet.
- Heinemann, Trine (2005) Where grammar and interaction meet – the preference for matched polarity in responsive turns in Danish. *Syntax and lexis in conversation: Studies on the use of linguistic resources in talk-in-interaction*. Auli Hakulinen et al. (eds.). Amsterdam: John Benjamins Publishing:375-402.
- Kotthoff, Helga (1993) Disagreement and Concession in Disputes: On the Context Sensitivity of Preference Structures. *Language in Society* 22, 2:193-216.

- Nielsen, Mie Femø (1993) Det dualistiske face. Et forslag til en revision af Goffmans faceworkteori. 4. *Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Mette Kunøe et al. (red.) Århus: Nordisk Institut, Aarhus Universitet:208-221.
- Rasmussen, Gitte (2011) Du er syg i hovedet – når interaktionelle handlinger lukker og udelukker. *Nydanske Sprogstudier* 40:117-144.
- Sacks, Harvey (1973) Current research in conversation analysis: the preference for agreement. Paper presented at the Linguistic Society of America Summer Institute. Ann Arbor (ed.), MI.
- Sacks, Harvey et al. (1977) The Preference for Self-Correction in the Organization of Repair in Conversation. *Language* 53:361-382.
- Samson, Andrea C. (2013) Humor(lessness) elucidated – Sense of humor in individuals with Autism Spectrum Disorders. *International Journal of Humor Research* 26, 3. Berlin: Walter de Gruyter:393-409.
- Vuchinich, Samuel (1990) The sequential organization of closing in verbal family conflict. *Conflict talk – Sociolinguistic investigations of arguments in conversation*. Allan Grimshaw (ed.). Cambridge: Cambridge University Press:118-139.

Mænd og kvinders fremstilling af sig selv og deres arbejde

– en sprogvidenskabelig analyse set ud fra et kønsperspektiv

Camilla Lodberg Holck Madsen
Aarhus Universitet

”Kvinder snakker da mere end mænd” – fordommen er velkendt for de fleste og en ud af mange, der omhandler mænd og kvinder og deres forskelligartede sprogbrug. Forskning indenfor mænd og kvinders sprogbrug har jævnligt skudt den og mange andre fordomme til jorden. Som med så meget andet er konteksten en af de vigtigste faktorer for, om det er en mand eller en kvinde, der i en given situation taler mest (Romaine 1999:1-31). Flere sprogvidenskabelige undersøgelser har dog også påpeget, at der findes tydelige forskelle mellem, hvordan mænd og kvinder bruger sproglige variabler, selvom de befinder sig i samme kontekst (Norrby & Håkansson 2010:130-161).

Et tidligt studie af Suzanne Schlyter har således påvist, hvordan en mand og to kvinder fremstillede sig selv meget forskelligt, da de fortalte om deres arbejde i et vidneudsagn i den svenske arbejdsdomstol (Schlyter 1986). Jeg undrede mig over, om sådanne forskelle også findes i det danske arbejdsliv, og jeg besluttede mig for til mit bachelorprojekt at lave en undersøgelse af, hvordan mænd og kvinder fremstiller sig selv, når de fortæller om deres arbejde. Jeg vil i denne artikel præsentere de vigtigste resultater af denne undersøgelse. Først vil jeg redegøre for undersøgelsen og min analysemetode og herefter præsentere mine samlede resultater. Derefter vil jeg ud fra en analyse af hver enkelt informants samtalestil argumentere for, hvordan jeg nåede frem til dette resultat.

1. Undersøgelse og analysemetode

I min undersøgelse tog jeg udgangspunkt i interviews af fire informanter: to mænd og to kvinder, der arbejdede som pædagog eller leder. Disse to arbejdsområder har traditionelt været anset for værende særligt maskuline og feminine områder – både hvad angår hvem, der typisk varetager denne jobtype¹, men også hvad angår hvilke værdier, der typisk forventes af arbejdstagerne.² Min hypotese var, at der ville være en lang række sproglige ligheder kønnene imellem på trods af deres indbyrdes arbejdsrelaterede forskelle. Denne hypotese skulle vise sig at blive afkræftet.

Den kvindelige leder var 39 år, uddannet cand.mag. og ansvarlig for fem faste medarbejdere og 200 frivillige. Den mandlige leder var netop fyldt 50, uddannet jurist og var ansvarlig for lige så mange medarbejdere og frivillige. Begge havde derudover haft deres job i 5 år. Den mandlige pædagog var nyuddannet pædagog og havde været ansat som vikar en måned som ressourcepædagog i en SFO. Han var 27 år, mens den kvindelige pædagog var 31. Hun havde været ansat i 3 år i en vuggestue. I den følgende artikel vil jeg kalde mine informanter for LK for kvindelig leder, LM for mandlig leder, PK for kvindelig pædagog og PM for mandlig pædagog.

Jeg interviewede mine informanter hver for sig enten på deres arbejdsplads eller hjemme hos dem selv ud fra deres præference. Begge pædagoger havde under hvert deres interview deres børn på et halvt og et helt år med, hvilket førte til små afbrydelser under deres interviews. I mine spørgsmål tog jeg udgangspunkt i arbejdsrelaterede, åbne spørgsmål, der kunne få dem til at fortælle så meget som muligt om dem selv i deres arbejde.

¹ Andelen af kvindelige ledere i Danmark er ifølge en rapport fra 2006 fra Eurostats på 23 % (Rasmussen 2007). Til sammenligning er gennemsnittet i EU på knap en tredjedel. Andelen af mænd ansat som pædagog i institution er i 2013 på 14,5 % (BUPL 2013).

² Ifølge en undersøgelse fra Epinion foretrækker 26 % en mandlig chef over 45 år, 18 % en mandlig chef over 30 og 13 % en kvindelig chef over 45. Resultatet viser ifølge Dansk Erhverv, at vi stadig har et stereotyp billede af en chef (Valgreen-Voigt 2010). Det gælder også for pædagoger, hvor uddannelsesinstitutioner har svært ved at få mandlige studerende grundet stereotype opfattelser af arbejdet (Schmidt 2011).

Min analyse er sociolingvistisk, da jeg fokuserer på variationen i sprogbrug ud fra et kønsperspektiv. Det er klart, at mine resultater ikke kun afspejler variationer, der udelukkende kan forklares ud fra kønsmæssige forskelle. Andre sociolingvistiske kategorier og individuelle forskelle spiller også ind. Ifølge Janet Holmes, en af de førende lingvistiske kønsforskere, er køn en kategori, som potentielt er relevant i al interaktion, da vi ikke kan undgå at lægge mærke til, om vores samtalepartner er mand eller kvinde (Norrby & Håkansson 2010:122). Derfor er køn en fremtrædende og synlig kategori, men ikke nødvendigvis en kategori vi som interagerende er konstant medvidende om.

Jeg har taget udgangspunkt i det interaktionelle paradigme inden for sociolingvistikken, hvor man fokuserer på, hvordan sproget anvendes i faktisk samtale, og hvordan individer interagerer sprogligt. Jeg har derfor valgt at gøre brug af værktøjer fra samtaleanalysen til at analysere mine data, hvor jeg har anvendt Femø Nielsen & Nielsens begrebsdefinitioner (2005) suppleret med Norrbys definitioner fra bogen *Samtalsanalys* (1996). I samtaleanalysen har jeg valgt at fokusere på dominansforhold og på mine informanternes identitetskonstruktion, herunder hvordan informanterne anvender bandeord under deres interview. Jeg ønskede endvidere at lave en semantisk rolleanalyse for at kunne sammenholde mine resultater fra samtaleanalysen med et semantisk aspekt på sætningsniveau. Her analyserede jeg udvalgte dele af interviewene ud fra Hanne Ruus' analysemodel for semantiske roller (1979). Jeg fokuserede i denne analyse især på, hvordan mine informanter positionerede sig forskelligt i de semantiske roller alt afhængig af deres brug af forskellige verber og 1. persons pronomener. Derfor tog jeg udgangspunkt i følgende semantiske roller: Agent (AG), der karakteriserer et levende væsen, der udfører en handling. Receiver (RE), der er et levende væsen, som handlingen er rettet mod. Experiencer (EX), der er et levende væsen, som oplever handlingen. Object (OK), der er en størrelse, der indgår i og evt. påvirkes af handlingen.

Samlet set analyserede jeg altså følgende sproglige variabler: Kvalitativ og kvantitativ dominans, identitetskonstruktion, brug af bandeord og positionering i semantiske roller.

2. Det samlede resultat

I modsætning til min forventning viste mit samlede resultat, at den største forskel i de sproglige variabler var mellem de to kvindelige informanter. De placerede sig i hver sin yderposition i analysen af deres sproglige variabler, mens de to mænd var langt mere sammenlignelige og i stedet placerede sig et sted i midten i forhold til de to kvinder. Overordnet set dominerede PK samtalen mindst, var meget orienteret mod sit fællesskab, søgte konsekvent en dialog frem for en mere monologisk talestruktur og placerede hovedsagligt sig selv i EX- og RE-roller i den semantiske rolleanalyse. Hendes samtalestil kan på mange måder karakteriseres som det, man traditionelt ville kalde en feminin talestil (Tabel 1). I stærk kontrast til PK var LK, der dominerede samtalen absolut mest, førte en meget monologisk samtalestruktur og placerede sig selv i aktive AG-roller gennem pronomenet ”jeg”. Hun var samtidig den, der grinte mest, bandede mest og delte flest personlige oplevelser. Hendes samtalestil kan derfor karakteriseres som en vekslen mellem den traditionelle feminine og maskuline talestil. Det eneste sammenlignelige ved de to kvinder var det faktum, at de, hver gang de roste sig selv, garderede deres udsagn med enten negationer, grin eller en varsling af rosen. Det var noget, de to mænd ikke gjorde. Til gengæld var mændenes samtalestil præcis, som man kunne forvente, idet de begge levede op til den maskuline samtalestil, hvor de dominerede samtalen, førte en meget monologisk struktur og satte større fokus på individets rolle i fællesskabet gennem blandt andet at placere sig selv i AG-roller.

For at skabe overblik over det samlede resultat har jeg placeret mine informanters sproglige variabler i et skema, der karakteriserer det, man forbinder med en traditionel feminin og maskulin samtalestil. Skemaet er hentet dels fra konklusionerne i *Sociolingvistik* af Catrin Norrby og Gisela Håkansson (2010:136) – deraf den svenske del i skemaet, dels fra *Generationssprog* af Marianne Rathje (2010:143) omkring bandeord og endelig fra ”En man och en kvinna beskriver sitt arbete” af Suzanne Schlyter (1986), der karakteriserer mænd og kvinders positionering af sig selv.

TABEL 1	Kvindeligt / feminint		Mandligt / maskulint	
Genrer:	Skvaller, personliga berättelser .	LK	Polemisk stil, Skryt .	LM, PM
Samtals-organisation:	Icke-hierarkiskt , samarbetande, mer dialog , mer samtidigt tal.	PK (LK)	Hierarkiskt , konkurrens, mer monolog , ”tala-en-i-taget-ideal”.	LK, LM, PM
Samtals-deltagarnas roller:	Tydligt jämligt , mer indirekt stil, mer konventionell artighet.	PK (LK)	Mer statusinriktat , mer direkt stil.	LK, LM, PM
Bandeord:	Ingen , eller lidt brug af pænere bandeord.	PK	Større brug af grimmere bandeord.	LK, LM, PM
Positionering af subjekt:	Fokus på at indgå i et fællesskab . Mindre aktivt ”jeg”.	PK	Fokus på individs rolle i et fællesskab . Mere aktivt ”jeg”.	LK, LM, PM

3. Analyse af nogle sproglige variabler

3.1 Informanternes kvantitative dominans

Interviewformen, som danner rammen om mit analysemateriale, er en institutionaliseret samtale. Det vil sige, at der på forhånd findes fastlagte normer for, hvem der tager hvilken form for taletur, og hvad turen kan indeholde. Nielsen kalder dette for turtypepræallokerings-procedure (2001:64), hvor proceduren er, at interviewereren stiller spørgsmål, og den interviewede svarer eller på anden måde responderer. Gennem interviewformen er det derfor naturligt, at mine informanter har den kvantitative dominans i samtalen. En udregning af hvor mange ord, informanterne i gennemsnit udtaler i en taletur³, viser, at der er stor forskel på, hvor meget informanterne siger. Dette er illustreret i Tabel 2. Sammen viser de to beregninger, hvem af mine informanter, der har talt mest og holdt deres tur længst, og resultatet er meget sigende for mit overordnede resultat af informanternes samtalestil.

LK udtaler gennemsnitligt flest ord i sine taleture, og er også den informant, der har den længste taletur. PK er derimod den, der

³ Definition af taletur: ”Det en deltager siger, fra vedkommende begynder til vedkommende holder op” (Nielsen og Nielsen 2005:35). Jeg har derfor udregnet antallet af ord i en taletur fra informantens første ord, indtil INT bidrager med andet end en fortsættelsesmarkør.

både har det mindste gennemsnit og den korteste taletur, hvorimod de to mænd placerer sig midt imellem de to kvinders yderpunkter. PM nærmer sig LK i den gennemsnitlige taletur, hvilket skyldes, at han kun ganske få gange spørger ind til mine spørgsmål i en kort taletur. I stedet svarer han direkte på spørgsmålene i længere taleture. LK derimod spørger ofte kort ind til, hvordan mine spørgsmål skal forstås, hvilket har formindsket hendes gennemsnit.

Den kvalitative eller emnemæssige dominans af samtalen ligger i en interviewsituation naturligt hos mig i kraft af min rolle som interviewer. Gennem mine spørgsmål har jeg således styret samtalsens emner, men mine informanter har haft mulighed for at supplere deres svar med så mange detaljer, uddybninger og eksempler, som de selv har ønsket. Ligesom i resultatet af analysen af den kvantitative dominans viste det sig, at der var meget stor forskel på, i hvor høj grad mine informanter har benyttet sig af muligheden for at uddybe deres svar på eget initiativ. Det vil jeg komme ind på under den følgende karakterisering af hver enkelt informant.

TABEL 2	LK	LM	PK	PM
Gens. antal ord i en taletur	<u>226,3 ord</u>	183,5 ord	<u>88,21</u>	223,7 ord
Længste taletur	<u>1287 ord</u>	1187 ord	<u>523 ord</u>	692 ord

3.2 Den kvindelige leder (LK)

Den kvindelige leder viste sig at være en rigtig interessant informant. Hendes talestil skilte sig markant ud fra de tre andre, idet hun anvendte en langt mere indlevende stil med latter, humor, skiftende stemmeføring, imitation, rapporteret tale og endda en stor brug af bandeord. Den kvantitative dominansanalyse (Tabel 2) viser, at hun befandt sig godt i den monologstruktur, som interviewets form indbød til. Den kvantitative analyse peger også på, at LK var den informant, der var bedst til at tage ordet og holde sin taletur. Det gjorde hun især gennem på eget initiativ at uddybe og supplere sine svar, hvorigennem hun flere steder overtager den kvalitative dominans af samtalen. Det ses især i hendes svar af et af de første spørgsmål under interviewet:

TABEL 3		
29	INT:	kan du huske hvordan du fik dit arbejde (0.5)
30	LK:	det her job?
31	INT:	mm
32	LK:	ja: det søgt jeg (.) helt almindeligt
33	INT:	mm
34	LK:	øhm::: det første job jeg havde det var:øh (...)
84	LK	.hhh øhm så så sådan fik jeg mit ~job heh~

På trods af at vi gennem LK's opfølgende spørgsmål (Tabel 3:30) forhandler os frem til, at spørgsmålet er rettet mod hendes nuværende arbejde, indleder LK efter et hurtigt svar (Tabel 3: 32) en længere historie om, hvordan hun fik sit *tidligere* arbejde. LK overtager derved til en vis grad dominansen over samtalens emne, da hun introducerer information, som i første omgang ikke er et egentligt svar på spørgsmålet. Historien om det forrige arbejde viser sig at danne en baggrundshistorie for det centrale svar, hvorfor historien kan accepteres som relevant, ikke mindst gennem LK's afsluttende kommentar i svaret: "så så sådan fik jeg mit ~mit job~" (Tabel 3:84).

En analyse af hvordan LK positionerer sig selv i de semantiske roller, viste, at hun især fremstiller sig selv som aktiv gennem at bruge "jeg" i AG-roller. Hun beskriver for eksempel, hvordan hun selv handler for at få det job, hun gerne vil have: "Jeg_(AG) vil ikke sige, det tilkæmpede jeg_(AG) mig med næb og klør, men det lavede jeg_(AG) i hvert fald selv", "Så finder jeg_(AG) bare noget andet" og "Og så tænkte jeg_(EX): fuck det, nu søger jeg_(AG) det".

Endelig inddrager LK mange personlige beretninger, og hun veksler mellem alvor og sjov. Flere steder bliver hun meget personlig, blandt andet fortæller hun åbent om en personlig krise med stress og kontroltab. Udover at iscenesætte sig selv som aktiv og handlende gennem de semantiske roller, iscenesætter hun også sig selv som en positiv, begejstret og dygtig leder, når hun skal sætte ord på sig selv som leder. Endelig foretager hun en eller flere garderinger, når hun roser sig selv. I det følgende eksempel (Tabel 4) er det dels gennem at anvende en latterfuld stemme og en negation gennem "øh: nej", der viser, at rosen ikke skal tages så alvorligt og måske er sagt halvt i spøg:

TABEL 4		
60	LK:	jamen så: blev jeg fastansat ((...)) ved at have (0.6) vist hvilken forskel det gjorde at ~have mig i huset~ .h
61	INT:	ja: ja
62	LK:	øh: nej og såoh da jeg havde været der i treethalvt ((...))

3.3 Den kvindelige pædagog (PK)

Den kvindelig pædagog er den diametrale modsætning til den kvindelige leder. Hendes talestil er langt mere neutral; blandt andet anvender hun kun meget lidt latter, bruger ingen skiftende stemmeføring og en smule rapporteret tale. Den kvantitative dominansanalyse (Tabel 2) kan tolkes som om, at hun ikke har befundet sig godt i interviewformen med den monologiske struktur, hvorfor hun kun sjældent på eget initiativ har uddybet sine svar. Det ses blandt andet i starten af samtalen, hvor PK er modvillig overfor at uddybe sit svar:

TABEL 5		
19	INT:	ja (1.5) ~ja det er rigtigt~ går hun selv i samme vuggestue?
20	PK:	nej det gør hun ikke
21	INT:	nej [nej]
22	PK:	[nej]
23	INT:	dog ikke [ehehe]
24	PK:	[nej nej]
25	INT:	mæm
26	PK:	vi går i hver vores ikke også ((henvendt til datter))

TCU'erne med korte markeringer (Tabel 5:21-25) tilføjer ikke samtalen noget nyt at bygge videre på, hvorfor emnet er ved at være afsluttet. PK er modvillig over for at skulle uddybe sit svar, og jeg er afventende med at introducere et nyt emne. Ingen synes villig til at tage en indholdsrig samtale. I stedet responderer PK på min fortsættelsesmarkør i 25 ved at give en konkluderende kommentar henvendt til datteren i stedet for til mig, hvorefter jeg må erkende, at emnet er afsluttet.

PK søger altså i langt højere grad en dialogisk struktur end de andre informanter. Derudover er hun mere generel i sine svar og fortæller kun få personlige beretninger. Ofte fremhæver hun sin egen rolle i fællesskabet, hvilket blandt andet ses i svaret på, hvordan hendes normale arbejdsdag ser ud. Her anvender hun pronomenet ”vi” 28 gange i beskrivelsen af en normal arbejdsdag, mens hun blot anvender ”jeg” tre gange. Generelt iscenesætter PK sig selv som en positiv og omsorgsfuld pædagog, der er meget bevidst om sin egen rolle som ung kollega i medarbejderstaben. Det eneste fællestræk hun har med LK er hendes garderinger, når hun roser sig selv. Det er også et af de få tilfælde, hvor der optræder latter under samtalen:

TABEL 6		
60	PK:	så tror jeg at jeg var glad og meget positiv
61	INT:	mm
62	PK:	eheh og det var derfor de valgte mig

PK's mere neutrale og tilbageholdende samtalestil ses også i den måde, hun fremstiller sig selv i de semantiske roller. Her iscenesætter hun ikke sig selv som nær så aktiv, som LK gjorde, og i stedet placerer hun sig selv i EX-, OK- og RE-roller: ”Jeg_(RE) ville gerne have noget fast, og så søgte jeg_(AG)”, ”Vi_(AG) snakkede om mine dårlige sider” og ”Så tror jeg_(EX), at jeg_(OK) var glad og meget positiv, og det var derfor, de_(AG) valgte mig_(RE)”. I stedet for fx at positionere sig selv aktivt ved at sige ”jeg fortalte”, identificerer PK sig i stedet med de deltagende under jobsamtalen gennem ”Vi snakkede om (...)”.

3.4 Den mandlige leder (LM)

Den mandlige leders samtalestil minder om PK's, idet han også har en neutral talestil med meget lidt skiftende stemmeføring, latter og humor og en lille smule brug af rapporteret tale. I modsætning til PK befinder han sig dog godt i interviewformen og har ligesom LK lange taleture. Derudover er han meget opmærksom på den rolle, vi hver især har under samtalen:

TABEL 7		
230	LM:	og [så kan jeg så]
231	INT:	[~det kender jeg godt~ hehe]
232	LM:	jamen sådan er det jo hva: hv- fra hvilke sammenhænge da?
233	INT:	jeg har selv været barformand for en [(h)fredagsbar så ehehehe]
234	LM:	[nå:h okay jamen sådan er det jo] sådan er det jo nå:h men de:t jo (.) men det var da (.) totalt fedt altså: at arbejde

Min kommentar i 231 bytter samtalepartnerens roller rundt, og LM spørger tøvende ind til kommentaren i et kort spørgsmål, efter at han først har gjort en konkluderende bemærkning (Tabel 7: 232). LM spørger dog ikke videre ind til mit svar, men gentager den konkluderende bemærkning og vender derefter tilbage til at svare på mit tidligere spørgsmål (Tabel 7: 234). Han tildeler derved sig selv rollen som informant igen og vender tilbage til interviewets form og formål – at jeg skal vide noget om ham og ikke omvendt. LM er derfor meget resultatorienteret i den her samtale, og da muligheden for en dialog byder sig, tager han den ikke op.

LM bidrager ligesom PK hovedsageligt med generelle betragtninger omkring arbejdet, og kommer kun med få personlige beretninger. Han iscenesætter især sig selv som en kompetent leder med mange bolde i luften og roser sig selv uden tydelige garderinger, blandt andet i en sekvens, hvor han udtrykker utilfredshed med sin jobtitel som barchef: ”jeg føler selvfølgelig ikke at der er nok prestige i den øh med nu det store arbejde jeg laver”.

LM's store tro på sig selv ses også i analysen af de semantiske roller. Her placerer han sig selv som aktivt handlende i AG-roller på trods af, at han modtager et ultimatum af en direktør: ”Enten (...) så slår vi_(AG) os sammen eller også så skal vi_(AG) konkurrere”, ”Alternativet det var jo selvfølgelig, at jeg_(AG) skulle have udkonkurreret dem” og ”Hvad jeg_(AG) sikkert godt kunne”. LM formår at gøre sig selv til aktiv medspiller af ultimatummet gennem brugen af direkte tale og pronomenet ”vi”. Efterfølgende slår han fast gennem et ”jeg” i AG-roller, at han garanteret godt kunne have udkonkurreret direktøren. Både i ordvalg og i de semantiske roller fremstiller LM derfor sig selv som en initiativrig og selvsikker leder.

3.5 Den mandlige pædagog (PM)

Ligesom den kvindelige pædagog og den mandlige leder havde PM en forholdsvis neutral samtalestil, hvor han gennem interviewet anvendte en smule latter, en del rapporteret tale og lidt ændret stemmeføring, hvor han imiterede børns tale. Ligesom LM og LK befandt han sig også langt bedre i den monologiske struktur, hvilket især ses i hans gennemsnitlige antal ord i sin taletur, hvor han ligger højt i forhold til LK, der har flest antal ord ud af de fire informanter (Tabel 2).

Hvor PK især var orienteret mod fællesskabet og positionerede sig selv som en del af det gennem sin brug af vi-pronomenet, så orienterer PM sig mere mod sin egen rolle indenfor fællesskabet. Det ses blandt andet i beskrivelsen af en normal arbejdsdag, hvor han anvender ”vi” én gang, mens han i stedet anvender ”jeg” 16 gange. En af grundene til denne forskel kan være forskellen i PK’s og PM’s arbejdsområder, hvor PK som vuggestuepædagog altid er en del af et kollegiateam, mens PM som ressourcepædagog i en SFO i større grad arbejder alene i løbet af dagen. Derudover har PM været ansat kortere tid i sit arbejde end PK, hvilket også kan være en medvirkende faktor. PM’s fokus på sin egen rolle ses dog også i den måde, han fremstiller sig selv på i de semantiske kommentarer, hvor han veksler mellem OK-, RE- og AG-roller og hovedsagligt bruger pronomenet ”jeg”: ”Var jeg_(OK) til samtale (...) jeg_(RE) fik det”, ”Jeg_(AG) må have gjort det okay”, ”Der var nogen fine spørgsmål til mig_(RE)” og ”Jeg_(AG) kom med noget fint, (da) jeg_(AG) lige fik gået i gang”. PM iscenesætter herved sig selv som en aktiv bidrager til jobsamtalen gennem at positionere sig gennem et ”jeg” i AG-roller.

I løbet af interviewet lægger PM især vægt på sin faglighed og personlige udvikling. Han gør flere steder meget ud af at fortælle, at mange af hans arbejdsopgaver lyder som noget, alle kan, men i kraft af PM’s uddannelse bidrager han med en særlig faglighed. Endelig fortæller han på eget initiativ i et spørgsmål om hans fremtid, at han har en klar forventning om at blive leder, hvorefter han fortæller, at han tidligere har haft den funktion på en anden arbejdsplads:

TABEL 8		
526	PM:	JA:h det går godt nok stærkt (0.5) så:h .h så ved jeg ikke på et eller andet tidspunkt så:h (0.5) vil jeg måske læse videre til noget leder
527	INT:	mm
528	PM:	øhm(.) det er i hvert fald sådan (.) det er jeg kunne ikke forestille mig ik (.) kom den vej på et eller andet tidspunkt
529	INT:	nej
530	PM:	øh: jeg har allerede før i tiden arbejdet som leder i et øhm .h i en stor superbrugs [øh:]

Med den store fokusering på sin faglighed og forventningen om et kommende lederjob viser PM, at han har et behov for at opvurdere arbejdet som pædagog, så det rummer andet end et spil rundbold med børnene, som ”de fleste vil kunne”, som han selv udtaler.

3.6 Informanternes brug af bandeord

Marianne Rathje sammenfatter i *Generationssprog*, hvordan opfattelsen af køn og bandeord traditionelt er: ”Mænd bander mere end kvinder” (2010:143) og ”Kvinder må helst ikke bande, og når de gør det, er det typisk de pænere bandeord, de bruger” (2010:143). Ifølge Rathje er der dog sket en liberalisering, hvor kvinder er begyndt at bande mere og stærkere, hvilket mine resultater også viser. Her er den kvindelige leder den informant, der ubetinget bander mest, stærkest og oftest under direkte tale frem for den mere indirekte form under rapporteret tale (Tabel 9).

TABEL 9	I alt	Rap. tale	Hvilke bandeord (Under direkte tale)	Hvilke bandeord (Under rapt. tale)
LK	24	5	Sgu (10) Fandme / fanden (3) Satme (2), Fuck (2) Pisse (1), Skide (1)	Fandme/fanden (3) Fuck (1), Shit (1)
LM	9	6	Sgu (3)	Sgu (2), Skide (1) Damn (1) Fandme (1), Fuckfuck (1)
PK	0	0	-	-
PM	1	0	Fanden (1)	-

Umiddelbart ville man ikke have forventet, at en 39-årig kvinde med en høj uddannelse i en lederposition ville være den, der anvendte flest bandeord. En del af forklaringen på den store forskel mellem LK og de andre informanter kan skyldes, at LK anvender en anden talestil under interviewet end de tre andre. Hun gør større brug af den stil, som Norrby kalder nærheds- og engagementstilen, der netop er karakteriseret ved stor brug af latter, deling af personlige beretninger, en indlevende stil, uformel tone og ligeværdighed mellem samtalepartnerne (1996:208). Denne stil inviterer i større grad til brug af bandeord, idet stemningen gennem stilen bliver mere afslappet og uformel. Interviewformen inviterer ellers gennem dens institutionalisering til den modsatte stil, respekt- og hensynsstilen, hvor der er større distance og hierarki samtalepartnerne imellem, tydelig tur-tagningsprincipper, mindre personlig deling og en mere formel tone (Ibid.). Det er den stil, som de tre andre informanter gør brug af. At LK har fundet det passende at anvende nærheds- og engagementstilen under interviewet, er derfor i sig selv interessant.

4. Konklusion

De store forskelle især mellem LK og PK kan skyldes individuelle forskelle og det faktum, at LK tydeligvis har befundet sig bedre i samtals form end PK. Med afsæt i socialkonstruktivismen kan de store forskelle dog også ses som et udtryk for, at LK og PK hver især har haft behov for at udtrykke en særlig identitet gennem deres sprogbrug. Socialkonstruktivismen tager netop udgangspunkt i, at sociale kategorier som køn aktivt gøres og forhandles frem i interaktionen mellem mennesker (Romaine 1999:5).

LK anvender en samtalestil, der på mange måder udtrykker de kompetencer, en leder forventes at have, og som traditionelt forbindes med et maskulint udtryk. Hun udtrykker igennem sit sprog indirekte en maskulinitet især igennem brugen af bandeord og kvalitativ og kvantitativ dominans. Gennem samtalestilen *gør* hun således indirekte lederskab og maskulinitet og viser gennem sit sprog, at hun er ”mand nok” til den lederrolle, hun har. Samtidig balancerer hun stilen ved også at anvende en samtalestil, der traditionelt forbindes med feminitet, blandt andet ved at anvende nærheds- og engagementstilen.

Omvendt anvender PM ikke en samtalestil, der udtrykker en femininitet, som ellers er forbundet med pædagogfaget. Tværtimod anvender han udelukkende en samtalestil, der indirekte udtrykker maskulinitet, og lever derudover op den klassiske forventning om, at man som mand forventes at bestige karriererangstigen – også selvom man blot har været ansat en måned som vikar. Hvor LK sprogligt udtrykker, at hun er ”mand nok” på trods af sit køn, så udtrykker PM, at han er ”mand nok” på trods af sit kvinde-fag.

I min analyse har jeg hovedsageligt fokuseret på informanternes samtalestil, og jeg har ikke kigget på, hvordan jeg selv har påvirket samtalerne under interviewene. Da jeg selv har været medskaber af mine data, kunne det derfor være interessant at udvide undersøgelsen og analysere samtaler i kollegagrupper i en variation af samme og blandede kønsgrupper, hvor der ikke er en interviewer til stede.

Litteratur

- BUPL (2013) BUPL's medlemmer fordelt på køn og type arbejdsplads.
<http://www.bupl.dk/presse/statistik_om_boern_og_paedagoger/medlemmer_fordelt_paa_koense_og_type_arbejdsplads_2013?OpenDocument. (14.12.14)>.
- Nielsen, Femø Mie (2001) *Replik til journalistikken: mikroanalyse af medie-interviewet*. København: Akademisk Forlag.
- Nielsen, Femø Mie og Søren Beck Nielsen (2005) *Samtaleanalyse*. København: Samfundslitteratur.
- Norrby, Catrin (1996) *Samtalsanalys: Så gör vi när vi pratar med varandra*. Lund: Studentlitteratur.
- Norrby, Catrin & Gisela Håkansson (2010) *Introduktion till sociolingvistik*. Stockholm: Norstedt.
- Rasmussen, Annegrethe (2007) Lang vej hjem: De gamle hvide mænd. *Information*, 23.01.2007.
- Rathje, Marianne (2010) *Generationssprog*. København: Dansk Sprognævn.
- Romaine, Suzanne (1999) *Communicating gender*. Mahwah, N.J.: Lawrence Erlbaum.
- Ruus, Hanne (1979) Sproglig betydningsanalyse: Semantiske roller i tekster. *NyS* 10-11.

- Schlyter, Suzanne (1986) En man och en kvinna beskriver sitt arbete. Undersökning av språket i en jämställdhetsrättegång. *Tiga är silver men tala är guld: Rapport från en konferens om kvinnors och mäns olika språk och olika värde*. Kerstin Brunnberg (red.). Informationsskrift 6. Stockholm:Arbetslivscentrum:19-50.
- Schmidt, Malin (2011) Mænd kan jo ikke have et kvindejob. *Information*, 26.02.2011.
- Valgreen-Voigt, Steen (2010) Chefen skal være en mand over 45 år. *Søndagsavisen*, 21.11.2010.

Resumé

Hvor går grænsen for et interjektionslemma? Et studie af ”ups”

Navn: Mikkel Nørtoft
Københavns Universitet

I arbejdet med en Ordbog over Danske Interjektioner (ODI) er vi ikke overraskende stødt på flere problemer med at putte interjektionerne i kasser. Da betydningen af en interjektion ofte er så afhængig af kontekstuelle faktorer som tonefald, ansigtsmimik og nogle gange også kropssprog eller i det hele taget bare sammenhængen den bliver sagt i, vil den ofte have meget forskellige betydninger som ikke altid er nemme at putte i kasser.

I vores arbejde med at fortolke interjektioner ud fra lyd- og videooptagelser af interviews og gruppesamtaler møder vi ofte mange forskellige udtalevarianter af samme lemma som ikke kan forklares som sociolekt, dialekt eller lignende. Ofte er der brede overlap mellem betydningsvarianterne af én interjektion men også med andre interjektioner. Studiet af ”ups” har på trods af relativt få excerpter vist stor udtalevariation, særligt i vokalkvalitet. I mit studie af ”ups” ser der ud til at være en tendens til at udtalen særligt varierer ved meget spontane udråb, fx hvis man støder ind i noget, men der er også eksempler på det modsatte hvor det nærmere lyder som en bevidst forvansket udtale af det leksem som taleren kender som ”ups”. Jeg vil med mit oplæg kaste bolden op til en diskussion af hvordan vi skelner disse interjektioner fra hinanden og om der er grundlag for et mere indgående studie af spontanitet og ”udtaleforvanskning” af en interjektion.

Bemærkninger om kvindenavnet *Leudo* og den Amager-hollandske navneskik

Rikke Steenholt Olesen
Københavns Universitet

Som navneforsker på Afdeling for Navneforskning får man en hel del henvendelser om personnavne. Som regel kan spørgsmålene forholdsvis nemt besvares ved hjælp af opslag i håndbibliotekets gængse opslagsværker, men det forholder sig ikke altid sådan. I sommeren 2012 fik jeg en henvendelse fra en journalist, der ville skrive en historie om efterkommere af de såkaldte Amager-hollændere. Amager-hollænderne skal være indvandret på kongens opfordring i begyndelse 1500-tallet fra et sted i Nederlandene (jf. afsnit 2 nedenfor). Deres historie spiller en væsentlig rolle for efterkommernes identitetsforståelse, hvilket ikke mindst afspejles i navneskikken. Journalisten fremsendte en længere liste over personnavne, hvis betydning og oprindelse, hun gerne ville have oplyst. Listens navne var mestendels til at forklare. Et enkelt navn skilte sig dog ud, nemlig kvindenavnet *Leudo*. Dette navn var jeg aldrig stødt på tidligere, og jeg kunne ikke umiddelbart finde det i de forhåndenværende nederlandske navnebøger og opslagsværker.

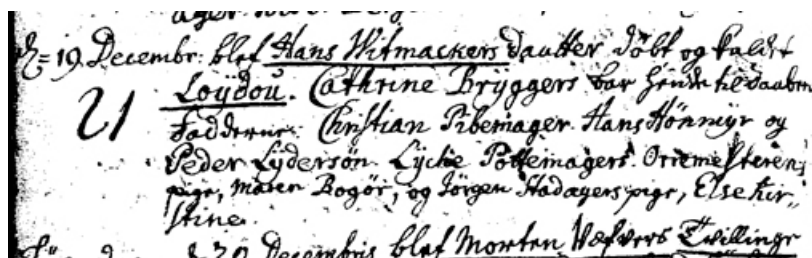
Nogle forespørgsler kræver således en egentlig forskningsindsats og er af generel interesse for et større publikum, hvorfor det giver mening at formidle arbejdet bredere. Sebastian Møller Bak, der har baggrund i germansk filologi, var på daværende tidspunkt ph.d.-studerende på Nordisk Forskningsinstitut og sammen udarbejdede vi en lille populærvidenskabelig netpublikation på afdelingens Månedens navn (Møller Bak & Olesen 2013). I det følgende vil jeg med udgangspunkt i det forskningsarbejde, som blev gjort,

udrede kvindenavnet *Leudo* mere detaljeret end den pågældende netpublikations format tillod. Jeg diskuterer navnets liv i Danmark i perspektiv af den Amager-hollandske kulturhistorie og den aktuelle kildesituation og forsøger at svare på, om kvindenavnet *Leudo* nu også er at betragte som et hollandsk navn.

1. Leudo – et kvindenavn med o-endelse?

Navnet *Leudo* fremstår med sin endelse på -o noget fremmedartet som dansk kvindenavn, selvom der er enkelte andre eksempler af fremmed eller ukendt oprindelse, f.eks. *Aino* (Finland) og *Ayo(e)* (uvis oprindelse). Jeg mistænkte til at begynde med, at der måtte være tale om en misforståelse, at journalisten tog fejl og at navnet snarest var et mandsnavn, som af en eller anden grund var kommet i anvendelse som kvindenavn. Simple søgninger på nettet afslørede dog ganske snart, at *Leudo* er registreret som kvindenavn i Danmark, og at der også er nogle få nutidige bærere af dette specielle navn.

Nogle af disse kvinder har jeg talt med personligt, og det viste sig som ventet, at de er i familie med hinanden, dog med undtagelse af en enkelt person, som er opkaldt efter en kvinde i den pågældende familie. En søgning i navnebasen Danskernes Navne bekræfter, at navnet, bortset fra nævnte tilfælde, næppe har været i anvendelse uden for familien gennem 1900-tallet og frem til i dag. Jeg stødt imidlertid også på navnet i kirkebogen fra begyndelsen af 1700-tallets Stubbekøbing på Falster, hvormed navnet i en dansk sammenhæng måske ikke kan betragtes som et isoleret Amager-hollandsk fænomen (se figur 1). I dåbslisterne fra Store Magleby 1641/42 og Tårnby 1691 og frem til 1800-tallets midte optræder navnet med jævne mellemrum.

Figur 1. Loÿdou, datter af Hans Witmacker døbt 19. december 1732 i Stubbekøbing. Foto: Arkivalier online, Statens arkiver, Rigsarkivet.

2. Kilder til viden om de indvandrede Amager-hollændere og deres efterkommere

De vigtigste samtidige kilder til viden om indvandringen stammer fra den såkaldte München-samling, hvor nogle af den landflygtige kong Christian den 2.s dokumenter er bevaret, herunder, hvad der tilsyneladende er en kladde til et privilegiebrev, der synes at være tiltænkt 184 hollandske bondefamilier. Brevet er dateret 1521, affattet på nederlandsk og formuleret til udstedelse ved Christian den 2., men det er hverken bekræftet eller behængt med kongens segl. Fra samme arkiv stammer det såkaldte Amager-register. Her opregnes 164 personnavne, næsten udelukkende mandssnavne, fordelt på de forskellige byer på Amager undtaget Dragør. I München-samlingen findes endvidere et hæfte i pergamentomslag, hvori Pompejus Occo, kongens forretningsforbindelse i Amsterdam, aflægger regnskab for sine udlæg perioden april 1520 til juni 1523. Enkelte regnskabsposter tyder på, at Pompejus Occo var medvirkende til hollændernes afrejse omkring årsskiftet 1520-1521.

Amager-hollænderne har været forbundet med området Waterland i den nordvestlige del af Nederland (se figur 2). Det skyldes, at historikeren Arild Huitfeldt i sine beretninger i Danmarks Riges Krønike (1595-1604) udpeger området Waterland (i provinsen Noord-Holland nord for Amsterdam) som stedet, hvor de kongelige forhandlinger om hollændernes indvandring til Danmark foregik. Det giver dog ikke noget sikkert bevis for, at bønderne kom netop herfra.

I sommeren 2013 var den store kioskbaser nyheden om, at Amager-hollænderne ikke som hidtil antaget indvandrede fra Waterland-området, men derimod fra Flandern og dermed altså Belgien. (Politikens kultursektion, 17. august 2013: Forskere: Amagers hollændere kom i virkeligheden fra Belgien). Den nyhed har næppe været behagelig at læse for de efterkommere, som endnu plejer og dyrker deres historiske identitet som ”hollændere”. Ud fra et forskningsmæssigt synspunkt må det dog vurderes, at påstanden er teoretisk, da den ikke bygger på vægtigt nyt kildemateriale.

Figur 2. Kort over Waterland nord for Amsterdam. Foto: Wikipedia

Den vigtigste kilde til navnestof gennem tiden er kirkebøgerne. Den ældste bevarede kirkebog for Store Magleby sogn begynder desværre først i året 1640, og selvom kirkebøgerne er en meget valid kilde, har de ældre kirkebøger den ærgerlige mangel, at de døbtes mødre og faddere ikke er registreret.

I det hele taget mangler både danske og nederlandske kilder, som kunne belyse indvandringen nærmere. Ældre skriftlige lokalkilder, som kunne have belyst indvandringssituationen, er formentlig gået tabt i forbindelse med krig og de adskillige brande, som Amagers bebyggelse har været udsat for gennem tiden.

3. Sprog og identitet

Uagtet præcis hvorfra immigranterne kom, er det rimeligt at antage, at de første af dem talte en eller anden dialektvariant af nederlandsk. Et af privilegierne var egen kirke, og selvom man ikke ved noget

om, hvem de første præster var, kan man antage, at der blev prædikeret på nederlandsk i begyndelsen. Det man til gengæld ved, er, at nedertysktalende præster siden hen blev indhentet til kirken og at Amager-hollændernes efterkommere udviklede et særegent talesprog, der rimeligvis opstod som en blanding af nederlandsk, frisisk, nedertysk og dansk. Dette særlige sprog blev fastholdt i kirke og skolevæsen helt frem til begyndelsen af 1800-tallet, og der kan ikke herske tvivl om, at netop sproget, selvom det egentlig ikke var nederlandsk, har spillet en væsentlig rolle for efterkommernes identitetsforståelse. I dag er de sidste særegne ord i Amager-dialekten for længst gået af brug, og allerede for godt 80 år siden var antallet af særlige dialektord i den aktive sprogbrug minimalt (Heide 1933).

En særlig del af Amager-hollændernes kulturhistorie angår de særlige folkedragter, som nok fremviser reminiscenser af en oprindelig dragt, men i dets mest karakteristiske træk afspejler en lokal tradition. Et helt specielt fænomen er den store blå mands-hovedbeklædning, floshatten, som var almindelig i brug helt frem til begyndelsen af 1900-tallet. Floshatten er rigtig nok oprindelig nederlandsk. Der er tale om en sømandshat, som var på mode i Europa i 1600-tallet. Hvorvidt indoptaget og videreførelsen af denne mode som en ”hollandsk” tradition skyldes en efterkommergenerations reelle kontakt til slægtens hjemegn eller simpelthen er udtryk for den generelle kulturpåvirkning fra Nederland i perioden, kan jeg ikke afgøre, men faktum er, at Amager-hollændernes efterkommere ikke holdt op med at gå med floshatten, der med tiden fik en særlig lokalt udviklet (over)dimensionering. Amagerdragterne gik af brug som almindelig påklædning i 1900-tallet. I dag er dragterne i anvendelse som historiserende festtøj, men derudover er der kun den særlige fastelavnstradition, tøndeslagning til hest og sidst, men ikke mindst, personnavneskikken tilbage.

3.1. Navneskikken

Selvom der er tilbagevendende fokus på, og interesse for, Amager-hollændernes historie og den særlige navneskik på Amager, er Amager-hollændernes personnavne ikke så grundigt videnskabeligt undersøgt, som man kunne ønske. Kildesituationen gør det vanskeligt,

hvis ikke umuligt, at belyse de oprindeligt indvandrede nederlandske familiers personnavne. Der er i første ombæring kun Amager-registeret at holde sig til, og dets validitet er noget usikker. Personnavnene i Amager-registeret tæller i øvrigt kun fire kvindenavne, og *Leudo* er ikke et af dem. Det er i teorien muligt, at de indkomne og videreførte navne kan sige noget om indvandrernes regionalitet, og navnestoffet har da også været inddraget som kilde til belysning af Amager-hollændernes herkomst. Det er dog primært forsøgt med udgangspunkt i Amager-registeret. I en mindre artikel fra 1987 af forhenværende lektor i Nederlansk ved Københavns Universitet, Geerte de Vries, *The Names of the First Immigrants from the Netherlands on the Danish Isle of Amager* konkluderes det således, at stort set samtlige personnavne i Amager-registeret, som har en regionalt afgrænset forekomst i Nederland, er frisiske navneformer. Dette indikerer ifølge forfatteren, at indvandlerne snarest kom fra den nordvestlige del af Nederland i tråd med ovennævnte tese om Waterland som hjemstavn.

Det mest omfattende arbejde med Amager-hollændernes navne udgøres af en upubliceret specialeafhandling af Kirsten Sonne Andersen, *Hollandsk og dansk personnavneskik på Amager*, Københavns Universitet 1974. I undersøgelsen indgår navne fra Amager-registeret samt navne fra en liste over gårdejere i Store Magleby, som i 1615 udførte heste (Nicolaisen 1915:392), men hovedundersøgelsen vedrører personnavne i kirkebøgerne fra Dragør og Tårnby fra 1641-42 til 1866-67.

I specialeafhandling konkluderes det, at en høj frekvens af mandsnavne i Amager-registeret svarer til de personnavne, som siden udgør kernen i efterkommernes navneskik på Amager. Det er imidlertid forventeligt, idet denne kerne udgøres af en række almindeligt og frekvent forekommende nederlandske personnavne. Man kan derfor, kildegrundlaget taget i betragtning, ikke med sikkerhed vide, om Amager-registerets navnesammenfald med den omtalte kerne afspejler opkaldelse efter Amager-registerets personer eller blot afspejler et udsnit af nederlandske personnavne, som i det hele taget var almindelige i brug. Hvad undersøgelsen også viser er, at en hel del af Amager-registerets navne slet ikke genfindes i de senere kilder. Det er i sig selv et paradoks, da netop opkaldelsestraditionen burde

tilsige mange sammenfald. Sonne Andersen (1974:21) mener, at det kan skyldes, at disse navne var sjældne og uddøende i indvandrerne hjemegn. Der sættes ikke rigtig spørgsmålstegn ved kildens validitet, og forholdet kunne jo alternativt skyldes, at Amager-registerets personer ikke, eller måske kun delvis, er identiske med de faktisk indvandrede bønder.

Listen over gårdejere, der udførte heste fremviser tilsvarende en række navne, som ikke optræder i Amager-registeret. Til det foreslår Sonne Andersen teoretiserende, at familierne kan have opkaldt deres børn efter ikke-indvandrede familiemedlemmer (ibid.:22). Det kan naturligvis ikke udelukkes, måske især for første generations efterkommeres vedkommende. På den anden side kan forklaringen igen være, at Amager-registerets personer ikke er identiske med de faktisk indvandrede.

Navnenes oprindelse og betydning spiller ikke som sådan en rolle i specialet, hvis fokus er en undersøgelse af forholdet mellem ”danske” personnavne og ”hollandske” personnavne i navneskikken på Amager. Det er naturligvis en vanskelig skelnen, hvad også problematiseres i afhandlingen. Der skelnes mellem navne af germansk (herunder frisiske) og navne af ikke-germansk oprindelse (indlånte navne i nederlandsk udviklede former). Navnet *Leudo* er kommenteret og opført med sideformen *Leudouw*, der omtales som frisisk (ibid.1974:34). Det gælder også navnet *Raino*, der er listet med en frisisk sideform *Rainouw*. Kvindenavnet *Maino* er ligeledes nævnt, men er dog ikke her knyttet til en frisisk sideform *Mainouw*, der ellers må ligge bag ved formen *Mainow* (ibid.:70). Det nævnes flere gange, at en del af de Amager-hollandske personnavne ikke kendes i Nederland i dag, herunder *Leudo*. Grundlæggende giver specialet et overblik over navnebestanden i de to Amager-sogne gennem generationer, hvor det særhollandske bliver stadig mere udvisket.

5. Leudo og andre feminine efterkommernavne

Arbejde med kirkebøgerne kræver grundigt bearbejde, og enhver form for hurtig søgning kan man godt glemme. Dragør lokalarkiv har dog udmærkede udskrifter af kirkebøgerne og en database, der i nogen grad kan søges i. Søgemaskinen Family Search (<<https://familysearch>

org/>) er også meget anvendelig men et forhold, som vanskeliggør arbejdet, er den enorme variation, som stavemåderne fremviser over tid. Hvordan forholdet mellem lokal og oprindelig udtale, ortografiske principper og skrivernes eget sprog helt præcis har været bestemmende for skrivemåderne i de historiske kilder er desuden meget vanskeligt at udrede. Det er dog rimeligvis sådan, at former med -y- eller bare -y- i en række tilfælde afspejler den nederlandske ortografiske digraf for langt i -ij-, der ser ud som -y- og udtales [ɛi]. Denne variation er gennemgående i skrivemåder af Amager-hollandske navneformer, fx mandsnavnet *Ysbrandt/Ijsbrandt* og kvindenavnet *Lysbeth/Lijsbeth*. Former som *Ejsbrandt* og *Leisbeth*, der ikke afspejler nederlandsk/frisiske former, må snarest tolkes som lokalt danske (udtalebaserede) skrivemåder.

For navnet *Leudos* vedkommende er der næsten lige så mange stavemåder, som der er opførte personer i kirkebøgerne! Den første registrerede pige blev døbt 16. eller 20. juni 1647. Pigen var født i Store Magleby på Amager som datter af Cornelss Frechssen. Året efter, 3. december 1648, blev en anden pige døbt *Leudo*. Hun var datter af Claues Frechssen. Måske var pigerne kusiner med en fælles farmor, som de blev opkaldt efter. En nærmere slægtsudredning af de pågældende personer, har jeg dog ikke foretaget eller eftersøgt at udrede, heller ikke op gennem tiden. Denne ældste form er altså den, som de nulevende kvinder bærer som fornavn, og formen optræder med jævne mellemrum i kirkebøgerne frem til nutiden. Blandt de mange øvrige stavemåder kan listes: *Leudouw*, *Leudow*, *Leudu*, *Loydouw*/*Loijdouw*, *Løydou*/*Loijdou*, *Løydu*/*Loijdu*, *Luýdouw*/*Luijdouw*. Selvom de ortografiske principper ikke er soleklare, ser det ud til, at samtlige former i de danske kilder reflekterer en tvetyd i første stavelse, og de fleste former også en tvetyd i anden stavelse. De nutidige danske kvinder, som bærer navnet *Leudo*, har da også en diftongisk udtale. Selv ville jeg være tilbøjelig til at udtale skriftformen *Leudo* som [lōwdo] eller [læwdo], men den telefoniske rundspørge afslørede, at efterkommernes egen udtale er [lɔjdo]. Tvetyden manifesteret som -eu- udtales altså som på tysk, ligesom man finder den udtalt i ældre udtaleformer af (låne)ord som *pseudonym*, *Europa*, *neutral* osv. Former med -oij-/-oÿ- i (ældre) nederlandske personnavne har også

en udtale tæt på [ɔ]. Den finale lyd udtales i henhold til stavemåden *Leudo* som enkeltlyden [o]. Tilsvarende må ou/ouw måske snarest betragtes som ældre former med u-agtig udtale af langt o.

Som allerede nævnt er o-ender sjældne i kvindenavne brugt i Danmark, men der er ikke tvivl om, at *Leudo* er et feminint fornavn og kun har været anvendt som sådant i Danmark. Under researchen viste det sig, at flere andre Amager-hollandske kvindenavne forvirrer den danske navneforsker, simpelthen fordi deres kendte og anvendte stavemåder i Danmark i dag er sjældent forekommende maskuline former i Nederland. Blandt de Amager-hollandske kvindenavne i de ældre kirkebøger optræder f.eks. *Sas* og *Ave*, der begge utvivlsomt er anvendt som kvindenavne, men ifølge van der Schaars Woordenboek van voornamen er mandsnavne. Sonne Andersen (1974:29) går ud fra, at disse navne oprindelige har kunnet bruges til begge køn, men der er ikke anført en konkret reference.

En række nederlandske fornavne er kortformer, som også i dag bruges til begge køn, herunder f.eks. navnet *Neel* som er en kortform til *Cornelius/Cornelis*, m., og *Cornelia*, f. Dette navn er velkendt som efterkommernavn til piger på Amager og har i det hele taget fået relativt stor udbredelse i Danmark – dog kun som pigenavn. Det kan eksempelvis slås op i alm. håndbøger henvendt til forældre, der skal vælge navn til et barn (Lerche Nielsen 2000:89). I Meertens instituttets database Nederlandse Voornamenbank (<meertens.knaw.nl/nvb>) findes navnet *Sas* med sideformen *Sasse* forklaret som en frisisk kortform af navne indeholdende den germanske folkeslagsbetegnelse 'sakser'. Her er formen *Sas* anført som både mands- og kvindenavn, mens formen *Sasse* tilsyneladende kun kendes som mandsnavn. (Databasen bygger på J. van der Schaars Woordenboek van voornamen, som jeg har benyttet i 13. udgave fra 1983). Hos van der Schaar (1981:318, 319) er begge former anført som mandsnavne, og diminutivformer er anført som feminine varianter; *Saeske*, *Sasje*, *Saske*. I databasen er disse også ved deres individuelle opslag knyttet til forklaringen af navnet *Sas*. Navnet *Ave*, sammenstillet med formen *Avé*, er i databasen knyttet til begge køn, mens van der Schaar også her holder de maskuline former (*Ave*, *Aauwke*, *Auke*, *Auwe* mfl.) adskilt fra feminine diminutivformer. Navnet er tentativt forklaret som

en frisisk kortform af et gammelt germansk navn med uvis oprindelse – måske opstået ved at børn har haft svært ved at udtale navnet rigtigt.

6. Er pigenavnet *Leudo* et hollandsk navn?

Navnet *Leudo* er umuligt at finde i de former, som findes i Danmark i de nederlandske opslagsværker, men formmæssigt er der vist sammenfald med endelsernes former i navnene *Raino* og *Maino*. Opslagsformerne for de to sidstnævnte viste sig at have ei-skrivemåde i første stavelse. Opslag på navnene i Family Search viser ingen lokalt nederlandske skrivemåder med -ai-, men derimod skrivemåderne *Meinou*, *Meinouw*, *Mijnou* og *Mijnouw*, og alle træf knytter de registrerede personer, alle kvinder, til Noord-Holland. Frekvensen af inddaterede personer med navnet *Reinou* er noget højere og billedet mere broget, men udover opslagsformen er jeg stødt på skrivemåderne *Reinouw*, *Reinow*, *Rijnou*, *Rijnouw*, *Rijnouw*, og alle er kvinder og stort set alle lokaliseret til Friesland. Både *Meinou* og *Reinou* forklares hos van den Schaar som frisiske former af gamle germanske toleddede navne sammensat med efterleddet enten adjektivet germansk *-wi/*-wīh 'hellig' eller substantivet germansk *-wīch 'kamp'. Da udtalen tidligt er faldet sammen, kan de to led ikke skelnes fra hinanden. Noget tyder altså på, at også *Leudo* etymologisk skal forklares som en frisisk form af et gammelt germansk toleddet navn med en af nævnte endelser.

Værket Fryske nammenkunde 1 (Sipma 1952) er naturligvis skrevet på frisisk og derfor svært tilgængelig for den ikke-frisisk sprogkyndige. Ikke desto mindre var dette værk nøglen til en forklaring af det Amager-hollandske pigenavn *Leudos* oprindelse. Det viste sig, at *Reinou* og *Meinou* tilhører en lille eksklusiv gruppe af navne, som forklares som frisiske udviklinger af gamle, toleddede (og feminine) germanske personnavne. De to nævnte er i fokus som Amager-hollandske kvindenavne, men udover disse tæller gruppen navnene: *Jildou*, *Geldou*, *Kenou*, *Ferdou*, *Bernou*, *Edou* og sidst men ikke mindst *Ludou* (ibid. 1952:123). Da navnet i dets danske kildeformer ikke optræder med u-skrivemåde i første stavelse, overså jeg i første omgang, at navnet faktisk optræder i Nederlandse voornamenbank i denne opslagsform. Det er her anført som kvindenavn med uhyre få

navnebærere, og navnet er ikke etymologisk udredt. Den etymologiske forklaring er også kun delvis hos Sipma, idet en mulig etymologi for forleddet ikke, som for de øvrige navne, er anført.

Søgninger i Family Search gav i omegnen af 30 træf på kvindelige navnebærere registeret i 1500- og 1600-tallet. De fleste træf fås på formen *Ludou*. Færre træf fik jeg på formen *Luijdou*, et par på *Luijdu* og et enkelt træf på formerne henholdsvis *Ludouw* og *Lijdou*. Næsten alle personer er lokaliseret i Noord-Holland, de to *Luijdu*-former dog til Friesland. (Formerne *Luijdou*, *Luydou* og *Leudo* har jeg alene truffet i danske kilder, men da meget kildemateriale må formodes ikke at være inddateret, kan formerne tænkes at være at finde i originalkilder).

Når ingen nederlandsk navneforsker har kunnet udrede navnet *Ludou* til fulde, er det på sin plads, at jeg undlader at gøre et lægmandsforsøg. Min research endte her, hvor jeg syntes, at jeg kunne give journalisten et nogenlunde fyldestgørende svar på, hvad *Leudo* er for et navn i en dansk kontekst.

Konkluderende kan man nu søge at svare på spørgsmålet, er pigenavnet *Leudo* er et hollandsk navn? Svaret er både ja og nej. Det er i hvert fald et Amager-hollandsk/dansk pigenavn med rødder i det frisiske sprogområde og med en fællesgermansk oprindelse. Og jo, det har tidligere været anvendt i Nederland, øjensynlig primært i Noord-Holland, men det er for længst gledet ud af sprogbrugen, hvor imidlertid andre gamle navne af samme type, altså f.eks. *Reinou* og *Meinou*, stadig har nogen udbredelse. Formen *Leudo* er muligvis helt fremmed i nederlandske kilder og kan være et egentlig særdansk træk.

7. Perspektivering

Grundet den almene interesse for Amager-hollændernes historie, bør et emne som dette formidles bredt, som det allerede gøres via Afdeling for Navneforsknings hjemmeside. Af interesse kunne også være navnets forekomst i kirkebøger fra Stubbekøbing, hvor en række andre nederlandske navneformer som *Jochum*, *Agt* og *Ljche* tyder på et nederlandsk indslag. Til Amager-hollændernes historie hører faktisk en dokumenteret udvandring/omplacering af bønderfamilier fra Amager til Bøtø på Falster i 1552 (Nicolaisen 1907:26). Det er

fristende at koble de nederlandske personnavne i området i 1700-tallet til Amager-hollænderne, men det kan være et helt tilfældigt sammenfald. Under alle omstændigheder kunne det være spændende at undersøge kildemateriale fra Falster grundigere og se i hvilket omfang navnestoffet dér er videreført.

Ligeledes kunne en ny undersøgelse af navnestoffet på Amager være interessant. I stedet for at arbejde med ideen om Amager-registeret som oprindelig, kunne det være spændende, at se på opkaldelsesmønstre i slægterne. Der kunne søges svar på spørgsmål som: Hvad kender tegner sprogligt/lydligt den kerne af navne, som Sonne Andersen omtaler? Hvilke navne, og hvor mange, er som *Leudo* gået af brug i Nederland? Hvad karakteriserer det gode og anvendelige efterkommernavn, og i hvilket omfang kan et sådant blive allemandseje? Der er nok at tage fat på.

Litteratur

- Andersen, Kirsten Sonne (1974) *Hollandsk og dansk personnavneskik på Amager*. Utrykt speciale. Tilgængeligt på Afdeling for Navneforskning, Nordisk Forskningsinstitut.
- Bak, Sebastian Møller & Rikke Steenholt Olesen (2013) *Leudo* – kan en pige virkelig hedde det? Månedens navn på <navn.ku.dk>.
- Brons, B. (1879) *Friesische Namen*. Emden.
- Heide, F. (1933) Døende hollandske Udtryk i Dragør-Dialekten. *Danske Folkemaal* 7:9-11.
- Lerche Nielsen, M. (2000) *Hvad skal barnet hedde?* København: Politikens Forlag.
- Nicolaisen, Chr. (1907-1915) *Amagers historie. Bilagt med de vigtigste breve og akstykke om øens forhold*. Del I-III. København.
- van der Schaar, J. (1983) *Woordenboek van voornamen*. Dertiende druk. Utrecht/Antwerpen: Uitgeverij Het Spectrum.
- Politiken, Forskere: Amagers hollændere kom i virkeligheden fra Belgien. <<http://politiken.dk/kultur/ECE2051154/forskere-amagers-hollaenderekom-i-virkeligheden-fra-belgien>>. (17.08.2013).

- Sipma, P. (1952) Fryske Nammekunde I. *Foar- en Skaeinammen*. Drachten: Laverman.
- Verdam, J. (1976) *Middelnederlandsch handwoordenboek*. s'Gravenhage: Maetinus Nijhoff.
- de Vries, G. (1987) The Names of the First Immigrants from the Netherlands on the Danish Isle of Amager. *Kopenhagener Beiträge zur Germanistischen Linguistik*. Sonderband 3. Festschrift für Karl Hyldegaard-Jensen. Zum 70. Geburtstag am 3. Februar 1987. M. Dyhr und J. Olsen (hrsg.). Kopenhagen:291–300.

Digitale ressourcer

- Arkivalieronline. <<https://www2.sa.dk/>>. (Statens Arkiver, Rigsarkivet, København).
- Danskernes navne. <danskernesnavne.navneforskning.ku.dk/Personnavne.asp>. (Nordisk Forskningsinstitut, København).
- Family Search. <<https://familysearch.org/>>. (The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints).
- Nederlandse voornamenbank. <<http://www.meertens.knaw.nl/nvb>>. (Meertens Instituut, Amsterdam, Nederland)

Sønderjysk skriftsprog i 150 år

Karen Margrethe Pedersen

Tidl. Syddansk Universitet

Den verserende debat i Danmark om vi skal skrive som vi taler, inddrager kun sjældent dialektal tale. Når dialekterne omtales, får de som regel dødsstødet. Trods dette er der i dag stadig en levende interesse for at skrive på sønderjysk, både de traditionelle, lokale sønderjyske dialekter og den moderne, regionale sønderjyske dialekt. Det er imidlertid ikke en interesse som dyrkes inden for skolen og uddannelserne, men det er ikke noget nyt.

Blot det danske sprog

Da undervisningspligten blev indført i Danmark og hertugdømmerne Slesvig og Holsten med Skoleloven af 1814, stod det ikke til diskussion hvilket sprog der skulle være undervisningssprog, og hvilket sprog børnene skulle lære at læse og skrive på. Som led i nationaliseringen af befolkningen skulle det være det danske rigssprog i kongeriget og de dansktalende dele af Slesvig. Dette gjaldt dermed Nordslesvig der i dag er Sønderjylland, for her var den danske dialekt sønderjysk det dominerende sprog, og dansk var kirkesprog. I en af skolelovens anordninger står der således at: ”Det forstås af sig selv, at de danske skoler i hertugdømmet Slesvig blot det danske sprog bruges.” (Japsen 1972). Dialekter var talesprog og hørte ikke hjemme i undervisningen, ligesom tysk stod uden for det nationaliseringsprojekt som lå implicit i undervisningspligten.

Skoleloven kom kun til at gælde i Sønderjylland i halvtreds år, for i perioden 1864-1920 kom Slesvig under tysk styre. Nu skulle eleverne germaniseres ved at have tysk som undervisningssprog og ved at lære at læse og skrive på tysk. I sprognationalismens ånd

skulle eleverne udvikle en tysk national identitet gennem tysk sprog, litteratur og historie. Derfor var en tosproget undervisning med tysk og dansk udelukket, ligesom den sønderjyske dialekt fortsat var lukket ude fra skolen.

Æ Gårne i Sønderborg 2012.

Æ sproch

De dansksindede sønderjyder modsatte sig fortyskningen, og den mundtlige litteratur på sønderjysk som eventyr, sagn, viser, rim og remser blev suppleret med litteratur nedskrevet på dialekten. Derved skrev forfatterne ikke på et nationalsprog, hverken på dansk eller på tysk, men på deres dialektale modersmål som de i stor udstrækning havde tilfælles med dem som følte sig tyske. Disse tysksindede havde magtens sprog tysk som kultursprog og skrev derfor ikke på sønderjysk.

Når de dansksindede forfattere skrev digte og sange, skuespil og noveller på sønderjysk, plæderede de for deres ret til at være danske. I sprognationalismens ånd fandt de at deres danske dialekt var knyttet til et dansk nationalt sindelag, og med tiden blev sønderjysk betragtet som sønderjydernes nationalsprog og omtalt i bestemt form som "æ sproch" (sproget). Derved opnåede de nationalismens

overensstemmelse mellem sprog og identitet, og denne nationaliserende dialekt blev sammen med den danske nationalpolitiske agitation der var indlejret i mange af teksterne, en væsentlig faktor i kampen mod germaniseringen og i den nationale konflikt mellem dansk og tysk.

Dialektologerne og det sønderjyske skriftsprog

Forfatternes sønderjyske skriftsprog var præget af stor mangfoldighed, nogle brugte fin lydskrift, andre grov, mens andre igen betjente sig af dansk retskrivning med angivelse af sønderjyske særformer. Når digtene og sangene blev udgivet, foretog redaktørerne dog ofte forandringer. En ret systematisk redigering af skrivemåden foreligger i en udgivelse fra 1920. Dette år kom Sønderjylland under dansk styre, og flere foreninger tog initiativ til at danskerne i Danmark skulle lære Sønderjylland og sønderjyderne, deres dialekt og litteratur at kende. Heriblandt var Selskab for Nordisk Filologi som udgav *Sønderjyske Digte på Folkesproget. I Udvalg* med Marius Kristensen og Carl S. Petersen som redaktører. Marius Kristensen, især kendt for *Kort over de danske Folkemål* (1912) sammen med Valdemar Bennike, var ansvarlig for sprogformen og Carl Petersen for det litterære.

En af de mest kendte sønderjyske digtere fra tiden under tysk styre, Karsten Thomsen (1837-1889), har skrevet digtet der er motto i udvalget. Heri er sangen på sønderjysk det våben som de dansksindede har mod tyskernes overgreb. Og digteren opfordrer sønderjyderne til at synge overalt:

Syng, Synnerjylland! Syng
Dit Synnerjysk med Klem,
I Skow, i Mark, i Lyng,
Blandh Fremmed, i dit Hjem;
Din Sång da danner Rif,
Der mørr, som Sværd ò Stål,
Mod Tyskens Owwergrif
I Ret, i Skik, i Mål.

I hans øvrige digtning er kampen mod tysk og den sønderjyske dialekts værdi for ham som dansksindet sønderjyde et gentaget tema

i hans kærlighedsviser, i vuggeviser og i det som i dag vil blive rubriceret som hjemstavnsange, der lovpriser naturen og hjemegnen. Karsten Thomsens sange og digte er skrevet på Frøslevmålet, men dialektologen Marius Kristensen (1869-1941) fandt at stavemåden ikke altid afspejlede ægte sønderjyske former, så han tilpassede Karsten Thomsen og de øvrige forfatters tekster til den enkeltes traditionelle, lokale sønderjyske dialekt. Desuden foretog han det han kalder en "Normalisering af Forfatternes Stavning" for at bogen skulle fremtræde "som en Helhed". Hans begrundelse herfor er at forfatternes stavning er så forskellig og ofte ikke gennemført "at den vilde medføre en idelig Skiften fra ét til et andet". Marius Kristensen ville også "lette" læsningen, og for at de ikke skal støde læseren, er små uoverensstemmelser inden for et digt også ændret. Normaliseringen består til dels i at han tilretter skrivemåden efter datidens skriftsprogsnorm:

Uden hensyn til den enkelte Forfatters Brug er store Bogstaver brugt i Navneordene efter de almindelige Regler, svensk å er gennemført, dog således at Tegnet *ö* bruges i *ö* (og, at) og *dó* (dog). [...] I Tvelydene bruges overalt *j* og *w*, skønt de fleste Forfattere har brugt *v*, og nogle *i*. Stumt *h* er gennemført foran *j* og *v*[...]. For at lette Læsningen er "jeg" skrevet *æ*, men den bestemte Artikel, der de fleste Steder udtales på samme Måde, er skrevet *e*, og "er" er skrevet *e'*, hvor det ikke ligefrem er skrevet *er*. (Kristensen:118).

Det er med andre ord for at skelne mellem pronominet og den bestemte foranstillede artikel at Marius Kristensens retskrivning skelner mellem dem i skrift. Denne begrundelse for at skrive *e* for den bestemte artikel bruger dialektologen Ella Jensen ikke i registerbindet fra 1969 til Mathias Ottens ordbog "Hostrup-Dansk" fra Tønderegnet, som er nedskrevet i 1920'erne og 1930'erne (Ottens 1969:XXIX ff.) Hun har gennemført en strukturel undersøgelse af Ottens brug af vokaler og kommer til den konklusion at *æ* som kortvokal kan skrives *e* generelt. Denne konklusion tolker jeg som hendes ortografiske valg, men dette valg står i modsætning til Mathias Ottens egen skrivemåde der er *æ* både for den foranstillede bestemte artikel og det personlige pronomen.

Tidligere har jeg tolket de midt- og vestsønderjyske digteres brug af *e* for en æ-agtig udtale som et udtryk for efterligning af de ”store” østsønderjyske digteres brug af *e*, som er i overensstemmelse med deres udtale (Pedersen 1993). Det er nok snarere dialektologerne Marius Kristensen og Ella Jensen og deres valg af *e* som skrivemåden for den foransatte bestemte artikel der har spillet ind. Fra 1970’erne ser skrivemåden *æ* for den foransatte bestemte artikel imidlertid ud til være på fremmarch selv i Østsønderjylland, dog ikke på Als. Tiden vil vise om kun *æ* bliver skrivemåden i den moderne, regionale sønderjyske dialekt.

For at få Marius Kristensens retskrivning yderligere eksemplificeret er det formålstjenligt at sammenligne en afskrift af Karsten Thomsens originaldigt ”En Vugkvis” trykt i udvalget s. 147 med Kristensens version s. 69-70. Karsten Thomsen skriver i de første tre strofer:

EN VUGKVIS

I Frøslev er æ føjt, der hær æ hjemm,
Der gik min Vugk i en Kaklovnkrog å en Trimm,
Der såd min Mor ved mæ ò sang,
Ò øvr e Vuhk et Uro hång
Ved e Lovt i en Krahm ò dingelt.

Der red æ å min Farfars Knæ
Bod fremmad ò tebahg,
Æ kun ò vis, hvor stor æ vår,
Æ kun ò klab en Kahg.
Æ krøvlt omkring, te æ kun stå,
Å stoj så læng, te æ kun gå
Omkring ò foll i e Dørensk.

I min Olfars Stol
Såd min Oldmor ò fortohl
Mæ manne Ting, som æ skull hovs ò behohl
Om Olger danskes Styrk ò Magt,
Ò om Kong Volmars ville Javt,
Om Unnejors, Elfolk o Nisser.

Marius Kristensens redigerede udgave fremstår således:

VUGG-VIHS

I Synnerjylland der er æ føjt,
Der hær æ hjemm,
Der gik min Vugg i e Kaklownskrog,
Å en Trimm,
Der såd min Mor ve' mæ o sång,
Ò øwwer e Vugg et Uro hång
Ve' e Lowt i en Krahm ò dingelt.

Der red æ å min Farfars Knæ
Frem ò tebahg,
Ò æ kund' vihs, hvor stor æ vår
Ò klapp' en Kahg.
Æ krøwlt omkring, te æ kund' stå
Ò stoj sålæng', te æ kund' gå
Omkring ò fold i e Dørnsk.

I Oldfars Stol min Oldmor såd,
Ò hun fortohd'
Mæ manne Ting, som æ skuld' hows
Ò vel behohld',
Om Olger Danskes Styrk ò Mawt
Ò om Kong Volmars ville Jawt,
Om Underjors, Ell'folk ò Nisser.

I digtets titel er Thomsens gengivelse af en klusil i *Vugk* ændret til *gg*. Desuden er *vis* ændret til *vihs*, vel sagtens for at markere langt *i* i det apokoperede ord. Det samme gælder infinitiv af verbet *vise*. Spørgsmålet er om det gør ordene lettere at læse, jeg tvivler. Hvad der kan undre er at de to udgaver ikke har angivet diftongering af langt *o* til *ou* eller *ow* i *mor*, *stor* eller *stol*, for det er karakteristisk for den lokale dialekt. Diftongeringen er gennemført ved langt *ø* i begge udgaver, dog foretrækker Kristensen *w* for *v*, så *øvr* er blevet til *øwwer* og *krøvl* til *krøwl*. Desuden er der flere tilretninger til datidens skriftsprogsnorm. Fx bliver Thomsens *kun*, *skull*, *vill* efter

datidens retskrivning til *kund'*, *skuld'*, *vild'*, og jysk apokope er vist med apostrof. Ligeledes markerer han en præteritumsform og jysk apokope ved at tilføje *d* og apostrof til *fortohl* og *behohl*, så de skrives *fortohld'* og *behohld'*. Dette virker misvisende da der i dialekten må være tale om stærk verbalbøjning uden præteritumsendelse.

I øvrigt bliver apostroffen brugt til at angive manglende bogstaver i forhold til dansk retskrivning, hvilket Thomsen ikke selv gør, fx *ved* til *ve'* og *Elfolk* til *Ell'folk*. Denne omfattende brug af apostroffer i netop dette digt kan stamme fra at Marius Kristensen i dette ene tilfælde har overtaget digtet fra Morten Eskesens version i samlingen *Fra danske Hjem i Sønderjylland*. 1.-8. Udg. 1888-1910. Ifølge den litterære redaktør er dette sket fordi rytmen heri er bedre, og han tilføjer at Karsten Thomsens former er genindsat: ”da Morten Eskesen ikke altid har givet ægte sønderjydske Former;” (Kristensen 1920:145). Det ser imidlertid ud til at den danske retskrivning har sejret over Thomsens lydopfattelse, og som sagt tvivler jeg på at den redigerede version giver en bedre indsigt i dialekten og er lettere at læse. Det kunne også være relevant at få klarlagt om *Frøslev* kun er ændret til *Synnerjylland* for rytmens skyld, eller om der ligger andre hensyn bag, fx at læseren i Danmark ikke ved at *Frøslev* ligger i Sønderjylland, eller at det er væsentligt at få Sønderjylland fremhævet. For at få rytmen til at gå op kunne der jo bare have stået fx *landsby Frøslev*. Ved at udstrække komparationen til digtet i Jørgen Bøghs udgivelse *Sønderjyske Digte og Sange* fra 1947 er det interessant at se at *Synnerjylland* her er blevet til *Sønderjylland*. Dette gælder også i to andre af Karsten Thomsens digte på dialekt, der er med i bogen. Tidspunktet for denne udgivelse kan være forklaringen, for lige efter anden verdenskrig var de nationale modsætninger mellem dansk og tysk meget stærke og Sønderjylland i fokus. Stærke nationale kræfter ville have grænsen flyttet sydpå til Ejderen, dvs. til det gamle hertugdømme Slesvigs grænse mod Holsten. I disse grænserevisionisters argumentation blev sønderjyske digte og sange fra kampen mod tysk styre og germaniseringen hentet frem igen, og alle skulle kunne læse ordet Sønderjylland. Dette kan være en forklaring på hvorfor landsdelen har fået dansk retskrivning i en udgave fra 1947.

Det er muligvis også et udslag af normaliseringen i retning af dansk retskrivning og for at lette den rigsdanske læsers forståelse af den kendte sang der begynder med: ”De er så køhnt, de er så dejle! Nær i den føhst Forårsti”, får den rigsdanske titel: ”Ved Forårstid”. I teksten er ’Forårsti’ uden -d, for hvor *d* svarer til gammeldansk *th* efter vokal i sønderjysk, er det bortfaldet eller manifesteres som et *j*. I selvsamme digt undrer også den rigsdanske skrivemåde ’spejler’ og ’sejler’, for verber i nutid på -l, -n, -r og -s har som regel den korte sønderjyske form uden -r. Denne form ville også rime.

En nøjere analyse af skrivemåden i digterens eget håndskrift med de skiftende redaktørers versioner må vente til håndskriftet bliver tilgængeligt. De viste eksempler er sammen med Marius Kristensens holdning i omtalen af digtenes sprogform dog tilstrækkeligt til at kunne konkludere at denne berømte dialektolog er underlagt den stadig fremherskende danske forestilling om standardiseringens vel-signelser, og at det almindelige og normale er dansk retskrivning. Heri er indlejret en opfattelse af at det kun er den de danske læsere kan forstå. Han stræber ikke efter at trykke digternes egen lydopfattelse. De får ikke lov til at skrive som de selv mener at de taler sønderjysk. Tillige afholder han sig ikke fra at videregive æstetiske vurderinger af dialekterne i fx kommentaren til en tekst ”en morsom Prøve på det just ikke for sin Skønhed berømte Åbenrå-Mål:” (Kristensen 1920:124). Marius Kristensen melder sig hermed klart på den glidebane som har ført til det negative og latterliggørende syn på dialekter vi har i dagens Danmark.

”De danske Folkemaal i Sønderjylland”

Da Anders Bjerrum (1903-1984), et af dansk dialektologis store navne, skulle give et eksempel på sønderjysk i Mellemlesvig i artiklen *De danske Folkemaal i Sønderjylland* brugte han et digt på Frøslevdialekten af Karsten Thomsen, efter Bjerrums mening ”Sønderjyllands bedste Folekmaalsdigter”. Han trykte digtet, der første gang udkom i 1863, efter udgaven i Marius Kristensen udvalg fra 1920 fordi dette byggede på ”Forfatterens eget Haandskrift”. Dermed antog han vel at han valgte originalen, for han kommenterer ikke Marius Kristensens redaktionelle arbejde med ”normaliseringer” og ”ægte sønderjyske former”. Interessant er det at digtet starter med

en fejlskrivning: ”Ò hør min Pigh” – det skulle have været *Pihg*, som både forfatteren og Marius Kristensen skriver. *hg* er deres skrivemåde for den sønderjyske udtale af *g* efter vokal som i tysk *ch* i fx *ich*. Den ses i resten af digtet i *bahg* (bage) og *byhg* (byge dvs. vaske). Hvorfor *piger* i verset: ”For danske Piger” ikke har *ch*-lyden markeret i forlægget, er uforståeligt med mindre det er en senere ændring dannet i analogi med begrebet ”De sønderjydske Piger”. Dette blev et dansk nationalt symbol efter Drachmanns brug af det i digtet ”De vog dem, vi grov dem” fra 1877, som efterfølgende blev forsynet med en illustration af pigerne og en kommerciel udnyttelse af motivet på tallerkner, krus og billeder (Adriansen 2011:371).

Alsisk skriftsprog

En anden af de meget kendte sønderjyske digtere i udvalget er Martin N. Hansen (1893-1976) fra Als som har udgivet lyriske digte på alsisk, og mange af dem er blevet udbredte som sange. Der er trykt to digte fra 1920 som har fået Marius Kristensens retskrivning. I sin senere digtning bruger Martin N. Hansen den retskrivning for de alsiske dialekter der blev grundlaget for ”Alsisk Ordsamling” (1988, 2002). Denne ordbog er udgivet af Alsingergildet – det alsiske dialektselskab, som han i øvrigt selv var med til at starte i 1946. Heri skriver dialektologen Gunhild Nielsen:

Lydskriften skulle helst være let at læse samtidig med, at den gengiver udtalen klart og utvetydigt. Vi har derfor prøvet at lægge den så nær op ad det almindelige skriftsprog som muligt. (Alsingergildet 2002:16).

Som hos Marius Kristensen er det hensynet til læseren der vejer ligeså tungt som den sønderjyske udtale i valget af lydskrift. Det standardiserede skriftsprog som læseren har lært at læse i skolen, er øjensynlig det eneste tilgængelige, hvilket er et klart udtryk for den stadig fremherskende etsprogethedsideologi og udbredte monolingualisme der kvæler bidialektisme og tosprogethed i Danmark. Denne standardisering og høje status til rigssproget opponerer Martin N. Hansen mod bl.a. i det kendte digt *Vort Møl* fra 1951, hvor han hylder den sønderjyske dialekt og retorisk spørger om den skulle være for ringe at bruge:

Vort Mòl

Det mòl, som hæ listet og sprungen
som killinge øver vor vugg,
ålt som det bløv hvisket og sunge,
skull det vær 'for ring' å brugg?

Med dette tema i digtningen er der sket et skred i forholdet til de sønderjyske dialekter. I tiden under tysk styre blev sønderjysk brugt mod germaniseringen og dermed i den dansk-tysk nationale sprogekamp. Her efter anden verdenskrig er det argumentationen for dialektens ligeværdighed med rigsdansk der står i centrum.

Ordbøger og vejledninger

De sønderjyske ordbøger og vejledninger i at skrive på sønderjysk der er udkommet omkring årtusindskiftet, tematiserer ligeledes dialektens status og appellerer til en fortsat brug af sønderjysk. Forordet til Alsisk Ordsamling (2002) slutter således med ordene: "Lad også ordbogen være et bidrag til at bruge den alsiske dialekt fremover." Selvom Alsingergildets oldemand her taler om den alsiske dialekt, afspejler skriftformerne i Alsisk Ordsamling de seks alsiske dialekter. Der er som hos Marius Kristensen tale om de traditionelle lokale dialekter. I Æ Synnejysk Forenings børnebog "Min føøst tusin' oe å synnejysk" (2002) er der derimod tale om en moderne regional dialekt idet der i forordet står:

"Æ synnejysk forening" ser det som sin opgave at modvirke denne tendens ved at holde den sønderjyske dialekt levende som regionens talesprog. Det forudsætter imidlertid, at dialekten gives videre til børnene. Derfor denne børnebog. (2002:3).

Denne regionalitet underbygges af at filologen Elin Fredsted har udviklet et sønderjysk regionalt skriftsprog, som bliver anvendt i bogen. Hendes retskrivning bygger primært på de midt- og vestsønderjyske dialekter, og den er grundigt analyseret i artiklen "Vondt snakke man å synnejysk, vondt skrive man å synnejysk?" (Nielsen og Zehtsen 2004).

Udeladelsen af træk fra de alsiske dialekter i børnebogen var afgørende for at Alsingergildet ville give sit bud på en vejledning i et skrive på et alsisk fælles for hele øen, et ”officielt” regionalt alsisk skriftsprog. Det er væsentlig for Alsingergildet at det skal være lettere for læserne at forstå og genkende en alsisk tekst, og det tilføjer i indledningen:

Ideen bag vejledningen er både at vise det dialektale særpræg samt for forståelsens skyld at få teksten til at ligge så tæt på det rigsdanske som muligt. (Alsingergildet 2004:1).

Dermed bekræftes det endnu engang at læseren skal have så få udfordringer som muligt og ikke udsættes for et skriftsprog der er baseret på udtale. Dette hensyn med systematik og standardisering, der ligger bag disse to sønderjyske regionale skriftsprog, forekommer ikke i de sønderjyske ordbøger og ordlister som er udgivet af ikke-fagfolk. De benytter sig ikke af lingvisternes forslag til retskrivning, men forfatterne fokuserer på at gengive deres egen lydopfattelse ved hjælp af grov lydskrift. Under interview har de alle givet udtryk for at de forsøger at gengive den lokale dialekt de selv taler i henholdsvis Skærbæk, Ballum og Højer (Christensen 2003, Lønne 1999, Matzen 2004). En første analyse af ordstoffet viser dog at det næppe er den traditionelle, lokale dialekt der gengives. Dertil mangler der for mange særtræk, og nogle udtaler viser en vekslen mellem dialekt og rigsdansk. Det er nærmere en moderne regional dialekt uden fast kombination af særtræk. Dette ses fx i titlen: ”Oespråg å Oebogh o synnejysk” (Christensen 2003), hvor -g efter vokal ville have været udtalt og gengivet med -gh (eller -ch) i både *språgh* og *bogh* i den traditionelle, lokale dialekt.

Fra nationalpolitisk til regionalpolitisk agitation på sønderjysk

Det sønderjyske skriftsprog finder i dag ikke kun vej til ordbøger og børnebøger. Der er også en nutidig brug af dialekten i bl.a. regionalpolitisk agitation. Den har mange fællestræk med den nationalpolitiske agitation under tysk styre, idet den appellerer til samhørighed, en fællesskabsfølelse og en fælles regional identitet som til dels står i et modsætningsforhold til en anden dominerende gruppe.

Nu er det Sønderjylland over for København, en regional konflikt, hvor det tidligere var en dansk-tysk national konflikt. Og nu er det både danske og tyske sønderjyder der anvender sønderjysk i deres agitation, hvor det tidligere kun var de dansksindede.

Den politiske agitation kommer i dag til udtryk gennem rap på sønderjysk der bliver offentliggjort i skriftlig form. Det er først og fremmest i forbindelse med valgkampe, og rappen er en velvalgt genre, for foruden rytmen udtrykker den ofte et tilhørsforhold til en bestemt lokalitet og sproget i det miljø rapperen kommer fra. Derved viser rapperne deres baggrund respekt. Politikere og politiske partier opnår derfor gennem rap på sønderjysk at komme med en dobbeltsidet appel til vælgerne om at støtte en regional sønderjysk profil. Forfatterne til rappene benytter et sønderjysk skriftsprog som de selv har fastlagt. Ifølge interview bruger ingen af dem sønderjyske ordbøger eller vejledninger eller spørger dialektologer til råds. Der er frit slag, som en af dem sagde og tilføjede, heldigvis!

Det tyske mindretals parti, Slesvigsk Parti, har i en årrække benytter sig af et sønderjysk skriftsprog i deres politiske budskader som afspejler dels traditionel dels moderne sønderjysk (Pedersen 2011). Til kommunalvalget i 2013 havde Slesvigsk Parti, der nu lancerer sig som et regionalt parti, lavet en ny valgrap på sønderjysk, hvor ordet 'sønderjysk' ikke har den traditionelle dialektale stavemåde 'synnejysk' som nok stammer fra de gamle digtere eller Marius Kristensen, men den moderne form 'sønnejysk'. Dermed nærmer stavemåden sig partiets rigsdanske slogan "Stem sønderjysk". Holdningen til sønderjyder og sønderjysk dialekt er ikke overraskende positiv:

Få vi æ sønderjye å vi æ et dajle folk

Vi snakke pissefedt men do må helle leje jæn tolk.

Foruden slang er der bandeord og ord på tysk, og emnerne i rappen refererer, i modsætning til de to rap fra 2009, til nye lokaliteter som Alsion, der omfatter Syddansk Universitet, koncertsal etc. og moderne aktiviteter som festivaller, skate og marathons med relation til Sønderjyllands største byer. Målgruppen er klart de fordomsfrie unge vælgere.

For vi hæ e upskrift å sønnejysk politik
Venn vi ste sammen så vinne vi
Hva gør vi, i Slesvigsk Parti
Ja vi stemme sønnejysk, vi stemme sønnejysk

Sønderjysk i litteratur og navngivning

Sønderjysk skriftsprog bliver i dag også anvendt i rap, sange, lejlighedssange, viser og historier uden for det politiske liv. Derved signalerer forfatterne et tilhørsforhold til sprog og samfund i Sønderjylland og medvirker til udviklingen af en sønderjysk identitet. Nogle af teksterne står i periodika som det satiriske hæfte æ Rummelpot, Sønderjyske Årbøger, Sønderjysk Månedsskrift, Skoleforenings Almanak og tidligere i Sprogforeningens Almanak. Dertil kommer annoncer og reklamer med sønderjysk tekst i ugeaviser og dagblade. For tiden er det dog kun Æ Synnejysk Forenings medlemsblad ”Æ Blaj”, der udelukkende bruger sønderjysk skriftsprog. I de øvrige udgivelser er teksterne på sønderjysk indslag i en helhed der følger dansk retskrivning. Undtagelsen herfra er enkeltudgivelser som Gyldendals e-bog *Lille frø* af Jakob Martin Strid som kan lyttes eller læses på sønderjysk. Dertil kommer sønderjysk på hjemmesider, i sociale medier, i email og sms’er, som flere forsker i (Westergaard 2014).

En særlig dimension ved brugen af sønderjysk forekommer i navngivning, hvad enten det er en vej eller et firma der skal have navn. Tidligere var navngivning på sønderjysk forbeholdt talesproget, men i dag sætter både private og det offentlige sønderjyske stednavne og firmanavne på skrift (Pedersen 1993). Ifølge den amerikanske geograf Yi-Fu Tuan er navngivning magt ” – den skabende magt til at fremkalde noget værende, at gøre noget usynligt synligt” (Furdal 2014:91). Stedet lever således ikke uden sit navn og dermed de tanker navnet rummer, og den som ikke ejer retten til at navngive, ejer ikke stedet. Ved at have sønderjyske navne på skrift i det offentlige rum viser sønderjyderne at de ejer stedet, og de gør deres dialekt synlig på vejskilte, på skilte på forretninger og kroer og på 30-års-peberkværnetønder og plakater (Pedersen 2014). Også køretøjer, først og fremmest lastbiler og minibusser, får dialektale navne, og de refererer dermed til det sted de hører hjemme, deres sted.

Konklusionen på en vekslen mellem retskrivning og friskrivning og national og regional identitetsmarkering

Lingvisternes forsøg på at give sønderjyderne en sønderjysk retskrivning ser ikke ud til at have båret frugt. End ikke ”Æ Synnejysk Forening” der har stået bag udgivelsen af en regional retskrivning, har taget den til sig i deres foreningsblad. Det forlyder at medlemmerne selv vil bestemme hvordan deres dialekt skal skrives. De rap- og sangskrivere, jeg har interviewet, peger på en anden dimension, idet de oplever en følelse af kreativ frihed ved at kunne synge og skrive som de taler sønderjysk. De bekymrer sig ikke om modtagerens mulighed for forståelse, lej hellere en tolk, som rapperne i Slesvigsk Parti udtrykker det. Noget kunne tyde på en regional identitet, hvori dialekten på tale og skrift er en markør, som både giver fællesskab og på samme tid skaber distance til ikke-sønderjyder. Dog bliver en dør holdt åben for de interesserede via fx en tolk. Denne sproglige styrke kan sønderjyder have opnået gennem deres bidialektisme eller regulære tosprogethed med både sønderjysk og et dansk standardsprog. Muligvis er interessen for friskrivning på sønderjysk også blevet frisat efter at sms-skrivemåden har vist sig at fungere. Ligeledes

Bilvaskehallen i Skærbæk,
Sønderjylland 2014.

er sønderjysk skriftsprog blevet befriet for at være markør for et dansk nationalt ståsted. Ved at både danske og tyske sønderjyder skriver på sønderjysk, markerer det i dag et regionalt ståsted. Dette sker dog ikke uden udblik, for det nyeste er at sønderjysk, rigsdansk og engelsk eller tysk sættes sammen på informationstavler og plakater, fx ”Æ vand. Tryk en gang”, som nogle sprogjonglører fik frem ved at reducere bilvaskehallens tekst: ”Sæbevand. Tryk en gang”. Det regionale er også globalt.

Litteratur

- Adriansen, I., Dam-Jensen, E. & Madsen, L.S. (red.) (2011) *Sønderjylland A-Å*. Aabenraa: Historisk Samfund for Sønderjylland.
- Alsisk Ordsamling* (1988, 2002) 1. udg. 1988, 2. udg. 2002. Augustenborg: Alsingergildet.
- Alsingergildet – Det alsiske dialektselskab (2004) *Alsisk skriftsprog, vejledning i skriftmåde*.
- Bennike, Valdemar og Marius Kristensen (1898-1912) *Kort over de danske folkemål med forklaringer*. København: Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag.
- Bjerrum, Anders (1941-42) De danske Folkemaal i Sønderjylland. *Danmark* 2:175-180.
- Bøgh, Jørgen (red.) (1947) *Sønderjyske Digte og Sange*. København: Arnold Busck.
- Christensen, Else (2003) *Oespråg å Oebogh o synnejysk*. Skærbæk: Eget forlag.
- Eskenen, Morten (udg.) (1910) *Fra danske Hjem i Sønderjylland*. 1.-8. Udg. 1888-1910.
- Furdal, Kim (2014) Hjemstavnsmuseum/ Heimatmuseum. *Forundringsparat. Festskrift til Inge Adriansen*. Anne Blond, Kim Furdal og Carsten Porskrog Rasmussen (red.). Sønderborg: Museum Sønderjylland:91-105 (Yi-Fy Tuan:91).
- Japsen, G. (1970) *Udviklingslinjer i sønderjysk skolehistorie fra 1814 til Treårskrigen*. <www.uddannelseshistorie.dk>.
- Kristensen, Marius og Carl S. Petersen (red.) (1920) *Sønderjyske Digte på Folkesproget i Udvalg*. Selskab for Nordisk Filologi. København: Gyldendal.
- Lønne, Yrsa (1999) *Så'en snakke vi i Ballum*. Ballum: Eget forlag.
- Matzen, Herbert (2004) *Sønderjyske ord på Højeregnens dialekt*. Højer: Eget forlag.
- Nielsen, Martin og Karen Korning Zehtsen (2004) Vondt snakke man å synnejysk, vondt skriwe man å synnejysk? *Lexico Nordica* 11:299-307.
- Ottsen, Mathias B. (1963-69) *Hostrup - Dansk II Ordbog*. Bind 1-5. Ella Jensen og Magda Nyberg (udg.). Udvalg for Folkemaals Publikationer. Serie A. København: Københavns Universitet.
- Pedersen, Karen Margrethe (1993) *Æ Trinbræt – En studie over det dialektale skriftsprog i Sønderborg i 1990'erne*. *Jyske Studier*. København: C.A. Reitzels Forlag:134-49.

- Pedersen, Karen Margrethe (2011) Sønderjysk sang og rap. *13. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Inger Schoonderbeek Hansen & Peter Widell (red.). Aarhus: Aarhus Universitet:237-251.
- Pedersen, Karen Margrethe (2014) 30 år og ugift – nytraditionalisme i den dansk-tyske grænseregion. Blond, Anne, Kim Furdal og Carsten Porskrog Rasmussen (red.) *Forundringsparat. Festskrift til Inge Adriansen*. Museum Sønderjylland: Sønderborg:13-25.
- Skoleloven af 1814. *Fem anordninger for skolegang udstedt af Kong Frederik d. 6.*
- Slesvigsk Parti (2013) *Stem sønnejysk*. <<http://www.slesvigsk-parti.dk/synnejysk.15564.aspx>>.
- Westergaard, Alice (2014) Om sammenhængen mellem sprogvvalg og kommunikativ rækkevidde på Facebook. *Nys* 46:172-208.
- Æ Synnejysk Forening (2002) *Min føøst tusin'oe å synnejysk*. Tønder: Eget forlag.

2.d på Facebook

–en analyse af gymnasielevs sproglige færden på en Facebookchat

Trine Durup Rasmussen
Aarhus Universitet

M: Hej
A: næ
M: Satans

1. Indledning

Både ungdomssprog og computermedieret kommunikation (CMC) er i disse tider omdrejningspunkt for megen opmærksomhed og forskning, og i mange tilfælde hører de to også unægtelig sammen. Onlinekommunikation, med alt hvad det indebærer af opdateringer på Instagram, Facebook og Twitter, er en betydningsfuld del af unges interne kommunikation. Men hvor meget af den sproglige forskning har koncentreret sig om offentlig kommunikation på vægge, i feeds og tweets, handler denne artikel i stedet om den private en til en-kommunikation på Facebooks chatfunktion. Artiklen tager udgangspunkt i en dataindsamling af gymnasieelevers interne chat-samtaler og har til hensigt at undersøge gymnasieelevernes intime interaktion på Facebook.

Chat anvendes i dag sjældnere i sin oprindelige anonyme kommunikationsform¹, men anvendes i stedet som en ikke-anonym chat, der gør det muligt at holde kontakt med venner og bekendte. I dette tilfælde fungerer chatten som et omdrejningspunkt for elevernes interne kommunikation; her bliver både fysikafleveringen og festen diskuteret, og chatten bliver en virtuel forlængelse af klassens fysiske praksisfællesskab. Eleverne er bekendte med samtalepartnerens real

¹ Se fx Hougaard (2004a)

life-identitet og chatkommunikationen forpligter derfor også i virkeligheden. Det, der skrives frem på chatten, skal stemme overens med identitetsmarkørerne i den 'virkelige verden'. Men hvor real life-interaktionen har kroppen som hjælpemiddel, har chatten kun skriften. I stedet for at performe identiteten, skal det her skrives frem. Dog er den legende og eksperimenterende form, der ellers har kendetegnet chat, ikke forsvundet. Eleverne bruger stadig platformen som et uformelt forum, hvor leg samt sproglige og sociale spilleregler udfordres. Især er hyppige skift kendetegnende for den indsamlede data; der skiftes ukompliceret mellem dansk og engelsk – sågar tysk og spansk, fysik og fest, formelt og uformelt sprog. De sproglige normer er til konstant forhandling, og det er her også tilladt at skifte over i noget, man ikke er. Ramptons (1999:54) crossingbegreb beskriver netop disse skift fra normsprog til et 'significant other', og dette er ifølge Rampton med til at redefinere og forhandle gruppens normer og grænser. Her er skiftene mellem kønsstereotype sprognormer, specielt hos drengene, værd at bide mærke i.² Drengene er også i fokus hos sociologen Mark McCormack, der i *The declining significance of homophobia* beskriver en prohomoseksuel attitude blandt teenagedrenge. Disse træk ses også i drengenes kærlige omgangstone i denne undersøgelse.

Gennemgående for denne undersøgelse er elevernes interne identitetsarbejde. Det performative aspekt tager udgangspunkt i Judith Butlers kønsperformativitet (Butler 1990) og Erving Goffmans begreber om rollespil og ansigtsarbejde (Goffman 1990, 1992, 2004). Ligeledes tager undersøgelsen afsæt i Pia Quist' arbejde med samme alder og gruppesammensætning i bogen *Stilistisk praksis* (2012). Dataindsamlingen gav utallige undersøgelsesmuligheder, og artiklen er derfor ikke en fyldestgørende analyse af elevernes chatinteraktionen. Derimod giver den en foreløbig analyse af træk og tendenser, der i høj grad kalder på en mere dybdegående forskning.

² Både drengene og pigerne skiftede jævnligt over i et henholdsvis feminint og maskulint kønsstereotypt sprog; drengene skiftede over i et feminint sprog for at markere deres indbyrdes nære relationer, mens pigerne slog over i et drengestereotypt sprog for at skabe 'hårdhed', handlekraft og afstand. Det er dog ikke hensigten at opfatte kønnene som udelukkende binære og definere et kønsstereotypt sprog, pointen ligger derimod i samtalerne skift mellem det ene og det andet.

2. Empiri

De anvendte data er indsamlet i to 2.g klasser på to midtjyske gymnasier i 2013. Efter en introduktion blev eleverne opfordret til at maile deres indbyrdes chatsamtaler. Trods en spartansk introduktion til projektet valgte mange af eleverne at sende deres samtaler, hvilket endte ud med en datamængde langt over det forventede. Samtalerne er herefter blevet anonymiseret og billeder, dokumenter og andet der vil kunne identificere eleverne, er blevet fjernet fra samtalerne. Facebooks chatfunktion gør det muligt at spole tilbage i chathistorikken, og mange af eleverne valgte at gøre dette. Dette gjorde det muligt at se flere samtaler med samme samtalepartner i en kronologisk kontekst, i nogle tilfælde over flere dage og uger. Udover chatsamtalerne og et kort besøg i klasserne er der ikke yderligere kendskab til eleverne. Dog har en mindre mailkorrespondance med et par af drengene været nødvendig, da deres samtale i forbindelse med computerspillet *League of Legends* krævede en forståelsesmæssig udredning.

Analysen omhandler derfor udelukkende elevernes chatkommunikation. Dette har naturligvis både fordele og ulemper; den direkte adgang til uforstyrret teenagesnak er en betydelig fordel, mens det manglende kendskab til elevernes virkelige færden i praksisfællesskabet kan have skabt misforståelser. Indsamlingen har haft en konversationsanalytisk tilgang til elevernes chatkorrespondancer og giver en eksplorativ undersøgelse af en ellers privat kommunikationsplatform.

3. Skriv dig frem – ordet som identitetsskabende

Som nævnt i indledningen er identitetsaspektet kendetegnende for undersøgelsen. Anthony Giddens betegner det senmoderne samfund som et refleksivt samfund, hvor individet bevidst kan vælge til og fra og løbende redefinerer sig selv alt afhængig af hvilken kontekst det befinder sig i (Giddens 1991:14). Også hos Blommaert tilpasser individet sig efter konteksten og bestemmer, hvilke identitetsmarkører der er passende i en 'relevant identity' (Blommaert 2005:204). Sprogbrugeren i det senmoderne samfund skal altså være kompetent i flere fællesskaber og besidde evnen til at 'zappe' mellem dem. Derfor er det ifølge Le Page ikke længere gruppen og dets afgrænsede

sprognormer, der er interessante, men derimod individet som individuel sprogbruger og dets identitetshandlinger i det sproglige fællesskab (Quist 2003:12). Hensigten her er heller ikke at finde fællesskabets sprognorm, men i stedet at fokusere på den enkelte elevs identitetsarbejde i gymnasieklassens praksisfællesskab.³ Klassens fælles faglige udgangspunkt og elevernes gensidige engagement binder klassen sammen som en enhed der er indbyrdes afhængig; fællesskabet skabes af individer via deltagelse og engagement, og individet skabes i fællesskabet via dets anerkendelse og accept. Denne vekselvirkning af handling og accept er ligeledes fremtrædende hos Goffman; individet påtager sig et kontekstrelevant 'face' (Goffman 2004:40), der skal genkendes og accepteres af modtageren, hvorefter en fælles 'linje' kan anlægges og der skabes derved enighed om en situationsdefinition (Goffman 1959:88). Det kontekstafhængige ansigtsarbejde giver individet mulighed for at optræde i flere forskellige roller. Også hos Butler (1990) skabes kønnet via performative identitetshandlinger. Her skelnes der mellem det biologiske og det sociale køn, hvor det sociale skabes gennem kontinuerlige handlinger, performances og italesættelse. Kønsidentiteten er derfor også noget, der performs af den enkelte og løbende revurderes.

Individets identitetshandlinger er altså ingenting uden en diskurs, i dette tilfælde gymnasieklassen. Accepten fra klassekammeraterne er derfor altafgørende. Identitetshandlingen skal genkendes af modtageren, og en stor del af identitetsarbejdet ligger derfor ikke hos det enkelte individ, men derimod hos omgivelserne (Blommaert 2005:205). Modtagerens accept og en gensidig bekræftelse er derfor en bærende del af samtalerne, og især er identitetsmarkøren 'ven' vigtig. Især er pigernes jævnlige brug af kælenavne med til at bekræfte dem i deres nære indbyrdes forhold og selve kommunikationen, og det at have interne referencer er ofte vigtigere end samtalens indhold. Denne kommunikationsform defineres blandt andet af Roman Jakobson som fatisk kommunikation (1979:137). Den fatiske kommunikation har ifølge Jakobson til hensigt at etablere eller bekræfte forholdet mellem afsender og

³ Der er her taget udgangspunkt i Pia Quists definition af gymnasieklassen som et praksisfællesskab (Quist 2012:49)

modsender, og dette benytter eleverne til at bekræfte hinanden i deres indbyrdes venskaber. Chattens fatiske funktion er dog ikke et nyt fænomen, men betegnes nogle steder som selve formålet (Hougaard 2004a:46). Kontakthandlingen i sig selv kan derfor fungere som en anerkendelse af venskabet:

D: hvad så dude ☺

A: Ikke så meget bro ☺

Chiller bare med noget AT

D: Haha, det er hårdt !!, men tror jeg vil ned og træne noget bryst ☺

A: Jamen du har jo allerede trænet bryst i dag?!

D: Ja men mangler og træne underdelen af brystet nåede det ikke i morges og skal også ned og løbe ☺

A: Det lyder hårdt. Men god træning bro. Vi ses i morgen ☺

D: Ja vi ses bro ☺

Drengen D kontakter klassekammeraten A, der svarer med en hurtig opdatering på aftenens gøremål. Beskederne er sendt omkring kl. 19 en hverdagsaften, så drengene har højst sandsynligt været i kontakt med hinanden på gymnasiet et par timer tidligere. D vælger allerede ved sin anden besked at bevæge sig ud af samtalen, da han skal ”ned og træne bryst”. A er dog så opdateret med D’s dagsprogram, at brysttræningen kræver en uddybelse. Drengenes konsekvente brug af smileys er med til at understrege den gode og venskabelig atmosfære. Ligeledes er deres brug af ’bro’ og ’dude’ med til at etablere en mere intim omgangstone og understrege relationen som tætte venner. Samtalen er kort, men fungerer alligevel som en hurtig påmindelse til A om, at D stadig er hans gode ven. Heldigvis er A enig og bekræfter D i hans venskabelige hensigt. Set fra et informativt udgangspunkt er samtalen overflødig. Samtalen har i høj grad et fatisk aspekt og kontakthandlingen er her vigtigere end selve samtalen. Chatten giver mulighed for en bekræftelse af venskabet uden for det fysiske fællesskab og bevidstheden om klassekammeraternes konstante tilgængelighed virker til at give behov for en hyppigere bekræftelse. Den fatiske kommunikation er derfor her med til at fastholde relationerne uden for det fysiske praksisfællesskab.

4. Chatten som social platform

Chattens udvikling fra anonym til ikke-anonym har været med til at ændre de kommunikative spilleregler. Chatstilistiske træk som normafvigende ortografi, forkortelser og regibemærkninger (Hougaard 2004:255) bruges ikke længere konsekvent, men i stedet som træk, der kan skiftes til efter behov. Eleverne har via deres praksisfællesskab en fælles referenceramme udenfor chatten og i stedet for chatstilistiske træk, mimer de praksisfællesskabets sproglige normer ved fx at imitere lyde og udtalenuancer. Identitetsarbejde på chatten skal derfor stemme overens med identiteten i det fysiske praksisfællesskab. I stedet for at skrive ”altid”, skriver pigen M ”altid”⁴ og understreger derved, at hendes respons skal modtages med netop denne udtalenuance. Selvom udgangspunktet for elevernes chat er et andet end den anonyme, er legen stadig bærende, og eleverne bruger stadig chatten som en sproglig legeplads.

I sine studier af social samhandlen skelner Goffman mellem ’frontstage’ og ’backstage’ (Goffman 1990:245), hvor backstage fungerer som bagscenens private domæne og frontstage som forscenen, hvor der ageres i forskellige roller som det ’offentlige jeg’. Som følge af de nye kommunikationsformer er det nu muligt at vise en kontrolleret udgave af sit private jeg, og der skabes derfor et område mellem den officielle frontstage og den private backstage. Dette mellemstadium definerer Joshua Meyrowitz (1985:47) som ’middle region’. Det er her muligt at agere som sit offentlige jeg, men i en kontrolleret udgave, og chatkommunikation er her en god repræsentant. Eleverne viser private sider af dem selv, men har samtidig også mulighed for at vælge andre fra, da samtalepartneren kun forholder sig til det skrevne. Chat skal dog ikke ses som en planlagt kommunikationsform, men derimod som halvspontan mellem tale og skrift (Hougaard 2004a:40). Ligesom talefejl er en naturlig del af det talte sprog, er stavfejl også her en del af kommunikationen. Som eksempelvis herunder hvor pigerne K og M diskuterer en fysikaflevering:

⁴ Dette ses bl.a. også hos Maegaard (2010). Udtalen skal derfor ikke ses som unikt for dette praksisfællesskab, men som et træk der *også* bliver brugt her.

K: Olivio

Hov

Okiiii*

M: Du er selv olivio

her olivio

der er laserlyset

K: Tak Olivia

Selvom pigen K retter sin stavfejl, kommenterer veninden M alligevel fejlen ved at gentage. K responderer fejlen og fortsætter legen ved at kalde veninden Olivia, og de er igen i fuld gang med deres fysikaflevering. Associationslegen opstår som en spontan afstikker til den oprindelige samtale om fysikafleveringens laserlys. Dog spores der lynhurtigt og ukompliceret tilbage til den oprindelige samtale. Det spontane aspekt minder her mere om det talte sprog end det skriftlige, og fejl og skift foregår, for det meste, som en integreret og ukompliceret del af interaktionen.

I uddraget herunder forsøger pigerne P og S at skabe nærhed trods den geografiske afstand. De befinder sig begge i en backstage-tilstand i deres respektive hjem, og pigen P opfordrer veninden til at lytte til et Rihanna-nummer på Youtube:

P: vil du høre en god sang, men du må ikke se videoen og du skal glemme hvem der har lavet den, og så bare lukke øjnene og læne dig tilbage!! som jeg har lært dig

rihannah - stay

glem det er rihan-na

oh god my hands are on fire tonighhhhhh

S: okay, jeg sidder nede i stuen lige nu - så venter lige en lille tid før jeg høre den. skrider ovenpå om lidt :D:D:D:D:D:D:D

P: okiiii! men hør den!!

og fæld en tåre

uhhh den er sååå go

S: okay, jeg bliver nødt til at høre den. går ovenpå nu!!! skrives om 5

P: hahaha thats the spirit!!!!

men husk ikke og tænk på det er liderlige rihanna

skriv når du starter den, så starter jeg samtidig

uh twins

S: okay okay okay

er du klar?:)

P: tre

to

en

nu

S: stater godt ud!!

P: det blir magisk

S: looking forward to it

og det er rent faktisk noget fedt hun synger, i stedet for at hun normalt synger lorte ting som, na na na na, uh uh uh uh osv :b

P: ja!!!

jeg var ikke klar over det var hende de første 2 gange, det var de bedste gange!!

S: det kan jeg forestille mig! den bliver lidt ... bæet til når man ved at det er hende der synger

P: ja!! jeg skulle have vist den til dig hvor du var neutral

sorry bro

jeg skylder en go sang så

S: det i orden kammerat!:))

P: fedt man, spa

wow den frase er blevet helt glemt

S: godt husket!!!:)<3

Ved hjælp af Youtube-videoens synkrone afspilning skaber pigerne et fælles omdrejningspunkt. Videoen bliver diskuteret samtidig med selve afspilningen og pigerne har derfor tre 'scener' i spil på samme tid; den 'virkelige verden', den virtuelle samtale og musikvideoen som bindeled. Dette er ikke usædvanligt og især drengene kommunikerer indbyrdes på Facebook mens de spiller det samme computerspil på hvert deres værelse. Derfor har mange af samtalerne et fragmenteret udtryk. Kommunikationen foregår ikke ét sted, og er en samtale startet på chatten, kan den uden problemer rykkes til SMS, telefonsamtale eller real life.

En anden tendens, som også ses i ovenstående eksempel, er oversættelse fra lyd til skrift. For at give chatsamtalerne nuance og understrege pointer kan ord staves som de udtales og derved opnås talesprogstræk. Eleverne kan på den måde udtrykke udtale og talestyrke ved eksempelvis at 'råbe' med versaler. Ved at imitere talesproget kan pigerne skabe simuleret intimitet. S imiterer Rihannas sange ved at 'synges' dem og prøver at overtale veninden P med et "uhhh den er sååå go". Den fælles forventning og det fælles foretagende skaber ligeledes en intern samhørighed, som P også vælger at understrege i hendes "uh twins". S er dog ikke lige så begejstret over sangen som P, og da forventningerne ikke bliver indfriet, skifter tonen og pigerne omtaler i stedet hinanden som "bro" og "kammerat". "sorry bro jeg skylder en go sang" skriver P og opfordrer derved til at fortsætte 'legen' – og finde en bedre sang til næste gang.

5. "hey, det er min rolle..." – et smuglig hos drengene A og M

To af drengene gjorde sig særligt bemærket og deres indbyrdes omgangstone var så opsigtsvækkende, at de fortjener særlig opmærksomhed.⁵ Drengene forhandler, leger og provokerer i interne magtkampe. Gennemgående for alle eleverne er, at de skifter mellem to roller: Rollen som elev og rollen som ven. I de fagrelaterede samtaler er mængden af leg og kreativ sproglig udfoldelse begrænset i forhold til samtalerne med et venskabeligt omdrejningspunkt. Her er der til gengæld plads til leg og fællesskabets normer udfordres og forhandles. Disse skift foregår uden store komplikationer, og der er en gennemgående enighed om situationsdefinition (Goffman 1959:88). Ifølge Goffman foregår der i mødet med andre en forhandling om situationens karakter. Denne forhandling er med til at afstemme forventningerne til situationen og afgrænse rollerne i en fælles anlagt linje. Dog kan der opstå uenighed om situationsdefinitionen, hvilket især ses hos drengene A og M:

M: Har du læst dansk?

Asti

A: Ja

⁵ Drengene har sendt 13 dages, næsten daglig, chatinteraktion, så her vises kun uddrag af disse.

M: Dom Perignon Asti

Hvad handler dansk om?

Tror ikke jeg når det nemlig..

A: Pik

M: Handler dansk om pik?

A: Ja

M: Lyder da lige til, at dansk er blevet et meget mere spændende fag

A: De bilder Herman ind, at han er blevet borgmester, så hans kone inviterer nogle fine koner af rådet, og så bliver hun træt af at være så fin, eller sådan noget

M: Haha

Se, nu lyder det som en komedie!

A: .. Og så får hun pik

M: Ej, det gør hun altså ikke

A: Så overfortolker jeg...

M: Hey, det er min rolle

Du kan være ringbind.

A: Du kan være et pubeshår.

M: Kun et?

A: Okay to

M har ikke læst til deres forestående dansktime og beder derfor A om hjælp. Herved forsøger han at anlægge en fagrelateret linje. A forstår højst sandsynligt M's anmodning, men vælger at ignorere den. I stedet forsøger han at anlægge en rebelsk linje. M accepterer ikke anmodningen og insisterer i stedet på at fastholde sin egen. A overgiver sig og giver til sidst et resumé af komedien, for derefter hurtigt at vende tilbage til sin egen rebelske linje. Drengene er bevidste om det performative aspekt i chatkommunikationen og forhandler herefter eksplicit om deres indbyrdes roller. M overtager rollen som den litterære overfortolker og det igangsætter en forhandling om den indbyrdes rollefordeling. Chatten fungerer her som en, næsten Goffmansk, scene, hvor roller bevidst forhandles og ændres, dog stadig med bevidstheden om den legende, og derfor knap så forpligtende, kontekst.

I samtalen herunder er det dog ikke situationsdefinitionen der er til forhandling, men derimod forhandlinger om A's identitetsmar-

kører. Kaldenavnet Asti er ikke gensidigt accepteret men derimod noget M pådutter A og der opstår derfor uenigheder:

M: Har du skrevet om andet, end det optiske gitter, de formler vi bruger og hvad lysbølger er?

A: i teorien?

M: Yes

Asti

A: nej har ikke skrevet mere

M: Hvor langt er dit så?

A: 1 side cirka

M: I orden Asti

A: stop med at sig det!

M: Nej Asti i:

A: "kan ikke vises"

M: Det skal du altså kaldes fra nu af

Gå ind og gør så du hedder Asti i dit kælenavns ting på Facebook

A: hvad med dr. Bøtke? det er sejere

M: Dr. Asti

A: ... og det er ikke engang fordi jeg drukket mig fuld i asti på et et tidspunkt...

M: Nej, egentlig ikke

I resultater

Hvad fanden skal man egentlig sætte ind der?

A: Går bare direkte til efterbehandling

M: Nå for pokker

Jamen der er egentlig heller ikke rigtigt nogle resultater på den måde

A: nej

I stedet for at afslå kaldenavnet Asti prøver A at indgå en forhandling. M ignorerer forhandlingen og A's argument og skifter i stedet over til den oprindelige samtale om en forestående aflevering. M imødekommer ikke A's identitetsarbejde, der på grund af modtagerens manglende accept falder til jorden. I et forsøg på at opretholde 'face' (Goffman 2004:43) og skabe en fælles linje accepterer A senere kælenavnet Asti og skriver "Nej, Asti er en crime rider" i en senere

samtale. A har accepteret M's identitetsmarkør via kælenavnet, men prøver ligeledes på at opretholde sit image som en "crime rider", der ikke laver lektier. Det face A ønsker at give M, er ungdommeligt, sejt og venskabeligt, mens det han i virkeligheden afgiver er af en mere usikker karakter. Dette viser, at fællesskabets, eller i dette tilfælde M's, accept af identitetsarbejdet er altafgørende. Forhandlingerne er dog her meget eksplicitte, og drengene er bevidste om, at de befinder sig i en kontekst hvor situationsdefinitionen og rollerne kan udfordres. I en venskabelig kontekst som denne er opretholdelsen af face mindre vigtig, og det er her mere acceptabelt at forhandle og endda 'miste ansigt' (ibid.:70).

6. "ja ja ja, men jeg fik ham sgu! hele natten" – forhandlinger om kønsidentitet

Hos Judith Butler (1990) skabes individets kønsidentitet gennem gentagne handlinger og italesættelse. Kønsidentiteten eksisterer kun, idet den bliver performet og ved at citere kønsstereotype normer. Diskussionen om et kønsstereotypet sprogbrug og retten til dens anvendelse bliver ikke videre uddybet her, da hensigten med denne undersøgelse ikke er at opfatte 'drengeprog' og 'pigesprog' som et binært par. Pointen ligger derimod i skiftet som et stilistisk og situationsafhængigt træk. Både Butlers kønsperformance og Ramptons crossing til et 'significant other' giver eleverne mulighed for at anvende og performe markører, der ikke umiddelbart tilhører deres (køns)repertoire.

Generelt kan det dog siges, at eleverne bruger et mere følsomt, pigestereotypet sprog for at markere nærhed og omsorg og et maskulint og hårdt sprog, når der er brug for at udtrykke 'sejhed', men at behovet for begge dele ses hos begge køn. Drengene har også behov for at benytte en mere omsorgsfuld tone, hvilket bl.a. ses i eksemplet herunder:

M: S mann

kommer du i skole og kysser snart?

S: hej

ja

mandag

Drengen S har været syg og M har løbende skrevet for at høre om S er i bedring. M's kysseopfordring bliver accepteret af S, men den kærlige opfordring bliver ikke kommenteret nærmere. Drengenes mere intime omgangstone bliver dog ikke altid accepteret, og hos drengene herunder bliver J's kærlige opfordring ikke modtaget efter intentionen:

O: Hvorfor det hjerte???

J: Fordi jeg ælsker dig

O: Det er fandme gay det der

J: ey!

Drengen J sender herover et animeret hjerte til vennen O. Den kærlige opfordring fra J bliver ikke accepteret, der i stedet beskriver handlingen som "gay". Dog er der en pointe i, at J overhovedet prøver. Frygten for en manglende accept af de kærlige opfordringer virker ikke så fremherskende. Også her bliver fællesskabets normer revurderet og forhandlet. Udtrykket 'gay' går igen hos stort set alle drengene. Begrebet bruges dog i forskellige kontekster med forskellige betydninger. Dette ses blandt andet i eksemplet herunder, hvor to af drengene reflekterer over begrebet, der også her har flere betydninger; ordet bliver her både brugt som skældsord og associeret med grimhed og frihed:

T: GAAAAAAAAAAAAAAAAAAAAAY !!!!

O: Hah gayyyyyyyyyyy

T: Du er bare gay, for du har fri

O: Freedom = gay?

T: Nej du er bare gay

O: Du er også rimelig grim, så det går lige op

T: touche

Sociologen Mark McCormack skelner ligeledes mellem flere betydninger af begrebet. 'Gay' kan bruges som et prohomoseksuelt begreb og ikke kun som et homofobisk skældsord (McCormack 2012:118). McCormacks feltarbejde blandt high school-drenge viste

bl.a., at de homoseksuelle teenagedrenge brugte udtrykket i lige så høj grad som deres ikke-homoseksuelle kammerater.

Although the word "gay" now clearly has two independent meanings, use of the phrase "that's so gay" implicitly and perhaps inevitably draws on the history of stigma associated with homosexuality. (McCormack 2012:116).

Brugen af 'gay' er i høj grad kontekstbaseret og en tendens, der i høj grad også viser sig i det danske sprog, som eksempelvis i denne undersøgelse. Begreberne 'no homo', 'bromance' 'bromoseksual'⁶ dukker også op hos danske unge. Disse er dog ikke fundet i data-materialet, men er blevet anvendt i danske ungdomsprogrammer og artikler om ungdomskultur.⁷ Eksempelvis har det danske, heteroseksuelle drengeband GÄY⁸ taget begrebet op til revurdering.

Også pigerne skifter mellem kønsstereotype udtryk. Pigerne S og P, som også har bidraget med afsnittets overskrift, er i eksemplet herunder på vej i byen og situationen dikterer en hård og maskulin omgangstone. Pigerne omtaler konsekvent hinanden som "man" og "bro" i modsætning til deres tidligere "twins". Den hårde og eksplicitte seksuelle tone er ligeledes med til at give et mere 'drengestereotyp' udtryk. Også udtrykket "fisting"⁹ er med til at skabe en iscenesættelse af maskuline identitetsmarkører.

S: Hej min ven. - lige pt er vi de eneste der er 100p på at tage afsted i aften. de andre 3 er på

måske'ern

paaaaaaaaaaaaarty

time

to night

⁶ <<http://www.urbandictionary.com>>

⁷ Fx i Klubværelset på P1 <<http://www.dr.dk/radio/ondemand/p1/klubvaerelset-70#!/>>.

⁸ Anders Haahr Rasmussen har skrevet en artikel om drengene her: <<http://www.information.dk/477995>>.

⁹ <<http://www.urbandictionary.com/define.php?term=fisting>>.

P: vi gør det alligevel!!!!!!!!!!!!

ikkå

S: JO for filan!!!!

selvfølgelig

uden tvivl

ingen dikkedar...

P: gooooodt man

S: ja man

P: fedt man

spa

P: hey!! jeg tror der er lidt tilbage af den der små blå vi engang drak inden en bytur

S: wup wup!! den skal drikkes i aften!!:D

P: den skal fistes

Eksemplerne viser, at begge køn benytter sig af en sproglig kønsoverskridelse. Dog anvendes den uproblematisk af pigerne, hvorimod opfordringerne ikke altid accepteres hos drengene. Eksemplerne skal ikke ses som et udtryk for, at pigerne ønsker at blive opfattet som drenge eller omvendt. Dette kan i stedet ses som et udtryk for, at pigerne *også* vil have mulighed for at anvende drengenes identitetsmarkører, når situationen tillader det og omvendt. Denne form for kønsoverskridelse kan derfor ses i forlængelse af Ramptons definition af crossing. Skift til et *andet* er tilladt, så længe skiftet er midlertidigt og accepteres af modtageren (Rampton 1999:55).

7. Konklusion og perspektivering

Hvis vi vender tilbage til de indledningsvise overvejelser, er det værd at overveje, i hvor høj grad elevernes kommunikation på chatten stemmer overens med deres fysiske praksisfællesskab, og en komparativ analyse af det fysiske og det virtuelle fællesskab ville være en interessant udfoldelse af emnet. Ligeledes er distinktionen mellem stereotype sprognormer som eksempelvis de kønsstereotype et forbehold; for at beskrive skift i sprognormer er det samtidig også nødvendigt at skelne, ofte meget sort-hvidt, mellem stereotype sprognormer. Der er dog ingen tvivl om, at undersøgelsen giver et indtryk af eleverne som dygtige og kreative (skrift)sprogbrugere.

Drengenes tendens til en mere intim omgangstone antyder en udvikling, og det maskuline identitetsbegreb kræver ifølge Kenneth Reinicke en revurdering.¹⁰ Der findes ikke længere én form for maskulinitet, men er i stedet et begreb med mange løsningsmuligheder. Den mandlige kønsidentitet er derfor noget, der skal defineres af den enkelte. Som hos det refleksive individ hos Giddens har manden altså også ifølge Rasmussen brug for refleksion og en løbende revurdering af sin egen kønsidentitet. Denne tendens ses også hos drengene i denne undersøgelse og især drengenes intime omgangstone kalder på en yderligere forskning.

Undersøgelsen har givet et relevant indblik i gymnasielevernes interne, virtuelle kommunikation og peger på en udvikling i chatkommunikationen i skiftet fra anonym til ikke-anonym. Eleverne i undersøgelsen tager udgangspunkt i det fysiske praksisfællesskab og mimer denne omgangstone i chatinteraktionen. De chatstilistiske træk er dog stadig en del af chatinteraktionen, der nu i stedet bruges som et stilistisk træk. Gennemgående i denne undersøgelse gælder det dog, at eleverne vil have muligheden for at benytte det fulde spekter af identitetsmarkører. Pigerne vil derfor have muligheden for at tale som drenge og omvendt – når konteksten tillader det. Derved skabes muligheden for, midlertidigt, at påtage sig andre identitetsmarkører, stil og rettigheder – også selvom piger pludselig taler som drenge. Chatten fungerer stadig som en sproglig legeplads, hvor udgangspunktet nu tages i et fysisk praksisfællesskab, og der er ingen tvivl om, at en stor del af elevernes interne identitetsarbejde foregår på chatmediet.

¹⁰ Her i et interview af Langkjær (2013)

Litteratur

- Blommaert, Jan (2005) *Identity. Discourse*. Cambridge: Cambridge University Press:203-246.
- Butler, Judith (1990) *Kønsballade*. København: Forlaget THP.
- Giddens, Anthony (1991) *Modernitet og selvidentitet*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Goffman, Erving (1992) *Vore rollespil i hverdagen*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Goffman, Erving (2004) *Social samhandling og mikrosociologi*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Goffman, Erving (1990) *The presentation of self in everyday life*. London: Penguin Books.
- Hjarvard, Stig (2003) *Det selskabelige samfund*. Frederiksberg: Forlaget Samfundslitteratur.
- Hougaard, Tina Thode (2004a) *Nærmest en leg*. Ph.D.-afhandling. Aarhus Universitet.
- Hougaard, Tina Thode (2004b) *Skriv til mig: jeg lover svar. 10. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Peter Widell & Mette Kunøe (ed.):198-208.
- Jakobson, Roman (1979) *Elementer, funktioner og strukturer i sproget – udvalgte artikler om sprogvidenskab og semiotik*. København: Nyt Nordisk Forlag, Arnold Busck.
- Langkjær, Jeppe (2013) *Du er køn, mand*. *Højskolebladet* 138:6-9.
- Maegaard, Marie (2010) *Fonetisk variation som social praksis: belyst ved nyudviklinger i ungt københavnsk*. *NyS* 39:33-63.
- McCormack, Mark (2012) *The declining significance of homophobia*. Oxford: Oxford University Press.
- Meyrowitz, Joshua (1985) *No sense of place*. Oxford: Oxford University Press.
- Nielsen, Mie Femø & Søren Beck Nielsen (2011) *Samtaleanalyse*. Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Quist, Pia (2003) *Et flydende sprogsamfund?*. *Dansk Talesprog*, bind 4. København: C. A. Reitzels Forlag:37-58.
- Quist, Pia (2012) *Stilistisk praksis – unge og sprog i den senmoderne storby*. København: Museum Tusculanums Forlag.
- Rampton, Ben (1999) *Crossing. Journal of Linguistic Antropology*. Bind 9. Oxford: Blackwell Publishing Ltd:54-56.

Rasmussen, Anders Haahr (2013) Jeg er ikke tiltrukket af ham – jeg elsker ham. <www.information.dk/477927>.

Rasmussen, Anders Haahr (2013) Man scorer ingen piger, hvis man hader bøsser. <www.information.dk/477995>.

<www.urbandictionary.com>.

Resumé

Dropper lige subjektet. Subjektellipser i kommentarfeltet på ekstrabladet.dk

Marianne Rathje
Syddansk Universitet

En subjektellipse defineres som det fænomen at der i en sætning mangler eller kan 'rekonstrueres' et subjekt som normalt ville være der (Rathje 2013), eftersom danske sætninger almindeligvis indeholder subjekter, i modsætning til såkaldte 'pro-drop'-sprog, hvor subjektpreferencen ofte bare viser sig som en bøjning af verbet. Eksempler er "Giver dig fuldstændig ret" og "Har skrevet til hende i går". Diderichsen (1962) omtaler brugen af subjektellipser som 'telegrafsprog' og Hansen & Heltoft (2011) karakteriserer det som 'dagbogsstil'. Flere har dog konstateret at det også er et frekvent træk i sprogbrugen i de nye medier, såsom Twitter (Crystal 2011), e-mails (Nariyama 2004), blogs (Teddiman og Newman 2007) og chat (Hougaard 2004). I oplægget vil jeg fortælle om min undersøgelse af subjektellipser i kommentarfeltet på ekstrabladet.dk's debatforum Nationen mht. frekvens, type og funktion og sammenligne resultaterne med andre undersøgelser af subjektellipse.

Litteratur

Crystal, David (2011) *Internet Linguistics. A Student Guide*, Routledge, Oxon
Diderichsen, Paul (1962) *Elementær Dansk Grammatik* 3. udgave. København: Gyldendal.

- Hansen, Erik & Lars Heltoft (2011) *Grammatik over det Danske Sprog*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.
- Hougaard, Tina Thode (2004) *Nærmest en leg. En undersøgelse af sprog og interaktion i dansk webchat*. Ph.d.-afhandling, Aarhus Universitet.
- Nariyama, Shigeko (2004) Subject ellipsis in English. *Journal of Pragmatics* 36:237-264.
- Rathje, Marianne (2013): Dropper lige subjektet. Subjektellipser i kommentarfeltet på ekstrabladet.dk. *Gode ord er bedre end guld*. Festskrift til Henrik Jørgensen. S. Borchmann, I. Schoonderbeek Hansen, T. Thode Hougaard, O. Togeby & P. Widell (red.). Aarhus Universitet:399-414.
- Teddiman, Laura & John Newman (2007) Subject ellipsis in English: Construction of and Findings from a Diary Corpus. *Proceedings of the 26th Lexis and Grammar Conference*. Bonifacio, France.

Slip kommaerne fri, det er forår

Ole Ravnholt
Dansk Sprognævn

Mot gemensamma mål

*Låt oss, om vi bara tål
, få en snaps till varje mål
, ty vi önskar; vart vi än må
komma, komma fram til skål.*
Text: Henrik Huldén.
Melodi: ”Lilla vackra Anna”.

1. Indledning

Det følgende er inspireret af udviklingen i svensk kommateringspraksis gennem de sidste ca. 100 år. Derfor har jeg planket titlen fra en svensk film af Tage Danielsson fra 1975: *Släpp fångarne loss, det är vår!* Og mementoet (for det er ikke et motto) er en svensk snapseviser ”Skapad efter den nordiska konferensen ’Mot gemensamma mål’ (2003), där det danska kommateringssystemet ”Sæt nyt komma” hade presenterats. Här säts kommana genom att man sjunger dem” (Grünbaum & Hellsten 2005:29). Visen bliver ofte sunget ved festmiddagen ved de nordiske sprognævns møder, og den minder os både om at vores nordiske sprognævns kolleger synes at dansk kommatering er vildt underlig, og om at de ikke forstår at danskerne kan gå så højt op i kommatering som vi gør. De gør nar af os – og med rette, synes jeg.

Dansk Sprognævn har siden 1996 anbefalet tegnsætningsregler der ville reducere antallet af kommaer drastisk, og nævnet har siden oprettelsen i 1955 overvejende anvendt pausekomma, nyt komma,

kommatering uden startkomma i sine publikationer, undtagen Retsskrivningsordbøgerne fra 1955 og 1986, der brugte grammatisk komma. Anbefalingen har ikke haft større effekt, og den har vakt politisk modstand i en sådan grad at nævnet i 2003 følte sig foranlediget til at lægge de to tidligere kommasystemer sammen i ét med en valgfrihed foran ledsætningerne. I Norge har sætningskommatering aldrig haft en stærk position, i hvert fald ikke efter afslutningen af 400-års-natten. Og i Sverige har tegnsætningspraksis udviklet sig sådan i de sidste ca. 100 år at startkommaerne gradvis er forsvundet, ikke ved dekret fra sprognævn eller andre autoriteter, men simpelt hen ved at de skrivende er holdt op med at sætte dem. Man kan måske se spæde tegn på en lignende udvikling her, men der forlanges officielt konsekvens i valget mellem to rigide kommasystemer, og det fremmer næppe sagen. Sprognævnet står derfor i det dilemma at der for tiden ikke kan ses nogen udvikling i den retning man har ønsket sig.

Henrik Galberg Jacobsen bemærker i efterskriften til sin doktorafhandling om retskrivningens historie (Jacobsen 2010:1110ff) at det er en udbredt opfattelse at der bør være faste og detaljerede regler for tegnsætning, og at Sprognævnet har arbejdet ud fra den forudsætning. Det er karakteristisk at Jacobsens redegørelse for kommateringens historie både her og andre steder (Jacobsen 1989, 2001) lægger vægt på udviklingen i de officielle regler og vejledninger, ikke på udviklinger i kommateringspraksis, bortset fra at et af de vigtige argumenter for at afskaffe startkommaer er at sprogbrugerne jo alligevel ikke kan finde ud af at sætte dem korrekt. Det samme gælder Aage Hansens bog om ”Pausekommaet” (Hansen 1957), der ganske vist giver eksempler på forfattere hvis kommateringspraksis ikke følger de officielle regler for grammatisk kommatering, men her som regel ledsaget af en beklagelse over at de alligevel ikke sætter korrekt pausekomma – og en version af teksten med pausekommaer efter Aage Hansens system: Sådan skulle det have været gjort.

Jacobsen foreslår at der er to mulige løsninger på Sprognævnets dilemma, nemlig at man enten viderefører varianten uden startkomma, stadig med et grammatisk baseret regelgrundlag, men med nogle lempelser der får det til at ligne pausekommaet, eller at man nøjes med en fast regel om at der skal sættes opremsningskomma, suppleret med

en vejledning der giver mulighed for at sætte lidt flere kommaer, igen sådan at resultatet kan komme til at minde om pausekomma. Begge forslag forudsætter en opblødning af holdningen til kommaerne, både i offentligheden og i Sprognævnet. Jeg foreslår en tredje løsningsmulighed, nemlig at kravet om konsekvens bør opgives, og at de to systemer på længere sigt bør have en mindre rigid formulering end nu, bl.a. sådan at det bliver muligt at sætte pausekomma. Det forudsætter en opblødning af nævnets hidtidige holdninger; jeg håber at det kan medvirke til at opbløde holdningerne i offentligheden.

2. Markeringen af ledsætningers kohæsivitet

Henrik Jørgensen har i en artikel fra 2008 fremsat den hypotese at udviklingen i anvendelsen af ledsætninger i de sidste godt 100 år har ført til at antallet af ledsætninger generelt er faldet, mens antallet af ledsætninger af de typer hvor traditionel, grammatisk kommatering med startkommaer er særlig skadelig for forståelsen, er vokset, i hvert fald relativt. Det skulle indebære at grammatisk kommatering er blevet stadig mere dysfunktionel. Det lykkedes (desværre) ikke at bekræfte hypotesen i den undersøgelse Jørgensen foretog (deraf artiklens titel: *Et mislykket eksperiment*). Materialet var ret lille, kun seks tekster (tre som er mere end hundrede år gamle, og tre nyere), så man kan måske hævde at den heller ikke afkræfter den endeligt. Men artiklen udvikler nogle kriterier for ledsætningers kohæsivitet som kan bidrage til at forstå udviklingen i kommateringspraksis i Sverige, hvor de fleste startkommaer som nævnt er forsvundet i løbet af de sidste 100 år.

Det der ifølge Jørgensen afgør startkommaernes skadelighed i forhold til forskellige typer af ledsætninger, er tydeligheden i markeringen af ledsætningernes kohæsivitet, sådan at startkommaer er mindst skadelige ved ledsætninger med tydelig markering af kohæsivitet, og mest ved ledsætninger hvor kohæsiviteten er mindre tydeligt markeret. Tydeligheden afgøres af to forhold, nemlig ”styrken af kataforiske elementer i oversætningen” og ”styrken i markeringen af ledsætningsindledningen” (Jørgensen 2008:69). De to forhold peger i hver sin retning: De kataforiske elementer peger nedad på undersætningen, og ledsætningsindlederne opad på oversætningen, ofte ved at specificere undersætningens relation til oversætningen.

Det bør tilføjes at ledsætningsindlederne ikke bare markerer ledsætningens kohæsion og relation til oversætningen, men også dens afgrænsning. Parentetiske ledsætninger kan ikke konstrueres uden konjunkional eller en anden stærk markering af indledningen (Hansen og Heltoft 2011:1521):

1. a. Den forskel jeg lige har defineret, ...
- b. Denne forskel, som jeg lige har defineret, ...
- c. Den forskel(,) som jeg lige har defineret, ...
- d. Jeg tror det er rigtigt (at) han ikke kommer i morgen.
- e. Jeg tror det er rigtigt – at han ikke kommer i morgen, altså.

1. a. kan ikke være parentetisk fordi der mangler et konjunkional, 1.b. kan kun være parentetisk, for korrelatet (som i dette tilfælde er det ”kataforiske element i oversætningen”) er unikt identificerende – og her er der obligatorisk konjunkional, og 1. c. kan være parentetisk eller ikke-parentetisk, alt efter prosodien (og tegnsætningen, hvis man sætter ordentlige kommaer). 1. d. er ikke parentetisk, og konjunktionalet kan udelades; hvis den læses som parentetisk (1. e.) har den obligatorisk konjunkional.

Parentetiske ledsætninger er uden for oversætningens syntaktiske og prosodiske struktur, og derfor kan der ikke være et stærkt kataforisk element i oversætningen (men nok et svagt, fx et korrelat, der muliggør, men ikke kræver en udfyldning). Her er det med andre ord ledsætningsindlederne alene der bærer den kohæsive funktion at specificere undersætningens relation til oversætningen, men de har samtidig også den samme funktion som kommaerne, nemlig at vise ledsætningens afgrænsning. Hvis vi regner med at konjunkionalerne også har denne funktion i de ikke-parentetiske ledsætninger, så er forklaringen på at startkommaerne er mest generende når ledsætningsindledningen er svagt markeret, altså snarere den at ledsætninger uden konjunkional er så stærkt kohæsive i sig selv at det er overflødigt (og generende) at markere indledningen.

Bestemmende relativsætninger er del af et led i oversætningen hvis determinator fungerer som kataforisk markør. Traditionelt er der

krav om at determinatoren skal være demonstrativ, dvs. foranstillet og trykstærk (1. a. og 1. c. – hvis den læses som bestemmende). Men mange klarer sig med almindelig bestemthed, altså en mindre stærk kataforisk markør, også ved bestemmende relativsætninger. Indledningen er normalt svagt markeret, eller slet ikke:

2. Forskellen (som) jeg snakker om, ...

Ikke-parentetiske nominale ledsætninger er valensbundne, dvs. styret af verber eller verbalsubstantiver der kræver objekt, ofte et ledsætningsformet objekt, og derfor er den kataforiske kohæsivitet relativt stærkt markeret. Indledningen kan være svagt markeret, for der behøver ikke at være en konjunktion (*om* kan dog ikke undværes):

3. a. Jeg ved ikke om han kommer i morgen.
b. Jeg tror (at) han kommer i morgen.

Adverbielle ledsætninger forudsætter ikke nødvendigvis kataforiske elementer i oversætningen, men de har specifikke markører som indledning, og kohæsiviteten (og sætningsgrænsen) er derfor relativt stærkt markeret.

4. a. Jeg går når han kommer.
b. Han kommer kun hvis hun bliver væk.

Kløvningssætninger har ikke specifikke indledere, og har derfor ingen stærkt markeret kohæsion, men oversætningen har en specifik konstruktion med stærk kataforisk funktion.

Jørgensens konklusion er at startkommaer er mere skadelige ved bestemmende relativsætninger og ved kløvningssætninger end ved nominale og adverbielle ledsætninger. Jeg bemærker at startkommaer, alt andet lige, også er mere generende ved ledsætninger uden stærkt markeret indledning end ved ledsætninger med.

3. Udviklingen i svensk kommatering i 1900-tallet

Jeg kender ikke til nøjere redegørelser for udviklingen i norsk, men den svenske udvikling er ret grundigt beskrevet af Lars-Johan Ekerot

i en artikel fra 1991 om *Satskommatering och tydlighetskommatering. Ett bidrag til den svenska kommateringens 1900-talshistoria*. Ekerot betegner udgangspunktet for udviklingen som ”rigid satskommatering” og eksemplificerer med et lille uddrag fra Selma Lagerlöfs ”Gösta Berlings Saga” fra 1891. Begyndelsen på udviklingen hen imod den nu fremherskende ”tydlighetskommatering” vises med en leder fra Dagens Nyheter (DN) fra 1890, altså samtidig med Lagerlöf. Ekerot gør opmærksom på at den rigide variant af sætningskommatering er identisk med det vi herhjemme traditionelt kalder grammatisk kommatering, mens pausekommaet (som endnu var officielt da han skrev artiklen i 1991) svarer til svensk tydelighedskommatering. Efter retningslinjerne for tydelighedskommatering sættes der komma ved sideordnede helsætninger medmindre de er ganske korte, ved ”längre og självständigare” adverbialsætninger, ved parentetiske relativsætninger, men ikke ved bestemmende (”nödvida”), og ikke ved nominalsætninger, som jo er nødvendige pga. valensforholdene. Tydelighedskommaer sættes med andre ord nogenlunde samme steder som ved pausekommatering, nyt komma eller kommatering uden startkomma, men til forskel fra nyt komma og kommatering uden startkomma, er grundlaget ikke formuleret primært syntaktisk, men mere intuitivt og mere pragmatisk. Og i øvrigt bemærker Ekerot at udviklingen allerede i 1991 går i retning af også at afskaffe slutkommaer – hans eksempel er fra Jan Guillous roman *Coq Rouge*.

Ekerot bemærker at DN-lederen illustrerer

ett högst normalt fenomen vid språklig förändring: att slutresultatet av en diakron utveckling från tidpunkten A till tidpunkten B förekommer som synkron variant vid tidpunkten A. (1991:33)

Men han siger også at DN-lederen er en undtagelse fra den almindelige praksis i slutningen af 1800-tallet, og at den svenske udvikling derfor ”verkligen innebär en rörelse från satskommatering till tydlighetskommatering” (ibid:33). Med andre ord kan ”[d]en rigida satskommatering ... ses som de ramar inom vilka förändringen skett” (ibid:33). Det er en væsentlig forskel i forhold til Danmark at svenske

tegnsetningsvejledninger, som dengang næppe har været officielle, altid (dvs. i hvert fald siden 1870'erne) har tilladt at man indenfor systemet kunne udelade kommaer, også selv om vejledningerne tager udgangspunkt i den rigide sætningskommatering, som altså aldrig har været fuldstændig rigid, men i praksis altid mere eller mindre ”modificeret” med undtagelser af forskellig slags (Ekerot:32). Kommateringen i DN’s leder var derfor ikke i direkte strid med en forskrift, selv om den var afvigende i forhold til den samtidige praksis.

Ekerot har undersøgt kommateringspraksis hos tre skribenter som deltog i en litterær fejde, Strindbergfejden, i 1910-11. Undersøgelsen viser at der er ganske stor variation, men også at alle tre anvender mere eller mindre modificeret, altså ikke rigid sætningskommatering. Sammenfattende viser undersøgelsen at

(a) det finns en naturlig väg från den rigida satskommateringen till den nu gängse tydlighetskommateringen, så att vissa kommateurer faller före andra, och (b) att detta sammanhänger med att tydlighetskommateringen i grunden styrs av naturliga grammatiska principer ... Framväxten av tydlighetskommateringen har därför starka drag av vanlig ”spontan” språkutveckling. (1991:34).

Det fremgår af tabel 1 at de tre undersøgte skribenter gennemgående sætter komma ved sideordnede helsætninger der er forbundet med *men*, men at kun A lige så konsekvent gør det samme når de er forbundet med *och*. Imellem helsætninger sættes der altså efter alt at dømme færre kommaer i de tilfælde hvor der er en tæt meningsmæssig sammenhæng, og hvor kommaet derfor kunne forstyrre kohæsionen. Det generelle billede er i øvrigt at der sættes færrest kommaer ved de ledsætninger som ifølge Henrik Jørgensen (2008) har svagt markeret kataforisk kohæsivitet, og, alt andet lige, også at der er færre kommaer ved ledsætninger der ikke har stærkt markeret indledning. A har næsten altid komma ved adverbialsætninger, men når han ikke har det, er sætningen altid nødvendig, altså valensbunden. C sætter kun sjældent komma ved nødvendige adverbialsætninger – B findes der ikke tal for.

Ekerot, tekster fra 1910-11

	A	B	C
samordnede helsætninger med <i>men</i>	96 %	100 %	100 %
samordnede helsætninger med <i>och</i>	96 %	85 %	55 %
adverbialsætninger	91 %	n/a	61 %
relativsætninger med pronomen (<i>som</i> regnes som relativpronomen i svensk, OR)	94 %	72 %	38 %
relativsætninger uden pronomen	31 %	8 %	0 %
relativsætninger med bestemt pronomen som korrelat	50 %	11 %	0 %
relativsætninger med bestemt substantiv som korrelat	95 %	67 %	8 %
emfatisk omskrivning (dvs. kløvning, OR)	42 %	16 %	0 %
emfatisk omskrivning (dvs. kløvning, OR) med uindledt relativsætning	0 %	0 %	0 %
nominalsætninger med <i>att</i>	52 %	50 %	11 %
uindledte nominalsætninger (B har ingen, A og C kun få)	0 %	-	0 %
øvrige nominalsætninger	25 %	20 %	0 %

Tabel 1: Kommateringspraksis hos Strindbergkombattanterne
(sammenstillet af Ole Ravnholt på grundlag af Ekerot 1991:44-52).

4. Undersøgelser af udviklingen i Danmark

Der findes ikke danske undersøgelser af kommateringspraksis der svarer til Ekerots. Selv om Aage Hansens bog om pausekommaet (1957) giver eksempler fra forfattere der bruger pausekommatering, eller hvis praksis peger i den retning, er bogen mere en indføring og vejledning i pausekommatering, og de korte historiske afsnit drejer sig mere om udviklingen i regelsættet end om praksis. Karl Hårbøl har i en artikel om ”Kommaer i praksis” (1993) registreret hvilke og hvor mange fejl i anvendelsen af grammatisk komma der forekommer i 13 danske sagprosattekster udgivet omkring 1990, og den kan måske indirekte give et fingerpeg om forholdene her i landet. Hårbøl regnede

i udgangspunktet med 7 fejltyper, men nogle af disse blev underopdelt (mærket med * og **) sådan at der i alt er 12, nemlig således (forkert udeladte kommaer er markeret med ^, forkert satte kommaer med ^):

- a) Manglende komma foran ledsætning, fx
Jeg synes ^fodbold er smukt.
- a*) Manglende komma efter indskudt ledsætning, fx
Huset, hvor aktiviteterne skal foregå ^ er nu færdigt.
- a**) Manglende komma efter indledende ledsætning, fx
Da han for mange år siden skrev sin bog ^ var forholdene helt anderledes end i dag.
- b) Komma efter ikke-sætningsformet led i sætningsspids, fx
For at afværge misforståelser ^ vedlægger vi det ændrede cirkulære.
- c) Kommafejl i hv-sætning, hvor kun det såkaldte idiotkomma ... er sat, fx
De faktiske forhold har betydning for ^ hvilke regler ^ der skal anvendes.
- c*) Kommafejl i hv-sætning, hvor der både er ”idiotkomma” og komma foran hv-ordet, fx
Det er svært at afgøre, hvor meget mening ^ der er i hans udtalelser.
- d) Fejl i forbindelse med ledsætningskonjunktion ... , fx
Reglerne gælder ^ uanset ^ om man kender dem.
- e) Fejl i apposition ... , fx
Den engelske adfærdsforsker ^ Desmond Morris ^ sammenligner træneren med en heksedoktor.
- f) Komma foran infinitivs-at (og foran og at, for at o.l.), fx
Det viste sig umuligt ^ at få sagen tilstrækkeligt oplyst.
Han studerede brochurerne ^ for på den måde at få et overblik over markedet.
- g) Andre typer kommafejl ...
- g*) Manglende komma foran en helsætning, som følger umiddelbart efter en anden (men hvis den forreste af de to helsætninger slutter med en ledsætning uden efterfølgende komma, regnes den med under type a^{*1}), fx
Der går en bus hvert 7. minut ^ og den starter fra endestationen.

¹ Det forekommer mig lidt misvisende. En ledsætning der står sidst i en helsætning, bør strengt taget ikke regnes for indskudt, og derfor burde man vel have regnet med at det manglende komma var det der skulle stå efter helsætningen – det er ganske vist samme sted. Men Hårbøl anvender tilsyneladende begrebet ’indskudt’ om alle ikke-indledende ledsætninger der slutter før helsætnings slutning, og her altså i yderligere udvidet forstand: før periodens slutning.

g**) Komma foran en sætningsdel, der ikke er formet som en sætning, og som ikke kan opfattes som et parentetisk indskud (komma foran en sætningsdel, som indledes med et infinitivs-at, regnes med under f), fx *Sagsbehandlingen skal fremover på en anden måde ^ og beslutningerne have et andet indhold.*²

Resultatet af Hårbøls registrering fremgår af tabellerne 2 (med absolutte tal) og 3 (med procenttal). Der findes desværre ikke oplysninger om det mulige antal korrekte kommaer for hver fejltipe, kun samlet for hver tekst. Derfor kan man ikke se om antallet af fejl af en bestemt type er relativt stort eller relativt lille i forhold til det mulige antal korrekte kommaer, kun om det er stort eller lille i sammenligning med antallet af samme fejl i de andre tekster. Fx er det fristende at sige at der er relativt mange fejl af type a, udeladelse af komma foran ledsætning, for de udgør godt 40 % af det samlede antal fejl, men der skal jo sættes mange kommaer foran ledsætninger, og vi ved ikke hvor mange korrekte der kunne have været her. I denne artikels sammenhæng forsøger jeg at tolke Hårbøls resultater ud fra de typer af afvigelser der forekommer, og det, heldigvis fyldige, men desværre ikke komplette, eksempelmaterialer der gives.

Registreringen omfatter, som det fremgår, ikke alene fejl i sætningskommatering, men i kommatering i alle former, og de afvigende sætningskommaer er ikke fordelt efter ledsætningstype som hos Ekerot. Undersøgelsens interesse er som nævnt at vise hvor mange fejl der er, ikke hvordan tegnsætningspraksis er. Det gennemsnitlige antal fejl i procent af antallet af mulige korrekte kommaer er 7,7 %, varierende mellem 2,2 % og 17,0 %.

² Det eksempel Hårbøl giver her, er korrekt kommateret efter reglen i RO 1986, § 48.1 (RO 2012, § 48.6) om kommatering ved ufuldstændige helsætninger. Det samme gælder desværre også enkelte af de fejl der opregnes i eksemplerne på s. 113f. Antallet af fejl af type g**) er derfor usikkert, men uden tvivl overvurderet.

fejltipe	tekst	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	i alt
A		76	49	41	13	5	16	5	12	11	10	8	5	8	259
a*		12	9	7	1	0	1	1	4	0	2	1	0	0	38
a**		8	3	8	3	0	4	2	0	1	2	0	0	0	31
B		4	3	0	3	0	2	1	2	0	3	0	3	2	23
C		5	4	1	1	0	0	3	1	0	0	1	0	0	16
c*		4	0	1	0	1	1	1	1	0	0	0	2	0	11
D		0	3	0	0	0	1	2	0	0	1	1	0	0	8
E		1	0	1	1	2	1	0	3	2	0	0	1	0	12
F		3	2	0	0	0	0	1	0	0	2	3	0	0	11
G		0	51	1	12	13	1	10	6	10	5	1	0	1	111
g*		3	14	4	10	0	1	0	0	7	0	0	0	5	44
g**		2	10	1	8	1	2	3	1	1	5	0	6	2	42
antal fejl		118	148	65	52	22	30	29	30	32	30	15	17	18	606
antal mulige korrekte		693	927	494	692	331	544	544	608	615	667	398	578	816	7907

Tabel 2: Fordeling af kommafejl på fejltyper og tekster (sammenstillet af Ole Ravnholt efter Hårbøl 1993).

tekst fejltipe	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	i alt
A	11,0 %	5,3 %	8,3 %	1,9 %	1,5 %	2,9 %	0,9 %	2,0 %	1,8 %	1,5 %	2,0 %	0,9 %	1,0 %	3,3 %
a*	1,7 %	1,0 %	1,4 %	0,1 %	0,0 %	0,2 %	0,2 %	0,7 %	0,0 %	0,3 %	0,3 %	0,0 %	0,0 %	0,5 %
a**	1,2 %	0,3 %	1,6 %	0,4 %	0,0 %	0,7 %	0,4 %	0,0 %	0,2 %	0,3 %	0,0 %	0,0 %	0,0 %	0,4 %
B	0,6 %	0,3 %	0,0 %	0,4 %	0,0 %	0,4 %	0,2 %	0,3 %	0,0 %	0,4 %	0,0 %	0,5 %	0,2 %	0,3 %
C	0,7 %	0,4 %	0,2 %	0,1 %	0,0 %	0,0 %	0,6 %	0,2 %	0,0 %	0,0 %	0,3 %	0,0 %	0,0 %	0,2 %
c*	0,6 %	0,0 %	0,2 %	0,0 %	0,3 %	0,2 %	0,2 %	0,2 %	0,0 %	0,0 %	0,0 %	0,3 %	0,0 %	0,1 %
D	0,0 %	0,3 %	0,0 %	0,0 %	0,0 %	0,2 %	0,4 %	0,0 %	0,0 %	0,1 %	0,3 %	0,0 %	0,0 %	0,1 %
E	0,1 %	0,0 %	0,2 %	0,1 %	0,6 %	0,2 %	0,0 %	0,5 %	0,3 %	0,0 %	0,0 %	0,2 %	0,0 %	0,2 %
F	0,4 %	0,2 %	0,0 %	0,0 %	0,0 %	0,0 %	0,2 %	0,0 %	0,0 %	0,3 %	0,8 %	0,0 %	0,0 %	0,1 %
G	0,0 %	5,5 %	0,2 %	1,7 %	3,9 %	0,2 %	1,8 %	1,0 %	1,6 %	0,7 %	0,3 %	0,0 %	0,1 %	1,4 %
g*	0,4 %	1,5 %	0,8 %	1,4 %	0,0 %	0,2 %	0,0 %	0,0 %	1,1 %	0,0 %	0,0 %	0,0 %	0,6 %	0,6 %
g**	0,3 %	1,1 %	0,2 %	1,2 %	0,3 %	0,4 %	0,6 %	0,2 %	0,2 %	0,7 %	0,0 %	1,0 %	0,2 %	0,5 %
i alt	17,0 %	16,0 %	13,2 %	7,5 %	6,6 %	5,5 %	5,3 %	4,9 %	5,2 %	4,5 %	3,8 %	2,9 %	2,2 %	7,7 %

Tabel 3: Procentvis fordeling af kommafejl på fejltyper og tekster (sammenstillet af OR efter Hårbøl 1993).

Når man ser på eksempelmaterialet, virker det ikke altid som om der er stor konsekvens i afvigelserne, men der ser ud til at være forskel på de forskellige forfatteres praksis. Man må derfor regne med at en del af afvigelserne skyldes vankundighed, fx manglende evne til at finde ledsætningers grænser, formodentlig især deres slutning, som jo sjældent er stærkt markeret – til forskel fra indledningen, der ofte vil være markeret med et konjunkional. Og kryds og bolle peger jo ikke på sætningens grænser. Alligevel vil jeg, med risiko for at overfortolke, forsøge at argumentere for at den generelle tendens i afvigelserne kan være motiveret af en sprogfornemmelse – næppe et regelsæt! – der peger i retning af den der ligger til grund for pause- og andre tydelighedskommaer. Eller med andre ord at den kommateringspraksis vi ser her, er et resultat af modstridende kræfter, nemlig et autoritativt og rigidt regelsæt, ikke modificeret som i Sverige, overfor en sprogfornemmelse der ikke altid svarer til regelsættet, men som heller ikke er stærk nok til at sætte sig konsekvent igennem overfor autoriteten.

Under type a, manglende komma foran ledsætning, finder man i eksempelmaterialet næsten ingen parentetiske relativsætninger (måske én), men en del bestemmende:

Det ^ som forårsager udbrændthed i organisationer; ...

Og en del af disse har hverken konjunkional eller *der*:

Det var måden ^ Beckenbauer bevægede sig på, ...

I de givne eksempler er slutkommaet tilsyneladende aldrig udeladt. Under type a*, manglende komma efter indskudt ledsætning, finder man både parentetiske og bestemmende relativsætninger uden slutkomma, men kommaet foran relativsætningen er aldrig udeladt i disse eksempler:

det, vi mennesker tænker på som information ^ er netop noget ...

Udeladelsen af komma foran bestemmende relativsætninger under type a peger klart i den retning jeg forventer (og den er korrekt efter pausekommareglerne, RO 1986, § 55), mens udeladelsen af kommaer efter relativsætninger med startkomma snarere peger på problemer

med at identificere sætningens slutning, for forventningen må være at startkommaer ved (bestemmende) relativsætninger skal forsvinde før slutkommaer, og det er ikke sket her. Tilsvarende ved andre ledsætninger, i hovedsagen nominale:

Kan man finde ud af ^ om en eller anden bestemt sætning kan udledes eller ej?

Type a** er manglende komma efter et sætningsformet fundament:

Hvad angår produktionsrelationerne ^ er ejendomsretten til produktionsmidlerne kollektiv ...

Type b er komma efter et ikke-sætningsformet fundament:

En storartet måde at afvægne sig på uden risiko for at blive for tyk ^ er at tage et ophold på et vegetarisk kursted ...

Eksemplerne under b er ukorrekte efter reglerne for grammatisk komma, men de har korrekt pausekomma, for de kan alle begrundes med at fundamentet er forholdsvis tungt (omend ofte knap så tungt som i eksemplerne i RO 1986, § 56). Tyngden kalder naturligvis også på komma i eksemplerne under a**, men der er de altså udeladt, måske pga. problemer med at finde sætningens grænse.

Type c er kommaer i hv-sætninger der ikke er sat foran hv-leddet, men til højre for det ("idiotkommaer", RO 1986, § 47.1; RO 2012, § 50.6):

Tænk dog på ^ hvor mange fodboldkampe ^ der bliver spillet over hele verden.

type c* er de tilfælde hvor der foruden idiotkommaet også er sat komma foran hv-leddet:

... det er vanskeligt at sige, hvem af os ^ der er mest avanceret på dette område ...

Type d er kommaer der ikke er sat foran "et led i den overordnede sætning (der) betydningsmæssigt og rytmisk hører nøje sammen med

bisætningen” (RO 1986, § 49; tilsvarende RO 2012, § 50), men til højre for det:

... mere og mere begejstrede ^ efterhånden ^ som de naturlige instinkter begynder at vågne op ...

I c og d er der altså hverken for mange eller for få kommaer, men ét der er placeret forkert, i c* suppleret med det der skal være der. Her er det vanskeligt at få øje på nogen anden tendens end forvirring. Man kan bemærke at det der kommer efter det forkerte komma, normalt ligner en relativsætning.

Eksemplerne på fejl under type g*, manglende komma foran helsætning, og type g**, komma foran ikke-parentetiske, ikke-sætningsformede sætningsdele, kan i en del tilfælde siges at være begrundede. Under type g* er sætningerne ofte ret nært sammenknyttet semantisk, og det kan begrunde at der ikke sættes komma:

Det havde det været i årtier ^ og sådan blev det ved i årtier.

Under type g** finder man (foruden de tilfælde hvor kommaet ikke er forkert, se note 2) en del tilfælde hvor der sættes komma imellem led der er relativt selvstændige og relativt tunge, altså heller ikke helt ubegrundet:

... vil man uvilkårligt betragte disse som værende til en vis grad 'umennesker' ^ og derfor betegne dem med ord, som angiver visse umenneskelige eller undermenneskelige træk.

Type f, komma foran infinitivs-at m.m., ligner g**. Kommaet kan være udløst af *at*'et, men i en del tilfælde er infinitiven ret selvstændig, og kommaet derfor ikke helt ubegrundet:

De finder det alt for vanskeligt både at skulle lave mad til familien ^ og at passe en personlig kur.

Type g er meget blandet, så den ser jeg bort fra. Type e er kommafejl ved appositioner og derfor ikke relevant for diskussionen om sætningskommaer; den ser jeg også bort fra.

5. Udviklingen i de officielle danske tegnsætningsvejledninger

De officielle danske retskrivningsvejledninger har altid forlangt konsekvens i kommateringen. Vi har ganske vist to systemer, men du skal holde dig til det ene, ingen sammenblandinger. Hvis det synspunkt havde været fremherskende i Sverige, ville det have betydet at ingen af Ekerots tre skribenter satte korrekt komma, for de har alle tre brugt mere eller mindre modificeret sætningskomma, dvs. sætningskomma med fakultative undtagelsesregler der i forskellig grad peger frem mod tydelighedskommaet.

Da syvende udgave af Saabys Retskrivningsordbog udkom i 1918, var der for første gang en retskrivningsvejledning ved siden af selve ordbogen i den officielle danske retskrivningsordbog. Ordbogen var autoriseret og vejledningen godkendt af Undervisningsministeriet. I indledningen til afsnittet om tegnsætning står der:

Tegnsætningen følger dels det lydlige Princip, at man sætter Tegn, hvor man i Talen gør Ophold, dels det grammatiske Princip, at man sætter Tegn mellem visse Ordgrupper, som hver for sig danner en grammatisk Enhed, først og fremmest mellem Sætninger. (...) Det staar Skolerne frit for at følge, hvilket af de to Systemer de vil, naar blot der indøves et virkeligt Interpunktionssystem. (RO 1918, § 50).

Det er dog kun det grammatiske princip der beskrives nærmere, det lydlige (senere kendt som pausekomma) nævnes ikke i de følgende paragraffer, og det fremgår klart at der egentlig er tale om to forskellige systemer, ikke bare om to principper der kan gives forskellig vægt. Kommareglerne var af begrænset omfang: 5 sider i alt, § 58, der handler om de tilfælde hvor kommaet skal flyttes til venstre, fyldte 1 side.

Først i den Retskrivningsordbog der blev udgivet af Dansk Sprognævn i 1955 kom der en lidt mere udfoldet vejledning i pausekommatering med i den officielle retskrivningsordbog. Her står der i indledningen til afsnittet om tegnsætning (RO 1955, § 34) at ”man kan ... vælge mellem grammatisk kommatering og pausekommatering” – altså heller ingen mellemveje her. Kommareglerne fyldte 3½ side, heraf 1 om pausekomma; § 40, der flytter kommaer mod venstre: ¾ side.

Vejledningen i pausekommatering blev først for alvor udfoldet i Retskrivningsordbogen, 1. udgave, 1986. I indledningen til afsnittet om tegnsætning står der:

Reglerne for de forskellige tegn er heller ikke af samme art. Ved nogle tegn – fx ved det grammatiske komma og ved spørgsmålstegnet – er der tale om helt faste regler for, hvornår man skal sætte tegn, og hvornår man ikke skal. Ved andre tegn – fx ved pausekommaet og ved tankestregen – er der tale om regler, der giver en udstrakt grad af valgfrihed, og som i højere grad har karakter af råd eller tilbud end af påbud. (RO 1986, § 40).

Igen er det klart at der er tale om to adskilte kommasystemer, ét med faste regler, og ét med større valgfrihed. Indledningen til afsnittet om kommatering understreger at der skal vælges:

Det er valgfrit om man vil følge reglerne for grammatisk komma, eller om man vil følge reglerne for pausekomma, men man bør følge samme system inden for den samme tekst. (RO 1986, § 45).

I 1986 fyldte kommareglerne 18¾ side, heraf 7 om pausekomma; § 49, der flytter kommaer mod venstre: 1 side.

Hverken i 1955 eller 1986 var der nogen anbefaling af det ene eller det andet system, men i begge var der brugt grammatisk komma i retskrivningsreglerne. I andre publikationer fra Sprognævnet blev der oftest brugt pausekomma.

I 2. udgave af Retskrivningsordbogen (RO 1996) blev pausekommaet afløst af det nye komma, som blev anbefalet og nu også brugt i retskrivningsreglerne, mens det grammatiske komma fortsatte under navnet traditionelt komma. Begge slags kommaer skal sættes efter primært syntaktiske principper, men nyt komma nogenlunde der hvor man også ville sætte pausekomma, selv om grundlaget ikke længere beskrives som prosodisk. Nu lyder formuleringen i indledningen til tegnsætningsafsnittet således:

Ved nogle tegn – fx ved komma og spørgsmålstegn – er der tale om faste regler for hvornår man skal sætte tegn, og hvornår man ikke skal.

Ved andre tegn – fx ved udråbstegn og tankestreg – er der tale om regler der giver en udstrakt grad af valgfrihed, og som i højere grad har karakter af tilbud end af påbud. (RO 1996, § 40).

Og i indledningen til afsnittet om kommatering står der:

Uanset om man vælger at følge de nye eller de traditionelle kommaregler, bør man følge samme regler inden for den samme tekst. (...)

Konsekvent placerede kommaer er en støtte for læseren, men har sjældent afgørende betydning for forståelsen. Kommareglerne skal derfor ikke opfattes som ufravigelige krav og påbud, men først og fremmest som en række råd og anbefalinger som det normalt er hensigtsmæssigt at følge. (RO 1996, § 45).

Kommareglerne fyldte nu 22 sider, heraf 4½ om nyt komma, 5 om traditionelt komma (resten er fælles); § 56, der flytter kommaer til venstre: 1½ side

I 3. udgave fra 2001 forsvandt det sidste afsnit, men ikke det første: Man bør stadig vælge konsekvent mellem de to systemer, men der gives ikke længere mulighed for at opfatte reglerne som råd og anbefalinger. Det svarer jo også ganske godt til formuleringen i § 40 om kommareglernes fasthed – og den blev ikke ændret.

I 4. oplag af denne udgave (fra 2005) afløstes de to adskilte kommasystemer af ét, dog med valgfrihed mellem at sætte startkomma (komma der udløses af at der følger en ledsætning) eller undlade det. Nu lyder formuleringen i indledningen til kommaafsnittet (§ 45) således:

I de tilfælde hvor det er valgfrit at sætte startkomma, anbefales det at man undlader at sætte dette komma. Men uanset om man vælger at sætte startkomma eller ej, bør man følge samme praksis inden for samme tekst. (RO 2005, § 45).

I 2012 blev formuleringen strammet yderligere, så nu ”skal man følge samme praksis indenfor samme tekst”. I RO 2001 fyldte kommareglerne 22½ side, heraf 5 om nyt komma, 5 om traditionelt

komma; § 56, der flytter kommaer til venstre: 1½ side. I RO 2005 voksede de en smule: 23½ side, heraf 9 om med og uden startkomma; § 50, der i hovedsagen flytter startkommaer mod venstre, men som nu også har idiotkommareglen med, fylder 3½ side. I RO 2012, der ganske vist har lidt større skrift, er § 50 vokset til 5 sider.

Formelt er der altså nu kun ét system med en valgfrihed, men kravet om at vælge konsekvent betyder i praksis at de to adskilte systemer fortsætter: Kommatering med startkomma svarer nøje til traditionelt komma, og kommatering uden startkomma til nyt komma. Valgfriheden gælder ikke ved hvert enkelt komma, men kun generelt mellem at sætte startkommaer eller ikke. Ændringen opfattes i offentligheden normalt sådan at grammatisk komma nu er det eneste officielt tilladte, og der er næsten ingen andre end Sprognævnet selv der ikke sætter startkomma.

Desuden er reglernes detaljeringsgrad (og dermed omfang) vokset voldsomt. Det må ses som et resultat af den opfattelse at detaljeringsgraden er afgørende for forståelsen og anvendeligheden af reglerne.

Ekerot beskriver som nævnt udviklingen i svensk som en spontan sprogudvikling der er foregået ved opblødning/modificering indenfor rammerne af den rigide sætningskommatering, og som har fulgt en naturlig vej i den forstand at visse typer af kommaer udgik af svensk kommateringspraksis før andre, ifølge Ekerot er udviklingen forløbet nogenlunde således:

- a) Sätt alltid komma mellan fullständiga satser.
 - b) Undvik komma när det inte motsvaras av en prosodisk gräns.
 - c) Undvik komma vid nödvändiga bisatser.
 - d) Undvik komma om det inte behövs för att meningen ska kunna tolkas utan besvär.
- (Ekerot 1991:53).

Den rigide sætningskommatering (Lagerlöf) svarer til (a), skribent A's kommatering svarer til (b), skribent C's og den kommatering som det svenske sprognævn anbefalede da artiklen blev skrevet, svarer til (c),

mens (d) repræsenterer en mere radikalt minimalistisk kommatering, eksemplificeret med et citat fra Jan Guillous roman *Coq Rouge* fra 1986.

Dansk Sprognævns anbefalinger og forskrifter om at holde systemerne adskilte kan vist kun ses som et forsøg på at forhindre en sådan gradvis udvikling ved at sætte bom over den naturlige udviklings vej; måske har man håbet at kravet ville udløse en revolution. I svensk språkvård har reglerne for rigid sætningskommatering (traditionel grammatisk kommatering med startkomma) tilsyneladende været opfattet som en specifikation af hvor mange kommaer der maksimalt kunne sættes, med råd og vejledning om hvordan man kunne klare sig med færre end det tilladte maksimum, men uden trusler om bål og brand hvis man satte lidt flere end det tilladte minimum.

Sprognævnet burde i første omgang overveje at indføre en sådan måde at se kommareglerne på: Traditionel grammatisk kommatering med startkommaer er maksimalkomma, nyt (grammatisk) komma uden startkommaer er minimalkomma, i håb om at der kunne komme en gradvis udvikling som den svenske og norske i gang, indenfor rammerne af den traditionelle kommateringspraksis. Rådgivningen må så gå ud på at undlade at sætte de mest forstyrrende kommaer:

1. Sæt komma hvis du mener at det er nødvendigt for forståelsen.
2. Sæt ikke komma hvis du er i tvivl.

På længere sigt kan man så overveje at beskrive retningslinjerne (og det er helt bevidst at jeg ikke skriver ”reglerne”, retningslinjer kan fraviges) for kommatering på grundlag af prosodiske og informationsstrukturelle forhold, fx med udgangspunkt i Ole Tøgebys ”fleksible funktionskomma” (1993), pædagogisk udmøntet til gymnasiebrug i *Brug sproget* (Jensen & Tøgeby 1994, § 62-64) som to funktionelle principper, sammenfatningsprincippet, der sætter komma på de steder hvor læseren skal sammenfatte meningen (fx efter ledsætninger), og parentesprincippet, der sætter komma omkring selvstændige enheder. I grundskolen bør man naturligvis lære at sætte punktum før man begynder på kommaer, og man bør lære at sætte komma efter sammenfatningsprincippet – som også er det

der bruges ved punktum – før parentesprincippet. En ændring i den retning fører naturligt til at man må overveje at acceptere kommaer efter tunge fundamenter og udeladelse af kommaer efter bestemmende relativsætninger når de ikke er meget tunge. Og så – hokus pokus, men over den tid der er nødvendig – har vi indført tydelighedskommaet – eller fået pausekommaet tilbage, men forhåbentlig i en mere pædagogisk version.

Litteratur

- Ekerot, Lars-Johan (1991) Satskommatering och tydlighetskommatering. Ett bidrag til den svenska kommateringens 1900-talshistoria. *Studier i svensk språkhistoria* 2. Sven-Göran Malmgren & Bo Ralph (red.) Acta Universitatis Gothoburgensis. Göteborg:31-56.
- Grünbaum, Catharina & Une Hellsten (red.) (2005) *Birgittas visbok*. Stockholm: Explicare.
- Götzsche, Hans (2011) *Kommasætning og anden interpunktion Kommaet i teori og praksis – et essay*. <http://www.cfl.hum.aau.dk/digitalAssets/34/34838_teo_komma.pdf> (set 28.11.2014).
- Hansen, Aage (1957) *Pausekommaet*. København: Gyldendal.
- Hansen, Erik & Lars Heltoft (2011) *Grammatik over det Danske Sprog III: Sætningen og dens konstruktion*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.
- Hårbøl, Karl (1993) Kommaer i praksis – den grammatiske kommatering i nogle bøger og aviser. *Komma – hvornår og hvorfor. En debatbog om kommatering*. Henrik Galberg Jacobsen & Mogens Gradenwitz (red.). Dansk Sprognævns skrifter 20. København: Dansk lærerforening:89-123.
- Jacobsen, Henrik Galberg (1989) De kommaer, de kommaer. *Nyt fra Sprognævnet* 1989/1:1-6.
- Jacobsen, Henrik Galberg (2001) Et tegn på vej. *Mål og mæle* 2001/2:20-26.
- Jacobsen, Henrik Galberg (2010) *Ret og Skrift. Officiel dansk retskrivning 1739-2005*. Dansk Sprognævns skrifter 42. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Jensen, Henning Vagn & Ole Togeby (1994) *Brug sproget!*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Jørgensen, Henrik (2008) Et mislykket eksperiment. *Bag ordene*. Margrethe Heidemann Andersen & Jørgen Nørby Jensen (red.): Dansk Sprognævns skrifter 41. København:68-78.

- RO (1918) = *Saabys Retskrivningsordbog*. P.K. Thorsen (udg.). København: Gyldendal.
- RO (1955) = *Retskrivningsordbog*. Dansk Sprognævn (udg.). København: Gyldendal.
- RO (1986) = *Retskrivningsordbogen*. Dansk Sprognævn. København: Gyldendal.
- RO (1996) = *Retskrivningsordbogen*. 2. udgave. Dansk Sprognævn. København: Aschehoug.
- RO (2001) = *Retskrivningsordbogen*. 3. udgave. Dansk Sprognævn 2001. København: Alinea-Aschehoug.
- RO (2005) = *Retskrivningsordbogen*. 3. udgave. 4. oplag (2005) med ændrede kommaregler. Dansk Sprognævn. København: Alinea-Aschehoug.
- RO (2012) = *Retskrivningsordbogen*. 4. udgave. Dansk Sprognævn. København: Alinea.
- Togeby, Ole (1993) Fleksibelt funktionskomma. *Komma – hvornår og hvorfor. En debatbog om kommatering*. Henrik Galberg Jacobsen & Mogens Gradenwitz (red.). Dansk Sprognævns skrifter 20. København: Dansklærerforeningen:63-72.

Resumé

Københavns onomastiske landskab, konventioner, diskurser og grammatik

Line Sandst
Københavns Universitet

Foredraget præsenterer mit ph.d.-projekt ”Urbane stednavne – storbyens sproglige dimension”. Jeg har indsamlet samtlige toponymer (gadenavne, navne på pladser, kirker, huse, institutioner, kommercielle navne m.m.) inden for tre undersøgelsesområder, men da mine undersøgelsesområder er meget forskellige, foretager jeg stilistisk-retoriske diskursanalyser (i Paul de Mansk forstand) med forskellige tematiske omdrejningspunkter for hvert område.

På *Nørrebro* undersøger jeg, hvordan ”sted” konstrueres som onomastisk-retorisk strategi med fokus på gruppenavngivne områder. Jeg kalder fænomenet ”onomastisk skalareduktion” og præsenterer eksempler herpå.

I *Carlsberg Byen* undersøger jeg trends og paradigmer for navnevalg. Området er under byudvikling fra industriområde til ny bydel og derfor bygges og navngives nye bygninger, gader og pladser. Jeg har foretaget stednavneoptegnelser på området og sammenligner de uofficielle stednavne, der længe har været i brug og stadig anvendes blandt Carlsbergs medarbejdere, med de stednavne, der vælges af byudviklingsfirmaet (Carlsberg Byen A/S) i samarbejde med Vejnavnenævnet. Der er stilistisk-retorisk forskel på de uofficielle, men anvendte navne, og de navne, der er blevet endeligt udvalgt som

offentlige navne. Jeg undersøger forskellenes beskaffenhed for at undersøge konsekvenserne af den nye bydels stedsbranding gennem de onomastiske (fra)valg.

I *Indre By* undersøger jeg kommercielle navne og navnedannelsesprocessen. Når proprier dannes af appellativer, kræver det både tid og konvention i processen fra appellativ over dobbelttilværelsen appellativ og proprium, inden de semantiske konnotationer og associationer træder i baggrunden til fordel for ren identitetsudpegende funktion.

Dog ses tegn på, at navngiverne enten ikke er bevidste om proprialiseringsprocessen, eller at de ønsker at fastholde et dobbeltmoment af grammatisk singularisering og samtidig kommunikation af, eksempelvis hvad butikken sælger. Dette bliver især tydeligt, når multimodalitetsteorier appliceres på navnestoffet, men viser sig også ved de talrige appellativer, der skrives på skilte, og fysisk placeres de steder i byrummet, hvor der hersker en stærk diskurs for at placere proprier. På denne vis har intenderede stilistisk-retoriske strategier en indvirkning på forholdet mellem proprium og appellativ, men med forskelligt udfald til følge.

”Handler” teksten ”om noget” eller ”undersøger” den ”hvordan”?

**En undersøgelse af tyske L2-sprogbrugeres beherskelse af
”formelagtigt sprog” i det akademiske abstrakt sammenlignet
med danske L1-sprogbrugeres**

Irene Simonsen
Syddansk Universitet

Min undersøgelse er en lille del af et ph.d.-projekt, der har til formål at undersøge, hvordan tyske studerende skriver i tre udvalgte genrer på deres fremmedsprog, dansk, med henblik på at skabe et grundlag for at udvikle undervisningsmaterialer/undervisningspraksis. De genrer, jeg har udvalgt, er BA-projekt-resuméet, kommentaren og pressemeddelelsen, dvs. tre genrer, der – som udgangspunkt – er præget af tre forskellige sprogtyper og har tre forskellige grundfunktioner. Det spørgsmål, jeg overordnet set er interesseret i, er, hvordan de studerendes L2-genrekompetence korrelerer med deres beherskelse af formelagtigt sprog i forhold til den korrelation, der kan ses hos L1-sprogbrugere.

I undersøgelsen her ser jeg udelukkende på det akademiske abstrakt og kun på, hvad jeg kalder ”emneytringen”. Metodisk ligger der bag undersøgelsen en isolering af abstraktets ”emneytring”, som beror på en inddeling af teksterne i delhandlinger. ”Emneytringen” er den overordnede (globale) topikale ytring i abstraktet¹, der på engang INTRODUCERER et emne og RELATERER dette emne til den resumerede opgave, eks.:

¹ ”overordnet” forstået på baggrund af idéen om teksthendingernes hierarkiske organisering: ”Die Handlungshierarchie ist bedingt durch den sozialen Sinn: Gibt es eine wichtigste Handlung? Was sind subsidiäre Handlungen? Welche Handlungstypen sind konstitutiv, welche fakultativ, was sind Randerscheinungen?” (Sandig 2006:497).

"Denne afhandling undersøger og analyserer, hvordan den globale økonomiske krise påvirker den danske forbrugeradfærd". (L1_AB_11.7; 1. periode)

I min analyse undersøger jeg "emneytringens" syntaktiske manifestering og udfyldningen af neksus, begge dele sprogligt og mht. frekvens. Jeg bruger korpussøgeværktøjet Sketchengine² til frekvensundersøgelser.

1. Beherskelse af formelagtigt sprog

I definitionen af begrebet "formelagtig" støtter jeg mig til Stephan Stein, der fremhæver brugsfrekvens som grundlæggende betingelse for sproglige enheders leksikaliseringsgrad:

"Formelhaft sind sprachliche Einheiten, die durch Rekurrenz, d.h. durch häufigen Gebrauch fest geworden sind oder fest werden. Aufgrund der Festigkeit im Gebrauch sind oder werden sie lexiskalisiert, d.h. sie sind Bestandteile oder werden zu Bestandteilen des Wortschatzes, so dass sie von den Sprachteilhabern als fertige komplexe Einheiten reproduziert werden."³

Anna Braasch (2005:100) illustrerer i artiklen "Kollokationer som fraseologisk kategori set fra forskellige synsvinkler", hvordan kombinationen af de to karakteristika, kompositionalitet og variabilitet, kan anvendes som kriterium til at indplacere forskellige ordforbindelser på et kontinuum mellem "frie" og "faste". Mens de frie ordforbindelser er kendetegnet ved fuld kompositionalitet, og deres komponenter som gensidigt uafhængige frit kan kombineres med andre, har de faste ordforbindelser maksimal indre kohæsi. Affiniteten imellem ordforbindelsernes komponenter øges altså fra de frie til de faste, mens forbindelsernes leksikalske og morfosyntaktiske variabilitet mindskes. Når udgangspunktet er pragmatisk (frekvens i

² <http://www.sketchengine.co.uk/>

³ "Formelagtige er sproglige enheder, der er blevet/bliver faste gennem "rekurrens", dvs. gennem hyppig brug. Pga. stabiliteten i brug er, eller bliver de leksikaliserede, dvs. de er bestanddele af eller bliver bestanddele af ordforrådet, så de reproduceres af sprogbrugerne som færdige, komplekse enheder." (Stein, 1995:57)

en bestemt genre), vil opfattelsen af, hvad der er "frit" og hvad der er "fast" afhænge af normerne i det diskursfællesskab, som genren indgår i. I forhold til det akademiske abstrakt, som er en institutionaliseret genre, vil samforekomsten af bestemte leksikalske enheder i højere grad være omfattet af reglen om "begrænset udskiftelighed" (Erman og Warren 2000:31) end i alment sprog. Da jeg er interesseret i *hvordan de enkelte genres prototypiske teksthandlinger hyppigst manifesterer sig sprogligt*, er det dels de frekvente syntaktiske udtryksstereotyper og rutinemæssige måder at kombinere fx subjekt-verbal og verbal-objekt på i genren, dels frekvente samforekomster af leksikalske størrelser, dvs. kollokationer, der er mit primære undersøgelsesområde.

Hvad vil det sige at beherske formelagtigt sprog? I en model over "formulaic competence" integrerer Błażej Galkowski (2011:96) tre tilgange til eller perspektiver på det formelagtige sprog, som han anser for centrale: For det første en *form-baseret tilgang*, hvor der fokuseres på de semantiske, de syntaktiske eller de fonologiske egenskaber ved de formelagtige udtryk, for det andet en *psykolingvistisk – eller processeringsorienteret tilgang*, hvor der fokuseres på den enten holistiske eller analytiske processering i sprogproduktion, og for det tredje en *sociokulturel tilgang*, hvor der fokuseres på det formelagtige sprogs indlejring i en bestemt social og kulturel kontekst og på de formelagtige sprogformers kontekstuelle forudsigelighed. Som subkompetencer til "formulaic competence" peger han altså på den leksikogrammatiske kompetence, processeringskompetencen og den sociokulturelle kompetence. "Leksiko-grammatisk kompetence" i forhold til formelagtigt sprog indbefatter dels en viden om et grundlager af leksikalske enheder, både enkeltleksemer og flerordshelheder (– som en udvidelse af den traditionelle forståelse af ordforråd), dels en viden om substantielle mikroregler for disse enheder, dvs. viden om de mønstre og restriktioner, der regulerer dem. "Processeringskompetence" er udtryk for, at beherskelse af formelagtighed ikke blot er et spørgsmål om at beherske en form, men også et spørgsmål om strategier i receptions- og produktionsprocessen. Ens evne til at bruge formelagtigt sprog implicerer ikke blot viden, men også den evne, som beror på en udvikling af sproglige rutiner. "Formulaic competence" er således

ikke blot deklarativ viden, men også processuel viden. ”Sociokulturel kompetence” dækker over, at en adækvat brug af form og strategi betinges af, at læreren har en forståelse for den sociokulturelle kontekst, som sprog materialet bruges i (Gałkowski 2011:96f.). Fordelene ved Gałkowskis model er, at den gør det muligt at undersøge delkompetencerne for sig og i en intersprogsanalyse at identificere forskellige typer af afvigelser – for dermed i et videre didaktisk perspektiv at kunne målrette undervisningen, – samtidig med at den bevidstgør om relationerne mellem delkompetencerne – og om kompetencebegrebets kompleksitet.

2. Data

De data, jeg anvender her, er 71 BA-projekt-resuméer skrevet af tyske studerende på uddannelsen BA i IVK med sproglig og kulturel formidling på SDU. Der er 36 resuméer fra 2011, 18 fra 2012 og 17 fra 2013. De studerende skriver BA-projektet på deres ene fremmedsprog (som regel engelsk) og resuméet/abstraktet på deres andet (dansk). Abstraktet skal have et omfang på 1 ns og indgår i bedømmelsen af det samlede projekt. BA-projektet er placeret på studiets 6. semester som afsluttende opgave, så de studerende har forud haft dansk i et intensivkursus à ca. 100 timer og 5 semestres undervisning à 78 timer, dvs. i alt 490 timers undervisning i sproget, fordelt på disciplinerne Anvendt grammatik og skriftlig sprogfærdighed, Mundtlig sprogfærdighed, Kultur og samfund og Fagsproglig kommunikation. I forhold til Den Europæiske Referenceramme svarer fagenes slutmål til niveau B2, i enkelte delkompetencer niveau C1, dvs. et ”næsten modersmålslignende” niveau. Som sammenligningsgrundlag for disse L2-resuméer har jeg indsamlet i alt 77 danske specialeresuméer fra perioden 1.1.2011 – 31.12.2013 via KU’s, Ålborg Universitets, RUC’s, SDU’s og CBS’ databaser med specialer. Alle teksterne stammer fra uddannelsesretninger, der er fagligt beslægtede med BA’en (sprog/lingvistik, fagsprog, kommunikation, formidling, kultur, interkulturel kommunikation og fremmedsprogs pædagogik/-didaktik).

3. Analyse

I 60 ud af de 77 L1-specialeresuméer forekommer der i alt 70 perioder med eksplicitte ”emneytninger”; i 15 af teksterne forekommer der

alene "formålsytringer", og i to af teksterne kan ingen af delene identificeres. I L2-teksterne forekommer der 68 perioder med eksplicite emneytringer i 62 af de 71 resuméer; i 8 af teksterne er der kun en formålsytring, og i en af teksterne er der kun en implicit emnepræsentation.

De 70 identificerede perioder i L1-teksterne fordeler sig på 12 passive og 58 aktive, hvoraf 12 har de personlige pronominer "jeg" eller "vi" som subjekt, og 44 et udtryk for "speciale". Sammenlignes der med L2-datasættet, ser det ved første blik ud til, at disse grundmønstre kan genfindes med næsten samme procentuelle fordeling. I 46 af de 70 perioder anvendes en aktiv ytring med en betegnelse for "projekt" som subjekt. I yderligere 12 aktive eksempler anvendes et "jeg" som subjekt; 4 aktive perioder har "forfatteren", "fokus", "udgangspunkt" og "undersøgelse" som subjekt, og så er der 6 passive perioder. Denne foreløbige – overfladiske – optælling tyder umiddelbart på, at emneytringen manifesterer sig i samme faste sproglige grundmønstre hos L2- som hos L1-sprogbrugerne:

	L1_AB	L 2 _ AB
Aktive ytringer m. "tekst" som subjekt	44	46
Aktive ytringer m. personligt pronomen som subjekt ("jeg"; "vi")	12	12
Øvrige aktive	2	4
Passive ytringer	12	6
	70	68

En basal syntaktisk analyse af ytringerne i hel- og ledsætninger viser dog, at der *er* forskel på sættene. Mens der er overensstemmelse i antallet af perioder med en helsætning med *en* underordnet ledsætning (27, 26), er der markant flere perioder, der udelukkende består af en helsætning og markant færre perioder, der består af helsætninger med ledsætninger af anden eller højere grad i L2-sættet. Næsten halvdelen (30) af L2-sættets perioder består således af en helsætning uden ledsætninger, mens kun 12 perioder indeholder flere ledsætninger eller ledsætninger af anden grad.

Periodeinventar				
	1 HS	1HS m.1LS₁	>1 HS >1 HS m.1LS₁	
<i>L1</i>	18	27	25	70
<i>L2</i>	30	26	12	68

Hvis man sammenligner ledsætningerne af 1. grad i de to sæt, ses, at det er samme typer, der bruges. I begge sæt er der en forkærlighed for nominale ledsætninger, hvoraf de interrogative udgør hovedparten, og i begge sæt udfyldes hovedparten af de interrogative med en "hvordan"-sætning. L2-sættet skiller sig altså først og fremmest ud ved sit langt færre antal ledsætninger (L1: i alt 83; heraf 64 LS₁; L2: i alt 51, heraf 42 LS₁).

Ledsætninger af 1°		
	L1: 64	L2: 42
Nominal	48	30
a.interrogativ hv-	43 (19x"hvordan-"; 19x"hvilk*-" , "hvad-"; 1x "hvorledes-"; 4x "hvorfor-")	26 (15x"hvordan-"; 6x"hvilk*-" , "hvad-"; 1x "hvorledes-"; "hvor-"; "hvorfor-"; "hvor vidt-")
b. interrogativ om-	4	2
c. eksplikativ at-	1	2
Attributiv	15	11
a. der/som	13	11
b. relativ hv-	2	
Adverbiel	1	1

Hvis man udelukkende ser på, hvad de hhv. 74 og 72 finitte verbalhelheder i L1- og L2-sættet *umiddelbart kombineres med* (= ved sideordnede LS₁ tælles kun den første), understreges forskellen på de to sæts syntaks:

"Handler" teksten "om noget" eller "undersøger" den "hvordan"? ...

	NomS	Adverbial	hv- ledsætning	om- ledsætning	at- ledsætning	
L1	38	1	31	3	1	74
L2	48	-	22	1	1	72

Mens der i L1-sættet er mere ligelig fordeling mellem anvendelsen af NomS og ledsætning efter verbalet, domineres L2-sættet af et prototypisk syntaktisk mønster, hvor verbalet efterfølges af NomS.

L1	L2
1a. DETERMINATIV+ "speciale" + VERBAL + i)"hvordan"-LS /ii) NomS (+ LS)	1a. DETERMINATIV+ "projekt"+ VERBAL + NomS
1b."Jeg/"vi" + VERBAL + i)"hvordan"-LS/ii)NomS	1b. "I"+ DETERMINATIV + "projekt" + VERBAL + "jeg" + NomS
2. "I"+ DETERMINATIV + " speciale" + VERBAL + (FS) + i)"hv"-LS/ii) NomS	2. "I"+ DETERMINATIV + "projekt" + VERBAL + (FS) + NomS

For at se om der er forskelle i udfyldningen af dette mønster, undersøges de enkelte dele i neksus. Variationen i subjektudfyldelsen er meget begrænset, således forekommer der i L1-sættet – hvis komposita med "-afhandling" tælles som en variant – kun 5 varianter i de sætninger, der har et udtryk for "speciale" som subjekt: 1) 25x"speciale"; 2) 10x"afhandling", 4x "kandidatafhandling", 1x"specialeafhandling", 3) 1x"rapport; 4) 2x"opgave" og 5) 1x"studie". I L2-sættet er variationen lidt større, idet der her er 8 varianter: 1) 10x"projekt", 1x"project", 7x"BA-projekt", 7x"bachelorprojekt"/ "bachelorprojekt"/"bachelor projekt"; 2) 1x"BA-these"; 3) 3x"opgave" og 4x"bacheloropgave"; 4) 3x"undersøgelse"; 5) 2x"studie"; 6) 3x"afhandling" og 1x"bachelorafhandling"; 7) 1x"værk" og 8) 1x"arbejde" og 2x"bachelorarbejde".

Selvom jeg skriver "kun" fem varianter i L1-sættet, er enhver variation af de normadækvate betegnelser "speciale" eller "afhandling" sikkert diskutabel her, og den endnu større variation i forhold til det dominerende "(BA-)projekt" i L2-sættet kan også ses

som afvigende i forhold til normen: Mens ”afhandling” jo fungerer udmærket i speciale-resuméet, forekommer brugen af begrebet om et BA-projekt overdrevet, idet det er reserveret til noget større skriftligt: ”større videnskabelig tekst om et fagligt emne” (DDO). ”Rapport”, der i L1-sættet anvendes af en RUC-studerende, kan hidrøre fra den brug af begrebet, som findes på RUC. Ellers anvendes begrebet om en anden genre, ”formel redegørelse for fx en afsluttet undersøgelse eller et handlingsforløb især en omfattende og skriftlig redegørelse udarbejdet på bestilling”(DDO), og virker markeret i forhold til BA-projektet. ”Studie”, der i DDO karakteriseres som ”akademisk bog, artikel eller afhandling om et bestemt emne”, kan måske diskuteres som både speciale- og BA-projekt-synonym, men afsenderen af et studie, opfattes vel mest som en fagligt mere færdigformet person end en studerende. Med et begreb som ”værk” sprænges grænserne for, hvilke synonymer der kan anvendes om BA-projektet. Godt nok betegner et værk en ”kulturel frembringelse inden for fx kunst, litteratur eller videnskab” (DDO), men det konnoteres med dels noget mere omfattende, dels noget mere skelsættende end et BA-projekt, jf. DDO’s eksempler: ”digert værk, litterære værker, klassiske værker, det store værk, nye værker, hans samlede værker”. ”Arbejde” og ”BA-these” er eksempler på interferens fra hhv. tysk og engelsk.

Mht. udfyldningen af verbalpladserne i sætterne er der mere markante forskelle at iagttage. Da det akademiske abstrakt pr. definition er metatekst, og emneytringen som tekstens overordnede, tema-introducerende, topikale ytring har karakter af et inkvit, medtager jeg her både de partikler og attributter til det finite verbal, som står før, hvad man kunne kalde sætningernes ”ytringsemne”⁴, dvs. fx ”forsøger at give svar på”, ”se på” og ”analysere” medtages her ved siden af hinanden. I følgende oversigt skelnes mellem de former, som kun forekommer i L1-teksterne (øverst), de former, som kun forekommer i L2-teksterne (nederst), og fællesformerne i den grønne midterstribe.

Udover centrale enkeltleksemer som ”analysere”, ”omhandle” og ”undersøge”, frasalverber som ”se på” eller ”fokusere på” og faste valensmønstre som ”fremstille...som” ”se...som”, er det de tre former, a) kollokationer, b) støtteverbumkonstruktioner og c) ”tentative” dobbeltformer (som ”søge at belyse”), der er

⁴ Jf. Hansen og Helftoft, 2011.

"Handler" teksten "om noget" eller "undersøger" den "hvordan"? ...

karakteristiske for emneytringerne (det skal bemærkes, at både støtteverbkonstruktionerne og de tentative dobbeltformer indeholder kollokationer, som dog ikke tælles ekstra under kollokationer).

Gennemgående stilistisk iøjnefaldende i L1-emneytringerne er i det første syntaktiske mønster (med "speciale" som subjekt) den metonymiske konstruktion, der lader "specialet" optræde som erstatning for det skrivende jeg. Normen synes at være, at den akademiske tekst både kan "undersøge", "analysere", "give et bud på",

L1_AB, emneytringens verbalkonstruktioner								
Enkelttekssem			Flerordshelheder					
Simpleksord	Derivater	komposita	Frasalverbum	Refleksivt frasalverbum	Kausativt vb el. holdningsvb + konj.	Kollokation	Støtteverbkonstruktion	"Tentative" dobbeltformer
integrere	besvare	afdekke	dykke ned i		fremstille... som	have det fokus	lave en analyse af	søge at besvare
præsentere	beskrive	klarlægge	se... på		se... som	have fokus på	bestå af en analyse af	forsøge at give svar på
vurdere						være fokus på	være en analyse af	søge at analysere
						sætte fokus på	være en analyse af	søge at introducere
						give [DET] bud på	være baseret på en analyse af	forsøge at give et bud på
							udgøre en evaluering af	søge at belyse
							være udgangspunktet for at give et indblik i	vælgte at undersøge
								tage udgangspunkt i at undersøge
analysere		omhandle	handle om			tage udgangspunkt i		
vis		undersøge	fokuserer på					
			finde ud af					
	behandle	sammenligne	argumentere for	beskæftige sig med		udgangspunktet for (NomS'er)	betragte i en sammenlignende analyse	vælgte at skrive om
	belyse		skrive om				udarbejde en analyse af	stræbe efter at finde ud af
							gå ud på en analyse af	beslutte at lave en undersøgelse af
							være en undersøgelse af	ligge fokuset på at finde ud af *
L2_AB, emneytringens verbalkonstruktioner								

"integrere" etc., idet ikke mindre end 34 af de 44 eksempler, der har "speciale" som subjekt, er sådanne metonymiske (dynamiske) konstruktioner. Dorgeloh og Wanner (2009), der fremhæver de metonymiske konstruktioner som karakteristiske for netop abstraktet, har i en korpusbaseret analyse påvist en historisk glidning fra først "agent-construction" (med den skrivende som subjekt) til en "fact-construction" (som også er kendetegnet v. metonymi, men som rykker sagen i forgrunden) til denne "paper-construction", der har det skrevne produkt som subjekt, og de forbinder ændringerne med en ændret

indstilling til videnskab. I takt med at videnskab i højere grad ses som en konstruktion af hypoteser end som opdagelse og konstatering af faktuelle sandheder, opstår der et behov for at nedtone "the face-threatening force of the claims" (Dorgeloh og Wanner 2009:541), hvilket netop den metonymiske konstruktion egner sig til.

Den stilistiske kontrast hertil er de (statiske) identificerende eller definerende støtteverbumkonstruktioner, som "dette speciale er.../består af en analyse af" eller "udgør en evaluering af". Det er fraseologismer, der forbindes med formelt, evt. kancelliagtigt sprog og betragtes som omsvøbsformer.

Omsvøbsformer er også konstruktionerne med et "søge" eller "forsøge" i kombination med et "undersøgelses"-verbum, altså fx "søge at analysere", "søge at belyse", men i forhold til støtteverbumkonstruktionerne er de forbeholdt en mere elaboreret, akademisk stil, og jeg har valgt at kalde dem "tentative", fordi de kendetegner en forsigtig, forsøgsvis udtryksform, der fingerer ydmyghed over for det emne, der behandles eller lægger en distance til det handlende jeg. Som ekskurs: Denne tentative stil giver sig også udslag i tempusbrugen i enkelte af de indsamlede ytringer: Bortset fra 2 eksempler i præteritum og 3 i perfektum skrives der overvejende i præsens, men der er seks eksempler på futurumformer, som evt. kan forklares som tentative eller epistemiske: "vil dykke ned i", "vil undersøge"; "vil blive vurderet"; "vil klarlægge" og "vil være fokus på". I forhold til akademisk standardnorm ville disse omsvøbsformer – og det gælder både støtteverbumkonstruktionerne og de tentative dobbeltformer – men også flerordshelheder som "dykke ned i", "give (et) bud på" eller "finde ud af" – i lærebøger sikkert blive afskrevet som for upræcis, ikke-anbefalelsesværdig sprogbrug – derfor den røde markering.

Ud over den mindre variation i L2-teksterne er det mest påfaldende i forhold til L1-teksterne, at L2-teksterne er karakteriseret ved *samme* stilistiske træk, men at disse i enkelte tilfælde overdrives i en grad, så det fører til markeret, uidiomatisk sprogbrug. Et eksempel på uidiomatisk sprogbrug, som virker fossileret hos nogle L2-sprogbrugere, er partikelverbum-konstruktionen "finde ud", som fx i ytringen: "I dette bachelor-projekt ligger fokuset på, at finde ud, ...". Totalt i L2-sættet forekommer den korrekte form "finde ud af"

15 gange (578/mio. ord), den ukorrekte "finde ud" 9 gange, hvilket svarer til 347 forekomster pr. mio. ord. I alle tilfældene står "finde ud" foran interrogativ ledsætning og kan kategoriseres som interferens fra dels verbet "herausfinden", dels reglen, at kun et fåtal af præpositioner på tysk normalt kan styre en ledsætning. En anden afvigende detalje ved det fremhævede eksempel er den uidiomatiske definite form "fokuset" i kollokationen "fokus ligger på" – som også kan forklares som interferens fra tysk ("der Fokus liegt auf").

At de metonymiske konstruktioner, som kan iagttages i L1-teksterne, trods alt er reserveret til bestemte verber, viser L2-eksemplerne "denne afhandling betragter[...] i en sammenlignende analyse" og "dette bachelorprojekt [...]stræber efter at finde ud af,...", idet begge disse eksempler virker som markerede ytringer. Christian Fandrych, der i et studie undersøger briters skriftlige tysk, opfatter de metonymiske former som et udtryk for angelsaksisk påvirkning, idet han påpeger, at de i tysk akademisk sprog er langt mindre hyppigt forekommende end i engelsk (Fandrych 2009:2). Evt. er det også en sådan interferens, der er tale om her ("consider"; "strive to").

Markeret forekommer også en støtteverbumkonstruktion som "Undersøgelsen i dette projekt går ud på en analyse af + NomS" (L2_AB_11.28) pga. redundansen og også det registervalg, der ligger i konstruktionen "gå ud på". Et lignende afvigende registervalg i forhold til genren ses i en konstruktion som "beskæftige sig med" eller det også i L1-teksterne forekommende "finde ud af".

Mængden af konstruktioner med "projekt" i subjektposition i forhold til ytringer med et "jeg" i denne position tyder generelt på en vis "angst for jeget", og det er en iagttagelse, som underbygges af omsvøbsformerne. Ved at pakke de verbaler, der markerer en videnskabelig undersøgelse, ind i verbaler, der binder den videnskabelige argumentation til et personligt valg ("beslutte", "vælge"), skabes der distance til objektet for denne videnskabelige undersøgelse, hvilket – paradoksalt – kan være begrundet i et ønske om objektivering og "akademisering" af teksten. Blandt teksterne er der et enkelt eksempel på, hvordan undvigelsen af jeget manifesterer sig i en ekstrem objektivering: "I den sammenhæng vil forfatteren til denne opgave analyserer + NomS" (L2_AB_12.18). En hurtig sammenligning af den totale forekomst af førstepersonspronominer

(jeg, mig, min, mit, mine, vi, vores, os) i de to sæt viser, at L1-sprogbrugerne faktisk skyr disse former mere end L2-sprogbrugerne, så "angsten for jeget" er altså større hos L1-sprogbrugerne, da der er en lille overhyppighed af pronomenforekomster i L2-teksterne: Mens der i L1-teksterne er 271 eller 6694 forekomster pr. mio. ord, er der i L2-teksterne 193 eller 7431 forekomster pr. mio. ord.

Som det ses: Variationen er mindre i L2-sættet; der er usikkerhed mht. registervalg, interferens fra tysk, og så overtages L1-unoder hos L2-brugerne, men mere end de afvigelser, der er nævnt her, er det forskelle i de forskellige varianter frekvens, der skiller de to sæt af emneytringer.

Hvis man komprimerer alle varianter med samme kerneled til en (altså hvis "analysere" og "lave en analyse af" tæller som kun en variant), er der i L1-sættet i alt 23 varianter, i L2-sættet i alt 14. Af de 23 varianter i L1-sættet forekommer de 13 kun en gang i emneytringerne (13), 6 forekommer færre end 5 gange (i alt 15 forekomster) og 4 altså mere end 5 gange (46). Talmæssigt dominerer varianten "at undersøge", som der er 25 forekomster af (dvs. ca. en tredjedel af de samlede)⁵; den næste tredjedel af forekomster deles mellem "analysere", "handle om"/"omhandle", "fokusere på" og "tage udgangspunkt i" (25 forekomster); den sidste tredjedel af dobbelt- eller enkeltforekomster af verber, der er synonyme med "undersøge" (fx "klarlægge", "se på", "belyse", "afdække", "dykke ned i") eller betegner handlingen at "præsentere" (fx "vise", "fremstille som", "beskrive"). L2-teksternes 14 varianter fordeler sig med 5 varianter, der kun forekommer 1 gang (5), 5, der forekommer 2-3 gange (i alt 13 forekomster), og 4, der kan findes mere end 5 gange (55). Et hurtigt facit på en sådan sammenligning er altså, at de L2-studerende dels ikke bruger så mange forskellige varianter, dels overforbruger nogle enkelte.

Mest frekvente er konstruktioner med verberne "undersøge" og "handle om"/"omhandle"; disse to varianter forekommer hhv. 18 og 19 gange i emneytringerne, bruges altså i 37 ud af de 71 perioder; og især den hyppige forekomst af "handle om" gør L2-teksterne forskellige fra L1-teksterne, idet denne variant kun forekommer 7 gange i L1-ytringerne.

⁵ Passive og aktive ytringer tælles her sammen.

"Handler" teksten "om noget" eller "undersøger" den "hvordan"? ...

Verbalvarianter, frekvens				
L1: 4-7	L1		L2	
	"undersøge"	25	"undersøge"	18
	"handle om", 4 "omhandle", 3	7	"handle om", 14 "omhandle", 5	19
	"analysere"7	7	"analysere"10	10
	"fokusere på"7	7	"fokusere på", 1	1
	"tage udgangspunkt i" 4	4	"tage udgangspunkt i", 3	3
	L1: 2-3	"besvare"3 "vise"2 "klarlægge"2 "give bud på"2 "se på"2	11	"vise" 1
L1: 1		"finde ud af" "give et indblik i" "evaluere" "belyse" "præsentere""beskrive" "fremstille som" "vurdere" "afdække" "integrere" "dykke ned i" "introducere" "formidle"	13	"finde ud (af)" 3 "belyse"1
	"behandle" 6 "sammenligne"2 "beskæftige sig med"3 "skrive om"2 "argumentere for"1 "diskutere"1	16		

15 varianter forekommer kun i L1-teksternes emneytringer, og at L2-teksterne både har færre varianter og også bruger andre, ses af, at hele 6 af de 14 i L2-ytringerne kun forekommer her. De otte fælles kerneledsvarianter er: "undersøge", "analysere", "handle om"/"omhandle", "fokusere på", "tage udgangspunkt i", "vise", "finde ud af" og "belyse". Den eneste forholdsvis frekvente variant, som ikke falder ind under disse fælles, er "behandle", som forekommer 6 gange i L2-, men ikke i L1-sættet.

Sammenlignes med forekomster i de hele datasæt, er der ingen af kerneledsvarianterne i L2-sættets emneytringer, som ikke optræder i L1-sættet, men tre af verbalerne fra L1-sættet findes ikke i L2-sættet, nemlig "klarlægge", "integrere" og "dykke ned i".

For lige at samle lidt op på disse frekvensiagttagelser, så aftegner der sig en prototypisk udfyldning af emneytringen, som ses af fx disse eksempler:

L1:	L2:
1.a) "Denne afhandling undersøger, hvordan udvalgte sproglige variable korrelerer med social klasse og alder og tid i den engelske dialekt der tales i Wales' hovedstad, Cardiff." (L1_AB_12.4) 1.b) "Jeg ser i dette speciale på, hvilken rolle internationalt organiserede civilsamfundsorganisationer spille [sic] i den forbindelse." (L1_AB_12.20) 2) "I specialet undersøges det, hvad den danske NGO, Scleroseforeningen, får ud af at tilbyde deres medlemmer en webdokumentar på nettet." (L1_AB_12.30)	1.a)"Denne bacheloropgave handler om experiential outdoor training med hensyn til virksomheder." (L2_AB_11.7) 1.b)"I dette bachelor projekt undersøger jeg autoritetsbegrebet med hensyn til dets definition og forskellige dimensioner." (L2_AB_13.13) 2)"I dette projekt analyseres etnicitet, race og nationalitet på internettet." (L2_AB_11.31)

For at få et indtryk af om resultatet her, dvs. et tilsyneladende overforbrug af varianten "handle om" i L2-sættet og anvendelsen af nominalsyntaxme som foretrukket attribut, kun gælder emneytringen eller hele materialet, har jeg sammenlignet tallene for de 6 mest frekvente verbaler i emneytringerne med de absolutte forekomster i de to datasæt:

Hvad L1-teksternes brug af "undersøge"+ *hv-ledsætning* angår, bekræfter tallene den tendens, der ses i emneytringen: "undersøge" er i L1-sættet med 2.446 forekomster pr. mio. ord et meget frekvent verbum; infinitivformen er nr. 72 på listen over samlet frekvens – kun overgået af hjælpe- og modalverberne og verbet "viser", og verbet kombineres mere end dobbelt så mange gange med interrogativ hv- eller om-ledsætning (64 (1581/mio.o.)) som med nominalsyntaxme (31 (766/mio.o.)). Også i L2-sættet er "undersøge" et frekvent verbum, idet det forekommer 2.542 gange/mio. ord. Passivformen "undersøges" er her – som førstnævnte form – nr. 156 på frekvenslisten, aktivformen

"Handler" teksten "om noget" eller "undersøger" den "hvordan"? ...

Frekvente verbal(konstruktion)er; [] = passiv						
	Forek. i L1- emne- ytringen	Forek. i hele L1- sættet	Pr. mio. ord	Forek. i L2-emne- ytringen	Forek. i hele L2-sættet	Pr. mio. ord
"undersøge" ¹	<u>22</u> [+3]	85 [+14]	2.100 [+346]	<u>15</u> [+4]	35 [+31]	1.348 [+1194]
"~ hv-LS" ("hvordan")	14 [+2](6)	45 [+6] (28)	1.112 [+148](692)	7	10 [+9](5)	385 [+347](193)
"~ om-LS"	2	13	321	1	3+1 ("~hvis") [+2]	116+39 [+77]
"~NomS"	6[+1]	26 [+5]	642 [+124]	5	22 [+19]	847 [+732]
"undersøgelse* af + NomS"	0	4	99	2	9	331
"analysere"	<u>3</u>	14 [+15]	346 [+371]	<u>5</u> [+3]	40 [+31]	1540 [+1194]
"~ hv-LS" ("hvordan")	1	5 [+1] (2)	124 [+49](49)	3	9 [+1]	347 [+39]
"~ om-LS"	0	0	-	-	1	39
"~NomS"	2	9 [+14]	222 [+346]	3	28 [+30]	1.078 [+1155]
"analyse af NomS"	<u>3</u> [+1]	43	1.062	<u>3</u>	32	1.232
"handle* om"	<u>4</u>	11	272	<u>14</u>	20	770
"omhandle"	<u>3</u>	15	371	<u>5</u>	9	347
"~ hv-LS"	3	4	99	-	4	154
"~ at-LS"	-	1	25	-	-	-
"~NomS"	4	5	124	-	25	963
"~InfS"	-	3	74	-	-	-
"fokusere* på"	<u>1</u> [+2]	16 [+6]	395 [+148]	<u>1</u>	12 [+3]	462 [+116]
"~ hv-LS"	- [+2]	1 [+2]	25 [+49]	-	1	39
"~NomS"	1	14 [+4]	346 [+99]	1	11 [+3]	424 [+116]
"~InfS"	-	1	74	-	-	-
"VB+ fokus på"	<u>4</u>	14	346	1	5	193
"~ hv-LS"	1	4	114	-	-	-
"~ at-LS"	-	1	25	-	-	-
"~NomS"	2	8	198	-	4	154
"~InfS"	1	1	25	1	1	39
"tage udgangspunkt i"	<u>3</u> [+1]	19 [+2]	1.013 [+49]	<u>2</u>	3 [+2]	116 [+77]
"~NomS"	<u>3</u> [+1]	18 [+2]	469	2	3 [+2]	116 [+77]
"behandle"	-	2[+5]	49 [124]	<u>6</u>	10 [+1]	385 [+39]
"~NomS"	-	2 [+5]	49 [124]	6	10 [+1]	385 [+39]

"undersøger" nr. 157. I forhold til L1-teksterne kombineres dette verbum dog dobbelt så hyppigt med nominalsyntagme som med hv-ledsætning (NomS:1579 : hv-LS:732).

Hvad verbet "handle om"/"omhandle" angår, er der for begge sæts vedkommende tale om en meget lavere frekvens end for verbet "undersøge". Således er der i alt i L2-sættet kun 29 former, dvs. de 19 former i emneytringen kan ikke tages som repræsentative for hele tekstsættet, men forskellen til L1-teksterne er stadig markant, idet formerne forekommer næsten tre gange så ofte i L2-sættet som i L1-sættet (L2:770 : L1:272), og kombinationen med nominalsyntagme kan findes næsten 8 gange hyppigere i L2-sættet (L2:963 : L1:124).

Gør det nogen forskel at skrive, at ens speciale eller projekt "handler om" et emne, eller at det "undersøger, hvordan" noget forholder sig? DDO sætter "have som emne; behandle; dreje sig om" som synonyme til "handle om"; DUW næsten de samme synonyme til "handeln von/über" – "zum Thema haben", "behandeln" – mens "undersøge" i begge ordbøger kræver en lidt længere forklaring:

”underkaste noget, fx en genstand, et materiale, et område eller en organisme, en nøje og detaljeret gennemgang, med henblik på at finde frem til og opnå sikker viden om dets beskaffenhed, sammensætning, struktur osv. ofte på basis af en bestemt systematik eller videnskabelig metode”. (DDO).

”etw. genau beobachten, betrachten o.Ä. u. so in seiner Beschaffenheit, Zusammensetzung, Gesetzmässigkeit, Auswirkung o.Ä. genau zu erkennen o. Ä. suchen”. (DUW).

Mens ”undersøge” altså tydeligvis er et akademisk præfereret ord for at understrege ens projekts grundighed og seriøsitet, anvendes ”handle om” som et bredt, almensprogligt introducerende begreb på begge sprog. Netop i forhold til en emneytring, som har til formål at introducere en emneramme, og altså ikke en problemformulering, kunne det vel forsvares at bruge ”handle om”, men bag de forskellige udtryk ligger også Blooms taksonomi, som danske studerende måske i højere grad er socialiseret med/til end tyske? Et andet, alvorligere problem ved brugen af ”handle om”/”omhandle” er dog dets hyppige kombination med nominalsyntagme. Det fører i mange eksempler til en ophobning af nominaler, som kan hæmme, vanskeliggøre eller umuliggøre forståelsen:

- (1) ”Projektet handler om indflydelsen af musik fra TV reklamer på vores emotioner og på genkendelse.” (L2_AB_11.30).
- (2) ”Denne bacheloropgave omhandler sammenligninger af mandlige og kvindelige par i konstruktiv interaktion metoden i brugbarhedstesten for brugsanvisning af et digital kamera.”(L2_AB_11.1).

Ud af de i alt 68 udvalgte emneytringer er det kun i eksempel (2) her, at der sker et sådant sprogligt sammenbrud, at forståelsen til dels går tabt. Det kan altså virke uretfærdigt netop at fremhæve dette ene eksempel; omvendt illustrerer det som ekstremtilfælde meget tydeligt flere af de problemer, der er gengangere i det sprog, der i L2-teksterne følger efter det finitte verbal. Hvad der gør sætningen

svært forståelig, er både sammenstillingen af "omhandler" med objektets kerneled, verbalsubstantivet "sammenligninger", en VO-forbindelse, som virker uidiomatisk eller redundant, og ophobningen af præpositionalsyntagmer med nominaler som styrelse. Der er som efterstillede attributter til "sammenligninger" ikke mindre end 5 præpositionalsyntagmer. Imidlertid er det også dels valget af præpositioner, dels præsentationen af nye referenter i hhv. definit ("brugbarhedstesten") og "nøgen" ("brugsanvisning") form, der komplicerer. Det ses i en hurtig udbedring: "Denne bacheloropgave sammenligner mandlige og kvindelige par i en brugbarhedstest af en brugsanvisning til et digitalt kamera". Også "konstruktiv interaktion metoden" præsenteres i definit form, men her ligger det forståelseshæmmende nok mere i, at termen bruges, godt nok ikke sammenskrevet, men, må man opfatte(?) som kompositum. En grammatisk korrektion til "den konstruktive interaktionsmetode" tydeliggør problemet: "konstruktiv" er ikke attribut til "metode", men til "interaktion".

Ud over den forskellige signalværdi, der ligger i "undersøge" og "handle om", selv når der bruges "omhandle", som stilistisk er mere skriftsprogligt og formelt, skal verbalerne ses på baggrund af den øvrige kontekst, som del af den helhed, der efterlader et samlet indtryk hos læseren – og her er det interessant at kaste et hurtigt blik på øvrigt over-/underforbrug blandt de frekvente verber: Et overforbrug af et verbal i L2-teksterne i forhold til L1-teksterne kan som nævnt iagttages ved verbet "behandle", som semantisk ligger tæt op ad "handle om", og som forekommer 424 gange pr. mio. ord; i L1-sættet kun 173 gange. Mere bemærkelsesværdig er dog blandt de udvalgte verber de L2-studerendes meget hyppige brug af verbet "analysere", som har en forekomst, der er næsten fire gange større, end den der findes i L1-sættet (L2:2.734 : L1:717). Det er en brug, som ikke umiddelbart harmonerer med indtrykket af "større uakademiskhed" hos de L2-studerende. Også de L2-studerendes tendens til i højere grad at kombinere med nominalsyntagme end med ledsætning, er dog tydelig ved dette verbum. Kombinationen "analysere" + nominalsyntagme forekommer således fire gange oftere i L2-sættet end i L1-sættet (L2:2233 : L1:568).

Værd at fremhæve i de udvalgte tal er også kollokationen ”tage udgangspunkt i”, hvor der, hvis man sætter L1-teksterne som norm, er et markant underforbrug hos de L2-studerende. Den anvendes således 6 gange sjældnere end i L1-sættet, hvor den har en frekvens på 1062/mio.ord – og dermed altså faktisk ”ligger på en andenplads” blandt de her behandlede verber. Nævneværdig i forhold til underforbrug er også flerordshelheder med ”fokus”, både fordi der er stor variation i udtrykkene i L1-teksterne (fx ”manglende, særligt, specifikt, øget fokus” og ”bringer”, ”skaber”, ”sætter”, ”har fokus (på)”), fordi den totale forekomst af udtryk med ”fokus*” er stor – og større i L1-teksterne end i L2-teksterne (L1:1433/mio. ord : L2:1271/mio. ord), og fordi en del af L2-sættets varianter er morfologisk afvigende (8 ud af 33).

4. Konklusion

Kan der konkluderes noget mht. de tyske studerendes kompetence i formelagtigt dansk på baggrund af det meget begrænsede materiale jeg har analyseret? Hos Sylvie de Cock et al. (Granger 1998:78) konkluderes det om EFL-lørneres brug af flerordshelheder, at lørnerne bruger dem, i nogle tilfælde endda i højere grad end modersmålsbrugere, men de flerordshelheder, lørnerne bruger, er a) ikke nødvendigvis de samme som dem, som modersmålsbrugere anvender; b) de bruges ikke med samme hyppighed; c) de bruges syntaktisk anderledes, og d) de opfylder andre pragmatiske funktioner. Det overforbrug, der kan iagttages af et bestemt syntaktisk mønster hos de tyske studerende og især af frasalverbet ”handle om”, som har konsekvenser for både teksternes forståelighed og det indtryk, der efterlades hos læser, harmonerer med punkt a, b og c i denne karakteristik.

I forhold til Gałkowskis model har jeg i undersøgelsen her kun haft fokus på neksus og det næstfølgende led, dvs. der er en mængde materiale og måske især morfologiske detaljer, jeg ikke har berørt, hvad angår det leksikogrammatiske. Alligevel viser den lavere variation i udfyldelsen af verbalpladsen i L2-teksterne, anvendelsen af afvigende former og også afvigende brug af de mikroregler, der ikke dikterer, men foretrækker en interrogativ ledsætning, hvor der vælges et nominalsyntaxme, at denne kompetence muligvis er den,

"Handler" teksten "om noget" eller "undersøger" den "hvordan"? ...

der kræver størst didaktisk og pædagogisk opmærksomhed. I forhold til den sociokulturelle kompetence kan den for store variation i udfyldelsen af subjektpladsen bemærkes; det kan registraafvigelse som "finde ud af" og "beskæftige sig med" også, men det er afvigelse – og det gælder også omsvøbsformerne – som også kan findes hos L1-sprogbrugerne, og sidstnævnte i endnu højere grad. Stående bliver altså varianten "handle om" og dens kombination med nominalsyntagme.

Litteratur

- Braasch, A. (2005) Kollokationer som fraseologisk kategori set fra forskellige synsvinkler. *Hermes, Journal of Linguistics*. 35:97-117.
- DDO = Den danske ordbog. <<http://ordnet.dk/ddo>>.
- Dorgeloh, H. & A. Wanner (2009) Formulaic argumentation in scientific discourse. *Formulaic Language*. Vol. 2. Corrigan, R. et al. (red.). John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia:523-544.
- DUW = *Duden – Deutsches Universalwörterbuch*. Bibliographisches Institut & F.A. Brockhaus AG, Mannheim.
- Erman, B. & B. Warren (2000) The idiom principle and the open-choice principle. *Text* 20 (1):29-62.
- Fandrych, C. (2008) *Formulierungsroutinen und Handlungsart in der allgemeinen deutschen Wissenschaftssprache*. <<http://www.abrapa.org.br/cd/pdfs/Fandrych-Christian-DRS12.pdf>> 2.7.13.
- Gałkowski, B. (2011) Formulaic competence. *Anglica*, 20/2011:85-101. <www.cceol.com>.
- Granger, S. (red.) (1998) *Learner English on Computer*, Longman, London.
- Hansen, E. & L. Heltoft (2011) *Grammatik over det danske sprog*. I-III. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab og Syddansk Universitetsforlag.
- Sandig, B. (2006) *Textstilistik des Deutschen*. Walter de Gruyter, Berlin.
- Stein, S. (1995) *Formelhafte Sprache: Untersuchungen zu ihren pragmatischen und kognitiven Funktionen im gegenwärtigen Deutsch*. Peter Lang, Frankfurt a.M.

Motivation for dansk orddannelse ud fra et leksikalisk-semantic synspunkt

Janusz Stopyra
Wrocław Universitet

1. Indledning

Motivationen for en orddannelse kan opfattes både på sprogsystemets grundlag, dvs. morfologisk, og leksikalisk-semantic, dvs. i forhold til indholdet. Den første model beror på ordets morfemanalyse, den sidste undersøger, på hvilket grundlag afsenderen af en sproglig ytring danner et givet ord og hvorfor han/hun gør det på en bestemt måde (Knobloch 1996:25). Artiklen vil især gå ind på undersøgelsen af ordenes indhold. Den prøver at besvare spørgsmålet, hvorfor senderen formulerer komplekse ord på en bestemt måde, dvs. hvad er hans/hendes indholdsmæssige motiv ("Benennungsmotiv", Feine 1998:55 ff.) til at danne et bestemt ord. Undersøgelsen blev gennemført delvist på leksikaliserede ord, på de såkaldte førstebenævnelser (Erstbenennungen, Feine 1998), men dog alligevel med hovedvægten på andenbenævnelser (Zweitbenennungen, Feine 1998) og ad-hoc-dannelserne i det danske talesprog. Førstebenævnelser forstås som neologismer, andenbenævnelser derimod som alternativt dannede ord, som i forhold til deres leksikaliseringer afviger i stilniveau, register eller talerens vurderinger. Den største del af mit sproglige materiale stammer fra forskellige udsendelser i Danmarks Radio.

2. Teoretisk grundlag

Motivationen forstås altså som:

- det at ordets form motiverer indholdet (naturlig motivation)
- betydningen af et sammensat ord resulterer fra indholdet af dette ords dele (morfosemantic motivation)

- den overførte betydning af et givet ord er motiveret af dette ords basale betydning (figurativ motivation, Käge 1980).

I min undersøgelse bruger jeg termen 'motivation' i de to sidste betydninger.

Et godt bevis på vigtighed af motivationen for et bestemt sprogfællesskab er motivationen i småbørns sprog (sml. Keßler 1997:459 f.; Wege 1995:219 f.) og "folkeetymologien" (sml. Elsen 2011:45). Det er karakteristisk hos småbørn, at de bruger sproget "logisk", mens det i virkeligheden ikke er helt logisk på grund af de talrige leksikaliseringer og idiomatiseringer. Derfor danner de hyppigt ord præcist efter de aktive orddannelsesmønstre (især som motiverede og efter regler dannede orddannelser), selv om de alligevel ikke bruges.

Knobloch (1996:21 f.) diskuterer i sit skrift bl.a. også problemerne med definitionen af sprogvidenskabelige termini, idet han skelner mellem onomasiologi (retningen: designat > udtryk (tegn)) og nomination (retningen: denotat (indhold) > udtryk (tegn)). Af samme vigtighed er også termen reference – fra tegnets form (udtryk) til designatet (referenten).

Bellmann definerer nominationen således: "Nomination ist Referenz plus – vor allem – Wertungspragmatik". (1989:148).

Derfor prøver jeg bl.a. også at medtage de pragmatiske aspekter (emotioner og vurderinger) i min model af de mulige indholdsmæssige motiver i almindeligt sprog.

For at definere indholdet må man tilbage til definitionen af det sproglige tegn. I min beskrivelse træder tegnets bilaterale funktion, som hænger sammen med hvordan man definerer betydningen af indholdet (f.eks. ved hjælp af enkelte betydningsselementer), tilbage for tegnets betegnende funktion. Det kan sammenlignes med tegnets funktion ved benævnelsen af *propria* eller af fagbegreber.

Hvis man ville undersøge leksikaliseringer uden at betragte dem fra et fremmedsprogsperspektiv, ville det være svært at finde benævnelsesmotivet uden at benytte etymologiske forklaringer. Hvis man alligevel ville undersøge orddannelsens benævnelsesmotiv på sådan en måde, ville dette efter min mening være umuligt uden

at inddrage etymologiske synspunkter, ellers ville man nærme sig uvidenskabelige overvejelser. Alt i alt ville det i så fald være vanskeligt at afgrænse sådanne undersøgelser af benævnelsesmotiver fra etymologiske undersøgelser. Derfor kan en synkron undersøgelse af leksikaliseringernes benævnelsesmotiv efter min mening i princippet bedst gennemføres på to forskellige sprog, idet man undersøger dannelser med identisk reference, f.eks. i dansk og tysk, og analyserer sproglige midler (f.eks. morfemer, ord og affikser), som konstruerer dem i begge de sprog, der sammenlignes.

Derudover er undersøgelsen af benævnelsesmotiver især mulig på andenbenævnelserne og på ad-hoc-dannelserne, idet man (bortset fra kontekstuelle eller situationelle omstændigheder) analyserer forskelle mellem disse dannelser og standardbenævnelser (leksikaliseringer) med en identisk reference.

3. Model til analyse af orddannelser efter deres benævnelsesmotiv

Benævnelsesmotivet i Feines beskrivelse (1998) besvarer spørgsmålet, på hvilket grundlag afsenderen af en sproglig ytring danner et givet ord, og hvorfor han/hun gør det på en bestemt måde, dvs. hvad er hans/hendes intention ved at danne et bestemt ord. Dette kan bedst vises på andenbenævnelserne, dvs. alternative benævnelser til en vis allerede eksisterende leksikalisering (f.eks. rengøringskone – hjemmehjælp eller rengøringsassistent osv.), men ifølge nogle sprogforskere også på leksikaliseringerne og på ad-hoc-dannelserne (meningerne herom er forskellige). Leksikaliseringerne kan alligevel som sagt bedst betragtes på denne måde fra et fremmedsprogsperspektiv, f.eks. tysk. Betingelsen ved ad-hoc-dannelserne er den samme, med den forskel at man også kan analysere dem i forhold til de kontekstuelle og ekstrasproglige (situationelle) omstændigheder, som man kender med hensyn til deres opståen.

Mit formål er altså at undersøge, hvad der kunne have motiveret den talende (dvs. hvad talerens intention var) til, at han/hun har brugt et ord, der er bygget på en bestemt måde, til at benævne bestemte elementer i den ekstrasproglige realitet.

Efter min mening er det først og fremmest sammensætninger, hvor man kan lede efter et bestemt benævnelsesmotiv ved engangsbetegnelser. De fleste affixdannelser, især suffiksdannelser, har nemlig snarere en kategoriel seriebetydning (f.eks. som nomina agentis, actionis, instrumenti, osv). Betyder suffigering automatisk leksikalisering? Nej, men suffigering er, som sagt, mere knyttet til systemet. Hvis man analyserer sammensætninger, er det derimod meget nemmere at finde ud af, om en given sammensætning er en ad-hoc-dannelse eller ej.

Det er grundlæggende muligt at benævne den samme ting på forskellige måder, f.eks. lån eller kontanthjælp, diskotek eller kødmarked, cykel eller stålhest, osv. Hvis man inddrager metafor og metonymi, kan næsten alt betegnes på alle mulige måder, f.eks. kan man kalde en kvinde en heks eller en blomst. Hvis man i sin analyse går ud fra orddannelserne, er der alligevel en strukturel begrænsning ved at tilføje metaforerne og metonymierne til beskrivelsesmodellen, fordi orddannelsesanalysen er begrænset til de (delvist) motive-rede ord.

Hvis man undersøger fagsproglige termer på denne måde, så hænger de hertil skabte teoretiske modeller sammen med de undersøgte fagområder. I almindelighed kan man inddrage sådanne aspekter som f.eks. adverbiale spørgsmål (tid, sted, den måde noget er konstrueret på, årsagen eller formålet med dets opståen) i analysen.

Til en personkarakteristik bruger Feine (1999:73 f.) f.eks. også en teoretisk model, hvis hovedvægt ligger på menneskets ergo-nomi, dvs. forskellige sider af det som et menneske har brug for i sin hverdag, arbejde osv. I undersøgelse af almindeligt sprog er detderimod først og fremmest adverbiale spørgsmål, som tillader os at finde de mulige benævnelsesmotiver, taleren har brugt ved at danne en bestemt orddannelse.

I den i min undersøgelse omtalte artikel af Feine (1998) prøver hun derimod at koncentrere sig om det adverbiale spørgsmål 'årsag', dvs. om motivet til, at en bestemt orddannelse opstår. Hertil har hun dannet en teoretisk model over de mulige årsager eller, set fra et andet perspektiv, de mulige formål med at benævne et bestemt element i den ekstrasproglige virkelighed ud fra et almindeligt perspektiv (dvs.

i almindeligt sprog, altså ikke i fagterminologi). Hendes model har følgende elementer:

- fremhævelse af et bestemt element i designatet (Merkmalshervorhebung),
- skabelse af en bestemt indstilling hos høreren til det som taleren siger (Einstellungsindizierung),
- eufemisering af det man vil udtrykke,
- udfyldning af tomme pladser i leksikon,
- tydeliggørelse af komplekse sagforhold, (Veranschaulichung komplizierter Sachverhalte),
- udtryksøkonomi,
- skabelse af en vis ekspressivitet i dannelsen (Expressivitätserzeugung), dvs. metafor og metonymi.

Selv om Feine nævner alle disse benævnelsesmotiver i en sætning (1998:61), forstår hun fremhævelsen af et vist element af designatet (det førstnævnte motiv) som grundlag for tilstedeværelsen af de næste benævnelsesmotiver:

Mit Nominationsvarianten kann er [tekstproducenten] die Erscheinung dem Rezipienten unter verschiedenen Aspekten vorstellen, indem er jeweils den Aspekt, den er hervorheben will, als Benennungsmotiv seiner Nominationsvariante wählt. Auf diese Weise will der Textproduzent den Blick des Rezipienten auf verschiedene Merkmale der Erscheinung lenken, seine Einstellung zu dieser zum Ausdruck bringen, kann Unangenehmes euphemisieren, eine ausdrucksökonomische Variante für eine längere Periphrase setzen, Expressivität erzeugen osv. (Feine 1998:57).

Derfor er det først og fremmest fremhævelsen af et vist element i designatet af det sproglige udtryk, der i og med dette også gør det muligt at eufemisere ytringen, at fremkalde en bestemt fremstilling til et vist udtryk på hørerens side (hvilket hænger sammen med talerens positive eller negative vurdering) eller også hans/hendes emotioner.

Som eksempler på fremhævelse af et vist element i dannelsen kan f.eks. anføres det faktum at et par sko kan betegnes som *ortopædæsker*, *slæbebåde* eller *syrekasser*, afhængig af, hvilket element af

dem, taleren holder for vigtigt eller interessant i en given kontekst eller situation (dvs. efter hans/hendes præferencer og prioriteter). Efter min mening finder en sådan fremhævelse sted, hver gang man betegner en given ting på en alternativ måde, og ved at skabe en sådan innovation danner man en dobbeltbenævnelse, dvs. egentlig en "andenbenævnelse", som kan karakterisere designatet på en mere detaljeret (afvigende) måde. Her kan taleren give udtryk for sin anskuelse af den ekstrasproglige realitet, han/hun lever i, og gøre den tilgængelig for høreren (det er noget han/hun ikke kan ved at bruge standardbenævnelserne, sml. Feine 1998:60 f.).

I min undersøgelse prøver jeg at skabe min egen model til de benævnelsesmotiver, der er mulige for en taler. Som hovedkategorier skelner jeg mellem de leksikalsk-semantiske benævnelsesmotiver og de sprogsystematiske benævnelsesmotiver, sml. Knobloch (1996:25). I den første kategori prøver jeg at sætte fire benævnelsesmotiver fra Feines model (1998:61), som jeg synes er relevante for analysen af en given orddannelse i rigsdansk (dvs. uden for fagsprog). De hænger sammen med en slags emotionsskala (med voksende emotioner fra b) til d)) og er samtidigt knyttet til en positiv eller negativ vurdering fra talerens side. I den følgende fortegnelse over mulige benævnelsesmotiver prøver jeg som sagt at ordne dem efter deres stigende grad af emotional vægt (alle benævnelsesmotiver bygger på (el. er udviklinger af) motivet 'fremhævelsen af et vist element af designatet'):

- a) en ren fremhævelse af et vist element af designatet,
- b) en meliorativ eufemisering af designatet i forhold til dets første benævnelse,
- c) skabelse af en vis (meliorativ eller pejorativ) indstilling hos høreren til dette, taleren siger (noget som hænger sammen med talerens positive eller negative vurdering),
- d) skabelse af en stærk ekspressivitet i dannelsen – især ved hjælp af oxymoron, metafor eller metonymi.

Blandt de sprogsystematiske benævnelsesmotiver hos Knobloch (1996) bruger jeg fra de af Feine angivne kun tydeliggørelsen af det indhold, man vil udtrykke, og udtryksøkonomi, som især er ka-

rakteristiske for sammensætninger (sml. 1998:61, også tidligere i afsn. 3) og som hos mig gengives som kondensation (sml. Mostýn 2011). I mine resultater forekommer kondensationen altså især ved sammensætninger (dvs. ved alle mine orddannelser i mit her præsenterede korpus). Spørgsmålet, om motivet 'kondensation' er koblet med 'sammensætning', hænger sammen med spørgsmålet om forskellen mellem sammensætninger og derivater som benævnelser (se ovenfor afsn. 2). Ganske vist er det et benævnelsesmotiv, der stort set er karakteristisk for alle sammensætninger. Fordi min artikel i sin analytiske del kun anvender sammensætninger (som eksempler for de hyppigst brugte andenbenævnelser), bliver kondensation ikke særligt markeret (under den forudsætning, at den altid er til stede).

Motivet 'udfyldning af tomme pladser i leksikon', der også angives af Feine (1998:61), bruger jeg i min analyse heller ikke som en ekstra kategori, fordi dette motiv afviger fra de to hovedkategorier, som Knobloch (1996) angiver (det hænger ikke sammen med den emotionel-pragmatiske side af mine orddannelser) og viser et rent leksikalt aspekt ved at skabe en nybenævnelse (førstebenævnelse, f.eks. til et nyt produkt på markedet). Hvis jeg skønner en bestemt orddannelse er skabt særligt for at udfylde en tom plads i leksikonet, forsyner jeg den med asterisk (*).

Motivet a), dvs. 'fremhævelsen af et vist element af designatet', danner som sagt ifølge Feine (1998) et grundlag til de øvrige motiver (b, c og d), selv om det også kan forekomme alene som en ren 'fremhævelse af et vist element af designatet' (sensu stricto) uden de andre motiver. Ved analysen af sammensætninger motiverer dette motiv hovedsageligt andenbenævnelserne, fordi disse næsten altid dannes specielt med det formål at fremhæve et vist element i den ydersproglige realitet i forhold til den tilsvarende førstebenævnelse (dvs. standarddannelse, leksikalisering).

Derfor kan motivet 'fremhævelse af en bestemt egenskab ved et bestemt designat' anses som en slags hovedmotiv, især i sammensætninger. Det er efter min mening næppe muligt at danne en betegnelse og samtidig undgå at fremhæve et bestemt særpræg ved et bestemt designat (især ved at danne andenbenævnelserne). Benævnelsesmotivet 'fremhævelse af en bestemt egenskab af designatet' har altså ifølge Feine (1998) det største omfang; man

kan som sagt fremhæve næsten alt muligt ved at benævne en bestemt ting (tid, rum, andre adverbiale spørgsmål som f.eks. farve osv.) afhængig af, på hvilket fagområde man kommunikerer (og i snævrere henseende afhængigt af talerens intention). De øvrige motiver (b, c og d) er af en helt forskellig kvalitet – deres omfang ved benævnelsen er snævrere, og de opstår som talerens intention i kommunikationen på grundlag af hovedmotivet, så de behøver ikke at forekomme obligatorisk, når man skaber en ny orddannelse (især sammensætning). Det er naturligvis også muligt, at flere benævnelsesmotiver fra min model motiverer en given dannelse på samme tid.

I ensprogede undersøgelser af andenbenævnelserne gælder det hyppigst kun om at finde ud af, hvilke benævnelsesmotiver der fremhæves, og hvilke der ikke fremhæves. I tosprogede undersøgelser er det efter min mening ikke kun muligt at sammenligne, hvilke motiver der fremhæves i hvert sprog (også mht. leksikaliseringerne). Hvis et bestemt motiv fremhæves f.eks. både i dansk og i tysk, kan man også sammenligne, i hvilket sprog dette motiv fremhæves stærkest.

Den her præsenterede model for mulige benævnelsesmotiver tjener (ifølge Feine 1998) som sagt beskrivelsen af almindeligt sprog. I mit projekt prøver jeg at analysere de (muligvis nyere) danske førstebenævnelser, leksikaliseringer, andenbenævnelser og nogle ad-hoc-dannelser (uden de nyeste internationalismer og fremmedord, uden enkelte ord og fraser, uden konversioner, dvs. der inddrages kun orddannelser i form af sammensætninger og afledninger, dvs. orddannelseskonstruktioner). Hovedvægten i projektet ligger som sagt på den leksikalsk-semantiske motivation hos Knobloch (1996).

En vigtig nøgle til hele min undersøgelse stammer fra Augst (1996:19 ff.). Den tillader mig at behandle de ord, ved hvilke man kan tvivle om, hvorvidt de er motiverede eller ej (ifølge Käge 1980). Augst skelner mellem morfologisk gennemskuelige ("morphologisch durchsichtig") og semantisk motiverede ("semantisch motiviert") dannelser og giver eksempler på ord som ganske vist er morfologisk gennemskuelige, men ikke semantisk motiverede (sml. vergessen, garstig). Sådanne dannelser betragtes også som orddannelser, og de er blevet også inddraget i mit korpus.

Nogle danske benævnelser er meget plastiske og farverigt illustrerende (især set fra en udlændings synspunkt), især metaforiske dannelser som f.eks. *sommerfugl*. En *sommerfugl* minder om en fugl, der bare kan ses om sommeren osv. (som andendannelse 'om studerende som arbejder i et firma i sommerferien' – Slangordbog). Metaforen *mariehøne* fremhæver insektets ydre udseende ('førsteleddet Jomfru Maria, prikkerne på vingerne ansås for at symbolisere Jomfru Marias klager under Jesu kors' – Den Danske Ordbog; som andendannelse: 'lille rød bil, specielt af mærket Fiat 500' – Slangordbog). I begge tilfælde baserer metaforen sig altså på en adverbial kategori.

4. Korpusanalyse

Mine danske belæg stammer fra udsendelser i Danmarks Radio (P1, programmerne Kulturnyt, Orientering, Klubværelset, Kulturknusene, Filmland, Dokumentar og Detektor), som jeg har samlet eksempler fra i løbet af de sidste to semestre (i alt ca. 600 orddannelser: sammensætninger og afledninger), og fra Politikens Slangordbog (1997). Dernæst følger en fortegnelse over nogle eksempler, som blev valgt ud af mit korpus. De tre benævnelsesmotiver b) - d) tænkes (ifølge Feines (1998) opfattelse) at være baseret på forekomsten af motivet a) 'fremhævelse af et bestemt element af designatet'. Dette motiv forstås som sagt som en 'ren fremhævelse af et af designatets elementer' uden positiv eller negativ emotionel vurdering, dvs. som 'fremhævelse af et af designatets elementer sensu stricto'. Med andre ord er de tre benævnelsesmotiver b) – d) i modellen en slags afspejling af motivet a). Motivets a) er ifølge Feine (1998:57) altid til stede, så det behøvede tilsyneladende overhovedet ikke at inddrages i beskrivelsesmodellen. Men fordi motivet a) ved nogle af de her angivne eksempler forekommer alene som eneste benævnelsesmotiv, bliver det alligevel medtaget i analysen. Det peger altså på de dannelser, hvor der kun er en ren fremhævelse af et bestemt element af designatet til stede. Motivets 'udfyldning af tomme pladser i leksikonet' markeres som sagt bare med en asterisk ved belægget. På denne måde tilhører den dernæst angivne fortegnelse over de mulige benævnelsesmotiver (a-d) den leksikalsk-semanticke hovedkategori af Knobloch (1996): (a – fremhævelse af et vist element af designatet, b – eufemisering af designatet i forhold til dets første benævnelse, c – skabelse af en vis

(meliorativ eller pejorativ) indstilling hos høreren til det, taleren siger, d – skabelse af en stærk ekspressivitet i dannelsen, især ved hjælp af oxymoron, metafor eller metonymi)

\ benævnelsesmotiv	a)	b)	c)	d)
belæg				
<i>generationsskifte</i>	x			
<i>pensionsalder</i>	x			
<i>kultur- og oplevelsesøkonomi</i> (ad hoc-dannelse)	x			
<i>stress-ekspert</i>	x			
<i>konfrontationstimer*</i> (på gymnasiet)	x			
<i>stammeopgør</i>	x	x		
(Afrikas) <i>verdensikonen</i>		x		x
<i>data-værktøj</i>	x			
<i>bekymringsoptik*</i>	x	x		
<i>lagkagehus</i> (ngn har skabt)	x		x	x
<i>grønthøstermetoden</i> ('nedskæringer')	x			x
<i>uddannelses-forblindethed</i>	x		x	
<i>sjuskeper</i>	x		x	x
<i>ballademager</i>	x			x
<i>skørtejæger</i>	x			x
<i>hønsehus</i> ('toilet')	x			x
<i>plejecenter</i>	x	x		
<i>yuppiebamse</i> ('mobiltelefon')	x			x
(hans kvindelige) <i>modstykke</i>	x			
<i>puslespil</i> (i forhold til lønfordeling)	x			x
<i>topmødet</i> (i Brussels)	x			x
<i>skyggeside</i>	x	x		x
<i>mariehøne</i> ('bil')	x			x
<i>sommerfugl</i> ('studerende')	x		x	x

5. Undersøgelsens resultater

Som sagt er de i undersøgelsen analyserede sammensætninger koblet med motivet 'kondensation', hvorfor jeg ikke angiver det i modellen (selv om hele mit korpus også omfatter afledninger og konversioner, hvor motivet kondensation altså kan bruges i forskellige omfang).

Ganske hyppigt (i hele mit korpus) forekommer også motivet til at danne nyskabelser (førstebenævnelser), som skal udfylde tomme pladser i leksikonet.

Hovedmotivet, dvs. 'fremhævelse af et bestemt element af designatet', er som sagt ifølge Feine (1998) et element som altid er til stede.

Meget karakteristisk er også de mange metaforer i mit korpus, som gør dansk til et meget plastisk og farvefuldt illustrerende sprog, især ud fra en udlændings synspunkt.

Litteratur

- Anker-Møller, Søren m.fl. (1997) *Politikens Slangordbog*. København: Politikens Forlag.
- Augst, Gerhard (1996) Motivationstypen und diasystematische Differenzierung der semantischen Motiviertheit. *Historische Wortforschung. Untersuchungen zur Sprach- und Kulturgeschichte des Deutschen in seinen europäischen Bezügen*. R. Hildebrand mfl. (eds.). Berlin/New York: Walter de Gruyter:16-28.
- Bellmann, Günther (1989) Zur Nomination und zur Nominationsforschung. *Beiträge zur Erforschung der deutschen Sprache* 9. Wolfgang Fleischer m.fl. (eds.). Leipzig:28-31.
- Den Danske Ordbog*. I-VI. København: Det Danske Sprog og Litteraturselskab, Gyldendal.
- Elsen, Hilke (2011) *Grundzüge der Morphologie des Deutschen*. Berlin/Boston: Walter de Gruyter.
- Feine, Angelika (1995) Umweltschutzaktionstrio gegen Ökogangster. Kreative Benennungen in Texten für junge Leser. *Sprache und Stil in Texten für junge Leser*. Angelika Feine m.fl. (eds.). Frankfurt am Main/ Berlin/Bern/New York/Paris/Wien: Peter Lang:65-76.
- Feine, Angelika (1997) Mit Spritfressern in die Klimakatastrophe? – Betrachtungen zu Mehrfachbenennungen in publizistischen Texten. *Sprachsystem – Text – Stil*. Christine Kefler m. fl. (eds.). Frankfurt am Main/ Berlin/Bern/New York/Paris/Wien: Peter Lang:61-73.
- Feine, Angelika (1998) Nominationsvarianten bei der Fixierung von Wahrnehmungs- und Erkenntnisresultaten. *Linguistica Silesiana* 19. Warszawa: Wydawnictwo Energeia: 55-61.

- Feine, Angelika (1999) Zur Benennungsmotivation beim Gebrauch von Nominationsvarianten. *Über Sprachhandeln im Spannungsfeld von Reflektieren und Benennen*. Angelika Feine m.fl. (eds.). Frankfurt am Main/Berlin/Bern/New York/Paris/Wien: Peter Lang:73-88.
- Keßler, Christine (1997) Länderkugel und die Schwelle im Brot. Nominationsstrategien bei Schulanfängern. *Sprache und Stil in Texten für junge Leser. Festschrift für Hans-Joachim Siebert zum 65. Geburtstag*. Frankfurt am Main/Berlin/Bern/New York/Paris/Wien: Peter Lang:459-468.
- Käge Otmar (1980) *Motivation*. Probleme des persuasiven Sprachgebrauchs, der Metapher und des Wortspiels. *Göppinger Arbeiten zur Germanistik*, nr. 308. Göppingen: Kümmerle Verlag.
- Knobloch, Clemens (1996) Nomination: Anatomie des Begriffs. *Nomination – fachsprachlich und gemeinsprachlich*. Clemens Knobloch m. fl. (eds.). Opladen: Westdeutscher Verlag:21-53.
- Lerchner, Gotthard (1996) Nomination und Semiose. Zur Explikation ihrer kulturell-kommunikativen Geprägtheit. *Nominationsforschung im Deutschen*. Irmhild Barz m.fl. (eds.). Frankfurt am Main/Berlin/Bern/New York/Paris/Wien: Peter Lang:147-155.
- Mostýn, Martin (2011) *Grammatische Mittel der Informationskondensierung in Wirtschaftstexten*. Ostrava: Universitas Ostraviensis Facultas Philosophica.
- Wege, Heike (1995) Zu Stilisierungen in der Figurenrede kinder- und jugendliterarischer Texte zum Thema 'Ausländische Arbeitsimmigranten'. *Sprache und Stil in Texten für junge Leser*. Angelika Feine m. fl.(eds.). Frankfurt am Main: Peter Lang:219-224.
- Wellmann, Hans (1997) Transformation, Nomination, Kondensation und Projektion durch Wortbildung. Der Wenderoman in der Literaturkritik. *Nominationsforschung im Deutschen*. Irmhild Barz m.fl. (eds.). Frankfurt am Main/Berlin/Bern/New York/Paris/Wien: Peter Lang:375-386.
- Wiegand, Herbert Ernst (1996) Über usuelle und nichtusuelle Benennungskontexte in Alltag und Wissenschaft. *Nomination – fachsprachlich und gemeinsprachlich*. Clemens Knobloch m.fl. (eds.). Opladen: Westdeutscher Verlag:55-103.

Turfinalt *eller* i spørgsmål i dansk interaktion¹

Søren Sandager Sørensen
Aarhus Universitet

1. Indledning

I denne undersøgelse beskrives spørgsmål der slutter på ordet *eller*, som en særlig spørgsmålstype, her kaldt *eller*-spørgsmålet. Hvis man følger opmærksomt med i en hverdagssamtale på dansk, støder man før eller siden på en ytring som slutter på ordet *eller*. Ytringerne med *eller* er særlige talesprogsfænomener ved at afvige fra skriftsproget og ikke være beskrevet fyldestgørende. Ved at slutte på *eller* er *eller*-spørgsmål anderledes end alternativ-spørgsmål, som søger et valg mellem to muligheder sideordnet med *eller*.

Undersøgelsen viser at turfinalt *eller* ikke er sproglig sjusk, men en regelmæssig praksis for at danne en bestemt spørgsmålstype som samtaleparterne genkender og orienterer sig efter. *Eller*-spørgsmålet er en del af den danske samtalegrammatik og bruges til at udtrykke usikkerhed i ens viden. Som en særlig spørgsmålstype påvirker *eller*-spørgsmålet formen af svaret. Primært inviterer det til anmodning om bekræftelse af en påstand ved at være en type ja/nej-spørgsmål. Det ses også at svaret udfører en sådan handling, men at det ikke er lige meget om der bruges svarord som *ja* og *nej*. *Eller*-spørgsmålet åbner nemlig for at modtageren ikke kun be- eller afkræfter, men også svarer så det oprindelige spørgsmål transformeres, og betingelserne dermed ændres.

At der åbnes for sådanne svarmuligheder, hænger sammen med den type usikkerhed som *eller*-spørgsmålet udtrykker over for

¹ Denne undersøgelse er baseret på en bearbejdning af mit bachelorprojekt afleveret december 2014.

den påstand som anmodes bekræftet. Ved at levere sit spørgsmål markeret med *eller* udtrykker afsenderen nemlig fravær af viden om det der spørges om, og at modtageren er i besiddelse af den ønskede viden. *Eller*-spørgsmål opstår nemlig på baggrund af umiddelbart forudgående tale og bruges til at sikre at afsenderen har forstået dens indhold korrekt.

2. Tidligere beskrivelser af *eller*

Traditionelle grammatikker og ordbøger kalder *eller* en sideordnende konjunktion (fx Christensen & Christensen 2009:152, DDO og GDS:211). Som sideordnende konjunktion placerer *eller* sig mellem to led. Det turfinale *eller* adskiller sig fra *eller* som konjunktion ved netop at være turfinalt, altså så der ikke findes led efter *eller*. Det turfinale *eller* er på grund af det et hidtil ubeskrevet fænomen.

Den traditionelle beskrivelse af ordklassen sideordnende konjunktioner er ikke fyldestgørende (Levin 1968:11) idet den ikke indfanger turfinalt brug af *eller*. *Eller*-spørgsmålets *eller* ligner nærmere en turfinal partikel. Med henvisning til at et ords position i interaktion er vigtig for dets funktion (Schegloff 2010:130), adskiller jeg det turfinale *eller* fra anden brug af *eller* og gør det til fokus for denne undersøgelse. *Eller* bruges nemlig også i bl.a. listekonstruktioner (Jefferson 1991) og i påhængsudtryk som *eller sådan* (Larsen 2015).

De forskellige funktioner kan anskues som relaterede og som relevante i forhold til funktionen af *eller* som sideordnende konjunktion. Tilsvarende sideordnende konjunktioner brugt turfinalt er beskrevet på andre sprog. Det gælder svensk *eller* 'eller' (Lindström 1999), islandsk *eða* 'eller' (Blöndal 2008) og engelsk *or* 'eller' (Drake 2013), og denne undersøgelse er inspireret af dem.

3. Data og metode

Undersøgelsen er en analyse af *eller*-spørgsmålet i interaktionel kontekst på baggrund af en kollektionssamling (Schegloff 1996:176-177). Jeg gjorde den foreløbige observation at der findes ture som slutter på ordet *eller*, og indsamlede en kollektion med 15 tilfælde. De er fundet i optagelser af primært naturligt forekommende samtaler, hvor størstedelen inkluderede videodata. Samlet varer optagelserne ca. 8,5

timer og stammer fra AULing-samlingen og den offentligt tilgængelige Samtalebank (MacWhinney 2007).

Eller-spørgsmålets handling beskrives ud fra en konversationsanalytisk behandling af tilfældene. Konversationsanalysen er central i forhold til beskrivelsen af fænomenet da den fokuserer på at behandle samtaler på konkret tur-efter-tur-niveau (Sacks et al. 1974:696). Den er også fordelagtig fordi fænomenet primært forekommer i talesprog og bruges til forhandling af interaktionelle forhold. Konversationsanalysen tilskriver sådanne ture handlinger, og spørgsmål er fx defineret ud fra om turen udfører en spørgende handling, fx anmodning om information.

Selvom størrelsen på min kollektion er lille, er beskrivelsen ikke nødvendigvis ugyldig da beskrivelsen er gyldig for de analyserede tilfælde. Men der kan forekomme tilfælde som denne undersøgelse ikke har taget ind, fordi de ikke var i kollektionen. De få tilfælde gør dog at jeg ikke kan tage hensyn til frekvensen af dem generelt eller fordelingen i evtuelle underkategorier.

Andre fænomener med ordet *eller* er sorteret fra i min kollektion selvom man kunne forestille sig at sammenligne fænomenerne. I denne undersøgelse har jeg i stedet valgt at indsnævre mig på et enkelt fænomen for at beskrive det til fulde. Blandt de fænomener med *eller* der blev frasorteret, findes *eller* brugt som indleder til selvreparatur og til konstruktion af lister og ikke-turfinalt *eller*. Konstruktioner med flere i træk, dvs. af formen *A eller B eller*, betragtes som listekonstruktion og er derfor ikke med, mens ytringer som genstartes efter *eller*, heller ikke er med. Hvis optagelsens kvalitet ikke har tilladt tilfredsstillende kategorisering af *eller*-fænomen, fx ved tvivl om der siges *eller hva* eller pga. køkkenstøj eller overlap, er tilfældet heller ikke medtaget.

De fulgte transskriptionskonventioner stammer fra Samtalegrammatik.dk (2014, se bilag). Alle uddrag er retransskriberet og derfor renummereret i forhold til de versioner som er tilgængelige via Samtalebanken. Fremhævnings i uddrag gøres med fed skrift.

4. *Eller*-spørgsmålet som en afsluttet tur

I dette afsnit viser jeg at en tur kan slutte med ordet *eller*, og at sådan en tur også forstås som afsluttet efter *eller*. Her beskrives hvilken

projicering *eller* i *eller*-spørgsmål har, dvs. i hvor høj grad *eller* udtrykker at turen indeholder elementer ud over *eller* eller er afsluttet.

Turtagning er grundlæggende for al interaktion med flere parter (Sacks et al. 1974). En tur består af en eller flere turkonstruktionsenheder, og konstruktionen af enhederne hænger sammen med et sprogs grammatiske strukturer (Steensig 2011:512). Dem bruger samtaleparterne til at forudse eller projicere turens fremtidige udvikling. Mellem turkonstruktionsenhederne er der overgangsrelevante steder, altså hvor talerskifte kan forekomme.

Derudover er timingen af svar udtryk for at man har forstået en ytring på tidspunktet for svarets begyndelse, og kan derfor bruges til at beskrive projicering. Når næste taler begynder sin tur, er det nemlig udtryk for at forrige tur er afsluttet nok til at kunne blive reageret på.

Steensig (2011:509) skelner mellem fire måder en tur projicerer og udtrykker afsluttethed på: grammatisk, prosodisk, pragmatisk og visuel. Projiceringen ved *eller* foregår især grammatisk, men det er også relevant at se på hele *eller*-spørgsmålets pragmatiske handling. Prosodi og gestik forekommer også ved *eller*, men behandles ikke her.

Ud fra den traditionelle beskrivelse af *eller* med elementer både før og efter sig vil man forvente en grammatisk projicering af yderligere tale. Blöndal (2008) beskæftiger sig med *eða* 'eller' på islandsk og opstiller fire mulige beskrivelser af projiceringen i ture med *eða*: (i) som begyndelsen på en ny turkonstruktionsenhed, dvs. det projicerer et eller flere led, (ii) som turkonstruktionsenhed i sig selv, hvilket ikke gør det nødvendigt at tale om yderligere projicering, (iii) som tilføjelse eller inkrement til forudgående turkonstruktionsenhed, altså også uden projicering, og (iv) som en del af en turkonstruktionsenhed sammen med det forudgående og dermed projicerende afslutning (Blöndal 2008:156). På baggrund af min kollektion vil jeg beskrive evnen i *eller* til at markere en tur som afsluttet.

I uddrag (1) ses et turfinalt *eller* med en umiddelbart efterfølgende respons. Thomas har været i gang med en historiefortælling om sin uddannelse efter Preben spurgte om Thomas var tilfreds med arbejde og uddannelse. Efter fortællingen om uddannelse drejer Preben emnet ind på Thomas' arbejde:

- (1) Samtalebanken|Sam2|preben og thomas|L1423 ((ansigt-til-ansigt))
- 01 PRE: [·hhh å s̥a (er) det s̥a] >s̥a ka du vel< f̥a noget
- 02 THO: [°mmm°↘]
- 03 PRE: deltid derude **eller**↘
- 04 THO: **ja:m** det k̥a jeg det h̥ar Per sagt at je:g gerne måtte
- 05 fortsætte derude °indtil videre°↘
- 06 PRE: [ja]
- 07 j̥a ja↘

Preben formulerer *eller*-spørgsmålet i L01-03 *så ka du vel få noget deltid derude eller*. Grammatisk kan turen forstås som afsluttet både efter *deltid* og *derude* i L03, men slutter på *eller*. Direkte herefter leverer Thomas et svar i *ja* i L04 med en udvidelse om baggrunden for bekræftelsen af indholdet i Prebens tur L01-03. Overgangen mellem selve *eller*-spørgsmålet og dets svar er meget kort og fungerer som et almindeligt turskifte, hvilket er umarkeret i transskriptionen netop pga. dets almindelighed. En måling viser at der går ca. 100 millisekunder mellem afslutningen på *eller* og begyndelsen på næste tur, hvilket er almindeligt (Stivers et al. 2009:10587). Der er ingen forlængelse af *eller*. Selvom det er kort tid, er der intet der tyder på at det er en afbrydelse af Prebens tur, da Preben kvitterer for svaret med *ja ja* i L07 uden indvendinger og heller ikke prøver at afbryde det ellers lange svar. Det finale *eller* forstås heller ikke som en måde at påbegynde en liste da Thomas' svar ikke passer ind i et listeformat ved at begynde med et svarord.

I uddrag (2) kommer *eller*-spørgsmålet og svaret uden hørbart mellemrum, hvilket er markeret med = i transskriptionen:

- (2) Samtalebanken|Sam3|225 deller|L124 ((ansigt-til-ansigt))
- 01 ME: er det ↑l̥eddene **elle:r**↘=
- 02 TI: =**nej** det e:r °ø:h° alts̥a hun ø:h(m) hun >f̥a det
- 03 simpelthen< d̥a:rligt↗ hun kan ik om<sætte ø:h> m̥aden å
- 04 energien å:↘

Mette producerer et *eller*-spørgsmål i L01, og responsen begynder i L02 idet udtalen af ordet *eller* stopper. Det kan være forbundet med

at *eller* er forlænget, men fordi Mette stopper samtidigt med at Tine begynder, understreges det hvor præcist turgrenser og talerskifte forhandles.

Den korte tid mellem produktionen af ordet *eller* og næste tur tyder på at modtageren ikke forstår *eller* som en sideordnende konjunktion med led både før og efter sig, for projiceringen af yderligere elementer ville have medført at pauser typisk kunne findes efter *eller*. Vi kan således blandt Blöndals (2008) scenarier afvise (i) at *eller* skulle projicere yderligere led, da samtaleparterne ikke orienterer sig efter det. På grund af kriterierne for kollektionen er der selvfølgelig ingen eksempler på at der kommer led efter *eller*, men det er netop samtaleparternes forståelse som er interessant, og ikke bare elementernes forekomst. Og der er netop ingen tilfælde af at modtageren af et *eller*-spørgsmål bruger sin tur til at udfylde en evt. tom plads eller til at få afsenderen til det. Da *eller*-spørgsmålet ikke ses afskåret fra den forudgående tale ved fx pause eller prosodisk genstart, kan både (ii) *eller* som tur i sig selv og (iii) *eller* som inkrement afvises.

Konklusionen er (iv) at *eller* danner en helhed sammen med det forudgående og dermed ikke projicerer yderligere led, men at turen afsluttes med *eller*. Det understreges af tilfældet i (2) hvor modtageren tager hensyn til det ved først at begynde sin tur ved afslutningen af *eller* og ikke fx lige før begyndelsen af *eller* hvor turen også kan forstås som syntaktisk afsluttet. Ud af mine 15 eksempler forekommer intet talerskifte i løbet af *eller*. Et *eller*-spørgsmål er altså en afsluttet talertur, forståelig som sådan og ikke en afvigende eller ”forkert” brug af en konjunktion.

Fundet er sammenligneligt med Lindströms (1999:56-76) påvisning af at ture på svensk kan slutte på *eller* ’eller’. Selvom de svenske *eller*-forespørgsleers funktion ikke nødvendigvis er den samme som på dansk, er det svenske *eller* en sideordnende konjunktion som dansk *eller* og må altså have samme projicering. Lindström understøtter fundet med flere tilfælde og har en større kollektion, men hendes dybere analyse af de mulige turovergange støtter min analyse af samme fænomen på dansk.

De følgende afsnit behandler, jf. ovenstående *eller*-spørgsmålet som en specifik spørgsmålstype med særlige egenskaber i form af

interaktionelt handlingspotentiale. *Eller* gør dermed *eller*-spørgsmålet pragmatisk afsluttet. Brugen af *eller* som konjunktion kan altså betragtes som separat fra brugen af *eller* i *eller*-spørgsmålet.

5. *Eller*-spørgsmålets handling

Ture med finalt *eller* udfører som andre ture i interaktion handlinger, og *eller* er med til at gøre handlingen genkendelig (Levinson 2013). I dette afsnit vises hvordan *eller*-spørgsmålet netop er et spørgsmål som udfører anmodning om bekræftelse, og hvordan modtagerens respons er sådan bekræftelse, hvilket understøtter *eller*-spørgsmålets status som spørgsmål. I uddrag (3) ses et *eller*-spørgsmål og dets svar:

(3) Samtalebanken | Telefon | middagsaftale | L122 ((telefon))

01 MOR: e:r du færdig på skolen eller→

02 (.)

03 BO: ja hh jeg er lige kommet hjem↘

Eller-spørgsmålet leveres i L01 og kan kaldes et spørgsmål af flere grunde. Ét element er turens formatering ved hjælp af interrogativ syntaks idet verbalet *er* er placeret først i sætningen som et ja/nej-spørgsmål, som typisk udfører en anmodning om bekræftelse. Et andet element er responsen, hvor Bolette orienterer sig efter formuleringen som ja/nej-spørgsmål ved at svare med et svarord i *ja* i L03 og dermed udtrykke forståelse af det som et spørgsmål af den type der forventer svar med svarord. Udover selve svarordet udfører uddybningen i L03 *jeg er lige kommet hjem* bekræftelse af L01 ved at Bolette nødvendigvis må være *færdig på skolen* hvis hun er hjemme. Den spørgende karakter ses også i et tredje element ved at det Mor spørger om, er noget modtageren har mere ret til at vide, jf. *du* i L01. I uddrag (4) leveres *eller*-spørgsmålet med deklarativ syntaks:

(4) AULing | Flensborg ((telefon))

01 A: -hh du gør klogt i å ta en s (.) en sweaters med

02 herved↘ for selvom vi er bare ra- °ø:h°

03 (0.4)

04 A: _hva hedder det_ radiatoren til å køre→

- 05 (0.4)
 06 A: °(s[å øh]°
 07 B: [så: det bare koldt alligevel *eller*→
 08 (.)
 09 A: °det blæ- (.) man ka godt mærke at det blæser ind
 10 i hvert° fald↘

Uddraget starter i L01 med rådet *du gør klogt i å ta en s (.) en sweaters med* i forbindelse med en tidligere arrangeret tur. Rådet støttes af en forklaring påbegyndt med *for selvom vi er bare ra-* i L02. Efter ordsøgningen *hva hedder det* fortsættes forklaringen med *radiatoren til å køre* i L04, men når kun at bestå af ledsætningen indledt med *selvom*, og bliver derfor ikke syntaktisk afsluttet af A idet *for* projicerer en hovedsætning. I L07 færdiggør B A's tur med *så det bare koldt alligevel eller*. Her er *eller*-spørgsmålet formuleret deklarativt med *så* først i sætningen, mens verbalet derefter er droppet. Ved at færdiggøre en andens tur og dermed gøre den et fælles anliggende udtrykker B en forståelse af hvad A skulle til at sige, hvilket gør det relevant for A at be- eller afkræfte forståelsen (Lerner 2004). A forholder sig til B's færdiggørelse, dvs. svarer på *eller*-spørgsmålet, i L09 med *man ka godt mærke at det blæser ind i hvert fald*, som er markeret som en nedgradering af det forudgående med *i hvert fald*. Det er dog alligevel en bekræftelse ved at oplevelsen af at *det blæser ind*, associeres med kulde. Den ytring *eller* benyttes i, behandles altså her som et spørgsmål. Det ses ved at der svares med en bekræftelse, og at den er gjort nødvendig af de særlige epistemiske forhold.

Som vist i uddragene kan *eller*-spørgsmålet kaldes et spørgsmål af 3 grunde: syntaksen, de epistemiske forhold og responsen. *Eller*-spørgsmålets handling er derfor en anmodning om bekræftelse.

Syntaktisk viser Heinemann (2010:2703) at anmodninger om bekræftelse på dansk kan formateres med både interrogativ og deklarativ syntaks. I de resterende dele af mit data observeres det i øvrigt at alle deklarativt formulerede *eller*-spørgsmål er indledt med *så*. Det frister til at tilskrive fænomenet en særlig underkategori, men det er ikke gjort da der ikke er tale om samme *så* på dansk, og da der kun findes 3 deklarativer i min kollektion på 15.

De epistemiske forhold er også med til at kategorisere *eller*-spørgsmålet som en spørgsmålstype. Uddrag (3) viser hvordan *eller*-spørgsmålet spurgte ind til information inden for modtagerens epistemiske domæne mens uddrag (4) er et forslag til færdiggørelse af den andens tur og dermed også bevæger sig ind på modtagerens epistemiske domæne. Stivers & Rossano (2010:8) finder at både modtagerens epistemiske autoritet og interrogativ syntaks kan markere at der kaldes på et svar.

Responsen orienterer sig også efter *eller*-spørgsmålet som en anmodning om bekræftelse. I uddrag (3) og (4) ses det ved at svaret bekræfter påstanden i *eller*-spørgsmålet enten med svarord som i (3) eller uden som i (4). Andre tilfælde i min kollektion er afkræftelser. Det interessante er dog at kun i ét tilfælde består responsen udelukkende af et svarord. Det gør at en grov inddeling af svarturene skelner svar bestående af et svarord efterfulgt af en uddybning fra svar uden svarord, men stadig med en be- eller afkræftelse. Det centrale i en svartur er ikke selve svarordet, men uddybningen. Selvom den del af responsen efter svarord, kaldes uddybning, er den ikke mindre central end selve svarordet.

Ud fra ovenstående kan *eller*-spørgsmålet behandles som første pardel i en sekvens. Udover selve *eller*-spørgsmålet består den af svarturen. *Eller*-spørgsmålets handling er altså en anmodning om bekræftelse mens responsen er et svar på anmodning om bekræftelse, typisk i form af en be- eller afkræftelse evt. indledt med svarord. I det følgende uddybes forholdet mellem *eller*-spørgsmål plus svar og de epistemiske forhold.

6. Respons på *eller*-spørgsmålet

Inden for samtaleanalysen er det kendt at én tur påvirker den næste ved at skabe såkaldt konditionel relevans. Eksempelvis kalder et spørgsmål på et svar. Yderligere opererer man med normer for hvilken handling der kan eller bør komme efter en anden handling, såkaldte præferencer. Én bestemt sekventiel position vil dog ofte være påvirket af flere til tider modsatrettede præferencer (Pomerantz & Heritage 2013:226). I dette afsnit ses på hvilket svar der typisk kommer efter et *eller*-spørgsmål, og hvilket svar *eller*-spørgsmålet inviterer til. Det

viser sig at svarene kan inddeles nogenlunde i to grupper: Be- eller afkræftende svar, som accepterer spørgsmålet og typisk leveres med svarord, over for transformerende svar, som redigerer spørgsmålets design.

6.1. Be- og afkræftelse

I det forrige har uddrag (3) og (4) allerede vist at modtageren af et *eller*-spørgsmål orienterer sig efter at være be- eller afkræftende. Uddragene viste dog kun bekræftende svar. I uddrag (5) ses det at en tur med *nej* og efterfølgende uddybning leveres ligeså direkte som bekræftelser, men udfører en afkræftende handling. Inden uddraget har Tine været ved at fortælle om en bekendt med en stofskiftesygdom. I løbet af fortællingen har Mette spurgt hvad det vil sige at have en stofskifte-sygdom, og mens Tine er ved at forklare det, stiller Mette et *eller*-spørgsmål:

(5) Samtalebanken|Sam3|225 deller|L124 ((ansigt-til-ansigt))

01 ME: er det ↑leddene elle:r↘=

02 TI: =nej det e:r °øh° altså hun ø:h(m) hun >får det

03 simpelthen< dårligt↗ hun kan ik om<sætte ø:h> måden å

04 energien å:↘

Mette producerer i L01 *eller*-spørgsmålet *er det leddene eller*. Det afkræftes i L02-04 med svarordet *nej* og en efterfølgende uddybning der korrigerer beskrivelsen af den bekendtes situation. Hermed er der fremført tilfælde af både be- og afkræftelse, hvilket understøtter *eller*-spørgsmålets status som anmodning om bekræftelse.

Selvom der er tale om en anmodning om bekræftelse, er der ingen klare tegn på en handlingsbaseret præference for bekræftelse frem for afkræftelse efter *eller*-spørgsmål. Alligevel orienterer modtageren sig efter at handlingen skal være enten be- eller afkræftende. Orienteringen er udtryk for præferencen for type-konformitet (Raymond 2003:939), men den beskriver primært formen, fx at ja/nej-spørgsmål kalder på svar med svarord som *ja* og *nej*. Det ses dog kun i 7 ud af de 15 tilfælde.

Som beskrevet tidligere består responsen til et *eller*-spørgsmål

dog af andet end en bekræftelse. Det orienteres der efter i uddrag (6), hvor modtageren af *eller*-spørgsmålet først bekræfter uden en egentlig uddybning. K2 har netop omtalt sin interesse for arbejde i hotel- og restaurationsbranchen, hvis afslutning ses i L01:

(6) AULing|EURESDKA2 ((ansigt-til-ansigt))

- 01 K2: det [så̃n (d̥et jeg) g̊odt ku t̥ænke mig→]
 02 P1: [er det n̥o:gẽt du ha:r °ø̃h]m:°
 03 õvervejelser om en ũddannelse inden for ↑d̥et
 04 elle [:r↘
 05 K2: [jeg ha:r õvervejelser om en ũddannelse
 06 inden f̊or det ja↘
 07 P1: *a*↘
 08 (1.9)
 09 K2: **men ø:h (0.8) ·mt d̥et der med h̃andelsskolen det**

I overlap med K2 i L01 producerer P1 i L02-04 et *eller*-spørgsmål og anmoder dermed om bekræftelse af om K2 har *overvejelser om en uddannelse* inden for omtalte branche. K2 leverer i L05 *jeg har overvejelser om en uddannelse inden for det ja* og gentager dermed *eller*-spørgsmålet med et finalt *ja*. Gentagelsen omformulerer *eller*-spørgsmålet positivt og deklarativt og er dermed en del af den bekræftende handling (Stivers 2005) også udført af svarordet *ja*. At det ikke godtages som fyldestgørende svar på *eller*-spørgsmålet, ses ved at bekræftelsen ikke kvitteres, men efterfølges af fortsættelsesmarkøren *a* i L07 (Aachmann 2010). Der går næsten to sekunder før bekræftelsen uddybes i L09. Den lange pause i L08 efter P1 er en forventning om at K2 tager turen og udfører mere end blot bekræftelse. Det understreges også ved at P1 hele tiden har blikretningen vendt mod K2 (Kendon 1967:36).

Konklusionen er at samtaleparterne orienterer sig efter at skulle be- eller afkræfte, men også efter at *eller*-spørgsmålets afsender søger mere end en bekræftelse. Det er altså ikke nok at behandle *eller*-spørgsmålet som en anmodning om bekræftelse der bare skal bekræftes. Tværtimod er netop uddybningen kernen af det som *eller*-spørgsmål inviterer til.

6.2. Transformation

Svaret på et *eller*-spørgsmål kan ses i forhold til hvordan det accepterer eller transformerer *eller*-spørgsmålet. Stivers & Hayashi (2010:1) beskriver flere måder hvorpå et svar kan transformere sit oprindelige spørgsmål, dvs. ændre på de forhold der ved spørgsmålet gør sig gældende. I dette afsnit analyseres *eller*-spørgsmål med svar der transformerer spørgsmålet. Det forekommer især ved svar uden svarord. Derfor kan et *eller*-spørgsmål forstås som afsenderens markering af mulig fejl i sin påstand.

I uddrag (7) er en indskudt sekvens om småkager lige afsluttet. Tidligere har de snakket om en bekendts kommende rejse, og den vender Lis tilbage til ved at spørge om rejsens tidspunkt:

- (7) Samtalebanken|Sam3|omfodbold|L061 ((ansigt-til-ansigt))
 01 LIS: >hvordan-< (så det) fra september sir du eller↘
 02 (0.5)
 03 KIR: ø:h fra maj→ hh
 04 LIS: fra maj til september↘

Lis anmoder med *eller*-spørgsmålet i L01 om bekræftelse af information som hun jf. *sir du* (Steensig & Larsen 2008:113) har fået at vide tidligere i samtalen. Svaret kommer med et halvt sekunds forsinkelse og indledes i L03 med tøvemarkøren *øh* (Brøcker et al. 2012:17). Det korrigerer Lis' *fra september* til *fra maj*. I L04 kvitterer Lis sin nye viden ved at formulere hele rejsens varighed *fra maj til september*. Her ses transformationen i form af reparatur af *maj*.

I uddrag (8) har Hans udført historiefortælling om sine interviews med familier på landet og er i gang med at beskrive hvordan de interviewede talte om emner de aldrig havde talt sammen om før:

- (8) Samtalebanken|Sam3|madlavning|L226 ((ansigt-til-ansigt))
 01 HAN: altså det v- det var [så:::] (ø:[:hm])
 02 JOR: [har d-] [har det] sån
 03 nærmest været et ↑tabu °for dem eller°→
 04 (1.7)
 05 HAN: men det ka godt- det vil jeg tro→ (.) at at men: det
 06 var så svært for dem °ik å°→
 07 JOR: jo: fordi nu havde de jo besluttet å bo der å så→

I L01 producerer Hans en tur præget af tøven i form af forlængelse på *sån* og genstart ved *det v-* som kunne projicere en vurdering. Jørgens *eller*-spørgsmål i L02 afbryder Hans' tøvende tur og anmoder om bekræftelse af Jørgens egen vurdering af det omtalte som *tabu*. Svaret på anmodningen kommer i L05, men efter en pause på 1,7 sekunder i L04. Svaret indeholder intet svarord, men bekræfter ved at Hans udtrykker enighed med *det vil jeg tro*. Hans udtrykker en vis resistens mod den påstand som Jørgen anmoder om bekræftelse af. Det ses i at svarturen formateres dispræfereret ved pausen, ordet *men* (Steensig & Asmuß 2005), fraværet af svarord og den påbegyndte, men genstartede enighedserklæring *det ka godt-*. Hans uddyber dog med *det var så svært for dem* i L05-06 og begrænser dermed det omfang han udtrykker enighed med Jørgen i. At kalde situationen et *tabu* er et stærkere udtryk for at de interviewede ikke ville tale om emnet, end at kalde det *svært*. Tilfældet viser både at modtageren af et *eller*-spørgsmål orienterer sig efter både at udtrykke en be- eller afkræftende handling og at transformere svaret om nødvendigt.

I dette afsnit blev det vist hvordan *eller*-spørgsmålet åbner for transformerende svar. Kort sagt peger et *eller*-spørgsmål på at dens afsender kan tage fejl. Med Lindströms (1999:103) ord 'lempes præferencestrukturen'. Derudover blev det vist at samtaleparterne orienterer sig efter at skulle be- eller afkræfte den påstand som *eller*-spørgsmålet anmoder om bekræftelse af.

7. Epistemiske forhold

Epistemiske forhold, dvs. fordelingen af viden mellem samtaleparterne, er en vigtig bestanddel i online interaktion (Heritage 2013). På dansk orienterer samtaleparterne sig efter dem med bl.a. ordene *jo* (Heinemann et al. 2011) og *nå* (Steensig et al. 2013). Følgende afsnit viser at *eller*-spørgsmålet formuleres på baggrund af en forståelse af forudgående tale og anmoder om bekræftelse af viden inden for modtagerens epistemiske domæne.

Forholdene i *eller*-spørgsmål kan beskrives hvad angår epistemisk udtryk, som er det sproglige udtryk for viden, og epistemisk domæne, som er et vidensområde. Begreberne K+ bruges om den vidende og K- om den uvidende (Heritage 2013) inden for et bestemt epistemisk domæne (fx specialviden eller viden om bestemte

personer, fx én selv). En påstand kan altså sprogligt formuleres til at udtrykke afsenderens status som K⁺ eller K⁻.

7.1. *Eller-spørgsmålet som formulering af forståelse af forudgående interaktion*

I dette afsnit vises hvordan *eller*-spørgsmålet anmoder om bekræftelse af en påstand baseret på umiddelbart forudgående viden. I uddrag (9) taler Lis, Kirsten og Ann om Kirstens far og leverer vurderinger om ham. Efter at brugt ordene *dygtig*, *kreativ* og *opfindsom* uddyber Kirsten med en historiefortælling i L02:

- (9) Samtalebanken|Sam3|gamle dage|L282 ((ansigt-til-ansigt))
- 01 LIS: han byggede selv det derovre ↗ =
- 02 KIR: =der var noget de[r han-] .hhhhh han øh stillet æh:
- 03 LIS: [·nfhhh]
- 04 KIR: vækkeur(*et*) ↘ å så: ·hhh
- 05 (0.8)
- 06 KIR: blev ø:h ø- [lågen lukket [op] så de se [lv ku
- 07 ANN: så lagde hønse [æg→]
- 08 LIS: [huhu] ·hhhhh[NE:]
- 09 KIR: [komme ud] ↘
- 10 LIS: [ER DET ↑ RIG]TIGT ☉ ↗
- 11 ((5 linjer latter udeladt))
- 12 LIS: ·hh ☉ D(h)[ET S(h)ÅN H]ELT GEORG GEAR[LØS
- 13 KIR: [han]
- 14 ANN: * [høhø
- 15 LIS: [MA[SK]INE] ☉ ↘
- 16 ANN: [h [ø*]
- 17 KIR: [JA Ja ↘] [ja ☉ den] var ☉ sånoget [lignende ↘]
- 18 LIS: [·hhehh-] [n e:j ↗]
- 19 ANN: °:hja[:h]° [ja:→
- 20 KIR: [jo han var] dygtig _det var min fa[r_ ↘
- 21 LIS: [altså
- 22 **det vil sige han stillede vækkeuret så det ringede**
- 23 **å så var- (.) udløste det en lem der eller→**

Selve historien om den hjemmelavede maskine fortælles L02-09. Herefter grines der fælles i L11 med efterfølgende vurderinger til L17. Kirsten samler op i L20 ved at gentage vurderingen leveret lige før uddragets begyndelse og afslutter dermed historien. Herefter producerer Lis et *eller*-spørgsmål i L21-23 på baggrund af historien om maskinen L02-09. Dens opsamlende egenskab understreges af *altså det vil sige* i L21-22, og *eller*-spørgsmålet er et forsøg på at udtrykke det forudgående med andre ord, i dette tilfælde en speciel maskine i historien. Tilsvarende ses i uddrag (8), som også er historiefortælling, hvor Jørgen beskriver en situation hos de interviewede i Hans' historiefortælling. Denne brug af *eller*-spørgsmål kan altså beskrives som en formulering af forståelse og bliver dermed en måde som samtaleparterne kan sikre deres forståelse på.

7.2. Viden inden for modtagerens epistemiske domæne

Den viden *eller*-spørgsmål anmoder om bekræftelse af, beskrives i dette afsnit som tilhørende modtagerens epistemiske domæne, dvs. at modtageren "ved bedst" og har epistemisk ret til at formulere sin viden. Det blev allerede observeret tidligere i tilfælde hvor der blev spurgt ind til modtagerens placering i uddrag (3) eller i uddrag (9) til indholdet af modtagerens historiefortælling.

I uddrag (10) ses et tilfælde af at modtageren i sit svar orienterer sig efter at understrege sine epistemiske rettigheder over den relevante viden. K2 har netop nævnt hotel- og restaurationsbranchen som værende interessant, hvilket ses i L01:

(10) AULing|EURESDKA2 ((ansigt-til-ansigt))

01 K2: det [så̃n (d̃et jeg) g̃õdt ku t̃æ̃nk mig →]

02 P1: [er det ñõ: get du ha: r °ø̃h]m:°

03 õvervejelser om en ũddannelse ĩnden for ↑d̃et

04 elle[:r ↘

05 K2: [jeg ha: r õvervejelser om en ũddannelse

06 ĩnden for det ja ↘

P1 spørger i L02-04 med et *eller*-spørgsmål om K2 har *overvejelser om en uddannelse inden for* hotel- og restaurationsbranchen. Der svares bekræftende i L05-06, men det gøres dels ved gentagelsen *jeg har*

overvejelser om en uddannelse inden for det, dels ved svarordet *ja* som i dette tilfælde er placeret finalt og ikke initialt som i de andre tilfælde. Både gentagelsen og placeringen af *ja* til sidst (Raymond & Heritage 2006:693) bruges til at signalere at K2 har primære epistemiske rettigheder over den udtrykte viden. Gentagelsen lægger også tryk på ordet *overvejelser* og fremhæver det ved at tøve ved forlængelse på det forudgående ord *har* (Stivers 2005). K2 understreger altså den usikre natur i ordet *overvejelser*. At den viden som et *eller*-spørgsmål spørger ind til, ligger inden for modtagerens epistemiske domæne, ses i dette tilfælde ved at modtageren hævder epistemisk autoritet over den.

I uddrag (11) kommer de epistemiske forhold til udtryk ved at *eller*-spørgsmålet anmoder om bekræftelse af en færdiggørelse af modtagerens sætning:

(11) AULing|Flensborg ((telefon))

- 01 A: ·hh du gør klogt i å ta en s (.) en sweaters med
 02 herved for selvom vi er bare ra- °ø:h°
 03 (0.4)
 04 A: _hva hedder det_ radiatoren til å køre→
 05 (0.4)
 06 A: °s[å øh)°
 07 B: [så: det bare koldt alligevel *eller*→

I L01 begynder A på et råd og fortsætter i L02 med forklaringen *for selv om vi er bare ra-*. Den afbrydes, men ledsætningen indledt med *selvom* færdiggøres i L04 med *radiatoren til å køre* efter en kort pause i L03 og ordsøgningen *hva hedder det*. Forklaringen blev dog indledt med *for* før ledsætningens begyndelse, og det projicerer yderligere en sætning. A får aldrig leveret den, men begynder muligvis på den i L06 uden at færdiggøre. I stedet færdiggør B den i L07 med *eller*-spørgsmålet *så det bare koldt alligevel eller*. Ved således at forsøge at formulere ordene for A bevæger B sig ind på A's vidensdomæne (Lerner 2004).

Ud over at støtte *eller*-spørgsmålene som anmodninger om bekræftelse af viden der tilhører modtageren, støtter uddrag (10) og (11) *eller*-spørgsmålene som formuleringer af noget umiddelbart forudgående. I (10) tager P1 fat i omtalen af en branche og spørger

om K2 har overvejelser om uddannelse inden for den, mens B (11) færdiggør en netop ytret ufuldstændig sætning.

Ved at sammenligne tilfældene kan vi dog konkludere at det umiddelbart forudgående skal forstås bredt. Mens *eller*-spørgsmålet i uddrag (11) er formuleret på baggrund af en ufuldstændig sætning, er *eller*-spørgsmålet i uddrag (9) formuleret på baggrund af flere ytringer af både Kirsten og Ann i en historiefortælling.

Eller-spørgsmålet udtrykker altså de epistemiske forhold ved at markere K- hos afsenderen og K+ hos modtageren. Det er med til at give *eller*-spørgsmålet status af spørgsmål ved at sådan epistemisk forhold lægger op til at personen med K+ deler ud af sin viden (Stivers & Rossano 2010). Afsenderen er dog stadig vidende i den forstand at *eller*-spørgsmålets påstand er formuleret på baggrund af (forståelsen af) noget tidligere i samtalen. *Eller*-spørgsmålet er dermed et redskab som samtaleparterne udtrykker deres orientering efter epistemiske forhold med.

8. Diskussion

I dette afsnit diskuteres *eller*-spørgsmålets forhold til andre kendte spørgsmålstyper ved dels at placere det i forhold til epistemiske udtryk, dels i forhold til uddybningens rolle sammenlignet med andre spørgsmålstyper med uddybning.

Heinemann (2010) gennemgår de forskellige spørgsmålstyper på dansk og ser på deres frekvens. Det er interessant at ingen forekomster af *eller*-spørgsmål som i denne undersøgelse findes. Et lignende fænomen er dog spørgsmål med genafslutteren *eller hva(d)* (Brøcker et al. 2012). Dens funktion er at understrege en anmodning om bekræftelse. Det understregende ses ikke i *eller*-spørgsmålet. *Eller hvad* kan dog bruges hvor det som der anmodes om bekræftelse af, er en forståelse af noget forudgående (Heinemann 2010:2709) ligesom *eller*-spørgsmålet. *Eller*-spørgsmål kan dog kategoriseres som et ja/nej-spørgsmål ligesom *eller hvad* og adskiller sig fra en anden spørgsmålstype med *eller*, alternativ-spørgsmål (Stivers & Enfield 2010:2620), netop ved at *eller* er turfinal, og at *eller*-spørgsmålet ikke anmoder modtageren om at vælge blandt et eller flere elementer efter *eller*. *Eller* i *eller*-spørgsmålet er således et *tag* i tag-spørgsmål ligesom *eller hvad*.

Eller-spørgsmålet kan placeres som en art ja/nej-spørgsmål. De forskellige spørgsmålstyper kan placeres på en epistemisk skala, alt efter i hvor høj grad afsenderen ved noget om det vedkommende spørger ind til, dvs. en gradbøjning af K+ og K-. Som spørgsmål markeres modtageren dog altid som epistemisk autoritet. *Eller*-spørgsmålet markerer hos afsenderen et højere epistemisk udtryk for K+ end indholdsspørgsmål ved allerede at kunne formulere en påstand og blot anmode om bekræftelse heraf. Ud fra viden om at spørgsmålstyper med højere status af K+ blot anmoder om bekræftelse og endda kan være sekvenslukkende, og at K- inviterer til uddybning (Heritage 2013), kan *eller*-spørgsmålet placeres i den side af kategorien ja/nej-spørgsmål tættest på K- netop fordi det efterfølges af ikke blot en bekræftelse, men også en uddybning og ikke er sekvenslukkende. Det støttes også af at *eller*-spørgsmålet åbner for at spørgsmålets påstand er forkert, da det ikke kun kan besvares med uddybelse, men også transformation.

En anden relevant kategorisering for *eller*-spørgsmålet er de 3 kategorier Steensig & Heinemann (2013) deler svar med uddybninger op i: udvidelseseliciterende spørgsmål, vidensdiskrepansspørgsmål og specificeringsanmodninger. *Eller*-spørgsmålet er ikke et udvidelseseliciterende spørgsmål da de ikke formateres som interrogative gentagelser. Det minder mere om vidensdiskrepansspørgsmål hvor den viden afsenderen af spørgsmålet besidder, står i modsætning til noget afsenderen lige har fået at vide. Derfor anmodes der om bekræftelse af den nye information for at udligne vidensdiskrepansen, og det udløser en uddybning. Vidensdiskrepansspørgsmål har tilfælles med *eller*-spørgsmål at være formuleret på baggrund af noget forudgående, men *eller*-spørgsmål udtrykker ikke på samme måde noget om afsenderens tidligere viden. *Eller*-spørgsmål minder også om specificeringsanmodninger ved at et svar indeholder en uddybning som indeholder nyt for modtageren. Specificeringsanmodninger er dog typisk ikke på samme måde en bekræftelse af en påstand formuleret på baggrund af noget umiddelbart forudgående i modsætning til *eller*-spørgsmål. Sammenligningerne kan dog kun betragtes som midlertidige da Steensig & Heinemann (2013) kun medtager spørgsmål som bekræftes, mens *eller*-spørgsmål er karakteriseret ved de andre svarmuligheder der åbnes op for.

9. Konklusion

I denne undersøgelse er *eller*-spørgsmålet som interaktionel resurse blevet beskrevet ud fra en kollektion på 15 tilfælde. *Eller*-spørgsmålet etableredes som en afsluttet tur med en bestemt handling, som et spørgsmål der inviterer til en særlig type respons, og som en epistemisk resurse.

I *eller*-spørgsmålet bruges *eller* finalt i en sætning, hvilket ikke er nævnt i den traditionelle beskrivelse af *eller* som sideordnende konjunktion. Trods det behandles *eller*-spørgsmålet dog som en tur i sin helhed af modtageren.

Eller-spørgsmålets handling er en anmodning om bekræftelse, dvs. en type ja/nej-spørgsmål. Svarets handling er en be- eller afkræftelse, men indeholder også en uddybning. *Eller*-spørgsmålet inviterer som ja/nej-spørgsmål til et svar med *ja* eller *nej*, men modsat andre ja/nej-spørgsmål også en uddybning. Det ses nemlig at samtaleparterne orienterer sig efter det. Derudover åbner det for transformerende svar, dvs. svar som retter i den påstand der anmodes om bekræftelse af. Det tillader altså at svaret udpeger fejl i påstanden.

Eller-spørgsmålet fungerer også som et epistemisk værktøj. Den viden det anmoder om bekræftelse af, er viden inden for modtagerens epistemiske domæne og ofte udtryk for en forståelse af umiddelbart forudgående interaktion. Afsenderen udtrykker med *eller*-spørgsmålet en usikkerhed i sin påstand idet der åbnes for at afsender kan tage fejl.

Som spørgsmålstype udtrykker *eller*-spørgsmålet nogenlunde samme vidensforhold blandt samtaleparterne som andre ja/nej-spørgsmål, men afsenderen fremstår dog mere usikker på grund af muligheden for transformation.

På grund af de få behandlede tilfælde skal resultaterne dog betragtes som foreløbige. Beskrivelsen belyser en særlig brug af *eller* som åbner for sammenligning med kendte og mindre kendte beskrivelser af andre måder at bruge *eller* på.

Litteratur:

Aachmann, Allan (2010) *Forskellen på fortsættelsesaccept og returvurdering: om "ikke" og "vel" som returvurderingsefterlyser på dansk*. Upubliceret opgave, Aarhus Universitet.

- Blöndal, Þórunn (2008) Turn-final *eða* ('or') in spoken Icelandic. *Språk och interaktion* 1:151-168.
- Brøcker, Karen Kiil, Hamann, Magnus Glenvad Tind, Jørgensen, Maria, Lange, Simon Bierring, Mikkelsen, Nicholas Hedegaard & Steensig, Jakob (2012) Samtalesprogets grammatik: fire fænomener og nogle metodiske overvejelser. *NyS* 42:10-40.
- Christensen, Robert Zola & Christensen, Lisa (2009/2006) *Dansk grammatik*. 2. udg. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- DDO = Den Danske Ordbog. <<http://www.ordnet.dk/ddo>>.
- Drake, Anna Veronika (2013) *Turn-final or in English: A conversation analytic perspective*. Doktorafhandling, University of Wisconsin-Madison.
- GDS = Hansen, Erik & Heltoft, Lars (2011) *Grammatik over det danske sprog*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.
- Heinemann, Trine (2010) The question-response system of Danish. *Journal of Pragmatics* 42(10).
- Heinemann, Trine, Lindström, Anna & Steensig, Jakob (2011) Addressing epistemic incongruence in question-answer sequences through the use of epistemic adverbs. *The Morality of Knowledge in Conversation*. Tanya Stivers, Lorenza Mondada & Jakob Steensig (eds.). Cambridge: Cambridge University Press:107-130.
- Heritage, John (2013) Epistemics in Conversation. *The Handbook of Conversation Analysis*. Jack Sidnell & Tanya Stivers (eds.). Chichester: Wiley-Blackwell:370-394.
- Jefferson, Gail (1991) List-Construction as a Task and Resource. *Interactional competence*. George Psathas (ed.). New York: Irvington Publishers:63-92.
- Kendon, Adam (1967) Some functions of gaze-direction in social interaction. *Acta Psychologica* 26(1).
- Larsen, Anne (2015) 'Mathilde bor på Amager og sådan noget'. Danske påhængsudtryks interaktionelle funktioner i interviewsituationen. *NyS* 47:65-98.
- Lerner, Gene H. (2004) Collaborative turn sequences. *Conversation Analysis: Studies from the First Generation*. Gene H. Lerner (ed.). Amsterdam: John Benjamins:225-256.
- Levin, Poul (1968) *Semantik*. København: Arnold Busck.
- Levinson, Stephen C. (2013) Action Formation and Ascription. *The Handbook of Conversation Analysis*. Jack Sidnell & Tanya Stivers (eds.). Chichester: Wiley-Blackwell:102-130.
- Lindström, Anna (1999) *Language as social action: Grammar, prosody, and interaction in Swedish conversation: grammatik, prosodi och interaktion i svenska samtal*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- MacWhinney, Brian (2007) The TalkBank Project. *Creating and Digitizing Language Corpora: Synchronic Databases*. Joan C. Beal, Karen P. Corrigan & Hermann L. Moisl (eds.). Houndmills: Palgrave-Macmillan:163-180.

- Pomerantz, Anita & Heritage, John (2013) Preference. *The Handbook of Conversation Analysis*. Jack Sidnell & Tanya Stivers (eds.). Boston: Wiley-Blackwell:210-228.
- Raymond, Geoffrey (2003) Grammar and Social Organization: Yes/No Interrogatives and the Structure of Responding. *American Sociological Review* 68(6).
- Raymond, Geoffrey & Heritage, John (2006) The epistemics of social relations: Owning grandchildren. *Language in Society* 35(5).
- Sacks, Harvey, Schegloff, Emanuel A. & Jefferson, Gail (1974) A simplest systematics for the organization of turn-taking for conversation. *Language* 50(4).
- Samtalebanken = <<http://talkbank.org/samtalebank/>>.
- Samtalegrammatik.dk (2014) Udskriftssystem for samtaleeksempler. <<http://samtalegrammatik.au.dk/udskriftssystem-for-samtaleeksempler/>>.
- Schegloff, Emanuel A. (1996) Confirming allusions: Toward and empirical account of action. *The American Journal of Sociology* 102(1).
- Schegloff, Emanuel A. (2010) Some Other "Uh(m)"s. *Discourse Processes* 47(2).
- Steensig, Jakob (2011) Turn-taking in conversation. *Pragmatics of Society*. Karin Aijmer Gisle Andersen (ed.). Mouton de Gruyter:499-532.
- Steensig, Jakob & Asmuß, Birte (2005) Notes on disaligning 'yes but' initiated utterances in German and Danish conversations. Two construction types for dispreferred responses. *Syntax and Lexis in Conversation: Studies on the use of linguistic resources in talk-in-interaction*. Auli Hakulinen & Margret Selting (eds.). Amsterdam: John Benjamins:349-373.
- Steensig, Jakob; Brøcker, Karen Kiil; Grønkjær, Caroline; Hamann, Magnus Glenvad Tind; Hansen, Rasmus Puggaard; Jørgensen, Maria; Kragelund, Mathias Høyer; Mikkelsen, Nicholas Hedegaard; Mølgaard, Tina; Pedersen, Henriette Folkmann; Sørensen, Søren Sandager & Tholstrup, Emilie (2013) The DanTIN project – creating a platform for describing the grammar of Danish talk-in-interaction. *New Perspectives on Speech in Action. Proceedings of the 2nd SJUSK Conference on Contemporary Speech Habits*. Jan Heegård Petersen & Peter Juel Henriksen (eds.). Frederiksberg: Samfundslitteratur Press.
- Steensig, Jakob & Heinemann, Trine (2013) When 'yes' is not enough - as an answer to a yes/no question. *Units of talk - Units of action*. Beatrice Szczepek Reed & Geoffrey Raymond (eds.). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company:207-241.
- Steensig, Jakob & Larsen, Tine (2008) Affiliative and disaffiliative uses of *you say x* questions. *Discourse Studies* 10(1).
- Stivers, Tanya (2005) Modified Repeats: One Method for Assessing Primary Rights From Secondary Position. *Research on Language and Social Interaction* 38(2):131-158.

- Stivers, Tanya & Enfield, Nick J. (2010) A coding scheme for question-response sequences in conversation. *Journal of Pragmatics* 42(10).
- Stivers, Tanya; Enfield, Nick J.; Brown, Penelope; Englert, Christina; Hayashi, Makoto; Heinemann, Trine; Hoymann, Gertie; Rossano, Federico; de Ruiter, Jan Peter; Yoon, Kyung-Eun; Levinson, Stephen C. & Kay, Paul (2009) Universals and Cultural Variation in Turn-Taking in Conversation. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America* 106(26).
- Stivers, Tanya & Hayashi, Makoto. (2010) Transformative answers: One way to resist a question's constraints. *Language in Society* 39(1).
- Stivers, Tanya & Rossano, Federico (2010) Mobilizing response. *Research on Language and Social Interaction* 43(1): 3-31.

Bilag: Udskriftssystem for samtaleeksempler

Tegn	Beskrivelse	Betydning
:	Kolon	Ikke-fonemisk forlængelse af forudgående lyd
h <u>u</u> n	Understregning	Tryk. Jo mere der er understreget, des stærkere tryk
·hhh	Flyvende punktum	Angiver at efterfølgende lyd udtales på indånding
f[å dem] [ja:]	Firkantede klammer	Angiver begyndelse og afslutning på overlappende tale
↘	Skrå ned-pil	Efter ytring, angiver at der er nedadgående intonation tilsidst
→	Ligeud-pil	Efter ytring, angiver at der er jævn intonation tilsidst
↗	Skrå op-pil	Efter ytring, angiver at der er stigende intonation tilsidst
↑	Op-pil	Angiver at efterfølgende stavelse udtales med særligt høj tone
(.)	Punktum i parentes	Mikropause: Pauser under 0,3 sek.
(0.3)	Tal i parentes	Pauser: Angives i sekunder med ét decimal
lilleb-	Bindestreg	Angiver hørlig afsnuptning ("cutoff")
☺	Smiley	Omkranser smilende tale
>ord<	Pileparenteser mod talen	Omkranser hurtig tale
<ord>	Pileparenteser "fra" talen	Omkranser langsom tale
°	Gradtegn	Omkranser tale med lav lydstyrke
HALLO	Store bogstaver	Angiver at dette udtales med høj lydstyrke
*	Stjerne	Omkranser knirkende udtale
=	Lighedstegn	I slutningen af en linje og begyndelsen af næste, angiver at de to linjer udtales ud i ét ("latched") uden hørbart mellemrum
hva	Underscore	Omkranser tale med dybere stemme/lav tonehøjde

Det jyske adjektivsuffiks -et

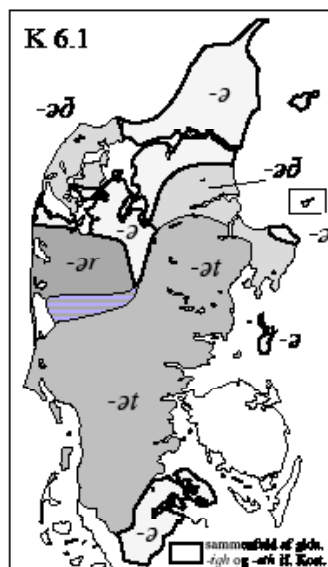
Viggo Sørensen
Aarhus Universitet

For at undgå unødigt opremsning af formelle detaljer henviser vi i Jysk Ordbog flittigt til et sæt af dialektkort (de såkaldte K-kort) over generelle fonetiske, fonologiske og morfologiske modsætninger de jyske dialekter imellem. Hovedparten af kortene bygger på tilsvarende i Kort. Fx viser K 6.1 de jyske udtaler af bøjningsmorfemerne -et (fx i præt. og ptc. af svage verber, svarende til rigssprogets -ede, -et). Se kort 1. Bemærk navnlig de omrammede egne, hvor gammelt -et er svækket så kraftigt, at morfemet udtales -ə ligesom adjektivsuffikset -ig (i ord som *arrig*, *hellig* etc.).

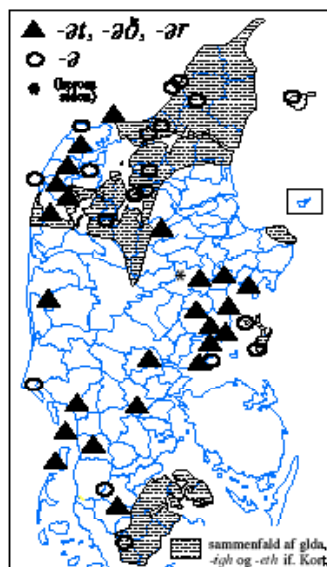
Problemstilling

Såvel i rigssproget som i jysk optræder -et også som adjektivsuffiks (i afledninger af typen *drenget*, *langbenet*, *sandet*, *røget*, *dugget*). Fra redaktionens start regnede vi med, at K 6.1 også i det væsentlige dækkede den jyske udtale af dette suffiks. Erfaringen har imidlertid vist, at det langt fra er tilfældet. I et tilfælde som *røget* virker K 6.1 nogenlunde dækkende (se kort 2); men oftest udtales rigsmålsord på -et med udlydende (svagtryks) -ə over langt større dele af Jylland, end K 6.1 tilsiger.

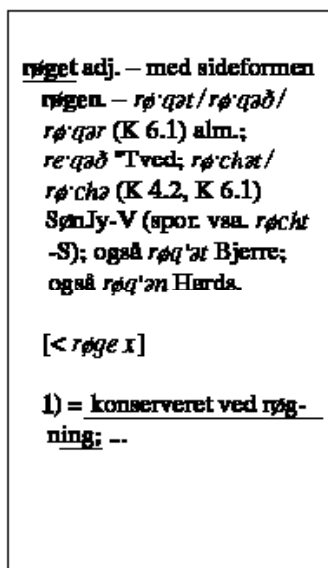
I et tilfælde som *røget* kan vi i Jysk Ordbog anføre -ə-udtalerne som afvigelser fra det dominerende K 6.1-mønster (se fig. A). Men noget tilsvarende dur ikke for adj. *sandet*, hvor sikker K 6.1-udtale (-ət, -əd -eller -ər) kun gør sig gældende i et midtjysk område (se kort 3); når dét ord skal redigeres, vil henvisning til K 6.1 komme i anden række. Helt overflødig har henvisningen allerede vist sig ved

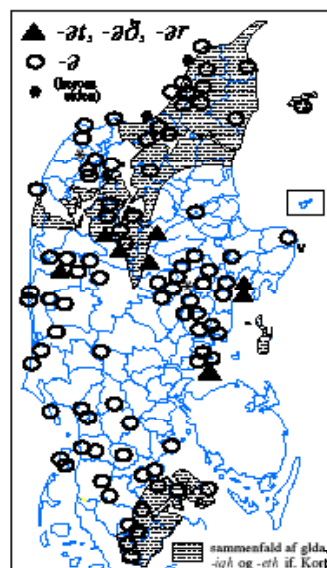
Kort 1. -et (i præst og pte.)

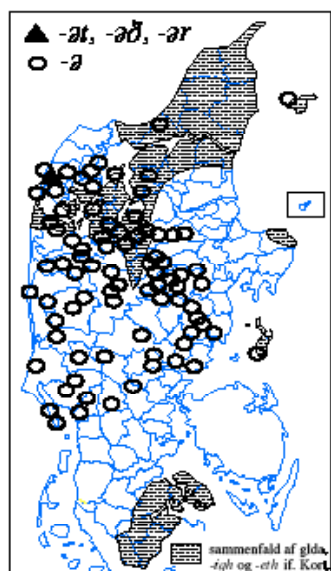
Kort 2. røget, adj.

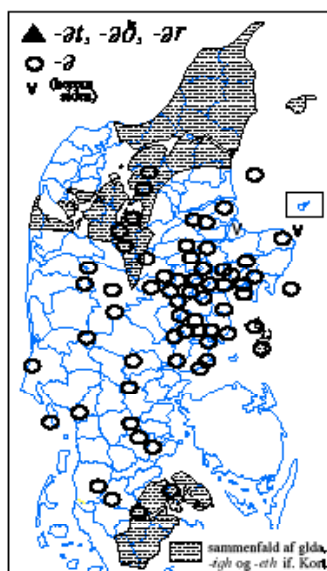
Figur A. røget, adj.

Kort 3. sandet, adj.

Kort 4. fjælet, adj.

Kort 5. barnet, adj.

fjælet adj. – med sideformen
fjælet – (1/t K 4.8:) *fjæ'tæ*
alm.; også *fjæ'tæ* spredt i
SVJy-V, spor. i MVJy;
også *fjæ'tæ* spor. i Thy-S
og Hards-V; også (i ældre
kilder) skrevet **fjæle*,
**fjæle(t)*, **fjæle(l)ig*, **fjæle*,
**fjæle*.

[<²fjæle I]

1) = undselig, genert, til-
bageholdende; ...

Figur B. fjælet, adj.

barnet adj. – med sideformen
børnet – (-et:) *bå'næ*
Hards (÷N), MØJy (÷V),
Djurs (spor. også *bå'no*
NDjurs), Sydij; *bå'næ* Him-
S, Ommers, Fjends,
MØJy-V, spor. i Sall; *bå'næ*
Famø (RL161); *bå'næ*
Sønderjy-N; *bå'næ*/'*bå'næ*
(K 1.9) Sønderjy-S:
(i betydning 2) *bå'ræ* "Tor-
sted".

1) = barnlig, barnagtig; ...

Figur C. barnet, adj.

ord som *fjalet* og *barnet*; for disse ord anfører ordbogens bedste kilder næsten enstemmigt *-ə*-udtale (se kort 4-5), så udtaleangivelsen i de pågældende artikler er blot blevet en ordnet række af sådanne (se fig. B-C).

Ad hoc-løsninger af denne art giver ganske vist et retvisende billede af ordenes udtale, men de er bestemt ikke tilfredsstillende i et sproghistorisk perspektiv. Vi skylder vore brugere i det mindste en antydning af, hvilke sproglove eller sprogvaner der (for at udtrykke det kort) har ført nogle *-ig*-adjektiver i K 6.1-retning, andre i ren *-ə*-retning.

Allerede i Kort (1898-1912:129) søges forholdet forklaret med en delvis sammenblanding af adjektivsuffikserne *-et* (< gammeldansk *-eth*, jf. vestnordisk *-aðr*) og *-ig* (< gammeldansk *-igh*, jf. vestnordisk *-igr*, *-ugr*, *-agr*): i de jyske dialekter er *et*-adjektiverne i vekslende grad blevet omtolket til *-ig*-adjektiver. Se fig. D. I ødansk og dansk rigssprog synes der snarere sket omtolkninger den modsatte vej: *-ig* > *-et* (Hansen 1962-71:II.391). Men i begge tilfælde drejer det sig om et forståeligt skifte mellem stort set ensbetydende suffikser, med Aage Hansens ord "semantiske varianter".

Jysk Ordbog har fra starten hældet til opfattelsen i Kort, hvorfor adskillige artikler med *-et*-adjektiver blev forsynet med sideform på *-ig*. Kun et enkelt eksempel på denne praksis har (utilsigtet) overlevet i vor web-udgave, nemlig for ordet *duppet* (se fig. E). Ellers har vi slettet disse sideformer til fordel for en generel anførsel af *-ig* som sideform i artiklen for adjektivsuffikset *-et* (se fig. F).

Men holder teorien om et suffiksskifte *-et* > *-ig* overhovedet vand?

En alternativ – "omvendt" – forklaring på fordelingen mellem adjektivsuffikserne *-et* (if. K 6.1) og *-ə* i jysk kunne være følgende: Begge de gammeldanske suffikser *-igh* og *-eth* blev i samtlige jyske dialekter svækket til *-ə*. Det må være noget lignende, Aage Hansen forestiller sig er sket i øsmål (og rigssprog), når han ovennævnte sted kalder *-ig* og *-et* for "i den afsvækkede form" også "lydlige varianter". Rent faktisk er der jo også store dele af Jylland, hvor de to suffikser bevisligt er faldet sammen, nemlig de omrammede områder på kort 1 (allerede delvis registreret i Kort 1898-1912:nr.67-68). Min "omvendte" forklaring er altså blot en generalisering af dette

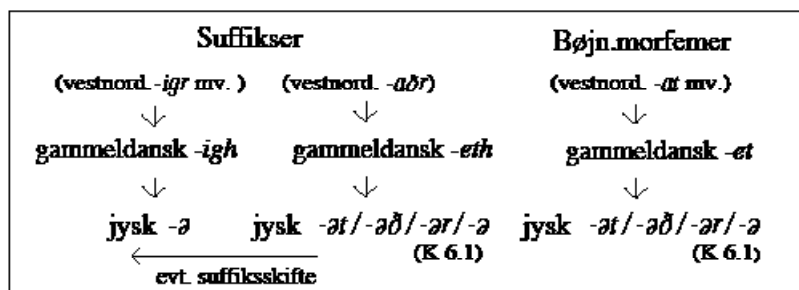

Fig. D. Traditionel forklaring

duppet adj. – med sideformen **duppig** (Hards, SVJy).
 (-et K 6.1:) *dopə / doˈpə / ˈdopə* (jf. K 1.4) alm.; også *dopə*
 Vends; *doˈpə* Hards, SVJy.

Fig. E. duppet, adj. (JO)

-et afledn.end. – med sideformerne **-ig** (helt dominerende i størstedelen af Vestjy samt VSønJy ...), **-erig / -eret** (dominerende i MØJy og Sønderjy). – udtale → kort; (vedr. sideformer:) -ə alm. (...); -o, -u Djurs-N og -Ø; ... også -ərə, -əri, -ərət etc. MØJy, Sønderjy.

Fig. F. -et, afledn.end. (JO)

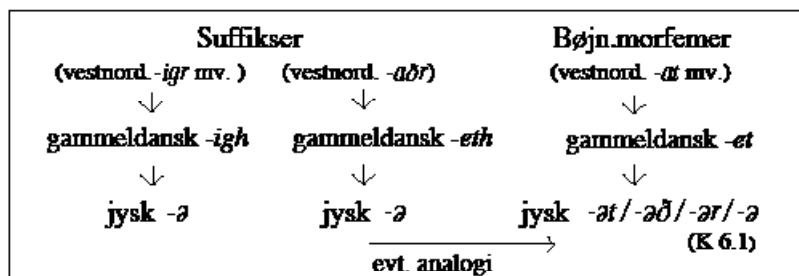

Fig. G. Alternativ forklaring

sammenfald: det har oprindelig haft gyldighed for hele Jylland (såvel som Øerne).

Den alternative forklaring harmonerer godt med den lige kraftige svækkelse af gammeldansk *-gh* og *-th* i trykstærk stavelse (nemlig > *-j*, *-w* el. svind) (Kort 1898-1912:nr.56+58). Når participiumendelsen *-et*, en gammel supinumform, i almindelighed ikke blev tilsvarende svækket, stemmer det på sin side rimeligt overens med den gennemgående mindre svækkelse af gammeldansk *-t* i trykstærk stavelse (Kort 1898-1912:nr.50, let revideret i Jysk Ordbogs K 4.1).¹

Men hvis K 6.1-udtale (*-æt*, *-æð* og *-ær*) af adjektivsuffixet *-et* ikke er lydret udviklet af gammeldansk *-eth*, må de jo stamme andetsteds fra – og da mest oplagt være dannet i analogi med det svage participiummorfem (dækket af K 6.1).² En sådan hypotese (sammenfattet i fig. G) kan ikke sandsynliggøres, endsige bevises, på en studs; men jeg vil i det følgende drøfte, hvad der kunne tale for den – såfremt fortsatte undersøgelser bekræfter allerede gjorte iagttagelser.

Typen af *-et*-adjektiver

De danske *-et*-adjektiver er senest behandlet og kategoriseret i Gudiksen (1997). Her skelnes ud fra morfologiske og semantiske kriterier mellem (A) nominalafledninger og (B) verbalafledninger. Type A har som undertyper (1) similitive adjektiver (med betydningen ”som ligner”, ”som minder om” el.lign., fx *drenget*, *barnet*), og (2) kvalitative adjektiver (med betydningen ”som er fuld af, som skiller sig ud ved at være” el.lign., fx *sandet*, *skægget* (med en stor undergruppe for samannelser af typen *trepattet*). Type B har undertyperne (3) tendens-adjektiver (med betydningen ”som er tilbøjelig til, slem til” el.lign., fx *fjøllet*, *fjalet*), og (4) resultative adjektiver (med betydningen ”forsynet med, udsat for” el. lign. fx *røget*,

¹ Heller ikke suffiksformen *-u* el. *-o* på Djurs (jf. kort 5, og senere kort 7) taler imod den ”omvendte” forklaring. Ganske vist er det i første række ord på glde. *-igh* (el. *-ugh*), som udviser sådanne udtaler, men tillige et ord som *vindue* (Kort 1898-1912:130) og *Else* (www.jyskordbog.dk): *vønur*, *æl-so* – altså ord, som i andre jyske dialekter har *-ær* hhv. *-æ* af anden oprindelse. Det djurslandske *-u*, *-o* kunne tænkes udviklet af *-æ* som sådan (inkl. *-æ* < glde. *-igh*, *-eth*).

² Helt uafhængigt af, om man hælder til forklaringen i fig. D eller G, kræver den midtøstjyske, syd- og sønderjyske udtale *-æt* af præteritum- og participiummorfemet fremdeles en særlig forklaring; sml. K 4.1 og K 6.2.

dugget).³ Kategori 4 holdes af Gudiksen uden for de egentlige -et-adjektiver, idet ordene (i hvert fald oprindelig) er participier anvendt adjektivisk.

Hvis man forestiller sig, at adjektivsuffixet -et skulle være "lånt" fra den stedlige participium-endelse, må det forventes, at K 6.1-udtalen -et gør sig kraftigere gældende i kategori 4 end i de øvrige tre ovennævnte kategorier. Sprogbrugerne må formodes her at fornemme den aktivitet el. udvikling, participiet udtrykker, og som (mere eller mindre klart) medsignaleres også i adjektivisk anvendelse: nogen har foretaget røgningen; noget har undergået en tildugning, etc.).

Den dialekttalende vil muligvis have en klar fornemmelse af, om -et-udtale er overrepræsenteret i kategori 4. Som udefrakommen beskriver af nu næsten svundne jyske dialekter er man henvist til statistiske undersøgelser baseret på dialektmonografier el.lign. (så vidt muligt dækkende hovedparten af det ældre ordforråd). De første oplagte valg har for mig været Skautrup (1927-79) og Ottsen (1961-69). Med de forbehold, der følger af, at ikke alle -et-adjektiver lige let lader sig kategorisere⁴, er jeg for de to værker kommet frem til statistikken i fig. H. De indrammede tal bekræfter overrepræsentation af -et-udtale i kategori 4 og må dermed siges at styrke min hypotese – om end kun foreløbigt, for flere ordsamlinger (fra andre jyske egne) bør naturligvis tages i ed.

Ældre og yngre dialekt – dialekt og regiolekt

Jysk Ordbogs kilder dækker primært dialekternes tilstand i perioden ca. 1850-1930, i svagere grad også perioden ca. 1700-1850. Under redaktionen har vi registreret betydelige ændringer i de jyske dialekter

³ De mere eller mindre vellykkede navne bærer jeg selv ansvaret for. Gudiksens tvedeling af kategori 2 (efter om den ved adjektivet udtrykte egenskab er possessivt el. lokativt knyttet til overleddet) har jeg fundet det vanskelig at arbejde med i praksis; en hel del adjektiver synes anvendelige i begge betydningsnuancer, og i mange tilfælde afslører konteksten slet ikke, hvilken nuance der foreligger.

⁴ Tag blot adjektivet *avet* (= bagvendt), if. ODS måske langt ude beslægtet med *after* (= efter). I givet fald kunne *avet* opfattes som et resultativt adjektiv (af type 4) (= udsat for "bagvendt", forkert udvikling). Men i nutiden vil en dialekttalende næppe længere fornemme sammenhæng af denne art; det afledte ord er blevet "synkronisk uanalsabelt" (Hansen 1967:II.432 ff.).

gennem de nævnte perioder – navnlig i den sidste, hvor dialekterne kom i stadig tættere kontakt med rigssproget (dels via det regionale talesprog i købstæderne, dels via det i skolen indlærte skriftsprog).

Hvis man (i henhold til hypotesen i fig. G) forestiller sig en ældre sprogtilstand, hvor *-et*-adjektiver (i hvert fald af kategori 1-3) fast blev udtalt med *-ə*, medens participier (evt. også i adjektivisk anvendelse, jf. kategori 4) blev udtalt efter mønster af K 6.1, så må impulsen til et udtaleskred for *-et*-adjektiverne i retning af K 6.1 næsten med nødvendighed søges i dialekternes møde med rigssproget. For hér var udtalen af suffikset og bøjningsmorfemet *-et* (formentlig) ens. Brink&Lund (1975) har desværre ingen oplysninger om udtalen af disse tryksvage stavelser i ældre rigssprog; men fra Jensen (1967:231 f.) ved vi, at købstadssproget i Århus (omkr. 1900) havde udtalen *-ət* i begge tilfælde⁵, og prøven på vestjysk læseudtale i Skautrup (1927-79:I.299 f.) gør det overvejende sandsynligt, at skolesystemet her tilstræbte regionaludtalen *-ət* for begge endelser.⁶ Som det ses, var påvirkningen ikke af fonetisk karakter (så var resultatet vel blevet det københavnske *-əd*), men en systemtilpasning med ensartet udtale af skriftens *-et* (for hver enkelt dialekt i henhold til K 6.1).

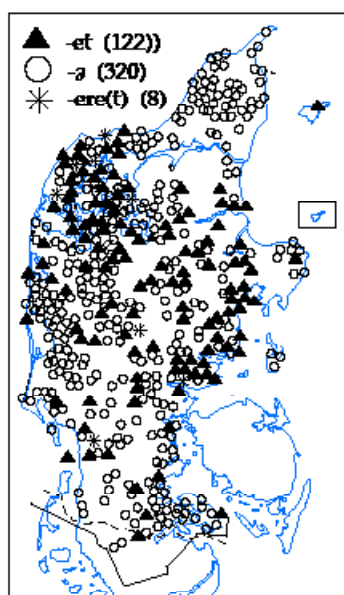
En sådan påvirkning er sket over tid, så man må forvente, (1) at den viser sig kraftigere i yngre kilder end i ældre, og (2) at den på ethvert tidspunkt har gjort sig kraftigst gældende i de (øst- og midtjyske) dialekter, som tidligst og kraftigst kom under påvirkning fra rigssproget. Om dette holder stik, konstateres bedst på oversigtskort over de enkelte *-et*-adjektivers udtale. Allerede kort 2-5 viste stærkest *-et*-tendens i Øst- og Midtjylland, og foreløbige stikprøver blandt endnu nogle *-et*-adjektiver (af typerne 1-3) tyder i samme retning. Mht. kildernes alder er det påfaldende, at ingen af *-et*-optegnelserne på kort 3 (vedr. adj. *sandet*) afspejler en sprogtilstand helt tilbage til omkring 1850; og vender vi blikket mod yngre kilder, ses procentdelen af *-et*-udtaler kraftigt forøget i besvarelserne (fra ca. 1980) af Jysk Ordbog spørgsmål CF 20 vedr. *sandet* (se kort 6).

⁵ Fx *fræmət* = fremmed, *røkət* = rykket (ptc.), *hu'sət* = huset (bf.).

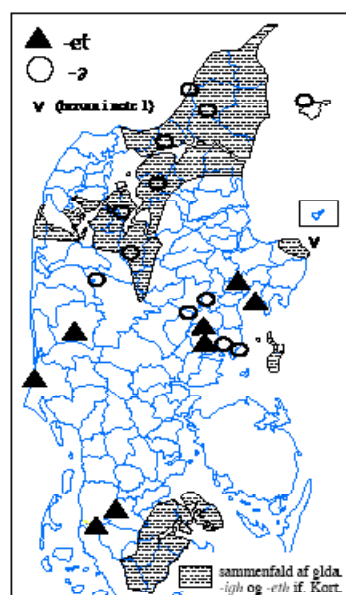
⁶ Det skal lige tilføjes, at suffiksets tilpasning til morfemets udtale jo ikke var relevant i de nordlige og mellemste dele af Jylland, hvor begge i forvejen blev ens udtalt (jf. kort 1).

	Skautrup (1927-79)		Ottosen (1961-69)	
	suff. -ø	suff. -et	suff. -ø	suff. -et
(1) similative adj.	11	0	83+	6
(2) kvalitative adj.	73 +	1	50+	1
(3) tendens-adj.	7	0	35	0
i alt (1)-(3)	91	1	168	7
(4) resultative adj.	12 +	26	5	19
uvist (1)-(4)	2	1		

Fig. H. Statistik adj.suffiks -ø / -et

Kort 6. sandet, adj. (JO spl.)

Kort 7. fjøllet, adj.

Det må i øvrigt også forventes, (3) at dialektspecifikke *-et*-adjektiver har været mindre modtagelige for systemtilpasning (til *-et*-udtale) end *-et*-adjektiver, der også kendes i rigssproget. Den første type har den dialekttalende ikke uden videre kunnet identificere som gamle *-et*-adjektiver, for de er jo (efter hypotesen) blev udtalt med *-ə* – ganske som dialektens gamle *-ig*-adjektiver (og for den sags skyld helt andre adjektiver på *-ə* som *bitte*, *lille*). En sammenligning af kort 7 (det rigssprogskendte og sandsynligvis fra rigssproget indlånte adj. *ffollet*) og kort 5 (det rigsmålsfremmede, men beslægtede *ffalet*) kunne godt tyde på en sådan forskel i modtageligheden for *-et*-udtale. Men dette – såvel som *-et*-udtalens geografiske fremtrængen østfra – skal naturligvis belægges meget grundigere.

Suffikset *-eret*

I statistikken i fig. H var nogle af tallene for *-ə*-bøjning forsynet med et +. Tegnet dækker over, at *-et*-adjektivernes suffiks i de pågældende kilder (og i øvrigt generelt ned over Jylland) kan have den forlængede form *-eret* (udtalt *-ərə*), fx *steneret* (Skautrup 1927-79:I.90), *knolderet* (Ottosen 1961-69:II.2.121); herhen hører også de få stjernemarkerede former på kort 2-3 i starten af denne artikel. Formen *-eret* anføres som sideform i Jysk Ordbogs suffiksartikel *-et* (jf. fig. F).

I Møller (1934) argumenteres der overbevisende for, at denne forlængede form har sit udgangspunkt i kvalitative *-et*-adjektiver afledt af substantiver på *-er* (fx *mudret* < *mudder*) og i tendensadjektiver afledt af verber på *-re* (fx *sludret* < *sludre*). I fig. I har jeg medtaget begge disse typer i statistikken og regnet dem for regulære *-ə*-afledninger; men de udtales i jysk normalt som trestavelsesord, hvorved suffikset får formen *-ərə*. Til denne “forlængede” form har – stadig if. Kristen Møller – sluttet sig kvalitative *-et*-adjektiver (med betydningsnuancen “fuld af”), dannet til substantiver i pluralis (sic!) på *-er* (fx *tjavseret*); denne type er i fig. I regnet som eksempler på et nyudviklet, produktivt suffiks *-eret*. Dette suffiks har så kunnet få yderligere tilgang ved indlån eller oversættelseslån af tilsvarende nedertyske adjektiver på *-erig* (med udtalen *-əri*), fx *palterig* (= pjaltet) > jysk *pjalteret*.

Dialekttalende opfatter – hvis jeg forstår Kristen Møller ret – suffikset *-eret* som mere “følelsesbetonet” end suffikset *-et* (ofte i pejorativisk retning): substantivafladninger på *-eret* er mere “intensive”, verbalafledninger på *-eret* mere “iterative”. Takket være denne “affektive” betydningsnuance har suffikset kunnet gribe om sig, især blandt kvalitative *-et*-adjektiver med betydningen “fuld af” (selv om disse ikke længere var afledninger til ord med *-er* i pluralis), fx *steneret*. “Fuld af” tenderer da imod at betyde “med alt for mange, forbistret mange (sten)”.

Adjektivsuffixet *-eret* er i mange henseender et nærmere studium værd, fx synes dets frekvens at variere kraftigt i de forskellige jyske dialekter (med størst hyppighed i Østjylland). I den aktuelle sammenhæng vil jeg dog kun fæste mig ved, at *-eret*-suffixet for de ældre kilders vedkommende næsten kun er optegnet med samme slut-*a* som *-et*-adjektiverne. Møller (1934) har kun sjældent registreret udtalen *-ærat/-ærad* el.lign. (i tilslutning til K 6.1), og da kun hos yngre dialekttalende. I besvarelser af Jysk Ordbogs spørgelister (de fleste modtaget i perioden 1960-90) optræder derimod en del optegnelser af typen *knolderet*, *knolderer* (= knoldet), som i de fleste tilfælde afspejler udtale i henhold til K 6.1, og endnu flere af typen *knolderet* (hvoraf en stor del i Syd- og Sønderjylland – men det er uvist, hvor mange af disse sidste der faktisk afspejler en udtale på *-æt*, og hvor mange der blot følger rigssprogets ortografi). Hvor de yngre kilder viser K 6.1-udtale, skyldes det utvivlsomt samme analogiske tilslutning til participium-morfemet som ved *-et*-adjektiverne.

	Skautrup (1927-79)			Ottosen (1961-69)		
	<i>-a</i>	<i>-æra</i>	<i>-et</i>	<i>-a</i>	<i>-æra</i>	<i>-et</i>
(1) <i>similative adj.</i>	11	0	0	50	4	1
(2) <i>kvalitative adj.</i>	73	34	1	83	40	6
(3) <i>tendens-adj.</i>	7	0	0	35	0	0
(4) <i>resultative adj.</i>	12	1	26	11	1	21
uvist (1)-(4)	2	0	1	7	0	0

Fig. I. Statistik adj.suffixs *-a* / *-æra* / *-et*

Når et adjektiv kan afledes alternativt på flere af ovennævnte måder, er det talt med hvert sted.

Alt taget i betragtning virker det rimeligt at betragte *-eret-*adjektiver som en særlig undergruppe af *-et-*adjektiverne – og altså medregne dem til disse i statistikker som fig. I.

Konsekvenser

Som læseren vil forstå, mangler der endnu en del undersøgelser, før den lancerede hypotese om lydret udvikling af gammeldansk *-eth* til fællesjysk *-ə* (og senere lån af *-et-*udtale fra dialekternes svage participium) kan siges at være sandsynliggjort. Men jeg vil gå videre i det tempo, arbejdet med Jysk Ordbog tillader det. Hvis det lykkes at føre undersøgelsen til den ønskede afslutning, er det unægtelig kun et meget lille hjørne af dansk sproghistorie, der er pillet ved. Men for Jysk Ordbog vil det få praktiske konsekvenser.

Det vil da være oplagt at splitte den nuværende suffiksartikel *-et* (se fig. F) i tre nye: (1) en for adjektivsuffikset *-et* (som tilforn, men nu uden sideformer, og betragtet som lydret udviklet < gammeldansk *-eth*, desuden med angivelse af *-ə* som ældre udtale og en generel kommentar om evt. yngre tilnærmelse til *-et-*udtale; se fig. J); (2) en ny selvstændig artikel for adjektivsuffikset *-ig* (se fig. K); og endelig (3) en artikel for adjektivsuffikset *-eret* (hvor i udtalen angives som *-ərə* med yngre tendens til K 6.1-udtale; se fig. L). På grundlag af disse artikler vil det være lettere for redaktørerne af Jysk Ordbog at give sproghistorisk interesserede brugere en kvalificeret orientering om *-et-*, *-ig-* og *-eret-*adjektivernes udtale og etymologi.

-et afledn.end. – -ø alm. (og altså i størstedelen af Nordjy sammenfaldende med →-ig); spor. også yngre -æt/-æð/-ær (K 6.1).

[< gammeldansk -eth; alm.; syn.: -eret, -ig]

1) = fuld af, udstyret med [eks.]

Fig. J

-ig afledn.end. – -ø alm. (og altså i størstedelen af Nordjy sammenfaldende med -et, jf. K 6.1); -o, -u Djurs-N og -Ø; også yngre -i(q) (især i NVJy).

[< gammeldansk -igh; alm.; syn.: -eret, -et]

1) = fuld af, udstyret med [eks.]

Fig. K

-eret afledn.end. – -ær alm.; spor. også yngre -ærat/-ærað/-ærar (K 6.1).

[vist < udlydende stamme-konsonant (i subst. på -er el. verb. på -re) + afledn.end. -et, jf. SprKult.III.1ff.; syn.: -et, -ig]

1) = fuld af; med altfor meget/mange (oftest pejorativt) [eks.]

Fig. L

Litteratur

- Brink, Lars og Jørn Lund (1975) *Dansk rigsmål*. 1-2. København: Gyldendal.
- Gudiksen, Asgerd (1997) *-et*-afledninger i dansk med hovedvægt på de danske øsmål. Ph.d.-afhandling. København: Københavns Universitet.
- Hansen, Aage (1962-71) *Den lydlige udvikling i dansk*. I-II. København: G.E.C. Gads Forlag.
- Hansen, Aage (1967) *Moderne dansk*. 1-3. København: Grafisk Forlag.
- Jensen, Ella (1967) Om Sproget i Århus 1900-1910. *Dialektstudier* 2:197-270. København: Akademisk Forlag.
- Kort = Bennike, Valdemar & Marius Kristensen (1898-1912) *Kort over de danske folkemål*. København: Gyldendalske Boghandel / Nordisk Forlag. (til tekstdelen henvises med sidetal, til atlasdelen med kortnummer).
- Møller, Kristen (1934) Jyske Adjektiver paa -eret. *Sprog og Kultur* III:1-32. Aarhus: Universitetsforlaget.
- Ottsen, M.B. (1961-69) *Hostrup-Dansk*. I.-II.5. København: Akademisk Forlag.
- Skautrup, Peter (1927-79) *Et Hardsysselsmål*. I-II. København: Th. Linds Efterfølger / Universitetsjubilæets Danske Samfund.

Indekser og indicier

Ole Togeby
Aarhus Universitet

Indeksikalske tegn

I denne artikel vil jeg prøve at indkredse begrebet et kommunikativt tegn og undersøge hvorledes Peirces begreber om tegns indeksikalitet, partikularitet, kausalitet og deiksis forholder sig til det foreslåede begreb om kommunikative tegn.

Den amerikanske semiotiker og filosof Charles Sanders Peirce har udmøntet begrebet 'indeksikalsk tegn', eller 'indeks' med definitionen:

- (1) Et *index* er et tegn, som refererer til det Objekt, som det betegner, i kraft af at det virkelig er påvirket af det Objekt. (...)

Som en indledning vil jeg gøre opmærksom på at vi i dagligsproget på dansk bruger ordet *tegn* i netop denne betydning. Prøv at se på disse tre sætninger:

- (2) a. *Det semitiske sprog har kun tegn for konsonanterne.*
b. *Han venter på tegn fra bjergføreren til at han kan starte turen ned over den uberørte sne.*
c. *Tretten tegn på at du er blevet gammel: 1. Planterne i din stue er i live ...*

Ordet *tegn* forbindes med det valensbundne rolleled som betegner sagen som tegnet er om (den neutrale rolle, og ikke dativrollen, som

betegner dem som tegnet er for), med tre forskellige præpositioner, nemlig *for*, *til* og *på*, og de giver tre forskellige betydninger af ordet *tegn*, nemlig:

- (3) a. *tegn for* = manifest (fx grafisk) udtryk for begreb eller tanke
- b. *tegn til* = (gestus som er) signal til nogen om noget fremtidigt
- c. *tegn på* = noget som er indicium for noget.

Disse tre definitioner må indgå i ordbogen for ordet *tegn* (foruden astrologiske tegn, jærtegn og mirakler). Og af dem er det *tegn på*, indicium, der svarer til hvad Peirce kalder *indeks*.

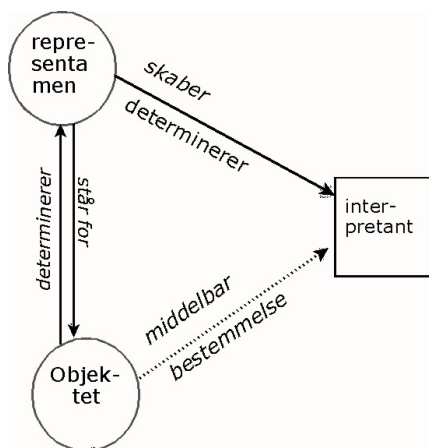
Peirces tegnbegreb

Peirce definerer begrebet tegn mange steder, og to skal citeres her:

- (4) A sign, or representamen, is something which stands to somebody for something in some respect or capacity. It addresses somebody, that is, creates in the mind of that person an equivalent sign or perhaps a more developed sign. That sign which it creates I call the interpretant of the first sign. This sign stands for something, its object. It stands for that object, not in all respects, but in reference to a sort of idea, which I have sometimes called the ground of the representamen. (1897 - C.P.2-228, Thellefsen 2005: 91).
- (5) By a Sign, I mean anything that is, on the one hand, in some way determined by an object and, on the other hand, which determines some awareness, and this in such manner that the awareness is thus determined by that object. (1907 - MS 277, Thellefsen 2005: 102).

På grundlag af disse to definitioner vil jeg illustrere Peirces tegnmodel ved følgende diagram:

(6) Peirces tegnmodel

Først en terminologisk note: Peirces *representamen* oversætter jeg til dansk som *udtryk, tegn, symbol* eller *tegnets form*. På engelsk bruges *symbol, term* eller *form*. *Interpretant* er det der normalt på dansk kaldes *indhold, tanke, mening* eller *betydning*, som på engelsk også kan kaldes *sense* eller *meaning*, og på tysk, efter Frege, *Sinn*. *Object* kan på dansk kaldes *objekt, genstand* eller *selve sagen* og også (påvirket af engelsk) *referenten*, på engelsk *reference* (som modsætning til *sense*) eller *referent*, og på tysk *Bedeutung*. Dette er de store linjer; der er dog ikke et simpelt en-til-en-forhold mellem ækvivalenterne på de forskellige sprog.

Der er i Peirces model tre elementer med indbyrdes relationer, og relationen mellem elementerne *objekt* og *interpretant* er *middelbar*, dvs. den går gennem det tredje element, *representamenet*. Det kan eksemplificeres med at en nutidig persons opfattelse af Tordenskjold ikke er determineret af dette objekt, men kun formidlet især gennem repræsentamenet, Balthazar Denners velkendte maleri af ham (det på tændstiksæskerne).

Peirce tænker nok på et repræsentamen som en pegegestus eller et billede, for de står i virkelige forhold til henholdsvis det der peges på med en gestus (nemlig nærhed og retning), og det der gengives med et billede (nemlig lighed). Det er svært at se hvorledes et sprogligt

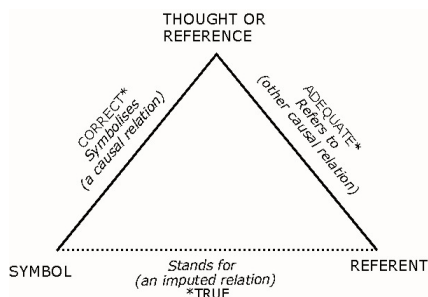
tegn (fx ordet *hest*) er determineret af sit objekt, en hest på marken, men det må være det Peirces definition indebærer.

Interpretanten defineres af Peirce således at han kan beskrive indholdet, meningen, tanken som *et ækvivalent tegn* til repræsentamenet. Begrebet tegn må således hos Peirce betyde, ikke som i sprogvidenskab 'en materiel form der forbindes med indhold eller mening', men snarere 'en tankeslutning fra noget til noget', hvad enten dens materielle eksistens er i en manifest ydre form af noget, eller i form af hjerneprocesser (neurale korrelater til tanker).

Ogden og Richards tegnmodel

Peices middelbare relation mellem objekt og interpretant er bemærkelsesværdig når man sammenligner med Ogden og Richards model fra deres bog *The Meaning of Meaning* (1923) 1989:

(7)

Det kan først bemærkes at de kalder tegnets meningen for *thought or reference*, og objektet for *referent*. Det skal nok forstås således at *reference* hos dem er et nomen actionis: 'det at referere', mens det hos andre, nemlig som oversættelse af *Bedeutung* (der svarer til Peirces *object*), skal opfattes som en slags nomen resultatis: 'det der referes til'.

Ogden og Richards opfatter relationerne mellem symbol og tanke og mellem tanke og referent som kausale (1989:11):

- (8) Between a thought and a symbol causal relations hold. (...) When we hear what is said, the symbols both cause us to perform an act

of reference and to assume an attitude which will, according to circumstances, be more or less similar to the act and the attitude of the speaker (...) Between the Thought and the Referent there is also a relation; more or less direct (as when we think about or attend to a coloured surface we see), or indirect (as when we 'think of' or 'refer to' Napoleon), in which case there may be a very long chain of sign-situations intervening between the act and its referent: word-historian-contemporary record-eye-witness-referent (Napoleon).

Relationen *stands for* opfatter de derimod som en tilskrevet relation:

- (9) Between the symbol and the referent there is no relevant relation other than the indirect one, which consists in its being used by someone to stand for a referent (samme sted).

Denne forskel skyldes nok at Ogden og Richards tænker på sproglige tegn, der jo alle er indlært, så forbindelsen mellem udtryk (form) og indhold (mening) kan opfattes som kausal når den er *correct*, dvs. en følge af de indlærte konventioner. Stands-for-relationen er derimod hos dem ikke noget naturligt, men noget arbitrært som tilskrives af den enkelte sprogbruger i situationen.

Peirce og Ogden og Richards er enige om at relationen mellem udtryk (form) og indhold (mening) er kausal. Det kan efter min mening kun forstås således at tegntolkeren hos Ogden og Richards forstår tegnet fordi tegngiveren har udformet tegnet med denne hensigt, at der altså er tale om en final kausalitet, som er det samme som hensigt. Det kan dog ikke være Peirces opfattelse når han mener at repræsentamenet i et indeksikalsk tegn (fx at potteplanterne er i live) er determinerende for interpretanten (fx at ejeren er ved at blive gammel), for det er ikke intentionen med repræsentamenet (og ej heller med objektet, alderdommen).

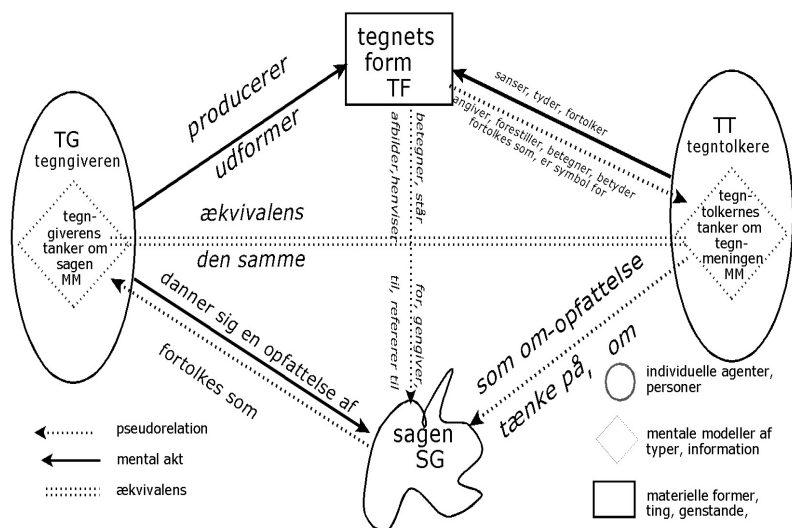
En model over kommunikative tegn

Det er værd at bemærke at hverken Peirce eller Ogden og Richards i deres modeller udtrykkeligt nævner at tegn er midler til kommunikation

mellem personer der har individuel bevidsthed. Det skyldes nok at tegn hos Peirce ikke nødvendigvis er lingvistiske eller kommunikative, og hos Ogden og Richards at det ikke kan måles eller observeres på naturvidenskabelig maner.

Som alternativ vil jeg her opstille en model over tegnet som et tælle-som-kompleks af relationer mellem en form (TF) der er produceret af en tegngiver (TG), og som opfattes af tegntolkere (TT), således at begge parter får de samme tanker eller mentale modeller (MM) over sagen (SG) som tankerne er om.

(10)

Hverken relationen *står for* (tegnet refererer til sagen, tegnet betegner sagen) eller den relation som jeg kalder en *om*-relation (tankerne *om* sagen, det som Ogden og Richards kalder *refers to*), er egentlige relationer, men pseudorelationer; de er begge projektioner af parternes opfattelse af at kommunikationen virker fordi de går ud fra at der

er ækvivalens mellem parternes mentale modeller over det som de kommunikerer om. Efter denne model kan et tegn defineres som:

- (11) Et (kommunikativt) tegn er noget (en ting eller gerning, TF) der er udformet så den for parterne (TG & TT) tæller som den samme information (MM) om noget andet (SG) end sig selv .

Efter denne definition findes der en skala af forskellige typer af tegn med ANALOGE tegn, der er perceptuelle, graduerede, kvalitative og begrundede i lighed, i den ene ende, og DIGITALE tegn, der er kognitive, kategoriske, arbitrære og begrundede i fx sproglige konventioner, i den anden ende, og blandingstegn som gestus, måleapparater, ideogrammer, symboler og diagrammer midt i (Togeby 2005a, 2005b; Watzlawick et al 1968). Og de kriterielle træk ved begrebet tegn, der omfatter både billeder, måleapparater, gestus og sproglige ytringer, er så:

- (12)
- A. MÆRKBAR FORM, det at et tegn på grund af sin form gestaltes som en *bemærkelsesværdig* figur på en baggrund,
 - B. INDRAMNING, dvs. at tegnet, fordi det, evt. pga. en ramme, opfattes som en særlig enhed der i tid og rum ikke er et naturligt element i sin kontekst, men forudsættes at have sin egen særlige relevans for tegntolkerne,
 - C. INTENTIONEL HANDLING, dvs. at et tegn er noget en tegngiver producerer eller gør med vilje med den hensigt at skabe en effekt hos tegntolkerne gennem deres erkendelse af denne hensigt. Handlingen skal tydes som et artefakt med ikke-naturlig mening,
 - D. OMHED, dvs. at et tegn er 'om' noget andet end sig selv, og kan være retvisende (*sandt, rigtigt, oprigtigt*) eller misvisende om det som det er om,
 - E. KOLLEKTIVITET, dvs. at et tegn *korrekt* efter fælles regler skal tælle som samme information for tegngiver og tegntolkere og andre i tegnsamfundet.

Disse træk nævnes ikke eksplicit hverken hos Peirce eller hos Ogden og Richards, men de synes at være forudsat. Det hænger sammen med at Peirce ikke definerer kommunikative tegn, men snarere tænkeenheder. Efter min model er nutidige menneskers opfattelse af tegnmeningen (MM) blevet til ved at Balthazar Denner (TG) har set genstanden (GS), Tordenskjold, har dannet sig en opfattelse af ham (MM) og på det grundlag udformet et tegn (TF), maleriet, for at tegntolkerne (TT), os, skal forestille os Peter Wessel (GS) i lighed med maleriet (TF) som om vi selv havde set ham.

Peirces indekser

Peirces definition: *et tegn er noget der for nogen står for noget i en vis henseende eller egenskab*, gør det muligt for ham at definere tre typer af tegn: ikoner, indexer og symboler på følgende måde:

- (13) Et *Ikone* er et tegn der kun refererer til det Objekt, som det betegner, i kraft af sine egne egenskaber (...) for så vidt som det ligner den ting, og bruges som et tegn for den.

Et *index* er et tegn, som refererer til det Objekt, som det betegner, i kraft af at det virkelig er påvirket af det Objekt. (...)

Et *Symbol* er et tegn, som refererer til det Objekt, som det betegner, i kraft af en lov, i reglen en association af almene ideer, som virker således, at Symbolet bliver fortolket som henvisende til det Objekt.

Peirce (1994:100 CP2.243-272).

Der er i Peirces definitioner, som der ikke er plads til at citere her, fire kriterier på indeksikalitet (modsat ikonicitet og symbolkvalitet), nemlig: a) pegning, b) deiksis, c) kausalrelation mellem tegn og genstand og d) partikularitet ved både repræsentamen og interpretant. De kan illustreres med følgende eksempler:

(14) Pegning

(15) Række fingeren op

(16) Termometer

(17) Trafikskilt

Pegning

Det første kriterium for at noget er et *index* er hos Peirce pegning (pegefingeren hedder *index finger* på engelsk). Pegning er det at tegngiveren ved at rette pegefingeren, og som regel også blikket mod noget, henleder tegntolkerens opmærksomhed på det pegefingeren rettes mod (14). Pegning er nødvendig i det der kaldes indføringssituationen hvor barnet lærer sproget ved at spørge: *Hvad er det?*, så den voksne svarer: *Det er en fugl*. Det at aflæse en pegegestus er en evne som mennesker har, men som vores nærmeste slægtninge i dyreriget, menneskeaberne, ikke har. Det er en medfødt evne til indlevelse i den andens bevidsthed og er på sin vis betingelsen for alle typer af tegn fordi det er betingelsen for at man overhovedet kan lære at bruge tegn.

Man kunne sige at pegning hører til en særlig slags tegn som hverken er analog eller digital og heller ikke, som Peirces indekser, kausalt forbundet med sagen. Men jeg vil derimod sige at pegning slet ikke er et tegn fordi det ikke er information om noget andet end sig selv. Pegning er blot et logisk subjekt, og informationen om dette udpegede fænomen (dvs. det logiske prædikat) må komme ad andre kanaler end pegegestikken, fx i form af mundtligt sprog: *Det er en fugl*.

For Peirce (1994:123) er alt hvad der fokuserer opmærksomheden og således determinerer interpretanten, et index, fx et bank på døren, en vejrhane der viser vindretningen og et voldsomt tordenskrald der indebærer at der er sket noget betydeligt, skønt vi ikke kan vide nøjagtigt hvad begivenheden var. Alt der fokuserer opmærksomheden, er imidlertid ikke det samme som pegning, for pegning er altid fokusering på noget andet end pegefingeren, mens bank på døren og et tordenskrald kun fokuserer opmærksomheden på sig selv.

Når ordet *indeks* også kan betyde 'indholdsfortegnelse' eller 'stikordsregister', er det en metafor hvor det skal opfattes at tallet angiver og dermed billedligt "peger på" hvilken side det givne ord optræder. Det har ikke noget med virkelig pegning at gøre, og en indholdsfortegnelse består kun af symbolske tegn.

Når det siges at pronominer "peger", er det også en metafor. Pronominer peger ikke, men er skiftere, dvs. ord der nævner og identificerer noget for andre uden at beskrive det. Pronominer er forøvrigt også symbolske tegn.

Deiksis

Det andet kriterium der indgår i Peirces begreb om index, er det der i moderne lingvistik hedder *deiksis*. Det er ikke det samme som pegning, men er et træk ved pronominer og adverbier, nemlig at de kun nævner (identificerer) og ikke (som andre ord) beskriver noget, og at de kun kan nævne personer, tider og steder i kommunikationssituationen (som man i en ansigt til ansigt-situation ville kunne pege på), nemlig de proksimale (herunder tegngiveren) *jeg, mig, vi, os, hér, nu*, og de distale (herunder tegntolkerne) *du, dig, I, jer, dér, om lidt, for lidt siden*. Det finitte verbums nutids- og fortidsendelser er på dansk i deres

grundbetydning også hhv. proksimal- og distaldeiktiske (men begge verbalformer har også fået mange andre betydninger, fx historisk præsens).

Deiksis er ikke et kriterium for en særlig type tegn, men et træk ved flere forskellige typer af tegn. Alle de her nævnte deiktiske tegn er digitale (symbolske) tegn. Men andre tegn end pronominer er proksimaldeiktiske, fx det digitale tegn at række fingeren op i et klasseværelse med betydningen 'udpeg mig til at svare' (15), og de analoge (ikoniske) tegn at holde begge arme vandret med håndfladerne mod hinanden i betydningen 'så stor', termometeret med betydningen 'så varmt lige her' (16), et ur med betydningen 'dette er hvor lang tid der er gået just nu' og striberne på vejen der påbyder 'inden for denne grænse'.

Atter andre tegn er kun distaldeiktiske, fx det digitale (symbolske) tegn, et rødt trafiklys med betydningen 'fuldt stop for dig der nærmer dig på vejen', og i det hele taget trafikskilte (17) som altid kun gælder for den tegntolker der nærmer sig tegnformen (skiltet) som er sat der af tegngiveren (kommunen og politiet). De angiver ikke hvad der gælder hvor skiltet står, eller hvad der gjaldt da det blev lavet og sat op (dvs. proksimalt).

Kausalitet

For nogle forskellige tegn gælder det at de opfattes som mest retvisende hvis der er et forhold af kontakt eller kausalitet mellem tegnformen og genstanden (referenten). Det er et stærkt indicium for at et kviksølvtermometer (16) viser rigtigt, at kviksølv søjlens længde afhænger af den naturlov at metaller udvider sig i varmen. Det er derfor tegnets proksimaldeiktiske budskab at 'så varmt er der her og nu'. Men et termometer er faktisk et blandet tegn (analogt og digitalt) og ikke blot et indicium, eftersom det er fabrikeret og udformet for at vise temperaturen; fabrikanten har konstrueret det således at kviksølv søjlens udstrækning er både bemærkelsesværdig og genkendelig, og det kan vise forkert (fx med for lidt kviksølv i). Desuden er der også sat målestreger på således at kviksølv søjlens udstrækning er 'om' hvor varmt der er.

En clips er også af metal, og i princippet kunne man også tage dette metalstykkets længde som et indicium for temperaturen i rummet, men den er ikke konstrueret til det, dens længde er hverken bemærkelsesværdig eller genkendelig, og den kan aldrig vise forkert (Dretske 1995). Så den er ikke et tegn for temperatur. Termometeret er et tegn, og det er både perceptuelt og kognitivt, kvalitativt og kategorielt, analogt og konventionelt.

De fleste måleinstrumenter er på samme måde kausalt determinerede proksimaldeiktiske blandingstegn der opfylder alle fem kriterier på tegnskab: de er med hensigt lavet så de er bemærkelsesværdige, genkendelige, om noget andet end sig selv og fælles for mange. Det gælder et solur, en vejrhanne, et mekanisk ur, et elektronisk ur, et barometer. For dem alle sammen gælder det at de er en blanding af analoge (ikoniske) tegn og digitale (symbolske) tegn.

Fotografier (18) er determineret af det som de gengiver. Fotoets udseende er forårsaget af de lysstråler der kom igennem kameraets linse mens lukkemekanismen var åben. Igen gælder det at kameraet og fotoet, lige som måleinstrumenterne, er konstrueret for at lave billeder som så er spor efter tegngiverens udløsning af lukkemekanismen. Men billedet er ikke deiktisk som måleapparater er. Et fotografi er helt overvejende et analogt (ikonisk) tegn, og eftersom det er mekanisk kausalt determineret af hvad der var foran kameraet da billedet blev taget, er det også pålideligt både som udsagn om det det gengiver (sådan gjorde Nixon), og som gengivelse af hvad der var foran kameraet (Nixon var en eller anden gang foran sin helikopter).

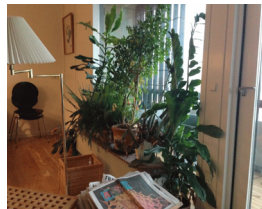
En tegning (19) er ikke mekanisk kausalt forbundet med det den gengiver, men den har final kausalitet eftersom det af tegngiveren er udformet for at det skal få tegntolkerne til at tænke på genstanden i lighed med tegnformen. Prøv at sammenligne følgende to billeder af præsident Nixon:

(18) foto

(19) stregtegning

(20) levende potteplanter

Fotoet af Nixon der kommer ud af en helikopter (18), er meget troværdigt og viser en sejrssikker og glad mand, men ikke så relevant, for vi kan ikke på billedet se hvem det er, og selv om vi genkender manden som Nixon, kan vi ikke se ved hvilken lejlighed det er taget, og hvorfor han netop da var så sejrssikker. På tegningen (19) kan vi også genkende Nixon med V-tegnsfingrene, men vi tror ikke på at det afbilder en situation som Nixon virkelig har været i. Derimod tror vi på at tegneren med billedet vil have os til at forstå at Nixon midt i sin sejsrus er bekymret fordi han er ved at snuble i nogle bånd (der som bekendt stammer fra Watergate). Tegningen er således ikke et mekanisk aftryk af en virkelig begivenhed, men et intenderet billedudsagn om en dybere sammenhæng.

Partikularitet

Peirces definition af index indebærer at både tegnet og dets objekt er individualiteter:

- (21) ... et index er et Repræsentamen, hvis Repræsentative karakter består i at det er et individuelt andet. (...) Et ægte index og dets Objekt må være eksisterende individualiteter (hvad enten de er ting eller fakta), og dets umiddelbare Interpretant må være af samme art.

(Peirce 1994:100 CP2.243-272).

Denne partikularitet er karakteristisk for tegn i betydningen 'at være indicium for' som udtrykkes med præpositionen *på* på dansk: *Mørke skyer er tegn på regn*. Den hyppigste grund til at noget, X, tyder på noget andet, Y, er at X forårsager Y (som i eksemplet med de mørke skyer) eller at X er forårsaget af Y (som i *Levende planter er tegn på at du er ved at blive gammel* (20)). Her er det klart at både X og Y er individualiteter.

Problemet ved at regne indicier som tegn er at alt hvad der er årsag eller virkning, så vil være tegn på henholdsvis alle sine virkninger eller alle sine årsager: at maden smager godt er tegn på at der er kommet krydderier i, eller at den har været varmet op, eller at opskriften har været god osv.; at lyskurven lyser rødt, er tegn på at glasset er farvet, at lyskurven virker, eller at man efter færdselsloven skal stoppe osv.; at barnet løber omkring, er tegn på at det har ben, er vågen, er sund og rask osv. Det er ikke holdbart at have et begreb om tegn der tillader at alt kan falde ind under kategorien, for så er der slet ikke nogen eksklusiv tegnkategori. Indicier regner jeg ikke for at være (kommunikative) tegn netop fordi de ikke er typer men individualiteter. Efter min definition er et tegn altid noget der er indrammet og skal kategoriseres som et tegn, dvs. noget der kan gentages med samme funktion. Og tegntolkerens tanke er altid en type som kan være ækvivalent med tegngiverens tanke. Derfor er tordenvejret eller røgsøjlen eller de levende pottedplanter efter min definition ikke et (kommunikativt) tegn.

Peirces begreb indeksisk tegn opløses således i fire forskellige fænomener: pegning, kausalitet, partikularitet og deiksis. Pegning er i sig selv ikke et tegn som kan opfattes som sin egen type, men et element i et tegn. Kausale forbindelser er som sådan ikke kommunikative tegn, dels fordi de er partikulære og ikke typer, og dels fordi de ikke er lavet af tegngivere for at kommunikere. Men der er visse kommunikative tegn som har den egenskab at kunne fungere som indicier fordi tegnformen er fysisk forbundet med tegngenstanden ved kontakt eller kausalitet, fx fotografier og måleinstrumenter.

Deiksis er i sig selv ikke et tegn, men en egenskab ved visse tegn, fx 1. og 2. persons pronominer *jeg* og *du*, færdselsskilte og måleinstrumenter. Kriterierne kausalitet, partikularitet og deiksis

definerer således ikke en klasse af fænomener, og flere af både analoge tegn og digitale tegn kan være indicier og have deiksis. Af disse grunde bør Peirces tegnkategori indekser – selv om man bruger betegnelsen *tegn på* om dem – ikke blive betragtet som (kommunikative) tegn.

Litteratur

- Dretske, Fred (1995) *Naturalizing the Mind*, Cambridge. Mass.: The MIT Press.
- Peirce, Ch.S. (1994) *Semiotik og pragmatisme*, på dansk ved Lars Andersen, udg. af Anne Marie Dinesen & Frederik Stjernfelt. København: Samlerens Bogklub.
- Thellefsen, Torkild & Bente Sørensen (eds.) 2005 *Semiotik*. 75 tegndefinitioner af Charles Sanders Peirce. Samlet og analyseret af Robert Marty. Indledning og oversættelse ved Torkild Thellefsen & Bente Sørensen. Aalborg: Aalborg Universitetsforlag.
- Ogden, C.K. & I.A. Richards (1923/1989) *The Meaning of Meaning*, Orlando: Harcourt Brace Jovanovich.
- Togeby, Ole (2005a) Ole tegner og fortæller. Om den semiotiske forskel på billeder og tekst. *Tidsskrift for Sprogforskning* Årg. 3 nr. 1. Århus: Statsbiblioteket:29-46.
- Togeby, Ole (2005b): *Tegn og gerninger. Teorien om alt og andre artikler om sprog og filosofi*. Jens Cramer, Mette Kunøe & Ole Togeby (eds.).
- Watzlawick, Paul, Janet Helmick Beavin & Don D. Jackson (1968) *Pragmatics of Human Communication. A Study of Interactional Patterns, Pathologies and Paradoxes*. London: Faber and Faber.

Dansk sætningsstruktur – et generativt vs. et Diderichsen-perspektiv

Sten Vikner
Aarhus Universitet

1. Indledning: Generative træer og Diderichsens felter

Til analyse af strukturen i danske sætninger foreslår Diderichsen (1946:186) to sætningsskemaer, som senere også er blevet anvendt af mange andre, tildels i modificeret form. Ifølge Diderichsens (1946) hovedsætningsskema består en dansk hovedsætning af tre felter som igen består af tilsammen syv pladser. I en generativ struktur er der langt flere underinddelinger end der er felter og pladser hos Diderichsen (1946), og jeg vil forsøge at vise at dette er en fordel snarere end det modsatte, idet jeg mener der er brug for flere og andre underinddelinger (eller flere og andre felter/pladser) end dem Diderichsens analyse kan tilbyde. En anden forskel er at den generative tilgang bruger den samme struktur til at analysere både hoved- og bisætninger, hvorimod Diderichsen (1946:186) har to forskellige strukturer (sætningsskemaer). Udover disse forskelle vil jeg også diskutere nogle ligheder mellem de to tilgange, nemlig Diderichsens skelnen mellem topologi og syntaks, Diderichsens tre overordnede felter og hvad de svarer til i den generative analyse, og endelig også ideen om at konstituenten kan flytte fra et sted i sætningsstrukturen til et andet.

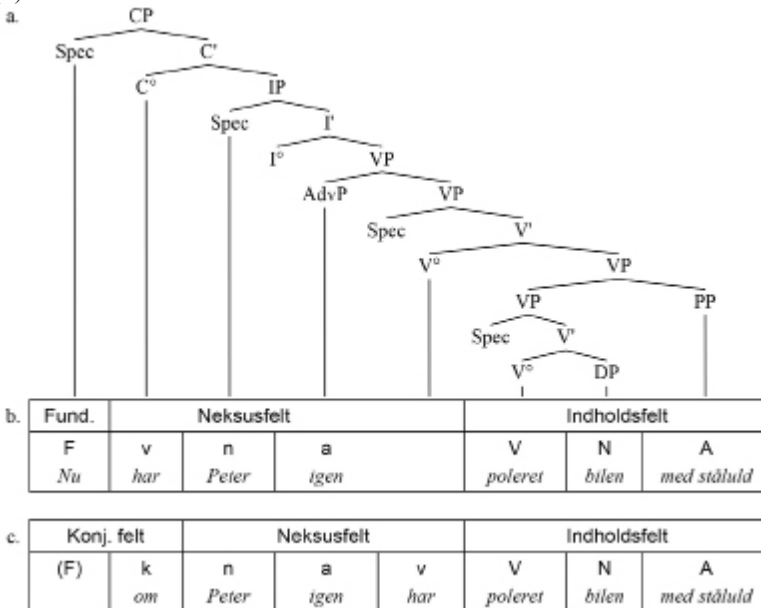
Ved en gennemgang af den nyere syntaktiske lingvistiske forskning kunne det se ud som om følgende forskel mellem forskellige tilgange til sætningens struktur må være helt central:

- **træ-analyser**, som fx dem der anvendes bl.a. i den generative lingvistik (fx Chomsky 1986 og mange andre), se (1)a.
- **felt-analyser**, som fx de to *sætningsskemaer* i Diderichsen (1946, 1964) og mange andre, eller som den *topologiske Modell* i Drach (1937) og mange andre, se (1)b,c.

Jeg vil imidlertid foreslå at forskellen mellem træ-analyser og felt-analyser ikke udgør en særlig væsentlig forskel mellem de to tilgange. Der er tværtimod kun tale om en notationsforskel.

Men først en nærmere præsentation af de to tilgange: Én måde at analysere dansk sætningsstruktur er altså den generative **træstruktur** i (1)a. En anden måde er Diderichsens (1946:186) **sætningsskemaer**, som i (1)b for hovedsætninger og i (1)c for bisætninger (se også Bjerre et al. 2008).

(1)

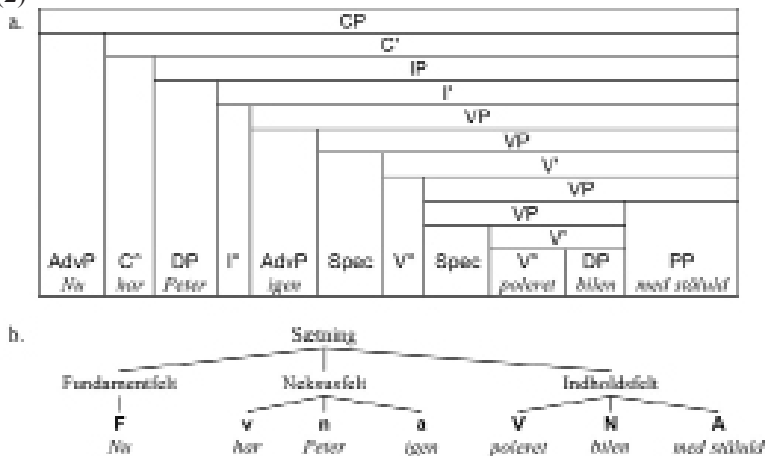
Forskellen er (bl.a.) i hvor høj grad de forskellige konstituent¹er i sætningen ses som værende dele af andre konstituent¹er (’æsker inden i andre æsker’) eller som følgende efter andre konstituent¹er (’perler på en snor’). Som man kan se i (1)a-c, er dette ikke et *enten-eller* spørgsmål, idet der i begge tilgange er konstituent¹er der forekommer ved siden af andre konstituent¹er og idet der i begge tilgange er konstituent¹er der forekommer inden i andre konstituent¹er: Selv for Diderichsen (1946) eller for Drach (1937) står nogle konstituent¹er inden i andre konstituent¹er (fx er objektet en del af indholdsfeltet i analysen af dansk og en del af centralfeltet i analysen af tysk); og også for den generative analyse følger nogle konstituent¹er efter andre (fx følger objektet efter hovedverbet i analysen af dansk).

Alligevel er den forskel at de to analyser deler en dansk sætning op i helt forskellige bestanddele (fx IP vs. neksusfelt) en væsentlig forskel, hvorimod valget af hvordan disse to forskellige opdelinger typisk illustreres (træ- vs. feltanalyse), ikke er en væsentlig forskel men blot en notationsforskel. Sidstnævnte illustreres endvidere af at en generativ træstruktur som den i (1)a kan formuleres som en feltstruktur, som vist i (2)a, ligesom en sætningsskemaanalyse som den i (1)b kan formuleres som en træstruktur, som vist i (2)b, uden noget tab af information.

¹ Jeg anvender *konstituent* i ordets generelle betydning ”bestanddel”, dvs. en af de dele som noget består af (jf. Retskrivningsordbogen 2012 og Den Danske Ordbog 2003-05). Denne anvendelse findes ikke kun inden for generativ lingvistik, men også i den funktionelle lingvistik, fx Bache & Davidsen-Nielsen (1997:20), Preisler (1997:19), Givón (2001:110), Hengeveld & Mackenzie (2008:16) og Matthiessen & al. (2010:76).

Lars Heltoft (p.c.) anfører at jeg burde skelne mellem på den ene side konstituent¹erne selv og på den anden side de positioner hvor konstituent¹erne står eller kan stå. Det mener jeg faktisk at jeg gør: Også i den generative analyse er der forskel mellem en konstituent¹ og den plads hvor konstituent¹en står. CP-spec (altså den venstre datter af CP, se fx (1)a) er således en position, helt svarende til fundamentfeltet, og i denne position kan der stå forskellige konstituent¹er, fx en adverbialfrase (Nu har Peter igen poleret bilen med ståluld) eller en præpositionalfrase (Uden tvivl har Peter igen poleret bilen med ståluld) eller en bisætning (Selvom jeg havde frarådet det, har Peter igen poleret bilen med ståluld).

(2)

Det at (1)a og (2)a indeholder helt den samme information, og at (1)b og (2)b også indeholder helt den samme information, viser klart at forskellen mellem træanalyse og feltanalyse kun er en notationsforskel og **ikke** en central forskel mellem den generative analyse og Diderichsen (1946).

Helt central er derimod den forskel at der er mange flere konstituentter der er inde i andre konstituentter i den generative analyse end der er i sætningsskemaerne. Dette giver sig udtryk i at både Diderichsen-sætningsskemaerne i (1)b og Diderichsen-træstrukturen i (2)b er langt **fladere** end de tilsvarende generative træstrukturer og feltstrukturer i (1)a og (2)a.

Grunden er bl.a. at den generative analyse ikke tillader mere end **binær forgrening** (*binary branching*), dvs. hver knude i træstrukturen eller hvert felt i feltstrukturen må højst deles op i to knuder/felter på niveauet nedenunder.

En følge af restriktionen til binær forgrening er at der er flere og andre underopdelinger i den generative analyse end der er i Diderichsens analyse, se afsnit 2.2 og 2.3 nedenfor.²

² En anden følge er at der er mere asymmetri i den generative analyse: Det er meget få konstituentter der er på samme niveau, og det er det der fx udnyttes i definitionen af den relation der kaldes **C-kommando**, som er en vigtig bestanddel af mange forskellige generaliseringer angående fx negative polaritetselementer, pronominal koreference og refleksive pronominer. Dette har jeg behandlet i Vikner (2013 og også 1985), og det vil derfor blive udeladt her.

Udover at diskutere disse forskelle vil jeg i denne artikel også komme ind på tre paralleller mellem de to tilgange: Diderichsens tre overordnede felter og hvad de svarer til i den generative analyse i afsnit 3.1, Diderichsens forskel mellem topologi og syntaks i afsnit 3.2, og endelig i afsnit 3.3 også det at konstituenten kan flytte fra et sted i sætningsstrukturen til et andet.

Jeg vil imidlertid begynde med at se på endnu en forskel mellem de to tilgange i afsnit 2.1, nemlig det at der kun er **én** (træ)struktur i den generative analyse, hvorimod der er **to** sætningsskemaer.

2. Tre forskelle mellem de to tilgange

2.1 To sætningsskemaer vs. én generativ struktur

Diderichsen (1946) selv relaterer ikke hovedsætningsskemaet og bisætningsskemaet direkte til hinanden, hvilket man inden for Diderichsen-traditionen har søgt at råde bod på sidenhen.

Det første egentlige forsøg på at etablere hvilke pladser i det ene skema der svarer til hvilke pladser i det andet skema, er Hansen (1977:73), se (7) nedenfor. Den kobling af de to skemaer som jeg (og fx Heltoft (1986:108) og Hansen & Heltoft 2011:328-330) foretrækker, kommer oprindeligt fra Platzack (1985:71, fn 5), se (9) nedenfor.

De forskellige forsøg på at koble de to sætningsskemaer direkte til hinanden kan deles op i tre grupper, hvis man deler dem op efter hvorledes de behandler forskellene mellem neksusfeltet i hovedsætningsskemaet og det i bisætningsskemaet. (De pladser/felter i hovedsætningerne i (3)-(9) der afviger fra bisætningerne, er farvet grå.)

- I den første gruppe er alle pladser i neksusfeltet i hovedsætningen forskellige fra bisætningen:

(3) Allan et al. (1995:498)

k	n	a		v	V	N	A
k	F	v	n	a	V	N	A

bisætning

hovedsætning

Her svarer **v** i hovedsætningen til **a** i bisætningen, og **a** i hovedsætningen svarer til **v** i bisætningen. Udover at **v** og **a** bytter plads, svarer subjektpositionen **n** i hovedsætningen til fundamentfeltet i bisætningen.

- (4) Lundskær-Nielsen et al.
(2010:584)

k		n	a	v	V	N	A
k	F	v	n	a	V	N	A

bisætning

hovedsætning

(Lundskær-Nielsen et al. 2010 er den reviderede udgave af Allan et al. 1995). Her er der en total ombytning af de tre pladser i neksusfeltet,: **v-n-a** i hovedsætningen bliver til **n-a-v** i bisætningen.

- I den anden gruppe svarer **v-pladsen** i hovedsætningen til **v-pladsen** i bisætningen:

- (5) Becker-Christensen (2010:82)

k	n	a	v		V	N	A
	F		v	n+a	V	N	A

bisætning

hovedsætning

Prisen for at holde **v** konstant i hovedsætningen og i bisætningen er at både **n** og **a** så skal være på forskellige pladser. Hertil kommer den asymmetri at **n** og **a** er på to forskellige pladser i bisætningen, mens de deler en plads i hovedsætningen.

- I den tredje gruppe er både **n- og a-pladserne** de samme i hoved- og bisætningen:

- (6) Togeby (2003:98-102)

			k	n	a	v	V	N	A
k	F	v		n	a		V	N	A

bisætning

hovedsætning

- (7) Hansen (1977:73)

K	k			n	a	v	V	N	A
K		F	v	n	a		V	N	A

bisætning

hovedsætning

I (6) og (7) svarer **v** (det finitte verbum) i hovedsætningen ikke til **k** (den underordnende konjunktion) i bisætningen, selv om alle 12 eksempler der illustrerer det "totale" sætningsskema i Togeby (2003:102) enten har **v** tom og **k** udfyldt, eller **v** udfyldt og **k** tom (se også Vikner 2007:471-474).

I de sidste to analyser i den tredje gruppe, (8) og (9), svarer **v** (det finitte verbum) i hovedsætningen til **k** (den underordnende konjunktion) i bisætningen. Forskellen er at i Jørgensen (2000:70) er der en plads (**k**) i bisætningen der svarer til to pladser (**F & v**) i hovedsætningen:

- (8) Jørgensen (2000:70)

k	n	a	v	V	N	A	bisætning
F	v	n	a		V	N	hovedsætning

- (9) Platzack (1985:71, fn 5),
Heltoft (1986:108),
Hansen & Heltoft
(2011:328-330)

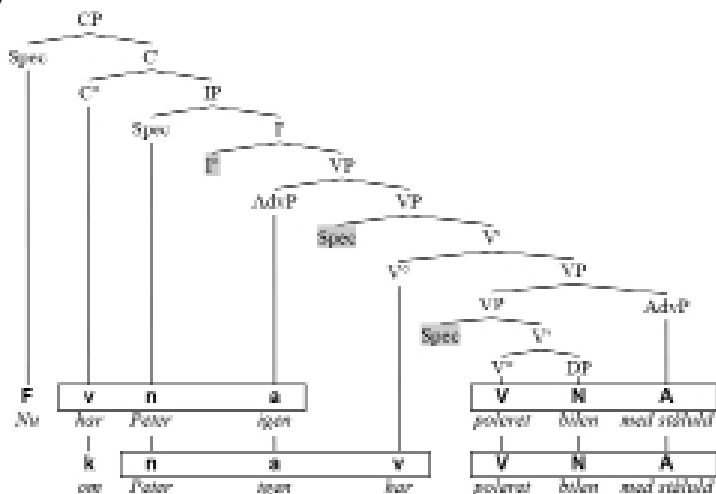
(F)	k	n	a	v	V	N	A	bisætning
F	v	n	a		V	N	A	hovedsætning

Det at man inden for både den generative forskning og den Diderichsen-baserede forskning har forsøgt at aflede hovedsætningsanalysen og bisætningsanalysen fra en og samme analyse, viser at det ikke nødvendigvis er centralt at Diderichsen (1946) ikke relaterer de to sætningsskemaer til hinanden. Dermed er denne forskel mellem de to tilgange formentlig heller ikke særlig central.

2.2 Antallet af pladser

Den generative analyse i (1)a indeholder to pladser mere end Diderichsen-analyserne i (1)b-c: VP-spec (søsteren til V') og I°. (1) gentages i (10) i lidt forenklet form.

(10)

VP-spec er subjektets basisposition, selvom subjektet altid flytter til IP-spec (søsteren til I') for at blive tilskrevet kasus (hvilket igen næsten altid er nominativ på dansk).

I° er aldrig udfyldt på dansk (og på engelsk udfyldes den kun af finitte hjælpeverber og det finitte hovedverbum *be*), hvorimod I° på islandsk og på fransk kan indeholde alle typer af finitte verber (se fx Vikner 1999).

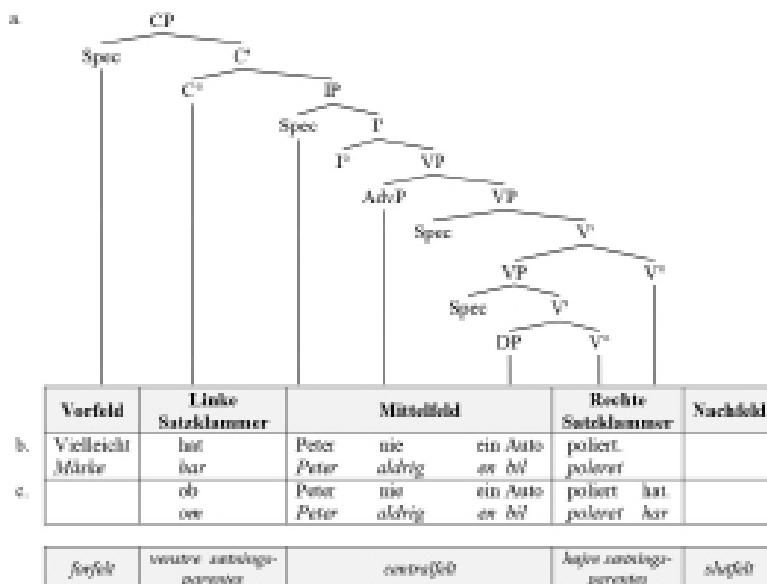
Den generative analyse kan således sige noget principielt om forskellene mellem forskellige (men beslægtede) sprog, hvorimod forskellige sprog simpelthen har brug for forskellige analyser set fra et Diderichsen-synspunkt – to strukturer (sætningsskemaer) for dansk/norsk/svensk, se (1)b-c/(10), to andre for gammeldansk/islandsk, se Diderichsen (1941:89), og en helt anden struktur fx for tysk, se (11) b-c nedenfor – uden at analysen giver nogen principiel forklaring på hvorfor dansk ikke følger den tyske struktur, eller hvorfor tysk ikke følger de danske strukturer.

Især det at den generative analyse siger noget principielt om strukturforskellene mellem dansk og islandsk er interessant, idet man dermed også siger noget om den historiske udvikling af dansk.

For flere detaljer og referencer angående feltanalysen af tysk, (11)b-c, se Wöllstein-Leisten et al. (1997:53-75) eller en nyere udgave af *Duden*-grammatikken (fx Eisenberg et al. 2006:879).

På den anden side har Diderichsens analyse(r) af dansk og også den tilsvarende af tysk i (11)b-c (i modsætning til den generative analyse) den fordel at de ikke indeholder nogen pladser som aldrig bliver udfyldt.

(11)

2.3 Antallet af konstituerter

Der er flere konstituerter/bestanddele/underinddelinger i den generative analyse, (1)a, end der er i Diderichsen (1946), (1)b-c. Færre eller flere konstituerter er selvfølgelig ikke godt eller dårligt i sig selv. Det centrale er for det første at alle de konstituerter som man kan påvise eksistensen af, også repræsenteres som konstituerter i analysen, og for det andet at de forskellige konstituerter ikke strider mod hinanden.

Her skal det understreges at ikke kun den generative analyse men også Diderichsen (1946) er interesseret i konstituentstruktur, fx det at kunne teste om en række af ord udgør en konstituent eller ej. Dette fremgår tydeligt af Diderichsen (1946:163, 166), hvor det der dér kaldes "fundamentprøven" (dvs. om en række af ord kan flytte til fundamentfeltet/CP-spec), bruges til at vise at *hjem til Ribe* udgør en konstituent i *Han rejste ikke hjem til Ribe*, hvorimod *hjem i går* ikke udgør en konstituent i *Han rejste ikke hjem i går*.

Jeg vil her anvende to slags argumenter for at betragte en række af ord som en konstituent: Den ovennævnte flytning til fundamentfeltet/CP-spec og substitution med et pronomen (her med efterfølgende flytning til fundamentfeltet/CP-spec). [] afgrænser den pågældende konstituent, og ___ viser hvor den er flyttet fra. Linjerne over (12) angiver først Diderichsens analyse (V ...) og dernæst den generative analyse (V° ...). Det kan således vises at en VP som **inkluderer** et finalt adverbial, er en konstituent (og den svarer til indholdsfeltet i Diderichsen (1946) forudsat at der kun er ét infinit verbum):³

(12)

	V V°	N DP	A PP		
	┌───────────┐	┌───────────┐	┌───────────┐		
Da.	[<u>Kritisere</u>	<u>regeringen</u>	<u>for åben mikrofon</u>	]	...
	... ville departementschefen under ingen omstændigheder ____.				

(13)

	V V°	N DP	A PP		
	┌───────────┐	┌───────────┐	┌───────────┐		
Da.	[<u>Bagtale</u>	<u>folk</u>	<u>uden at lægge fingrene imellem</u>	]	det kunne hun ____.

I den generative analyse er der et finalt adverbial adjungeret til en VP, hvilket betyder at der både er en VP der også indeholder det finale

³ Analysen i (12) er helt parallel til Diderichsens (1946:166) analyse af *Sende børnene hjem turde han ikke*.

adverbial (som det fremgår af (12) & (13) ovenfor), og en VP der ikke indeholder det finale adverbial (som det fremgår af (14) & (15) nedenfor). Sidstnævnte, en VP der ikke omfatter det finale adverbial, udgør ikke en konstituent i Diderichsens (1946) analyse, som derfor ikke umiddelbart forudsiger følgende data:

(14)

Da **V**
V' **N**
DP **A**
PP
[Lave en anstændig lasagne] kan jeg kun ____ [ved hjælp af en kogebog].

(15)

Da Det viser sig at Henrik kan **V**
V' **N**
DP **A**
PP
[rette eksamensopgaverne] [i toget] --
-- det kan jeg kun ____ ved mit skrivebord.

Jeg mener altså at (14) & (15) er problematiske for Diderichsens (1946) analyse på følgende måde: På den ene side opdeler analysen sætningen i bestemte bestanddele, inklusive (indholdet af) indholdsfeltet, dvs. *rette eksamensopgaverne i toget* i (15), og (indholdet af) de tre pladser **V**, dvs. *rette*, **N**, dvs. *eksamensopgaverne*, og **A**, dvs. *i toget*. På den anden side kan det ved hjælp af flytning til fundamentfeltet/CP-spec (den test som også anvendes i Diderichsen 1946:163) påvises at *rette eksamensopgaverne* udgør en konstituent, selvom den altså ikke er en af de bestanddele som Diderichsens (1946) analyse deler sætningen op i.

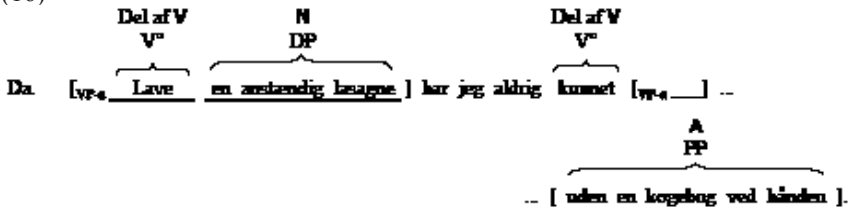
Lad os gå videre til et andet sæt eksempler, denne gang eksempler med mere end et infinitivum. Som vist fx i (1)a er der i den generative analyse en VP for hvert verbum, således at en sætning med tre verber også må indeholde tre VP'er, hvor to af dem så har et infinitivum som kerne. I sådan en sætning vil den række af ord der i den

generative analyse udgør den VP der har hovedverbet som kerne, ikke udgøre en konstituent i Diderichsen (1946), idet alle infinitte verber her deler én plads, **V**.

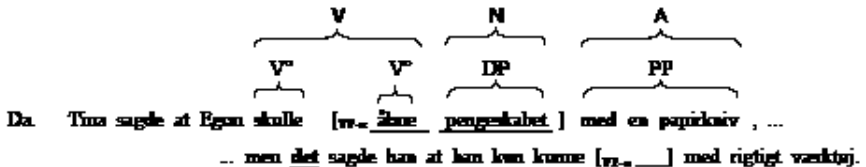
Det kan imidlertid vises at en sådan VP er en konstituent, idet den kan flyttes til fundamentfeltet/CP-spec, (16) & (19), og den kan substitueres af *det*, (17) & (20). Som i eksemplerne ovenfor er der også her to forskellige VP'er der er relevante: Den ene VP, som har hovedverbet som kerne, omfatter kun hovedverbet og dets objekt (**VP- α** i (18)), og den anden VP, som også har hovedverbet som kerne, omfatter ikke blot hovedverbet og dets objekt men også det finale adverbial (**VP- β** i (18)).

VP- α , som kun omfatter hovedverbet og objektet, kan flyttes, (16), og substitueres af *det*, (17), hvilket efter min mening udgør et problem for Diderichsens (1946) analyse: På den ene side opdeler denne analyse sætningen i bestemte bestanddele, inklusive (indholdet af) pladsen **V**, dvs. *kunnet lave* i (16). På den anden side kan det ved hjælp af flytning til fundamentfeltet/CP-spec påvises at *lave en anstændig lasagne* udgør en konstituent (den jeg kalder VP- α), selvom denne altså strider mod de bestanddele (pladser) som Diderichsens (1946) analyse deler sætningen op i.

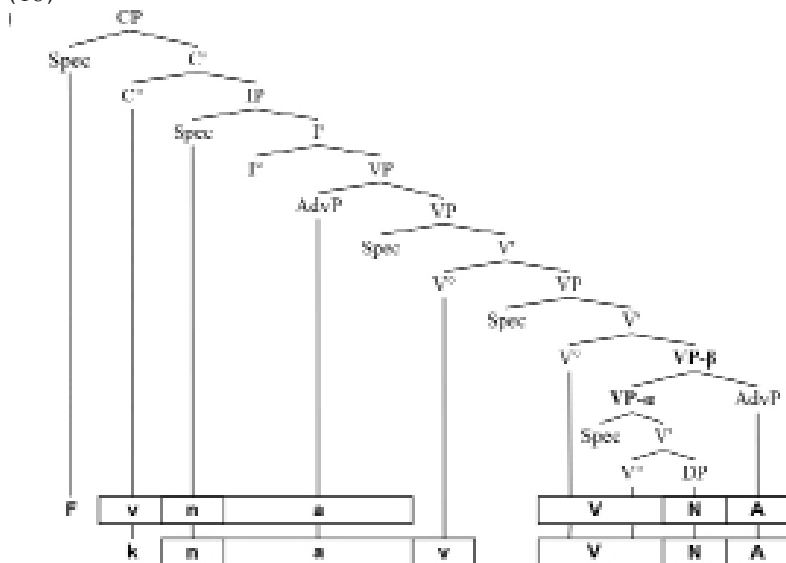
(16)

(17)

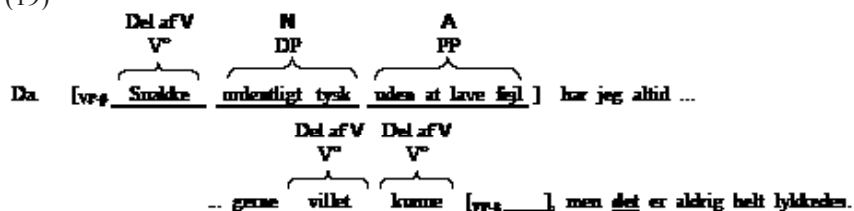

(18)

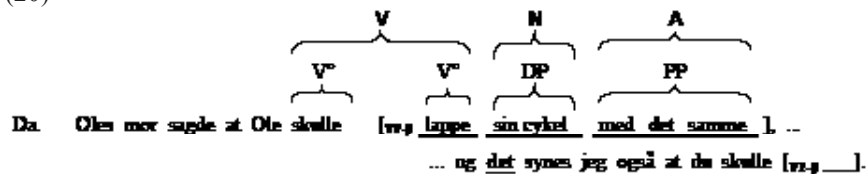

Også VP-β (hovedverbum, objekt og finalt adverbial) kan både flyttes, (19), og substitueres af *det*, (19) & (20):

(19)

(20)

Som i (16)-(17) er de understregede rækker af ord i (19)-(20) klare tilfælde af modstridende grænser for bestanddele/konstituenten: På den ene side har Diderichsens (1946) analyse en bestanddel af sætningen som er pladsen **V**, som i (19) udgøres af *villet kunne snakke*, og på den anden side påvises det (ved hjælp af flytning til fundamentfeltet/CP-spec) at der er en bestanddel, nemlig den jeg her kalder VP- β , som i (19) udgøres af *snakke ordentlig tysk uden at lave fejl*. Det svarer efter min mening til den umulige situation hvor en bestemt torsdag er en del både af juni måned og af juli måned.

Selvom danske sætninger således opdeles i langt flere bestanddele i den generative analyse, (1)a, end i Diderichsens (1946) analyse, (1)b-c, er dette en fordel og ikke en ulempe, fordi det medfører at den generative analyses opdeling er kompatibel med langt flere af de konstituenten hvis eksistens kan påvises, end Diderichsens (1946) analyse er.⁴

På den ene side må det indrømmes at begge analyser indfører konstituenten som ikke umiddelbart ser ud til at kunne påvises ved hjælp af konstituenttests (fx C' i den generative analyse eller neksusfeltet i Diderichsen 1946). På den anden side har jeg ovenfor søgt at vise at de to analyser **ikke** står lige med hensyn til at kunne redegøre for de konstituenten som **kan** påvises ved hjælp af konstituenttests: Adskillige af de konstituenten hvis eksistens kan påvises, går på tværs af den opdeling af dansk sætningsstruktur som foretages i Diderichsens (1946) analyse. Derimod er der ingen konflikter mellem de konstituenten hvis eksistens kan påvises, og den opdeling af dansk sætningsstruktur som foretages i den generative analyse.

⁴ Helt parallelle argumenter bliver ofte fremført i forbindelse med den tyske feltanalyse, (11)b-c: Der findes nemlig konstituenten (også i (i) drejer det sig om en VP, *sein eigenes Auto polieren*) som består af en del af et felt og en del af et andet felt.

⑧	Vorfeld	Linke Satzklammer	Mittelfeld	Rechte Satzklammer	Nachfeld
	<i>Sein eigenes Auto polieren. Sie sagen das polieren</i>	<i>wird von</i>	<i>Peter wohl nie Peter hat nie</i>	<i>_____ müssen. sich</i>	

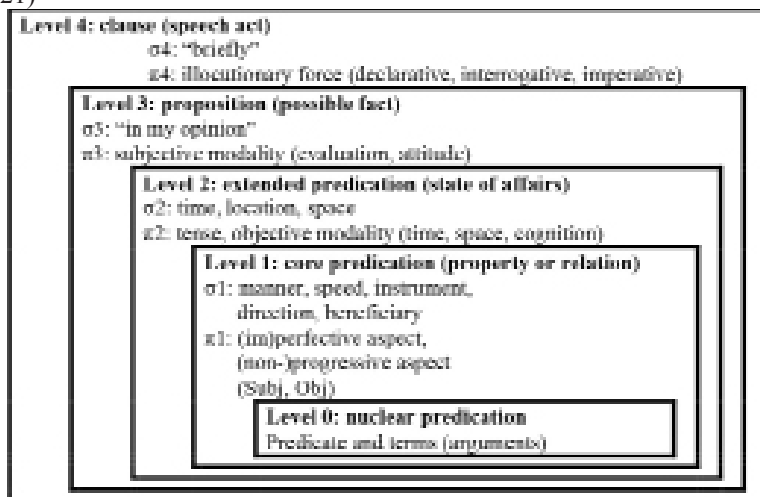
3. Tre ligheder mellem de to tilgange

3.1 De tre overordnede felter i Diderichsen (1946) og hvad de svarer til

Det første eksempel på konvergens mellem de to analyser vedrører de tre overordnede felter i Diderichsen (1946) og hvad de svarer til i den generative analyse.

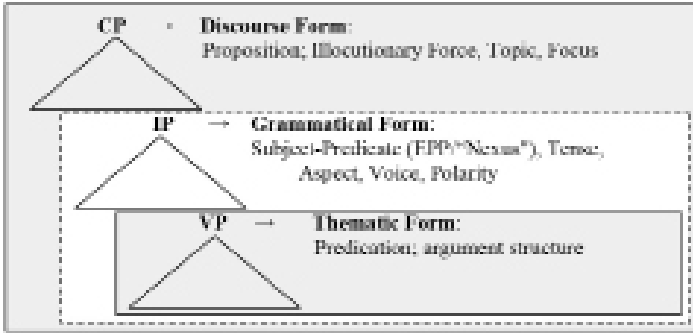
De centrale konstituentter på sætningsniveauet i den generative analyse, dvs. CP, IP og VP, kan nemlig ses som parallelle med de domæner der ofte antages i de analyser der bygger på Diderichsen (1946), se fx Togeby (2003:9, 327n), Harder (2005:106) og Hansen & Heltoft (2011:145-8). (21) viser en lagdelt sætningsstruktur fra Dik (1997:67, her taget fra Christensen 2005:51), hvor hvert niveau omfatter flere og flere af sætningens konstituentter, og hvor π står for ”grammatiske operatører” og σ for ”leksikalske satellitter” (fx adverbialer).

(21)

(22), som er fra Christensen (2005:30), viser at en parallel lagdelt struktur også findes i den generative analyse, se også fx Platzack (2010:84) og van Gelderen (2014:65).

(22)

Ved første øjekast kunne denne konvergens mellem funktionel grammatik og generativ syntaks se ud til ikke at inkludere Diderichsen (1946): Hvor hvert niveau i både (21) og (22) indeholder det næste niveau nedenunder, er felterne i Diderichsen (1946) separate konstituentter der ikke omfatter hinanden, Diderichsen (1946:161-162). Dette er dog nok ikke et problem, af de to følgende grunde.

En grund er at nogle af de analyser der bygger på Diderichsen (1946), antager at i hvert fald nogle af felterne er dele af andre felter. I Hansen & Heltoft (2011:329) er fx indholdsfeltet en del af kernefeltet. Noget tilsvarende gør sig gældende hos Togeby (2003:268) og Blom (2006:43), og faktisk også hos Diderichsen (1946:186), hvor parentesstrukturen ovenfor tabellen ser ud som følger:

(23) **Hovedsætning: k ($\overset{S}{A}$ (v s a (V S A)))**

Den anden grund er at selv om Diderichsens felter ikke omfatter andre felter, så er generaliseringerne parallelle i alle tre tilgange: Den generative opfattelse af hvad der sker på IP-niveauet (som også omfatter VP'en, (22)) og Diks (1997:67) opfattelse af hvad der sker på hans niveau 2 (som også omfatter niveau 1, (21)), er begge helt parallelle til Diderichsens opfattelse af hvad der sker i neksusfeltet, også selv om indholdsfeltet ikke er en del af neksusfeltet, se (1)b-c:

(24)

Fundamentfeltet	Orientering mod sætningens kontekst, diskursrelevante elementer
Neksusfeltet	Snitflade mellem kommunikation og indhold, fx polaritet, aspekt
Indholdsfeltet	Organisering af indholdet: aktanter, frie led

(baseret på Diderichsen 1941:35; Togeby 2003:50-51; Harder 2005)

Dette skyldes at Diderichsens (1946) neksusfelt omfatter de elementer i den generative analyse som er del af IP men ikke af VP, eller de elementer i Diks (1997:67) analyse som er del af niveau 2 men ikke af niveau 1.

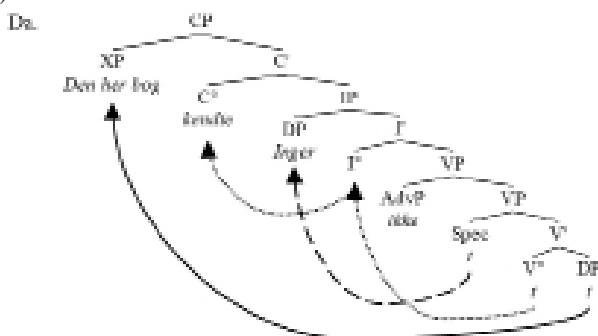
3.2 Topologi vs. syntaks

Den generative analyse kunne måske se ud til ikke at indeholde en distinktion der svarer til Diderichsens to niveauer ”**topologi**” og ”**syntaks**”, som Heltoft (1986:121) beskriver som følger: ”**topologisk analyse** (Hvor står hvilke konstituerter?) og **syntaktisk analyse** (Hvilke konstituerter kan en sætning bestå af og hvordan kan de kombineres?)”.

I den generative analyse vil både den ”topologiske analyse” og den ”syntaktiske analyse” være en del af syntaksen. Ikke desto mindre kan man foretage parallelle distinktioner ved hjælp af flytningsmekanismen. En flyttet konstituent efterlader et spor (mere end et hvis det flytter i flere skridt). Et eksempel som (25) bliver således analyseret som i (26):

(25) Da. Den her bog kendte Inger ikke

(26)

Den her bog er i CP-spec (Diderichsens **topologi**: Det står i fundamentfeltet, **F**) og det har efterladt et spor på komplementspladsen til *kendte* (Diderichsens **syntaks**: Det er objektet for *kendte*).

Man kan derfor sige at Diderichsens distinktion mellem ”**topologi**” og ”**syntaks**” svarer til forskellen mellem udgangspositionen og landingspositionen i den generative analyse (dvs. til forskellen mellem D-struktur og S-struktur).

3.3 Flytninger og spor

Som vist i (26), kan konstituenten flytte rundt i sætningen i den generative analyse. Det er værd at understrege at det samme er tilfældet i Diderichsen (1946), som det fremgår af følgende diskussion af præpositionsstranding og ”pied piping” i Diderichsen (1946:228):

(27)

Man kan lægge Genstanden selv til Grund for Udsagnet (som ”Genstandsfundament”), og Konjunktionalet bliver da adskilt fra Ledstammen og benyttes paa sin Plads i Indholdsfeltet: *Mig tænkte du vel ikke paa?* | *Hans sidste Digte er der ikke meget ved.* Eller man kan gaa ud fra en Situation og flytter da Konjunktionalet med: *I den lille By var der stort Røre.*

Hansen (1977:55) nævner ”opflytning til fundamentfeltet” og giver eksempler (1977:61, 75) med flyttede konstituenten hvor den ”normale placering” er vist med ”()”, svarende til et spor i den generative analyse):

(28)

- Da a.** Vinden fører () med sig langt ud over havet en duft af hø og nyslände eng.
b. Den bemærkning lod jeg høre som om jeg ikke havde hørt ().

Lundskær-Nielsen et al. (2010:597, 601) nævner også flytninger indenfor sætningen, og Jørgensen (2000:69) bruger betegnelsen ”fremrykning” både til fundamentfeltet og af det finitte verbum i hovedsætninger.

4. Konklusion

Mit mål med denne artikel⁵ var at illustrere både hvor meget den generative analyse og Diderichsen (1946) har til fælles og hvad præcist der skiller dem ad:

- ▶ en pseudo-forskel: de to sætningsskemaer vs. én generativ struktur (2.1),
- ▶ tre forskelle: C-command (note 2 & Vikner 2013),
antallet af pladser (2.2),
antallet af konstituenten (2.3),
- ▶ tre ligheder: de overordnede felter/CP-IP-VP (3.1),
topologi og syntaks (3.2),
og syntaktisk flytning (3.3).

Den mest slående forskel er nok at den generative analyse ikke er skræddersyet til dansk i modsætning til Diderichsen (1946), og derfor har den generative analyse brug for mere ”maskineri”. Til gengæld har den generative analyse således noget principielt at sige om forskellene mellem (beslægtede) sprog. Hertil kommer at adskillige af de konstituenten hvis eksistens kan påvises, som sagt strider mod den opdeling af dansk sætningsstruktur som foretages i Diderichsens (1946) analyse, hvorimod der ikke er nogen konflikter mellem de konstituenten hvis eksistens kan påvises, og den opdeling af dansk sætningsstruktur som foretages i den generative analyse.

Det er dog også værd at betone at der er mange ligheder eller parallelismer mellem tilgangene.

⁵ Tak til Ken Ramshøj Christensen, Eva Engels, Inger Schoonderbeek Hansen, Lars Heltoft, Henrik Jørgensen, Johannes Kizach, Stephan Müller, Ole Tøgeby, Carl Vikner, Johanna Wood og Bjarne Ørsnes, og til publikum ved *Third international workshop on Germanic languages*, Freie Universität Berlin, marts 2012, ved *Workshop on the Similarities and Differences between Clauses and Nominals*, Aarhus, december 2012, ved MUDS 15, Aarhus, oktober 2014, og ikke mindst til de studerende i mine kurser om komparativ syntaks. Denne forskning var en del af to forskningsprojekter ved Aarhus Universitet, finansieret af Forskningsrådet for Kultur og Kommunikation: *Objektspositioner – komparativ syntaks i et tværteoretisk perspektiv* og *Ligheder og forskelle mellem sætninger og nominalgrupper – sammenlignende syntaks på tværs af teoretiske tilgange*.

Konklusionen må være at alle syntaktikere burde være parat til at tage både de generative og de funktionelle tilgange alvorligt. Selvom tonen nogle gange kan være lidt polemisk, har de forskellige tilgange meget til fælles, hvilket også betyder at de kan lære noget af hinandens resultater og erkendelser.

Dette betyder bestemt ikke at man skal ignorere forskellene mellem tilgangene. I sidste ende vil de forskellige tilgange aldrig blive (helt) enige, og det er nok også fint nok, for som Popper (1994:93-94) siger:

Since the method of science is that of critical discussion, it is of great importance that the theories discussed should be tenaciously defended. For only in this way can we learn their real power. And only if criticism meets resistance can we learn the full force of a critical argument.

Litteratur

- Allan, Robin, Philip Holmes, & Tom Lundskær-Nielsen (1995) *Danish, a Comprehensive Grammar*. London: Routledge.
- Bache, Carl & Niels Davidsen-Nielsen (1997) *Mastering English Grammar*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Becker-Christensen, Christian (2010) *Dansk syntaks*. København: Samfundslitteratur.
- Bjerre, Tavs, Eva Engels, Henrik Jørgensen & Sten Vikner (2008) Points of convergence between functional and formal approaches to syntactic analysis. *Working Papers in Scandinavian Syntax* 82:131-166. <www.hum.au.dk/engelsk/engsv/papers/bjer08a.pdf>.
- Blom, Jonas (2006) *Feltanalyse og topologisk rektion*, upubliceret speciale, Syddansk Universitet, Odense.
- Christensen, Ken Ramshøj (2005), *Interfaces: Negation – Syntax – Brain*, upubliceret ph.d.-afhandling, Aarhus Universitet. <www.hum.au.dk/engelsk/engkr/Papers/krc-phd.pdf>.

- Den Danske Ordbog* (2003-5) København: Det danske Sprog og Litteraturselskab. <<http://ordnet.dk/ddo>>.
- Diderichsen, Paul (1941) *Sætningsbygningen i Skaanske Lov*. København: Munksgaard.
- Diderichsen, Paul (1946) *Elementær Dansk Grammatik*. København: Gyldendal, 3. udgave 1962, genoptrykt 1984.
- Diderichsen, Paul (1964) Sætningsleddene og deres stilling – tredive år efter. *Danica, Studier i dansk sprog til Aage Hansen 3. september 1964*, genoptrykt som Diderichsen (1966:364-379).
- Diderichsen, Paul (1966) *Helhed og Struktur*. København: G.E.C. Gads Forlag.
- Dik, Simon C. (1997) *The Theory of Functional Grammar Part 1: The Structure of the Clause*. 2. udgave. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Drach, Erich (1937) *Grundgedanken der deutschen Satzlehre*. Frankfurt: Moritz Diesterweg.
- Eisenberg, Peter, Jörg Peters, Peter Gallmann, Cathrine Fabricius-Hansen, Damaris Nübling, Irmhild Barz, Thomas A. Fritz, Reinhard Fiehler (2006): *Grammatik der deutschen Gegenwartssprache, Duden vol. 4, 7. udgave*. Mannheim: Bibliographisches Institut.
- van Gelderen, Elly (2014) *Clause Structure*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Givón, Talmy (2001) *Syntax, an introduction*. Volume 1. Amsterdam: Benjamins.
- Hansen, Erik (1977) *Dæmonernes Port, Støttmateriale til undervisningen i nydansk grammatik*. København: Hans Reitzel.
- Hansen, Erik & Lars Heltoft (2011) *Grammatik over det Danske Sprog*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.
- Harder, Peter (2005) Lagdelt sætningsstruktur. *Dansk Funktionel Lingvistik – en helhedsforståelse af forholdet mellem sprogstruktur, sprogbrug og kognition*. Engberg-Pedersen et al.:101-111.
- Heltoft, Lars (1986) Topologi og syntaks. En revision af Paul Diderichsens sætningsskema. *Sætningsskemaet og dets stilling - 50 år efter, Nydanske Studier og Almen Kommunikationsteori, NyS 16/17*. Lars Heltoft & John E. Andersen (red.):105-130.
- Hengeveld, Kees & J. Lachlan Mackenzie (2008) *Functional discourse grammar: a typologically-based theory of language structure*. Oxford: Oxford University Press.
- Jørgensen, Henrik (2000) *Indføring i Dansk Syntaks*, Aarhus Universitet, <www.hum.au.dk/engelsk/engsv/papers/joer00b.pdf>.

- Lundskær-Nielsen, Tom & Philip Holmes (2010) *Danish, a Comprehensive Grammar*. London: Routledge.
- Matthiessen, Christian M. I. M., Kazuhiro Teruya & Marvin Lam (2010) *Key terms in systemic functional linguistics*. London: Continuum.
- Platzack, Christer (1985) A Survey of Generative Analyses of the Verb Second Phenomenon in Germanic. *Nordic Journal of Linguistics* 8.1:49-73.
- Platzack, Christer (2010) *Den fantastiska grammatiken*. Stockholm: Nordstedts.
- Popper, Karl (1994) *The Myth of the Framework*. London: Routledge.
- Preisler, Bent (1997) *Handbook of English Grammar on Functional Principles*, 2. udg. Aarhus: Aarhus University Press.
- Retskrivningsordbogen* (2012) 4. udgave. København: Dansk Sprognævn. <www.dsn.dk/ro>.
- Togeby, Ole (2003) *Fungerer denne sætning? – Funktionel dansk sproglære*. København: Gads Forlag.
- Vikner, Sten (1985) Parameters of Binder and of Binding Category in Danish. *Working Papers in Scandinavian Syntax* 23. <www.hum.au.dk/engelsk/engsv/papers/vikn85a.pdf>.
- Vikner, Sten (1999) V^o-til-I^o flytning og personfleksion i alle tempora. *Islenskt mál* 19:81-128. <www.hum.au.dk/engelsk/engsv/papers/vikn99b.pdf>.
- Vikner, Sten (2007) Teoretisk og komparativ syntaks. *Det bedre argument – Festskrift til Ole Togeby, 7. marts 2007*. Henrik Jørgensen & Peter Widell (red.). Aarhus: Wessel & Huitfeldt:469-480. <www.hum.au.dk/engelsk/engsv/papers/vikn07a.pdf>.
- Vikner, Sten (2013) C-kommando, koreference og negative polaritetselementer i dansk. *MUDS 14 – 14. møde om udforskningen af dansk sprog*. Inger Schoonderbeek Hansen, Tina Thode Hougaard & Peter Widell (red.). Aarhus Universitet:467-484. <www.hum.au.dk/engelsk/engsv/papers/vikn13a.pdf>.
- Wöllstein-Leisten, Angelika, Axel Heilmann, Peter Stepan & Sten Vikner (1997) *Deutsche Satzstruktur*. Tübingen: Stauffenburg.

Seven steps to language

Peter Widell
Aarhus Universitet

[...] the accounts of society that I am familiar with, ranging all the way from Aristotle to the present, radically misconceive the role of language in that, in an important sense, they take the existence of language for granted and then ask: How does society work; how is it constructed? and so on. When I say that they take language for granted, I mean that in accounting of the nature of society they do not ask: What is language? Rather, they simply assume the existence of language and go on from there.

John R. Searle 2008

Indledning

Den lidt kryptiske – engelske – titel på min artikel stammer fra mit foredrag på MUDS 15, som også var min afskedsforelæsning som lektor ved Aarhus Universitet. Titlen afspejler en underfundighed affødt af lejligheden. Den vil jeg ikke komme ind på her. Men indholdet er for så vidt alvorligt nok ment: Det er min påstand, at der er nøjagtigt syv trin fra en eksistens som instrumentelt handlende væsener – en skæbne, vi deler med dyrene – til en eksistens som sprogligt handlende væsener – en skæbne, vi øjensynlig ikke deler med nogen anden dyrerace. Det er disse syv trin jeg vil se på i artiklen her. På grund af den afmålte plads vil de syv trin kun blive lakonisk behandlet.

Artiklen er filosofisk-analytisk anlagt. Der vil være tale om en undersøgelse af de begrebslige forudsætninger for det at kunne et sprog. Det betyder ikke, at analysen så ikke vil være empirisk relevant: Det, jeg vil sige, vil også kunne ses som et bidrag til viden om, hvordan mennesket har erhvervet sig et sprog.

Sproget og studiet af det: fra deskriptiv grammatik til normativ pragmatik

Sprog kan undersøges på flere måder. Fx kan man arbejde med et enkeltprog, fx dansk eller japansk, og se på, hvordan det er opbygget. En anden måde vil være at arbejde komparativt med en bestemt sproggruppe, fx gruppen af indoeuropæiske sprog, og se på, hvordan sprogene er indbyrdes beslægtede. Eller man kan arbejde sprogtypologisk for at se, om ubeslægtede sprog har visse fællespræg, som man så eventuelt vil kunne tilbageføre til menneskets medfødte psykologi og biologi.

Alle måder er velkendte inden for lingvistikken. Men hvad enten man arbejder enkeltsprogligt, komparativt eller sprogtypologisk, er udgangspunktet som regel det samme: I lingvistikken arbejder man *grammatisk*. Interessen gælder sprogstrukturen.

Traditionelt har den grammatiske forskning været intuitiv, underlagt praktiske hensyn. Men siden man i begyndelsen af forrige århundrede er begyndt at se på sproget som ”system af forskelle”, har man bestræbt sig på at nå frem til en mere videnskabelig – i betydningen formel korrekt – redegørelse for sproget (fra Ferdinand de Saussure (1970 (1916)) til Noam Chomsky (1957, 1965, 1977 (1975))). Denne bestræbelse er man blandt alle lingvister stort set enige om.

Denne synsmåde har imidlertid visse mangler, idet der er tendens til ikke i tilstrækkelig grad at ville respektere sprogets semantik og pragmatik. Efter Charles Morris 1970 (1938) er det almindeligt at se det sproglige tegn som en treledet størrelse defineret ved dets *syntaks* – dvs. tegnets relation til andre tegn (synligt ved tegnudtrykkets relation til andre tegnudtryk) – ved dets *semantik* – dvs. tegnudtrykkets relation til det, det ”står for” – og ved dets *pragmatik* – dvs. tegnets relation til den situation, det bliver brugt i. Men her er man i lingvistikken blevet vant til at se *studiet af sprogets semantik og pragmatik alene som en slags tillægsdiscipliner, som kan bringes i spil, når det syntaktiske, grammatikken, er blevet belyst*, jf. fx Jerrold Katz & Jerry Fodors (1963) interpretative semantik.

Skal man se synsmåder på sproget, som i højere grad inddrager semantik og pragmatik, må man normalt gå til sprogfilosofien. Her er den model-teoretiske linje fra Alfred Tarski (1932) og Rudolf Carnap (1956 (1947)) over Saul Kripke (1959) til Richard Montague

(1974:222) velkendt. Udgangspunktet er stadig rent formelt som i formel grammatik. Men vi finder også en mærkbar accentforskydning: Anlægget forstås ikke længere empirisk-teoretisk som hos grammatikerne, men *normativt-praktisk* ud fra den – ikke sjældent transcendentalfilosofisk formulerede – erkendelse, at *man altid vil være henvist til at møde sproget som normeringssammenhæng, før man vil kunne gøre det til genstand for empirisk studium*. Inden for den såkaldte model-teoretiske semantik kommer erkendelsen tydeligst til udtryk hos Montague: "I reject the contention that an important theoretical difference exists between formal and natural languages." (Montague 1974:222). Her rummes i virkeligheden *et helt nyt, konstruktivt forskningsprogram for sprogstudiet*, hvor syntaks og semantik tænkes opbygget "i tandem", så der til enhver rekursiv anvendelse af en grammatisk regel for dannelse af en sætning er knyttet en semantisk tolkning af sætningen gennem reference til en velafgrænset (fx mængdeteoretisk anlagt) model. Et sådant konstruktivt sprog er naturligvis ikke naturligt. Men det er ikke desto mindre Montagues opfattelse, at vi altid vil kunne tage udgangspunkt i små formelt opbyggede del-sprog og herudfra konstruere os frem til *et fuldt formelt sprog, der i alle måder "mimer" det naturlige sprog og dermed repræsenterer dets mest fuldstændige analyse*.

Dette paradigme for sprogbeskrivelse er ofte bragt i anvendelse uden inddragelse af pragmatiske forhold, hvilket ikke er fuldt tilfredsstillende. Men som allerede vist af Montague (1974) vil også pragmatikken kunne inddrages i en integrativ model-teoretisk teori om naturlige sprog. Et egentligt fremstød i den retning finder vi hos Robert Stalnaker (1972 (1970):380-97), John Perry (1977) og David Kaplan (1978a, 1978b) i deres undersøgelse af demonstrativer og andre indeksikalske udtryk. En mere radikal pragmatisk tilgang findes hos Donald Davidson, hvis hovedpointe er, at *en sprogteori først kan være en korrekt teori, hvis den anlægges "from scratch" hinsides ethvert konkret sprog*. Her mener han under henvisning til *alle sprogs oversættelighed til hinanden* (Davidson 1993 (1973)) at kunne pege på *en konstruktionsformel for ethvert sprog, der i udgangspunktet i lige grad respekterer sprogets grammatiske, semantiske og pragmatiske dimension* (Davidson 1967, 1993 (1973)). Konstruktionsformlen er en pragmatisk anlagt udgave af Tarskis *skema-T* ("T" for truth):

”p” er sand, hvis og kun hvis p

Det er vigtigt at se, hvordan Davidsons teori respekterer pragmatikken: I modsætning til Tarski, der opfatter sit skema-T som en mulighed for model-teoretisk at definere, hvad vi skal forstå ved sandhed og mening i et sprog – hvilket ifølge Tarski kan ske gennem en rekursiv anvendelse af skema-T – mener Davidson omvendt, at *sandhed i virkeligheden er indefinabel og må forstås intuitivt-pragmatisk som et beredskab hos enhver sprogbruger til at danne T-sætninger*: Enten ved vi intuitivt, hvad sandhed er, eller også ved vi det ikke; men ved vi det, kan vi netop gøre pragmatisk anvendelse af skema-T efter formlen: *Tilskriv gennem instantieringer af skema-T (det pragmatiske) i T-sætninger (det grammatiske) en sandhedsværdi (det semantiske) til disse T-sætninger!*

Det er en vigtig pointe hos Davidson – som hos Tarski – at det er sandhedsbegrebet og ikke meningsbegrebet, der danner det semantisk bærende begreb. For mens sandhedsbegrebet ifølge Davidson er velforstået – vi har alle en intuition om, hvornår en anvendt sætning er sand eller falsk – har meningsbegrebet lige siden Platon fremstået uklart. Ifølge Davidson forsvinder disse problemer omkring mening imidlertid endegyldigt med den pragmatiske omtolkning af Tarski, idet mening nu vil kunne forstås som sandhedstilskrivning i den enkelte talesituation. Meningsteori bliver til tolkningsteori.

Forrådet af T-sætninger bliver selvfølgelig stadig mere omfattende, jo flere T-sætninger, vi bringer i spil. Spørgsmålet er imidlertid, hvordan de T-sætninger, vi konstruerer, står i forhold, dels til den verden, de er sande eller falske om (spørgsmålet om det sproglige udtryks korrespondens med kendsgerningerne i verden), dels til andre sætninger af typen ”p” (spørgsmålet om de sproglige udtryks indbyrdes kohærens). Her er det Davidsons opfattelse, at det i højere grad vil være kohærens mellem T-sætningerne indbyrdes, end det vil være korrespondensen mellem de enkelte sætninger og verden, der spiller en rolle, når vi bruger sproget. Hermed indtager Davidson en overvejende *deflationistisk* position inden for semantikken: Vi får vanskeligt ved at pege på, hvad der giver sproget mening uden om de indbyrdes relationer mellem T-sætningerne i sproget.

Selvom mange inden for model-teoretisk semantik betragter Davidson som en radikal fornyer af semantikken, har mange også stillet sig kritisk over for et så radikalt holistisk program. Her har man bl.a. med henvisning til den mulige lærbarhed af et givet sprog fremført, at det må være vigtigt at bibeholde en mere direkte sætning-til-verden-realisme i beskrivelsen af den sproglige semantik. Ifølge Michael Dummett (1975, 1976) må vi i langt højere grad se det, vi gør, når vi opbygger en sproglig semantik, som, at vi *tager verden ind i små doser* i vores sprogkonstruktioner, sådan som det beskrives i Ludwig Wittgensteins *sprogspilsbegreb* (Wittgenstein 1971 (1953)). Ellers vil det, mener Dummett, ikke være muligt at lære sproget. For at anskueliggøre, hvad der menes, kan vi her nævne det ”primitive sprogspil”, Wittgenstein omtaler, hvor en muremester og hans lærling er i færd med at bygge et hus. Her er det tydeligt, at de deltagende kan lukke sig inde i deres egen lille verden og pege direkte ud i de ikke-sproglige byggeaktiviteter i den konkrete sprogbrugssituation: ”Søjle!”, ”bjælke!”, ”plade!” siger mester til sin lærling, og huset bygges (Wittgenstein 1971 (1953):35).

Men det ligger netop i den *lokalt baserede realisme*: Her skal vi ikke vejen omkring sproglig mening for at kunne referere. Reference kan forstås i umiddelbar forlængelse af, hvad der sker i de konkrete perceptions- og handleakter. Ja, *for overhovedet at opbygge et sprog, må vi faktisk netop tage udgangspunkt her*, altså i de primitive sprogspils reale perceptions- og handleforudsætninger (Garett Evans 1982; John R. Searle 1983, 2015; John McDowell 1994; Récanati 1993; Scott Soames 2010a, 2010b; Kepa Korta & John Perry 2011; jf. også Frege (2002b (1918-19):224).

Dermed sker der samtidig en accentforskydning fra forholdet mellem sprog og verden til forholdet mellem bevidsthed og verden (jf. titlen på McDowell 2003 (1994): *Mind and World*).

Men hvordan skal vi nu nærmere forstå det begreb om perception og handlen, der ligger gemt her? For at besvare dette spørgsmål mener jeg, vi skal gå over til at se på den syvpunktsplan for sprogkonstruktion, jeg indledningsvis har lovet at præsentere. Først vil jeg dog give et rids over de epistemologiske og ontologiske forudsætninger, planen hviler på.

Udgangspunktet: det normative i det faktiske

Som handlende i verden har vi to grundlæggende prækommunikative og præsproglige intuitioner, som ikke kan reduceres på hinanden, men som tværtimod gensidigt forudsætter hinanden i en ubrydelig sammenhæng, nemlig dels intuitionen om *det rigtige* og *det forkerte* (eller *det korrekte* og *det ukorrekte*), understøttet af begrebet om en *norm*, dels den tidligere nævnte davidsonske intuition om *det sande* og *det falske*, understøttet af det tarskiske begreb om en *T-sætning*, men nu knyttet til perception og handlen. Det er i kraft af disse to samvirkende grundintuitioner, vi overhovedet kan have tilgang til verden.

Også vores perceptioner er underlagt normer. Dette synspunkt står selvfølgelig i modsætning til den populære filmfærd- eller vokstavlemodel for perception, som gør perception til noget passivt og kausalbestemt. Det er perception ikke. Perception er som enhver handling i øvrigt underlagt et sæt vellykkethedsbetingelser, som ganske vist er kausalt bestemt af det, der perciperes: Det lykkes mig ikke at se bolden, hvis ikke dens tilstedeværelse øver kausal indflydelse på min perception af den. Det er vigtigt ikke at forveksle kausalitet som vellykkethedsbetingelse med kausalitet som et reelt eksisterende forhold mellem to selvstændige begivenheder i verden.

Perception og handlen sammenfattes ofte – sammen med mere dispositionelle mentale tilstande afledt heraf – under begrebet *intentionalitet*. Selv om perception repræsenterer en særlig form for intentionalitet, indgår perception altid som betingelse for handlen: Perception giver mig information om verdens tilstand, så jeg kan handle. Får jeg ikke denne information, kan jeg ikke handle.

Perception og handlen giver anledning til afledet intentionalitet: (*Perciperet*) *handlesituation*, (*for*)*mål* og *middel* er handlekomponenter. *Viden* og *ønske* er dispositionelle begreber afledt af perception og handlen: At vide, at vandet koger, kræver, at man har erfaret det.

Det er vigtigt at understrege, at formål og midler og videns- og ønskeindhold findes immanent som tanker i vores perceptioner og handlinger. Derfor er den logik, vi som bevidste væsener betjener os af, *primært en tankelogik*, og *først i afledet forstand en sprogløse logik*. Det indså allerede Frege. Her blev han også klar over logikkens ikke-konventionelle karakter (Frege 2002b (1918-19)): Den var ikke blot

et træk ved det arbitrære sprog, men i virkeligheden et uomgængeligt træk ved vores eksistens som handlende i verden: En tanke havde altid for Frege såvel (a) en reference til noget i verden som (b) en måde, referencen var givet på for den perciperende (*givethedsmåde*; tysk: *Art des Gegebenseins*; se hertil Frege (2002a (1892):160). Det var for ham betingelsen for, at den kunne tilordnes en sandhedsværdi og inddrages i en logisk-inferentiel sammenhæng.

Men nu er det her – i denne fregeske opdagelse – vi skal finde kimen til sproglig mening. Ikke i selve det sproglige. Men i den præ-sproglige tanke i perception og handlen.

Lad os i det følgende se på, hvordan vi via syv trin kommer fra denne præ-sproglige handling til det fuldt udfoldede sprog.

Første trin: *handlingen og dens koordinering*

Handler er koordineret instrumentelt i mål-middel-hierarkier: Jeg løfter mit glas og drikker af det, fordi jeg vil tage en opstrammer, så jeg kan arbejde mere effektivt ud på eftermiddagen og herigennem nå min deadline i morgen.

Alt dette kræver intelligens, som igen kræver modning og – som regel også – øvelse og optræning. Og jo mere intelligent, man handler, i jo højere grad vil man kunne forfine tilfredsstillelsen af sine fundamentale behov (behov for ly, for mad, for søvn, for selskab osv.).

Koordinerede handlinger kan indgå i handlesystemer. Et helt grundlæggende handlesystem er følgende, bestående af (A) to hinanden udelukkende tilstande i verden, T og $\sim T$ – hvor T fx kan stå for 'er åbent', og $\sim T$ for 'er lukket' (om vinduer, døre, dåser, flasker, munde osv.) – og (B) et sæt handlinger defineret over disse mulige tilstande, $H(T, \sim T)$ $H(\sim T/T)$ – hvor $H(T, \sim T)$ fx kan stå for handlingen 'bringe fra åben til lukket tilstand' = 'lukke', mens $H(\sim T/T)$ kan stå for handlingen 'bringe fra lukket til åben tilstand' = 'åbne'. Et interessant træk ved et sådant enkelt system er, at det tillader *0-handlinger*, hvor sluttilstanden i sekvensen er identisk med starttilstanden. Herigennem vil agenter efterhånden kunne forstå *forskellige former for invariants* (Piaget 1953 (1936)). Ved fx at åbne og lukke en dåse vil agenten efterhånden kunne danne sig et begreb om selve dåsen som upåvirkelig af handlingerne, dvs. som solid ting (tingskonservation; Piaget &

Inhelder 1971 (1966):16), og ved fx at flytte en ting først fra A til B og dernæst fra B til A vil agenten efterhånden kunne danne sig et begreb om det stabile rum og den stabile tid (Piaget & Inhelder 1971 (1966):17).

Det er karakteristisk for de koordinerede handlinger på dette trin, at de kun kan ses ud fra ét og samme perspektiv.

Andet trin: *kognitiv empati og strategisk handlen*

Handlinger kan qua instrumentelle handlinger i princippet foretages af et menneske i enrum (fx Robinson Crusoe). Men normalt opstår der forskellige samspil, forskellige interaktionsforløb. En betingelse herfor er, at de interagerende ikke blot opfatter sig selv som handlende, men *også opfatter eller dem, de møder, som handlende*. Denne evne kan man ofte se beskrevet som evnen til at udvise *kognitiv empati*: Ser jeg én løfte sit glas til munden, ser jeg straks det, der sker, som noget, jeg selv ville kunne have gjort i stedet for. Et vigtigt eksempel på kognitiv empati finder vi i det *at kunne følge andres blikretning* (som en del af andres visuelle perception af genstande i verden) (Tomasello 1999, 2014).

At udvise kognitiv empati er endnu ikke at handle interaktionelt. *Interaktion* etableres først, når jeg gør anvendelse af det forhold, at jeg kan sætte mig i en anden handlendes sted, som udgangspunkt for, at jeg selv vil kunne udføre instrumentelle handlinger rettet mod denne anden som ”svar”. En vigtig undergruppe af sådanne handlinger udgøres af *kompetitive handlinger*. I kompetitiv handlen er udgangspunktet, at *en agents ønske kun kan tilgodeses på bekostning af en anden agents ønske*: Vil begge chimpanser have bananen, men kun én af dem kan få den, er der mulighed for kompetitiv handlen (Tomasello 2014). I kompetitiv handlen danner den ene parts mulighed for at *få til, hindre i* eller *lade* en anden udføre en bestemt instrumentel handling, ikke blot en grundlæggende treenighed i menneskers og dyrs interaktion, men faktisk også for forståelsen af naturen som et ækvilibreret sammenhængende system af kræfter (Piaget 1953 (1936), 1957 (1954)).

Ikke al handlen er kompetitiv. Handlinger kan være altruistiske som at give noget bort, hjælpe en nødstedt eller passe en syg.

Tredje trin: *vi-et og den kollektive handlen*

Jeg kan sidde på en bæk. Og du kan sidde på samme bæk. Og hvis jeg ikke ved, at du sidder på bænken, og du ikke ved, at jeg sidder på den, fx fordi der er sat en papvæg op mellem os, sidder vi begge på bænken, men vi sidder der ikke *sammen* i betydningen, at jeg ved, at du sidder der, og du ved, at jeg også sidder der. Men nu kan ”sammen” også bruges i *en mere udbygget forstand, hvor jeg ud over at vide, at du sidder der, også ved, at du ved, at jeg sidder der, og hvor du tilsvarende ud over at vide, at jeg sidder der, også ved, at jeg ved, at du sidder der*. Her er der tale ikke blot om fælles viden, men om *gensidig viden*: *Jeg ved x, og du ved x; og jeg ved, at du ved x, ligesom du ved, at jeg ved x*.

Interaktion præget af gensidig viden muliggør dels *samarbejde om et fælles mål* – i eksemplet: at sidde på bænken – dels *indtagelse af forskellige komplementære roller*. Det er her, vi finder muligheden for *kooperativ handlen* og *arbejdsdeling*, hvor vi kan være hyrde og hund, rytter og hest¹, sidde i otter eller spille i strygekvartet.

Raimo Toumela (1988, 2013), der har undersøgt samarbejde om fælles mål ud fra begrebet *kollektiv intentionalitet*, mener, at vi bør skelne mellem to distinkte former: *jeg-modus-kollektivitet* og *vi-modus-kollektivitet*. Det har været indgående diskuteret, om *vi-modus* kan ses som en sofistikeret form for *jeg-modus*, eller om den sidste form er *sui generis*. *Sui generis*-opfattelsen forsvares bl.a. af Margaret Gilbert (1992 (1989), 2014) og Searle (1995). Normalt går skillelinjen mellem, om kollektiviteten, skal ses i selve modussen – i sproglig form: ”*Vi* intenderer at udføre handlingen H” – som Gilbert og Searle mener, eller om den skal ses som et træk ved indholdet – i sproglig form: ”Jeg intenderer, *vi* samlet udfører handlingen H”. Michael E. Bratman (1999, 2014) har søgt at vise, at det er muligt ud fra det sidste synspunkt at analysere *vi*-intentioner i termer af *jeg*-intentioner. Det er bestridt af flere: Det, at to agenter hver især har intentionen om at gøre noget, som passer ind i en helhed, begge er klar over, og begge er klar over deles af begge, sikrer ikke i sig selv kollektiv intentionalitet i den fulde *vi*-kollektivitets-forstand af ordet. Spørgsmålet er, hvad der så skal til.

¹ I disse to typer arbejdsfællesskaber må vi nok regne med, at de to roller alene er kendt som roller af den ene part. I hvert fald kan der langt hen ad vejen redegøres for det, hunden og hesten gør, i udelukkende behavioristiske termer.

Fjerde trin: *kommunikationsintentionen og den fælles opmærksomhed i pegningen*

De første tre trin på vejen til det fuldt udviklede sprog involverer ikke nødvendigvis kommunikation. Og i det omfang, vi finder interaktion, som det sker på tredje-trinet, er den alene præ-kommunikativ. Det er imidlertid ikke tilfældet på fjerde-trinet. Her finder vi egentligt kommunikative former for interaktion. De behøver dog endnu ikke at være egentligt sproglige.

Pioneren vedrørende beskrivelsen af kommunikation er Herbert Paul Grice (1989a (1957)), som søger at definere kommunikation udelukkende i termer af instrumentelle handleintentioner. Strukturen hos ham er refleksiv, ikke ulig den, vi finder hos Bratman: For at vi kan tale om *x* som en kommunikativ meddelelse fra A til B, må vi ifølge Grice kræve tilstedeværelsen af følgende *kommunikative dobbeltintention* hos A, nemlig at A dels (1) skal have intentionen₁ om gennem produktionen af *x* at fremkalde en bestemt effekt hos B, dels (2) skal have intentionen₂ om, at denne effekt produceres ved, at B erkender, at det er A's intention₁ (Grice 1989a (1957):220).

Grice opfatter, når vi ser bort fra senere småjusteringer (Grice 1989c (1968), 1989b (1969)), sin definition som tilstrækkelig for sproglig kommunikation. Det er imidlertid bestridt ud fra argumenter, der ligner dem, Bratman har været udsat for (Schiffer 1972). Det væsentligste problem er, at taler hele tiden kan tilføje strategiske intentioner, som korrupperer de griceske intentioner (eller forsøg på at udbedre dem). Ifølge Searle (1971 (1965)) bunder problemet i, at man alene ser kommunikation som et spørgsmål om *intention*. Kommunikation er imidlertid også ifølge Searle et spørgsmål om *konvention* (som et fænomen, der er ureducerbart til intention).

Her synes den *pegning*, der finder sted i enhver kommunikationsakt, dog at kunne gå fri af det searleske konventionsbegreb. At pege består i at producere en pegegest – enten ved hjælp af en finger eller ved et blik – med (1) intentionen₁ om at få den, man peger for, til at rette sin *opmærksomhed* mod det, der peges på samt (2) intentionen₂ om at få vedkommende til at blive klar over intention₁. Da også den pegende i og med sin pegegest må have opmærksomheden rettet mod det, der peges på, må vi her kunne tale om *gensidig opmærksomhed* eller *joint attention*, som Tomasello kalder det, jf. Tomasello (1999,

2014). Det er vigtigt at se, at en forudsætning her må være, at A og B på forhånd deler en viden om eksistensen af det, der peges på af A, og at den gensidiges opmærksomhed i pegeakten derfor samtidig må repræsentere et stykke *kollektiv bevidsthed*. Men det er sikret ved pegningen, da den viden, der skal deles mellem A og B, altid kan *checkes umiddelbart* af begge parter ved den genstand, der peges på.² Vi synes med andre ord ved pegning at kunne nøjes med griceske dobbelt-intentioner og *jeg*-modus-kollektivitet.

Hvad konventionsbegrebet derimod angår, er vi enige med Searle i, at det må fastholdes som et *sui generis*-begreb, som kræver en selvstændig udvikling. Det har vi markeret ved at reservere udviklingen af begrebet til vores sjettetrin.

Femte trin: billedet og dets brug i kommunikation

Pegningen giver os umiddelbart retningen fra den pegende til genstanden, der peges på. Er pegningen vanskelig at etablere, kan vi ty til *billedvisning*. Ved hjælp af billedvisning vil den pegende – via det viste billedes *lighed* med det udpegede – kunne *tydeliggøre*, hvad han har til hensigt at pege på. Her kunne en kommunikationssituation eksempelvis være, at en person gerne vil gøre en anden person opmærksom på, at der befinder sig en slange bag stenen, han peger på, ved at gøre slangebevægelser med armen. Her er hensigten at *tydeliggøre* situationen og dens alvor: Slangen kan ikke umiddelbart ses af modtager, men billedet kan nu – tillige med pegningen på stenen – skaffe modtager den fornødne information om situationens farlighed. Her består situationens pragmatiske indbegreb nu i, at (1) begge parter er klar over, at slanger i almindelighed er farlige (fælles baggrundsviden), (2) afsender ved, at modtager ved, at de er farlige, og modtager ved, at afsender ved det (gensidig viden), (3) modtager er klar over, afsender har intention₁ om – ved pegning og *billedvisning* – at gøre modtager opmærksom på, at den aktuelle situation er et eksemplar af en sådan type situation, ved hjælp af den yderligere intention₂ om, at netop dette er hans intention₁ (gricesk dobbeltintention), (4) afsender antager, modtager er klar over det.

² Dan Sperber & Deirdre Wilson (1986:38-64) omtaler denne mulighed for gensidig checkning ved ostensiv pegning som *gensidig manifesterethed* (mutual manifest-ness).

Billeder er ikke essentielt kommunikative. De bygger på fysisk lighed med det, de afbilder. Men de vil kunne anvendes i forbindelse med pegning som *fregeske givethedsmåder*: Her kan de angive, hvordan det udpegede skal forstås, nemlig som havende en vis *lighed* med billedet. De er blevet kommunikative tegn.

Undertiden kan det være vanskeligt at kommunikere, hvad der i et billede skal ligne det, der peges på. Med sjette-trinets statusfunktioner får vi imidlertid midler i hænde til – på det syvende og sidste trin – at overvinde denne vanskelighed.

Sjette trin: statusfunktionen og det sociale rum

Tegn kan være billeder, der ligner det, de skal henvise til, hvad enten det drejer sig om en udpeget specifik entitet – denne and eller hjort – eller om en uspecificeret mængde entiteter – ænder og hjorte i almindelighed. Tegn kan imidlertid også være dannet som tegn uden at ligne det, de betegner. De kan foreligge i kraft af det, Searle (1995) kalder *statusfunktionserklæringer*. Ved statusfunktionserklæringer tildeler den handlende i og med udførelsen af en *arbitrært valgt* handling, X, en bestemt status, Y, til X. Udgangspunktet er, at man har et andet-stadie-begreb om at få til, hindre eller lade (jf. tidligere). I kraft af den indbyggede *forpligtelse* til at fastholde en allerede oprettet eller indført forbindelse mellem X og Y konsistent i forskellige brugssituationer er det nu muligt at transformere denne lukkede gruppe handlinger til en *deontisk treenighed* af mulige statustildelinger til X i form *påbud*, *forbud* eller *tilladelser*. Har man fx i en given *indføringssituation* tildelt en ringelyd i et teater status af besked om, at man skal gå til sin plads, er man forpligtet på denne status i efterfølgende *brugssituationer*. Ellers bryder den underliggende statusfunktion sammen.

Statusfunktioner er *konventioner*, der i lige grad forpligter taler og hører, hvilket sikrer, at de griceske dobbelt-intentioner ikke længere kan korrumpes. Dermed vil ægte *vi*-modus-kollektivitet nu endeligt kunne overtrumfe den utilstrækkelige *jeg*-modus-baserede kollektivitet (jf. den tidligere diskussion med Bratman). Med statusfunktionerne konstitueres en helt ny – institutionel – virkelighed, som ikke er mulig på tidligere stadier: Kirke, stat, marked, retsvæsen, forvaltning, skole, offentlighed, familie danner her tillige

med en lang række andre menneskelige institutioner et omfattende indbyrdes relateret væv af statusfunktioner.

Syvende trin: sprogetegnet, tankens arbitrære bærer

Arbitrære konventioner har, som vi har set, form af statusfunktioner til skabelse og opretholdelse af samfundets deontiske orden. En særlig vigtig gruppe af forpligtelser er de handlinger, Austin i 1971 (1962) døbte *talehandlinger* (speech acts), og som han opdelte i tre distinkte delhandlinger, nemlig *lokutioner* – det at sige noget med en bestemt mening og reference – *illokutioner* – det at lade det, man siger, bære en bestemt status – og *perlokutioner* – det at få hører til at acceptere et tankeindhold eller det forhold, at en handling bliver udført.

Her tiltrækker illokutionerne sig størst interesse. De er i virkeligheden en bestemt type forpligtelser til at tildele et X en bestemt status Y, som vi vil kunne få frem ved at indbygge Tarskis T-skema – 'p' er sand, hvis og kun hvis tanken p – i statusfunktionserklæringen. Hvis vi giver statusfunktionserklæringen følgende skema-form:

Jeg erklærer mig herved med "X" forpligtet på Y: at forbyde/tillade/
påbyde handlingen H

vil vi – ved at udskifte "X" med sætningen "p" og "Y: at påbyde/forbyde/tillade handlingen H" med "er sand, hvis og kun hvis tanken p" eller kort "sandheden af tanken p" – få:

Jeg erklærer mig herved med "p" forpligtet på sandheden af tanken p

som netop vil kunne ses som en statusfunktionel tilsvarende til Davidsons semantiske skema-T.

At tilskrive en tanke sandhed betegnes almindeligvis som det at udføre en assertiv talehandling. Vi kan derfor kalde vores skema *skemaet for konstruktion af assertiver*.

Med baggrund i den hidtidige analyse kan vi nu sige, at *assertivet i virkeligheden er den eneste grundlæggende illokutionære talehandling, der findes*. Det følger slet og ret af den underliggende statusfunktions *almene* regel-form:

- Det at sige ”Solen skinner” er en umiddelbar følge af, at man har accepteret at give sætningen status af at være en forpligtelse på, at tanken, at solen skinner, er sand
- Det at sige ”Postkassen er rød” er en umiddelbar følge af, at man har accepteret at give sætningen status af at være en forpligtelse på, at tanken, at postkassen er rød, er sand

...

– og så fremdeles ALLE FØRSTEORDENS SPROG IGENNEM (dvs. dansk, swahili osv., samt alle konstruktssprog). I den forstand er skemaet bag konstruktionerne *et transcendentalt skema* (i den davidsonske forstand af ordet, hvor det er eksponent for alle sprogs gensidige oversættelighed).³

Denne analyse adskiller sig på væsentlige punkter fra den klassiske analyse af talehandlingen (Austin 1998 (1962); Searle 1971 (1965), 1969, 1979 (1975)). Specielt én ting stikker i øjnene. Mens der her opereres med kun én overordnet klasse af illokutioner, nemlig assertivet, opererer Searle med hele fem separate illokutioner med hver deres tilfredsstillelsesbetingelser, nemlig ud over *assertivet* (med sandhed som tilfredsstillelsesbetingelse) også *ekspressivet* (med sandfærdighed som tilfredsstillelsesbetingelse), *kommissivet* (med talers efterkommelse som tilfredsstillelsesbetingelse), *direktivet* (med hørers efterkommelse som tilfredsstillelsesbetingelse) og *erklæringen* (med en institutionsoprettelse som tilfredsstillelsesbetingelse). Austin opererer med en nogenlunde tilsvarende opdeling. Det mener jeg imidlertid beror på en forkert analyse, hvilket jeg har redegjort for i Widell (2001, 2009). Det vil føre for vidt at komme ind kritikken her. Jeg vil dog pege på to markante forskelle med relevans for vores diskussion: (A) Mens Searle, som man kan se, tilordner ovennævnte tilfredsstillelsesbetingelser til hver sin selvstændige illokutin, så er erklæringen, forpligtelsen og sandheden hos mig gemt som et trans-

³ Vi vil dog kunne finde skemaer i to distinkte versioner, alt afhængig af, om vi har at gøre med en *indføringssituation* – her taler vi så om et *normativ* (fx: ”En cirkel er en punktmængde i lige lang afstand fra et givet punkt”) – eller en *brugssituation* – her taler vi i stedet om et *konstativ* (fx: ”Vand fryser til is ved 0°”).

cendentalt aspekt ved enhver illokution.⁴ (B) Mens Searle knytter forpligtelsen til illokutionen og dermed til syvende-trinet, finder man den allerede på sjette-trinet hos mig. Og hvad direktivet angår, er der for mig at se i virkeligheden tale om en perlokution: Siger jeg ”Det trækker” for at få hører til at lukke vinduet, er der ganske vist tale om en illokution, men i form af et simpelt assertiv; direktivet ligger i det overordnede instrumentelle formål allerede på andet-trinet som et forsøg på at få taler til at lukke vinduet.

I Searle (2010:95) stilles spørgsmålet om, hvorvidt kompetence til at udføre institutionelle handlinger, altså handlinger på mit sjette-trin, forudsætter kompetence til at udføre egentlige illokutioner. Searle besvarer spørgsmålet bekræftende. Ifølge Searle må vi nemlig være i stand til at *formulere* disse erklæringer.

Jeg mener ikke svaret er holdbart: Talehandling *må nødvendigvis* – af rent begrebslige grunde – udgøre en undergruppe af institutionelle handlinger. Det er muligt, vi på nogenlunde samme tid udvikler evnen til at udføre såvel ikke-tankebærende som tankebærende institutionelle handlinger. Men det er i givet fald et rent empirisk spørgsmål.

Afslutning

Vi har i beskrivelsen af syvende-trinet blot talt om tanken p, uden at se på denne tanks interne struktur. Men selv om vi ikke har udfoldet begrebet herom på syvende-trinet, har vi for så vidt allerede været inde på denne struktur gennem dens protoformer – pegningen og billedet – da vi studerede fjerde- og femte-trinet. Normalt beskrives tanken p's indre struktur formelt via formlen $R(A,B,C \dots)$, hvor R angiver givetheds måden i tanken og $A, B, C \dots$ de forskellige pegninger ud i verden. Men som det umiddelbart fremgår, er det jo egentlig blot at forsyne tankens elementer – pegningerne og billederne – med statusfunktioner af formen ”X” har status Y”, hvor X-erne er blotte mærkelapper. Så har vi det sproglige grundforhold: referencen og prædikationen.

⁴ Hvad erklæringen angår, har Searle siden 80'erne accepteret denne som et træk ved enhver talehandling (Searle 1989, 2010:11). Searle har dog ikke af den grund opgivet sin fem-leddede klassifikation (Searle 2010:16).

Med dette får vi en klar opfattelse af, hvordan sproget opbygges som system: Gennem statusfunktionserklæringer i forskellige indføringssituationer, hvor vi peger på tingene i verden ud fra de forskellige perspektiver, vi kan indtage over for dem, normerer vi de forskellige sproglige udtryk, så de vil kunne anvendes i senere brugssituationer, fx når vi ikke umiddelbart kan pege på disse ting. Sprogsystemet vil da kunne opfattes som en art organiseret hukommelse om disse oprindelige statusfunktionserklæringer i de forskellige situationer, vi bruger sproget i.

Ifølge det her skitserede synspunkt skal vi opbygge sproget med udgangspunkt i vores perception og handling i konkrete indførs- og brugssituationer, og ikke i udfyldningen af på forhånd givne abstrakte syntatiske eller logiske skemaer. Sproget er – pace Saussure – et simpelt nomenklatorsystem, som er ude af stand til at skaffe os den kompositionalitet, vi gør brug af som sprogbrugere. Kompositionaliteten findes i vores perception og handlen: Når vi kan skifte ”vand” ud med ”mad” i en sætning som ”Jeg vil have vand”, er det ikke fordi, vi trækker på en eller anden subjekt-prædikat-struktur – den være sig syntaktisk eller logisk-formel – som muliggør, at vi kan percipere verden under denne form, men fordi verden, som den er formidlet gennem vores handleerfaringer, ser sådan ud. At ”vand” og ”mad” kan indgå i forbindelser, skyldes, at vi kan subsumere dem under samme overbegreb. Men det er ikke noget sprogligt. Det er ikke forankret i en eller anden sprogegne eller tankens logiske form, men i vores handlebundne erfaring med verdens ting, som de fremstår for vores øjne. Tingsrealisterne har ret: Verdens ting eksisterer reelt derude uafhængigt af vores manipulationer med dem. Handlingsrealisterne har ret: Også handlingen eksisterer reelt, uafhængigt af om vi omtaler den i vores sprog. Såvel syntaktister som meningsrealister må derimod afvises: *Meningen som en eller anden sprog-systemisk eller logisk formet realitet ved siden af verdens ting og handlinger er en kimære.*

I stedet for at tale om perceptions- og handlerealisme kan vi lige så godt tale om *kognitiv realisme*. En proponent for kognitiv realisme er Scott Soames. Det, han skriver om programmet, kan vi fuldt ud bifalde:

[...] unlike the Frege-Russell account, the cognitive-realist conception doesn't face the metaphysical pseudo-problem of "the unity of the proposition," which – though traditionally described as that of explaining how the constituents of propositions "hold together" – serves only to mask the real problem of explaining why propositions can be representational, and so have truth conditions. [...] The key is to reverse our explanatory priorities. Propositions, properly conceived, are not an *independent* source of that which is representational in mind and language; rather, propositions are representational *because* of their intrinsic connection to the inherently representational cognitive events in which agents predicate some things of other things. (Soames 2010:106-107).

Et relevant spørgsmål er, hvad der er det afgørende trin – *the big step* – frem mod at være i stand til at beherske et sprog. Selv om intet trin kan undværes, mener jeg, det helt afgørende trin – trinnet med de mest radikale konsekvenser – er sjette-trinnet: Her indtræder vi for første gang i en social orden. Searle har beskrevet denne indtræden som en endelig afsked med den bundethed til øjeblikkets lyster og den lokale instrumentalitet, de tilfredsstilles gennem. Her forsynes vores handlinger for første gang med "desire-independent reasons" (Searle 2001, chapter 6). Det betyder ikke, at vi har sluppet den forankring i den fysiske virkelighed, den menneskelige handling altid må være underlagt. Men det betyder, at afstanden til den verden, vi møder i perceptionen, kan gøres betragteligt større i kraft af den deontisk baserede institutionelle virkelighed, der nu er blevet åbnet for os.

Som nævnt indledningsvis har analysen i denne artikel været filosofisk-analytisk anlagt: Det, vi har beskæftiget os med, er de *nødvendige trin* frem mod fuld sprogbeherskelse, mens det empiriske har været holdt tilbage. Hvis vi til slut alligevel skal nævne et par empiriske resultater, kan det oplyses, at bortset fra visse domesticerede dyrearter synes kun mennesket at beherske handleformer højere end trin to. Ontogenetisk betrædes fjerdetrinet fra omkring et-årsalderen og sjette- og syvendetrinet fra omkring to-års-alderen (fx Piaget 1953 (1936)); Piaget & Inhelder 1971 (1966)); Tomasello 2014). Fuldt udfoldet beherskelse

af de enkelte udviklingstrin har senere aldersfastsættelser. I relation til tingskonservationsbegrebet på andet-trinet vil vi først se fuldt udviklede former i 10-12-års-alderen (Piaget & Inhelder (1971 (1966):26-41).

Litteratur

- Austin, John L. (1971; 1. udg. 1962) *How to Do Things with Words: The William James Lectures delivered at Harvard University in 1955*. Oxford: Oxford University Press.
- Austin, John L. (1998; eng. 1. udg. 1962) *Ord der virker*. København: Gyldendal.
- Bratman, Michael E. (1999) *Faces of Intention: Selected Essays on Intention and Agency*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bratman, Michael E. (2014) *Shared Agency: A Planing Theory of Acting Together*. Oxford: Oxford University Press.
- Carnap, Rudolf (1956; 1. udg. 1947) *Meaning and Necessity*. Chicago: University of Chicago Press.
- Chomsky, Noam (1957) *Syntactic Structures*. The Hague: Mouton.
- Chomsky, Noam (1965) *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Chomsky, Noam (1977; 1. udg. 1975) *Om sprog*. København: Gyldendal.
- Davidson, Donald (1967) Truth and Meaning. *Synthese* 27, 3:304-323.
- Davidson, Donald (1993; eng. 1. udg. engelsk 1973) Om selve ideen om et begrebsskema. *Philosophia* 22, 1-2:11-24.
- Dummett, Michael (1975) What is a Theory of Meaning? *Mind and Language; Wolfson College Lectures 1974*. Samuel Guttenplan (ed.). Oxford: Clarendon Press.
- Dummett, Michael (1976) What is a Theory of Meaning? (II). *Truth and Meaning; Essays in Semantics*. Gareth Evans & John McDowell (eds.). Oxford: Clarendon Press.
- Evans, Gareth (1982) *The Varieties of Reference*. Oxford: Clarendon Press.
- Frege, Gottlob (2002a; ty. 1. udg. 1892) Mening og betydning. *Filosofiens, sprogets og matematikkens grundlag*. Århus: Philosophia:159-182.
- Frege, Gottlob (2002b; ty. 1. udg. 1918-19) Tanken: En logisk undersøgelse. *Filosofiens, sprogets og matematikkens grundlag*. Århus: Philosophia:219-244.

- Gilbert, Margaret (1992; 1. udg. 1989) *On Social Facts*. London: Routledge.
- Gilbert, Margaret (2014) *Joint Commitment: How We Make the Social World*. Oxford: Oxford University Press.
- Grice, Herbert Paul (1989a; 1. udg. 1957) Meaning. *Studies in the Way of Words*. Cambridge Massachusetts/ London, England: Harvard University Press:213-223.
- Grice, Herbert Paul (1989b; 1. udg. 1969) Utterer's Meaning and Intentions. *Studies in the Way of Words*. Cambridge Massachusetts/London, England: Harvard University Press:86-116.
- Grice, Herbert Paul (1989c; 1. udg. 1968) Utterer's Meaning, Sentence Meaning and Word-Meaning. *Studies in the Way of Words*. Cambridge Massachusetts/London, England: Harvard University Press:117-1376.
- Kaplan, David (1978a) Dthat. *The Philosophy of Language*. Martinich, A.P. (ed.). Oxford: Oxford University Press:315-328.
- Kaplan, David (1978b) On the Logic of Demonstratives. *Journal of Philosophical Logic* VIII:81-98.
- Katz, Jerrold J. & Fodor, Jerry A. (1963) The Structure of a Semantic Theory. *Language* 39:170-210.
- Korta, Kepa & John Perry (2011) *Critical Pragmatics: An Inquiry into Reference and Communication*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.
- Kripke, Saul (1959) A Completeness Theorem in Modal Logic. *Journal of Symbolic Logic* 24:1-14.
- McDowell, John (1994) *Mind and World*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Montague, Richard (1974) *Formal Philosophy: Selected Papers of Richard Montague*. Ed. Richmond Thomason. New Haven, CT: Yale University Press.
- Morris, Charles W. (1970; 1. udg. 1938) *Foundations of the Theory of Signs*. Chicago: University of Chicago Press.
- Perry, John (1977; 1. udg.) Frege on Demonstratives. *Philosophical Review* 86:474-497.
- Piaget, Jean (1953; 1. udg. 1936) *The Origin of Intelligence in Child*. London: Kegan Paul.
- Piaget, Jean (1957; 1. udg. 1954) *Construction of Reality in the Child*, London: Routledge & Kegan Paul.
- Piaget, Jean & Bärbel Inhelder (1971; 1. udg. 1966) *Barnets psykologi*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Récanati, François (1993) *Direct Reference: From Language to Thought*. Oxford: Basil Blackwell.

- Saussure, Ferdinand de (1970; 1. udg. 1916) *Kurs i allmän lingvistik*, Stockholm: Bo Cavefors.
- Schiffer, Stephen (1972) *Meaning*. Oxford: Oxford University Press.
- Searle, John R. (1969) *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Searle, John R. (1971; 1. udg. 1965) What Is a Speech Act? *The Philosophy of Language* (Dansk duplikat 1977). John R. Searle (ed.). Oxford: Oxford University Press:39-53.
- Searle, John R. (1979; 1. udg. 1975) A Taxonomy of Illocutionary Acts. *Expression and Meaning*. Cambridge: Cambridge University Press:1-29.
- Searle, John R. (1983) *Intentionality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Searle, John R. (1989) How Performatives Work. *Linguistics and Philosophy* 12:535-558.
- Searle, John R. (1995) *The Construction of Social Reality*. London: Allen Lane, The Penguin Press.
- Searle, John R. (2001) *Rationality in Action*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Searle, John R. (2008) What Is Language: Some Preliminary Remarks. *Explorations in Pragmatics: Linguistic, Cognitive and Intercultural Aspects*. Istvan Kecskes & Lawrence R. Horn (eds.). Berlin: Mouton de Gruyter:7-37.
- Searle, John R. (2010) *Making the Social World: The Structure of Human Civilization*. Oxford: Oxford University Press.
- Searle, John R. (2015) *Seeing Things as They Are: A Theory of Perception*. Oxford: Oxford University Press.
- Soames, Scott (2010a) *What Is Meaning?* Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Soames, Scott (2010b) *Philosophy of Language*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Sperber, Dan & Deirdre Wilson (1986) *Relevance: Communication and Cognition*. Oxford: Basil Blackwell.
- Stalnaker, Robert C. (1972; 1. udg. 1970) Pragmatics. *Semantics of Natural Language*. D. Davidson & G. Harman (eds.). Dordrecht-Holland: D. Reidel Publishing Company:380-397.
- Tarski, Alfred (1932) Der Wahrheitsbegriff in den Sprachen der deduktiven Disziplinen. *Anzeiger Akademie der Wissenschaft Wien, Math.-nat. Kl.* 69:23-25.
- Tomasello, Michael (1999) *The Cultural Origins of Human Cognition*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

- Tomasello, Michael (2014) *The Natural History of Human Thinking*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Toumela, Raimo (1988) We-Intentions. *Philosophical Studies* 53:115-137.
- Toumela, Raimo (2013) *Social Ontology: Collective Intentionality and Group Agents*. Oxford: Oxford University Press.
- Widell, Peter (2001) Illokutioner er assertiver: Et bidrag til belysning af talehandlingens struktur og taksonomi. *Augias* 56-59:15-64.
- Widell, Peter (2009) Logik, mening, handling, tale. 12. *Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2008*. Inger Schoonderbeek Hansen & Peter Widell (eds.). Århus: Nordisk Institut:301-318.
- Wittgenstein, Ludwig (1971; 1. udg. 1953) *Filosofiske undersøgelser*. København: Munksgaard.

Resumé

Høflighedens sprogfilosofiske konstitution

Jens Sand Østergaard
Aarhus Universitet

De fleste vil nok medgive, at høflighed er et centralt element i den daglige omgang med andre mennesker, og at høflighed er noget, vi bør sætte pris på og værne om. Men på trods af at folk kan have relativt klare intuitioner om, hvorvidt noget var høfligt ment eller ej, er det langt sværere at identificere, hvad der gør, at en ytring forstås som høfligt ment, uafhængig af den kontekst som den ytres i. På trods af at en sætning som ”Luk venligst døren” indeholder en høflighedsmarkør i form af ’venligst’, vil mange ikke nødvendigvis opfatte ytringen som venligt ment, men opfatte den som en kamufleret ordre.

Emnet for mit oplæg angår således spørgsmålet om, hvorledes høflighed konstitueres inden for diskurssammenhænge, med henblik på at undersøge underliggende antagelser om kommunikativ rationalitet. Til dette formål vil jeg med udgangspunkt i Brown og Levinson (1987) undersøge brugen af høflighedsmarkører, særligt med henblik på implikaturer og indirekte talehandlinger, hvor der kan være tale om en ikke-konventionel brug af disse. I min undersøgelse af Brown og Levinsons teori vil jeg dog, med inddragelse af eksempler på fingeret og satirisk høflighed fra Gustav Wieds ’Livsens Ondskab’ fra 1899, sætte spørgsmålstegn ved, i hvor høj grad høflighed kan konstitueres som en selvstændig maksime inden for en neo-Griceansk kommunikationsteori. På basis af denne kritik og med inddragelse

af teorier om uhøflighed og beskæmmelse (Culpeper 2011) følger en diskussion om, hvorvidt høflighed enten må konstitueres som en perlokutionær virkning af vores sprogbrug eller som udtryk for en underliggende normativitet i sproget selv.

Litteratur

- Brown, Penelope & Levinson, Stephen C. (1987) *Politeness: some universals in language usage*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Culpeper, Jonathan (2011) *Impoliteness. Using Language to Cause Offence*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wied, Gustav (1937) *Livsens Ondskab*. 6. oplag. København: Gyldendals boghandel, Nordisk forlag.